

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

ЛІЛЯ ВАСИЛІВНА ФЕДЮК

**ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА
ЮРИДИЧНИХ ОСІБ**

МОНОГРАФІЯ

Івано-Франківськ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

2013

УДК 347.121.2
ББК 67.304
Ф35

АВТОР

Федюк Лілія Василівна – доцент кафедри цивільного права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат юридичних наук, доцент.

Рекомендовано до друку вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Протокол № 10 від 29 жовтня 2013 р.).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Довгерт Анатолій Степанович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Луць Володимир Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г.Бурчака.

Стефанчук Руслан Олексійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрН України, завідувач кафедри представництва інтересів громадян і держави в суді Національної академії прокуратури України.

Федюк Л. В.

Ф35 Особисті немайнові права юридичних осіб : монографія / Лілія Василівна Федюк. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. – 500 с.
ISBN 978-966-640-370-7

Монографія присвячена комплексному дослідженню особистих немайнових прав юридичних осіб та детальному аналізу кожного з особистих немайнових прав, що можуть належати юридичній особі. У книзі розглядаються питання розвитку даних прав у науці цивільного права та законодавстві, поняття та види особистих немайнових прав юридичних осіб, серед яких аналізуються права на найменування, на місцезнаходження, на ділову репутацію, на індивідуальність, на конкуренцію, на діяльність та інформативні права.

Монографія розрахована на наукових і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, докторантів, аспірантів та студентів юридичного напрямку, практичних працівників судових, правоохоронних і правозастосовних органів, посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, може бути сприйнята широким загалом читачів.

УДК 347.121.2
ББК 67.304

ISBN 978-966-640-370-7

© Федюк Л. В., 2013

© Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника, 2013

VASYL STEFANYK PREKARPATHIAN NATIONAL UNIVERSITY
LAW INSTITUTE

LILIYA FEDYUK

**PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS
OF LEGAL ENTITIES**

MONOGRAF

Ivano-Frankivsk
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
2013

AUTHOR

Liliya Fedyuk – associate professor of the Civil Law Department of the Law Institute of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Dr. of Phil., Candidate of Sciences in Law, As. Prof.

Recommended for publishing by the decision of the Academic Council of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Protocol No. 10, dated on 23 October 2013).

REVIEWERS:

Anatoliy Dovgert – Doctor of Law, Professor, corresponding member of Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honoured Lawyer of Ukraine, Head of the Private International Law Department of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Volodymyr Luts – Doctor of Law, Professor, Academic of Academician of Legal Sciences of Ukraine, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Private Law Problems Department of the Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the F. H. Burchak Ukrainian National Academy of Law Sciences.

Ruslan Stefanchuk – Doctor of Law, Professor, corresponding member of Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Representation of the Citizens and the State in Court Department of the National Prosecution Academy of Ukraine.

Fedyuk L.

Personal non-property rights of legal entities : monograph / Liliya Fedyuk. – Ivano-Frankivsk : Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2013. – 500 p.
ISBN 978-966-640-370-7

This monograph is devoted to a complex research of the personal non-property rights of the legal entities and detail analysis of each type of personal non-property rights of the legal entities. This book include the questions about the development of the science of civil law and legal acts, the notion and types of personal non-property rights, among them right for the name of legal entity, right for a whereabouts of legal entity, right for a business reputation, right for an individuality, right for a competition, right for activity and information rights.

This monograph is counted on scientists and researchers of the higher educational establishments and scientific institutions, doctorate and PhD students, students in the sphere of law, legal practitioners, law enforcement authorities, officials of public authorities and local administrations etc.

ISBN 978-966-640-370-7

© Fedyuk L.V., 2013
© Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	11
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ.....	14
1.1. Розвиток особистих немайнових прав у цивілістичній науці.....	14
1.1.1. Наукові праці в сфері особистих немайнових прав юридичних осіб.....	14
1.1.2. Становлення вітчизняної доктрини особистих немайнових прав.....	19
1.1.3. Сучасний розвиток науки про особисті немайнові права.....	33
1.2. Розвиток законодавчого регулювання особистих немайнових відносин юридичних осіб.....	48
1.2.1. Зародження законодавчого регулювання особистих немайнових відносин.....	48
1.2.2. Цивільний кодекс України як унікальний законодавчий акт у сфері особистих немайнових прав.....	52
1.3. Концептуальні підходи до особистих немайнових відносин як предмету цивільного права.....	60
1.3.1. Теорії особистих немайнових відносин.....	60
1.3.2. Підгалузь особистих немайнових прав.....	81
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ.....	95
2.1. Поняття та ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб.....	95
2.1.1 Особисте немайнове право та інші терміни.....	95

2.1. 2. Визначення особистих немайнових прав юридичних осіб.....	107
2.1.3. Ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб.....	115
2.2. Система особистих немайнових прав у цивілістиці.....	135
2.2.1. Системний підхід до особистих немайнових прав.....	135
2.2.2. Зміст поняття системи.....	140
2.2.3. Будова та функціонування системи.....	150
2.3. Взаємозв'язки елементів системи особистих немайнових прав.....	161
2.3.1. Внутрішні зв'язки особистих немайнових прав юридичних осіб.....	161
2.3.2. Зовнішні зв'язки особистих немайнових прав юридичної особи.....	170
2.4. Класифікація особистих немайнових прав юридичних осіб.....	182
РОЗДІЛ 3. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ.....	200
3.1. Особисте немайнове право на найменування юридичних осіб.....	200
3.1.1. Поняття найменування юридичної особи.....	200
3.1.2. Особисте немайнове право на найменування та його зміст.....	216
3.1.3. Захист особистого немайнового права на найменування.....	222
3.2. Право на місцезнаходження юридичної особи.....	227
3.2.1. Поняття місцезнаходження.....	227
3.2.2. Право на місцезнаходження.....	232

3.3. Право на ділову репутацію юридичної особи.....	246
3.3.1. Поняття ділової репутації юридичної особи.....	246
3.3.2. Право юридичної особи на ділову репутацію та його зміст.....	262
3.3.3. Захист особистого немайнового права на ділову репутацію.....	270
3.4. Інформативні права юридичної особи.....	286
3.4.1. Особисте немайнове право на інформацію.....	287
3.4.2. Особисте немайнове право на таємницю.....	309
РОЗДІЛ 4. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, ЩО ПОТРЕБУЮТЬ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	348
4.1. Особисте немайнове право юридичної особи на індивідуальність.....	348
4.2. Особисте немайнове право юридичної особи на конкуренцію.....	378
4.3. Особисте немайнове право юридичної особи на вільну діяльність.....	396
ВИСНОВКИ.....	421
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	454

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КУ	Конституція України
ЗУ	Закон України
ЦК	Цивільний кодекс
ГК	Господарський кодекс
КпАП	Кодекс про адміністративні правопорушення
ВВР	Відомості Верховної Ради
УРСР	Українська радянська соціалістична республіка
СНД	Співдружність незалежних держав
США	Сполучені Штати Америки
ЄС	Європейський Союз
ст.	стаття
с.	сторінка
д.ю.н.	доктор юридичних наук
к.ю.н.	кандидат юридичних наук
проф.	професор
доц.	доцент
дис.	дисертація
р.	рік

CONTENT

PREFACE.....	11
CHAPTER 1. THE HENESIS OF THE PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF LEGAL ENTITIES.....	14
1.1. The development of the personal non-property rights of legal entities in science of civil law.....	14
1.1.1. Scientific works in the field of the personal non-property rights of legal entities.....	14
1.1.2. Incipience of national science of the personal non-property rights.....	19
1.1.3. The development of science of the personal non-property rights at present time.....	33
1.2. The development of the legal regulation of the personal non-property relations of legal entities.....	48
1.2.1. The emergence of legal regulations of the personal non-property relations.....	48
1.2.2. Civil Code of Ukraine as a unique legal act in the scope of the personal non-property rights.....	52
1.3. Conceptual approaches to the personal non-property relations as an object of civil law.....	60
1.3.1. The theories of personal non-property relations.....	60
1.3.2. Sphere of personal non-property rights.....	81
CHAPTER 2. THE NOTION AND SYSTEM OF THE PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF LEGAL ENTITIES.....	95
2.1. The notion and features of the personal non-property rights of legal entities.....	95
2.1.1. The notion of the personal non-property rights of legal entities.....	95
2.1.2. Personal non-property right and the other terms.....	107
2.1.3. Features of the personal non-property rights of legal entities.....	115
2.2. The system of the personal non-property rights in civil law.....	135
2.2.1. Systematic approach to the personal non-property rights...	135
2.2.2. Meaning of the concept of the system.....	140
2.2.3. Structure and functioning of the system.....	150
2.3. Interrelations between the elements of the personal	

non-property rights system.....	161
2.3.1. Internal relations of the personal non-property rights of legal entities.....	161
2.3.2. External relations of the personal non-property rights of legal entities.....	170
2.4. Classification of the personal non-property rights of legal entities.....	182

CHAPTER 3. THE PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF LEGAL ENTITIES IN CIVIL LAW.....200

3.1. The personal non-property right for the name of legal entities....	200
3.1.1. The notion of the name of legal entities.....	200
3.1.2. Personal non-property right for the name and its content.	216
3.1.3. Protection of the personal non-property right for the name of legal entities.....	222
3.2. Right for a whereabouts of legal entities.....	227
3.2.1. The notion of a whereabouts of legal entities.....	227
3.2.2. The right for a whereabouts of legal entities.....	232
3.3. Right for a business reputation of legal entities.....	246
3.3.1. The notion of a business reputation of legal entities.....	246
3.3.2. Right for a business reputation of legal entities and its content.....	262
3.3.3. Protection of the personal non-property right for a business reputation.....	270
3.4. Information rights of legal entities.....	286
3.4.1. The personal non-property right for information.....	287
3.4.2. The personal non-property right for a privacy.....	309

CHAPTER 4. THE PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF LEGAL ENTITIES WHICH NEED TO BE REGULATED BY CIVIL LAW.....348

4.1. The personal non-property right for individuality of legal entities.....	348
4.2. The personal non-property right for competition of legal entities.....	378
4.3. The personal non-property right for a free activity of legal entities.....	396

CONCLUSIONS.....	421
BIBLIOGRAPHY.....	454

ПЕРЕДМОВА

Дана книга розкриває тему особистих немайнових прав юридичних осіб, яка була запропонована для подальшого дослідження даної сфери прав моїм наставником і науковим керівником кандидатської дисертації «Система особистих немайнових прав у цивільному праві», що була захищена 2006 року в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка – доктором юридичних наук, професором Анатолієм Степановичем Довгертом, якому я дуже вдячна за спрямування, навчання в життєво важливих питаннях та постійну підтримку в науковій діяльності, і присвячую йому дану працю.

А. С. Довгерт є одним з розробників нині діючого Цивільного кодексу України, і наявність в цьому законодавчому акті сфери особистих немайнових прав є його заслугою в тому числі. Ідея закріплення за даними правами окремої Книги Цивільного кодексу виникла при його розмові з професором О. А. Пушкіним, та отримала підтримку в групі розробників Кодексу. За словами Анатолія Степановича, завданням стояло закріплення в національному законодавстві прав людини, що містяться в Міжнародній декларації¹ та Європейській конвенції², проте права юридичної особи теж не залишилися поза увагою. Так, в статті 93 Кодексу закріплюється, що кожна юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати. Фактично в даній статті, а також у статті 91 Кодексу, надається можливість юридичним особам користуватися особистими немайними правами, що

¹ Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 року / Права людини (основні міжнародно-правові документи) : зб. док. [упоряд. Ю. К. Качуренко]. – К. : Наук.думка. – 1989, с. 10–15.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04 листопада 1950 року, Рим (зі змінами і доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року) / Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.

містяться в Книзі 2 «Особисті немайнові права фізичної особи», але тільки тими, що за природою притаманні юридичній особі.

Хотілося конкретизувати, які саме особисті немайнові права мають юридичні особи. Для цього потрібно було провести детальний аналіз даних прав, встановити їх зміст та зробити відповідні висновки по заданому питанні. Також існувала необхідність комплексного дослідження проблеми особистих немайнових прав юридичних осіб, щоб з'ясувати їх загальне поняття, правову природу, систему, взаємозв'язки між собою, адже ґрунтовно підходячи до цих питань, ми змогли визначити в своїй монографії, які особисті немайнові права належать юридичній особі, та в чому саме полягає зміст кожного з таких прав юридичної особи.

Слід сказати, що в науці українського права до цього часу не проводились комплексні дослідження особистих немайнових прав юридичних осіб, тому нами аналізувалися, в основному, наукові положення праць, що присвячені особистим немайновим правам фізичних осіб та окремим правам. Варто зазначити, що проблема особистих немайнових прав дедалі більше цікавить молодих науковців, і на початку 21 століття з'явилося багато розробок таких авторів: М. Л. Апринич, В. І. Бобрик, С. Б. Булеца, Н. О. Давидова, О. С. Жидкова, І. М. Забара, О. М. Калітенко, Л. О. Корчевна, Л. В. Красицька, О. О. Кулініч, Б. К. Левківський, Т. В. Лісніча, Д. Д. Луспеник, Л. В. Малюга, О. А. Мірошніченко, Р. Ю. Молчанов, Л. А. Ольховик, Н. В. Павловська, А. В. Пазюк, В. П. Паліюк, Л. В. Пастухова, О. О. Посикалюк, О. О. Пунда, І. В. Саприкіна, О. В. Синєгубов, Р. О. Стефанчук, Н. В. Устименко, А. О. Церковна, С. І. Чорнооченко, С. І. Шимон та інші.

Ґрунтовне дослідження особистих немайнових прав базувалось також на загальних положеннях праць вчених вітчизняної цивілістики, таких як М. М. Агарков, В. І. Акуленко, С. С. Алексєєв, І. А. Безклубий, С. М. Бервено, О. М. Бірюков, Т. В. Боднар, С. М. Братусь, І. В. Венедиктова, О. І. Виговський, А. П. Вілейта, Д. М. Генкен, С. Д. Гринько, А. Б. Гриняк, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, Н. Д. Єгоров, В. А. Жакенов, Ю. О. Заїка, О. С. Йоффе, В. І. Кисіль, Т. С. Ківалова, О. С. Кізлова, В. М. Коссак, В. М. Кравчук, Л. О. Красавчикова, О. О. Красавчиков, Н. С. Кузнєцова, І. М. Кучеренко, В. В. Луць, Р. А. Майданик, М. Н. Малєїна, Є. О. Мічурін, С. О. Поґрібний, Й. А. Покровський,

М. К. Почанський, Ю. Д. Притика, З.В. Ромовська, В. А. Рясенцев, Н. О. Саніахметова, І. В. Спасибо-Фатєєва, В. Л. Суховерхий, Ю. К. Толстой, К. А. Флейшиц, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, Л. В. Яворська, В. Л. Яроцький та інших.

Частковий аналіз окремих особистих немайнових прав юридичних осіб здійснювався на основі праць таких українських і російських вчених: О. В. Безух, М. К. Галянтич, Б. М. Гоголь, О. І. Гуменюк, В. А. Дмитрієв, Е. М. Дьяченко, С. І. Іщук, І. Ф. Коваль, О. А. Кодинець, О. В. Кохановська, І. В. Кривошеїна, О. О. Кулініч, В. С. Кулішенко, Р. Ю. Молчанов, Е. Е. Мухамедова, Н. Ю. Нікулічева, Ж. В. Нор, М. А. Селюков, З. В. Хавжокова, а окремі аспекти особистих немайнових прав та аналіз деяких з них з'ясовувались за допомогою праць таких європейських та американських вчених: Джеймс Гріффін, Джеймс Р. Льюїс, Джіл Маршал, Ісайя Берлін, Карл Скутч, Неус Турбіско Касальс, Патріція К.Верган, Пітер А.Френч та інших.

Крім того, здійснено детальний аналіз законодавства, яке так чи інакше торкається особистих немайнових прав юридичної особи, і визначено, які норми не відповідають вимогам сьогодення та потребам юридичних осіб для їх нормальної діяльності. На основі цього, ми намагались дати власні пропозиції по вдосконаленню норм законодавства, що регулюють особисті немайнові права та можуть застосовуватись до юридичних осіб. Ефективність таких пропозицій з'ясується після закріплення їх в законодавстві та втілення в судову практику. Зважаючи на це, буду вдячна всім, хто виявить бажання висловити свої думки з приводу того чи іншого особистого немайнового права юридичної особи та власні бачення вирішення проблем, що зачіпаються в монографії, надіславши електронного листа на e-mail: liliya.com@i.ua.

РОЗДІЛ 1

ГЕНЕЗА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

1.1. Розвиток особистих немайнових прав юридичних осіб у цивілістичній науці

1.1.1. Наукові праці в сфері особистих немайнових прав юридичних осіб

Особисті немайнові права юридичних осіб цивілістичною наукою комплексно не досліджені. Звичайно науковцями згадується про те, що дані права можуть належати юридичній особі, але детальним аналізом такої проблеми ніхто не займався. Щоправда є поодинокі наукові праці, які присвячені деяким аспектам особистих немайнових прав юридичних осіб, проте вони написані не українськими авторами.

За радянських часів зустрічається лише одна фундаментальна праця в цьому напрямку – це дисертація «Немайнові права господарських організацій» В. К. Волчинського 1973 року¹. В своїй роботі автор в той час приходив до висновку, що в правовій літературі немайнові права організацій, наприклад, право на фірму, на товарні знаки, на честь і гідність та інші, не знайшли всебічної розробки. В наявних роботах, за його словами, мало досліджені питання взаємозв'язку цих прав з матеріальними відносинами життя суспільства і недостатньо розкрита їх службова роль².

Значно пізніше, в 1991 році, виходить стаття російської дослідниці особистих немайнових прав М. Н. Малєїної «Про

¹ Волчинский В. К. Неимущественные права хозяйственных организаций : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. К. Волчинский. – Моск. гос. ун-т. – М., 1973; Волчинский В. К. Неимущественные права хозяйственных организаций : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. К. Волчинский. – Моск. гос. ун-т. – М., 1973. – 26 с.

² Волчинский В. К. Неимущественные права хозяйственных организаций : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. К. Волчинский. – Моск. гос. ун-т. – М., 1973, с. 4.

немайнові права кооперативів»¹, яку вона написала ще в радянський період. На той час організації ототожнювали з трудовим колективом, який виконує соціальну функцію, тому й склалася подібна ситуація, що відповідала тому періоду.

Вже після розпаду СРСР в 1997 році написана робота О. А. Пешкової «Відповідальність і захист при нанесенні шкоди немайновим правам і нематеріальним благам громадян і юридичних осіб», але це російська дисертація². Робота лише частково торкається особистих немайнових прав юридичних осіб, адже розкриває, в основному, питання становлення інститутів відповідальності і захисту при нанесенні шкоди майновим правам і нематеріальним благам та власне питання відповідальності при нанесенні немайнової і моральної шкоди в договірних та позадоговірних зобов'язаннях³.

Ще в цьому ж році завершила свою працю Ю. Г. Іваненко «Актуальні питання захисту честі, гідності, ділової репутації громадян і ділової репутації юридичних осіб»⁴. Робота поділена на дві частини: перша присвячена дослідженню честі, гідності, діловій репутації і їх правовій охороні, і в ній окремо виділяється питання ділової репутації юридичних осіб; друга зосереджена на цивільно-процесуальних особливостях справ про захист честі, гідності і ділової репутації⁵.

¹ Малеина М. Н. О неимущественных правах кооперативов / М. Н. Малеина // Организация и деятельность кооперативов : правовой аспект. – М. : Изд. ИГиП АН СССР. – 1991. – С. 15–17.

² Пешкова О. А. Ответственность и защита при причинении вреда неимущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. А. Пешкова. – Волгоград, 1997. – 162 с.

³ Пешкова О. А. Ответственность и защита при причинении вреда неимущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. А. Пешкова. – Волгоградский юридический институт МВД России. – Волгоград, 1998. – 25 с.

⁴ Иваненко Ю. Г. Актуальные вопросы защиты чести, достоинства, деловой репутации граждан и деловой репутации юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Г. Иваненко. – М., 1998. – 230 с.

⁵ Иваненко Ю. Г. Актуальные вопросы защиты чести, достоинства, деловой репутации граждан и деловой репутации юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Г. Иваненко. – М., 1999. – 29 с.

В теперішньому столітті деякі з особистих немайнових прав юридичних осіб нарешті пожвавили науковий інтерес, проте в Україні цією проблемою ніхто не займався.

Авторами творів про деякі з особистих немайнових прав юридичних осіб є російські вчені В. А. Дмитрієв, Н. Ю. Нікулічева, О. М. Дьяченко, В. В. Биковський, М. А. Селюков, В. В. Солдатов, М. Х. Абдрахманов, М. С. Белашова, Ю. А. Журавльов.

В. А. Дмитрієв є автором праці «Цивільно-правова індивідуалізація юридичних осіб і результатів їх діяльності» 2003 року¹, в якій виділяються такі питання: загальні положення про цивільно-правову індивідуалізацію юридичної особи і результатів її діяльності; цивільно-правова індивідуалізація результатів діяльності юридичних осіб. Тут досліджуються права на найменування юридичної особи, на комерційне зазначення, на місцезнаходження, на товарний знак і знак обслуговування, на найменування місця походження товару².

Автор праці «Право юридичних осіб на ділову репутацію і його цивільно-правовий захист» 2004 р., Н. Ю. Нікулічева³, досліджувала одне з найпоширеніших в практиці особистих немайнових прав юридичних осіб, аналізуючи питання ділової репутації в системі нематеріальних благ, правову природу юридичних осіб на ділову репутацію та її захисту⁴.

Таке ж особисте немайнове право юридичних осіб стало предметом зацікавленості О. М. Дьяченко, яке вона дослідила в дисертації «Ділова репутація юридичних осіб» 2005 року⁵. В ній

¹ Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитриев. – Екатеринбург, 2003. – 210 с.

² Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитриев. – Екатеринбург, 2003. – 27 с.

³ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Новосибирск, 2004. – 177 с.

⁴ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Новосибирск, 2004. – 23 с.

⁵ Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Краснодар, 2005. – 218 с.

відображаються дві частини дослідження: поняття ділової репутації юридичної особи; здійснення і захист права на ділову репутацію юридичної особи¹.

В тому ж році виходить дисертація В. В. Биковського «Цивільно-правовий захист фізичних і юридичних осіб при розповсюдженні про них відомостей, що порочать честь, гідність і ділову репутацію»². Робота містить три частини: честь, гідність, ділова репутація як об'єкти цивільно-правового захисту; компенсація моральної шкоди як спосіб цивільно-правового захисту честі, гідності, ділової репутації фізичних і юридичних осіб; аналіз судової практики у справах про компенсацію моральної шкоди фізичним і юридичним особам при розповсюдженні відомостей, що порочать честь, гідність і ділову репутацію³.

Інше особисте немайнове право юридичних осіб дослідив М. А. Селюков в дисертації «Індивідуалізація юридичних осіб» 2006 року⁴. У ній відображаються питання: загальна характеристика засобів індивідуалізації; правове регулювання індивідуалізації комерційних юридичних осіб; нові засоби індивідуалізації юридичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, в якому автор зачіпає актуальні проблеми (бренд, індивідуалізація в глобальних мережах)⁵.

Дещо дотичною до цієї проблематики є робота В. В. Солдатова «Захист конституційних прав юридичних осіб в конституційному суді

¹ Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Краснодар, 2005. – 21 с.

² Быковский В. В. Гражданско-правовая защита физических и юридических лиц при распространении о них сведений, порочащих честь, достоинство и деловую репутацию : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Быковский. – Москва, 2005. – 202 с.

³ Быковский В. В. Гражданско-правовая защита физических и юридических лиц при распространении о них сведений, порочащих честь, достоинство и деловую репутацию : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Быковский. – Москва, 2005. – 22 с.

⁴ Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгород, 2006. – 180 с.

⁵ Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгород, 2006. – 22 с.

Російської федерації» 2007 року¹, зокрема питання 1.3: «Поняття і види конституційних прав юридичних осіб», серед яких, звичайно, й особисті немайнові².

Знову зустрічається пов'язана з особистим немайновим правом на честь, гідність та ділову репутацію проблема в дослідженні М. С. Белашової «Доказування і докази у справах по захисту честі, гідності і ділової репутації громадян і юридичних осіб» 2008 року³. У ньому виділяються питання предмету доказування і розподілу обов'язків по доказуванню в справах про захист честі, гідності і ділової репутації, а також засоби доказування в цих справах⁴.

Тим же роком датується праця М. Х. Абдрахманова «Охорона майна і ділової репутації юридичних осіб в кримінальному процесі»⁵. І хоча дослідження відбувається не в руслі цивілістики, все одно є питання, які зачіпають міжгалузеві відносини та цікаві моменти для аналізу нашої проблеми⁶.

У 2009 році написана дисертація Ю. А. Журавльова «Правові основи забезпечення інформаційної безпеки юридичних осіб»⁷. У ній автор зосереджується на дослідженні питань поняття і завдання забезпечення інформаційної безпеки юридичних осіб та правових

¹ Солдатов В. В. Защита конституционных прав юридических лиц в конституционном суде Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. В. Солдатов. – Челябинск, 2007. – 240 с.

² Солдатов В. В. Защита конституционных прав юридических лиц в конституционном суде Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. В. Солдатов. – Челябинск, 2007. – 23 с.

³ Белашова М. С. Доказывание и доказательства по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации граждан и юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. С. Белашова. – М., 2008. – 229 с.

⁴ Белашова М. С. Доказывание и доказательства по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации граждан и юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. С. Белашова. – М., 2008. – 25 с.

⁵ Абдрахманов М. Х. Охрана имущества и деловой репутации юридических лиц в уголовном процессе России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Х. Абдрахманов. – Омск, 2008. – 269 с.

⁶ Абдрахманов М. Х. Охрана имущества и деловой репутации юридических лиц в уголовном процессе России : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Х. Абдрахманов. – Омск, 2008. – 23 с.

⁷ Журавлев Ю. А. Правовые основы обеспечения информационной безопасности юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Ю. А. Журавлев. – М., 2009. – 165 с.

засобів такого забезпечення. Тут детально аналізуються проблеми захисту комерційної таємниці та інші проблеми, які ми пов'язуємо з особистими немайновими правами на інформацію та різного роду таємниці¹.

Як ми переконалися, в більшій мірі вище зазначені роботи стосуються прав юридичної особи на честь, гідність, ділову репутацію, рідше – на індивідуалізацію, а також інші особисті немайнові блага.

Таким чином, можемо стверджувати, що особисті немайнові права юридичних осіб є проблемою, яка потребує дослідження. Праці по даній темі в Україні відсутні, а дослідження особистих немайнових прав стосуються здебільшого фізичних осіб, про що ми ще поговоримо.

1.1.2. Становлення вітчизняної доктрини особистих немайнових прав

Погляди науковців на проблему правового регулювання особистих немайнових відносин цивільним правом загалом є неоднозначними протягом усього періоду дослідження даного питання. Починаючи ще з радянських часів і закінчуючи аналізом сучасної літератури, можна стверджувати, що далеко не всі вчені-правники погоджувалися з тією думкою, за якою особисті немайнові права вважаються сферою цивільно-правового регулювання.

Не дивлячись на це, завдяки науковим розробкам та наполегливості цивілістів, на сьогоднішній день ми можемо стверджувати, що все-таки цивільне право не повинно асоціюватися лише з майновими відносинами, що не економічні цінності виступають першочерговим об'єктом приватноправового регулювання, а особисті немайнові.

На початку 20-го століття наукові праці українського вченого І. А. Покровського містили ідеї так званих прав особистості, серед яких право на ім'я, право на честь, право на охорону інтимної сфери

¹ Журавлев Ю. А. Правовые основы обеспечения информационной безопасности юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Ю. А. Журавлев. –М., 2009. – 28 с.

тощо¹. Конструкції особистих прав були результатом впливу законів дореволюційного суспільного і правового розвитку, узагальнення історичних даних. Поняття про особисті права було вироблене буржуазною юриспруденцією, і це стало однією з причин неприйнятності радянською цивілістикою його як чужого для соціалістичного суспільства, а з часом замінено поняттям особистих немайнових прав. Важливою ознакою цих прав І. А. Покровський називав їх спрямування на виявлення і розвиток індивідуальності особистості², а в радянські часи «індивідуальне» суперечило «колективному».

Минулого століття вагомим внеском в розвитку цивілістики у руслі особистих немайнових прав стала праця його учениці й послідовниці, радянської вченої українського походження К. А. Флейшиц «Особисті права в цивільному праві Союзу РСР і капіталістичних країн» 1941 року випуску³, яка опублікована на основі її докторської дисертації, захищеної двома роками раніше⁴. Дисертація та монографія стали неабиякою подією в науці цивільного права, адже авторка вперше в радянській доктрині обґрунтувала позицію, що до предмету цивільного права включаються особисті немайнові відносини⁵. Цей висновок був на той час новаторський і

¹ Покровский И. А. Абстрактный и конкретный человек перед лицом гражданского права / И. А. Покровский // Вестник гражданского права, 1913. – № 4 ; СПб., 1913, с. 281; Покровский И. А. Право на честь. Маленькая иллюстрация к большому вопросу / И. А. Покровский // Вестник гражданского права, 1916. – № 4, Пг. : Тип. Линник, 1916, с. 253–254.

² Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права: учебник / И. А. Покровский. – Петроград, юридический книжный склад «Право», 1917 г. – 234 с.; Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. (Классика российской цивилистики.) Изд. 3-е, стереотип / И. А. Покровский. – М. : «Статут», 2001, с. 110.

³ Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. – Учёные труды. Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР. – Вып. VI / Е. А. Флейшиц. – М., 1941. – 204 с.

⁴ Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве СССР и капиталистических стран : дисс. ... докт. юрид. наук / Е. А. Флейшиц. – 1939.

⁵ Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. – Учёные труды. Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР. – Вып. VI / Е. А. Флейшиц. – М., 1941, с.11.

досить сміливим, тому що тоді була привілейована точка зору, за якою в предмет цивільного права повинні включатися лише майнові відносини. Підтримку позиція К. А. Флейшиц знайшла згодом, і праця її стала теоретичним підґрунтям першого закріплення особистих немайнових прав у цивільному законодавстві.

До 1939 року поняття «особисті немайнові права» в науковій літературі згадувалося декілька раз, але автори не приділяли їм належної уваги. Захист докторської дисертації К. А. Флейшиц став переломним моментом у даній ситуації. В своїй праці вона критикує погляди: М. М. Агаркова, який розумів під особистими права на невід'ємні від особи блага¹; В. А. Рясенцева, який ділив особисті права на блага, які індивідуалізують особу, і ті, які виражають його різноманітні культурні запити². К. А. Флейшиц визначала їх всіх правами, що безпосередньо виражають і охороняють інтереси особи, як носія індивідуальних якостей, здібностей, спрямувань, які є неоднорідними за змістом³.

В 1939 року по даній проблемі була захищена ще одна дисертація М. К. Почанським, на тему «Особисті немайнові права громадян СРСР»⁴. Потім аж до початку 50-х років поняття особистих немайнових прав вченими згадується рідко, а фундаментальних праць по даній проблемі взагалі не зустрічається.

В підручнику по цивільному праву 1944 року Д. М. Генкин згадує про термін «особисті немайнові права», в той час як у ньому ж С. Н. Братусь і М. М. Агарков говорять про них як про «особисті права»⁵.

Важливою працею в цьому напрямку була стаття К. Ф. Єгорова «Особисті немайнові права громадян СРСР», в якій затвердився термін «особисті немайнові права», під якими він розумів ті, що охороняють місце і роль кожної особистості в суспільстві. Проте

¹ Агарков М. М. Обязательства из причинения вреда / М. М. Агарков // Проблемы социалистического права. – 1939, № 1. – С. 71.

² Рясенцев В. Неимущественный интерес в советском гражданском праве / В. Рясенцев. – Учёные записки Московского юридического института. Выпуск I. – М., 1939. – С. 24–27.

³ Рясенцев В., с. 27.

⁴ Почанский М. К. Личные неимущественные права граждан СССР : дисс. ... канд. юрид. наук / М. К. Почанский. – М., 1939. – 163 с.

⁵ Гражданское право : учебник. Т. 1 / под ред. М. М. Агаркова и Д. М. Генкина. М., 1944. – 419 с.

автор стверджував, що ці права мають інакшу специфіку, ніж суб'єктивні цивільні права, тому їх слід називати правами особистими немайновими, а не просто особистими. Він писав, що особисті немайнові права настільки специфічні, що не вірно відносити їх до категорії суб'єктивних цивільних прав¹. Науковця підтримали, і конкретизували, що немає підстав заперечувати характер суб'єктивних прав за тими можливостями особи, які мають своїм об'єктом атрибути тієї ж конкретної особи: ім'я, честь, гідність².

Затвердилось поняття «особисті немайнові права» під впливом О. С. Йоффе, який підтримував таку точку зору³. Ще у своїй науковій статті «Особисті немайнові права і їх місце в системі радянського цивільного права» він згадує про недоторканність особистої та інтимної сфери, хоча стверджує, що вони не можуть бути об'єктом правового регулювання так само, як не здатні виступати в цій якості честь і гідність громадян та організацій.

За його словами, право лише охороняє особисту та інтимну сферу, передбачаючи разом з тим межі цієї охорони. Він виходить з того, що як межі суб'єктивного права не являються обов'язком уповноваженого, так межа правової охорони, навіть коли її додержання залежить від волі особи, якій така охорона надана, не перетворюється в його право. Як приводить приклад автор, у адресата немає ніяких прав на адресовані йому листи, а мається лише право на те, щоб в його інтимну сферу не втручались шляхом вільного опублікування листів, які призначені тільки йому⁴.

В той період юристи активно почали займатися проблемою особистих немайнових прав, а в їх працях просліджується дещо відмінна від тогочасного законодавства тенденція. Науковці впевнено

¹ Егоров К. Ф. Личные неимущественные права граждан СССР / К. Ф. Егоров // Вопросы советского права. Учёные записки ЛГУ. – 1953, Вып. 4, с. 140.

² Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта плюс, 2001, с. 152.

³ Йоффе О. С. Гражданско-правовая охрана интересов личности в СССР / О. С. Йоффе // Советское государство и право. – 1956, № 2, с. 71.

⁴ Йоффе О. С. Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права / О. С. Йоффе // Советское государство и право. – 1966 июль, № 7, с. 55–56.

заявляли про значно ширше коло особистих немайнових прав, зокрема тих, що не були пов'язані з майновими.

Наочною ілюстрацією тенденції науково-теоретичного розвитку особистих немайнових прав у цивілістиці 60-х років свідчать твори таких дослідників як З. В. Ромовська¹, П. І. Седугін², П. Ставитський³, Л. К. Рафієва⁴, Н. А. Придворов⁵, М. Науменко⁶, Б. Б. Черепакін, Ю. К. Толстой⁷, Л. Глущенко⁸, С. І. Вільнянський⁹, В. А. Блюмкін¹⁰, А. В. Белявський¹¹, Л. А. Майданик, Н. Ю. Сергєєва¹², А. П. Вілейта¹.

¹ Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. В. Ромовская. – Киевский Гос. ун-т. – К., 1968. – 20 с.

² Седугин П. И. Судебная практика по делам о защите чести и достоинства / П. И. Седугин // Научный комментарий судебной практики по гражданским делам 1964-1965г. – М., 1966. – С. 59–86.

³ Ставитський П. Захист честі і гідності громадян / П. Ставитський // Радянське право. – 1966. – № 2. – С. 75–77.

⁴ Рафиева Л. К. Честь и достоинство как правовые категории / Л. К. Рафиева // Правоведение. – 1966. – № 2. – С. 57–64.

⁵ Придворов Н. А. Общая и специальная гражданско-правовая защита чести и достоинства граждан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / Н. А. Придворов. – Харьковский юридический институт. – Х., 1967. – 21 с.

⁶ Науменко М. Захист честі та гідності за цивільним законодавством / М. Науменко // Радянське право. – 1965. – № 7. – С. 35–36.

⁷ Гражданско-правовая охрана интересов личности / О. С. Йоффе, Б. Б. Черепакін, Ю. К. Толстой и др. – М. : Юрид. лит., 1969. – 255 с.

⁸ Глущенко Л. Захист честі і гідності громадян / Л. Глущенко // Радянське право. – 1966. – № 2. – С. 73–75.

⁹ Вильнянский С. И. Защита чести и достоинства человека в советском праве / С. И. Вильнянский // Правоведение. – 1965. – № 3. – С. 139–141.

¹⁰ Блюмкин В. А. Честь, достоинство, гордость / В. А. Блюмкин. – М. : Знание, 1963. – 32 с.

¹¹ Белявский А. В. О гражданско-правовой защите чести / А. В. Белявский // Советское государство и право. – 1965. – № 9. – С. 116–120; Белявский А. В. Защита чести и достоинства в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.712 / А. В. Белявский. – Моск. Гос. Университет. – М., 1966. – 22 с.; Белявский А. В. Судебная защита чести и достоинства граждан / А. В. Белявский. – М., Юридическая литература. – 1966. – 386 с.

¹² Майданик Л. А. Материальная ответственность за повреждение здоровья / Л. А. Майданик, Н. Ю. Сергєєва. – М., Госюриздат, 1962. – 231 с.

Зокрема, вагомий внесок в українську цивілістику зробила З. В. Ромовська, яка в своїй дисертації на тему «Особисті немайнові права громадян СРСР (поняття, види, класифікація, зміст, цивільно-правовий захист)» зробила ґрунтовне дослідження даних прав². Вона акцентує свою увагу не тільки на тих правах, що були відображені на той час в цивільному законодавстві, але запропонувала закріпити й декілька інших особистих немайнових прав: на недоторканість особи, на недоторканість житла, на вибір роду занять, на місце проживання, на цивільно-правову свободу тощо. Ще в той час авторка наголошувала на необхідності виділення розділу для закріплення особистих немайнових прав у Цивільному кодексі, що було неабиякою сміливістю на той час, коли цивілістика концентрувала свою увагу на відносинах майнових.

За період 70-тих років були написані твори про особисті немайнові права, що стали нам відомі, наступними вченими: В. Л. Суховерхий³, О. А. Красавчиков⁴, А. Н. Савицька¹,

¹ Вилейта А. П. Личные неимущественные правоотношения по советскому гражданскому праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / А. П. Вилейта. – Вильнюсский гос. ун-т. – Вильнюс, 1967. – 19 с.; Вилейта А.П. Личные неимущественные правоотношения по советскому гражданскому праву : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / А. П. Вилейта. – Вильнюсский Гос. ун-т. – Вильнюс, 1966. – 194 с.

² Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. В. Ромовская. – Киевский гос. ун-т. – К., 1968. – 292 с.; Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. В. Ромовская. – Киевский Гос. ун-т. – К., 1968. – 20 с.

³ Суховерхий В. Л. Личные неимущественные права в советском гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / В. Л. Суховерхий. – Свердловский юрид. ин-т. – Свердловск, 1970. – 20 с.; Суховерхий В. Л. Личные неимущественные права граждан в советском гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / В. Л. Суховерхий. – Свердловск, 1970 – 324 с.

⁴ Красавчиков О. А., Охрана интересов личности и Свод законов Советского государства / О. А. Красавчиков // Гражданско-правовая охрана личности в СССР. – Свердловск, 1977. – С. 16–32; Красавчиков О. А. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений и Свод законов Советского государства / О. А. Красавчиков // Проблемы гарантий

А. П. Горшенёв², К. Футагами³, Ю. П. Табуцадзе⁴,
Ф. М. Рудинский⁵.

Впродовж 80-тих років найбільший внесок у розвиток науки в сфері досліджуваних нами прав зробили такі вчені: Н. С. Малєїн⁶, Л. О. Красавчикова⁷,

осуществления и защиты прав граждан : материалы научно-практической конференции. – Тарту : Изд. Тартурского гос.ун-та, 1977. – С. 12–18.

¹ Савицкая А. Н. Право на охрану здоровья и его гражданско-правовая защита / А. Н. Савицкая // Вопросы государства и права в свете новой Конституции СССР. – Вестник Львовского ун-та. Вып.18. – Львов, 1979. – С. 40–44.

² Горшенёв А. П. Личные конституционные права советских граждан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / А. П. Горшенёв. – Саратов, 1972. – 17 с.

³ Футагами К. Личные (неимущественные) права и обязанности членов советской семьи. (Опыт сравнительно-правового исследования) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / К. Футагами. – Киев, 1972. – 25 с.

⁴ Табуцадзе Ю. П. Личные неимущественные права авторов интеллектуального творчества : автореф. дисс. ... канд. юр. Наук : 12.00.03 / Ю. П. Табуцадзе. – Институт государства и права Академии наук СССР. – Москва, 1977. – 22 с.; Табуцадзе Ю. П. Личные неимущественные отношения по советскому авторскому и изобретательскому праву / Ю. П. Табуцадзе // Проблемы управления и гражданского права. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1976. – С. 102–109.

⁵ Рудинский Ф. М. Теоретические проблемы личных конституционных прав граждан СССР : дисс. ... докт. юрид. наук / Ф. М. Рудинский. – Волгоград, 1979. – 395 с.; Рудинский Ф. М. Теоретические проблемы личных конституционных прав граждан СССР : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / Ф. М. Рудинский. – Московский государств. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 1980 г. – 32 с.

⁶ Малєїн Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Малєїн. – М. : Юрид. лит., 1981. – 215 с.; Малєїн Н. С. О врачебной тайне / Н. С. Малєїн // Советское государство и право. – 1981. – № 8. – С. 79–86; Малєїн Н. С. О понятии, ограничении и защите правосубъектности граждан / Н. С. Малєїн // Теоретические вопросы гражданского права : Сборник статей. – М. : ИПАН, 1980. – С. 3–10.; Малєїн Н. С. О понятии, ограничении и защите правосубъектности граждан / Н. С. Малєїн // Теоретические вопросы гражданского права : Сборник статей. – М. : ИПАН, 1980. – С. 3–10.

⁷ Красавчикова Л. О. Понятие и система личных не связанных с имущественными, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : автореф. дисс. ... д-ра юрид наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 1994. – 43 с.; Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве

Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994. – 435 с.; Красавчикова Л. О. Личная жизнь под охраной закона. – М. : Юрид. лит., 1983. – 160 с.; Красавчикова Л. О. Авторское право и право гражданина на собственное изображение / Л. О. Красавчикова // Проблемы современного авторского права : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск : Изд. Свердл. юрид. ин-та. – 1980. – С. 76–90; Красавчикова Л. О. Гражданско-правовая охрана личной жизни граждан в сфере обслуживания / Л. О. Красавчикова // Гражданское право и сфера обслуживания : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск. : Изд. Свердл. юрид. ин-та. – 1984. – С. 56–61; Красавчикова Л. О. Гражданско-правовая охрана личной жизни советских граждан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Свердловск. – 1984. – 15 с.; Красавчикова Л. О. Личная жизнь под охраной закона / Л. О. Красавчикова. – М. : Юрид. лит., 1983. – 160 с.; Красавчикова Л. О. Основы гражданского законодательства и здравоохранительные отношения Л. О. Красавчикова // Основы гражданского законодательства и основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик : Вопросы теории и практики. – Свердловск. : Изд. Свердл. юрид. ин-та. – 1981. – С. 99–103; Красавчикова Л. О. Сущность гражданско-правовой охраны личной жизни / Л. О. Красавчикова // Цивилистические проблемы правового статуса личности в социалистическом обществе. – Свердловск. : Изд. Свердл. юрид. ин-та. – 1982. – С. 21–23; Красавчикова Л. О. Право на охрану здоровья (гражданско-правовой аспект) / Л. О. Красавчикова // Актуальные проблемы гражданского права : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск : Изд. Свердл. юрид. ин-та. – 1986. – С. 58–66.

¹ Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Жакенов. – Ин-т государства и права АН СССР. – М., 1984. – 27 с.; Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Жакенов. – М. – 1984. – 198 с.; Жакенов В. А. Гражданско-правовое регулирование отношений по использованию имени / В. А. Жакенов // Тезисы всесоюзного совещания-семинара молодых учёных «Гражданское право и защита имущественных интересов граждан и организаций». – Алма-Ата. – 1986. – С. 54–55.; Жакенов В. А. Личные неимущественные права и предмет советского гражданского права / В. А. Жакенов // Социальное развитие и право. – Изд. ИГиП АН СССР. – 1980. – С. 112–116.

² Мезрин Б. Н. Личные неимущественные отношения в предмете советского гражданского права / Б. Н. Мезрин // Актуальные проблемы гражданского права. Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1986. – С. 25–33; Мезрин Б. Н. Моделирование гражданско-правовых неимущественных обязательств / Б. Н. Мезрин // Проблемы

Розвиток цивільної науки в плані особистих немайнових прав отримав більше зрушення починаючи з 90-х років². На той період з'являються дослідження, які глибоко переймаються проблемою закріплення цивільним правом особистих немайнових прав людини. Найбільш значними працями з цієї проблеми були твори таких дослідниць, як Л. О. Красавчикової³ та М. Н. Малєїної⁴.

обязательственного права : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск: Изд. Сведловского. юрид. ун-та. – 1989. – С. 15–27.

¹ Егоров Н. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 174 с.; Егоров Н. Д. Личные неимущественные права и их защита / Н. Д. Егоров // Проблемы совершенствования законодательства о защите субъективных гражданских прав. – Ярославль, 1988. – С. 25–35; Егоров Н. Д. Охрана прав личности в гражданском праве / Н. Д. Егоров, А. М. Костин // Правоведение. – 1982, № 2. – С. 11–113.

² Охрана прав и интересов личности : гражданско-правовой аспект / [Я. Н. Шевченко, И. Н. Кучеренко, В. П. Мусияка, М. Й. Штефан] ; отв. ред. Я. Н. Шевченко. – К. : Наукова думка, 1992. – 200 с.; Пешкова О. А. Ответственность и защита при причинении вреда неимущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. А. Пешкова. – Волгоград, 1997. – 162 с.; Тагайназаров Ш. Проблемы гражданско-правового регулирования личных неимущественных прав граждан : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ш. Тагайназаров. – Таджикский Гос. ун-т. – Ташкент, 1993. – 41 с.

³ Красавчикова Л. О. Гражданско-правовая защита чести и достоинства: текст лекций / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург : Изд-во Ур ГЮИ, 1993. – 367 с.; Красавчикова Л. О. Понятие и система личных не связанных с имущественными, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : автореф. дисс. ... д-ра юрид наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 1994. – 43 с.; Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994. – 435 с.; Красавчикова Л. О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации / Л. О. Красавчикова. – Изд. Урал. юрид. акад. – Екатеринбург, 1994. – 199 с.

⁴ Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991. – 128 с.; Малєїна М. Нематериальные блага и перспективы их развития / М. Малєїна // Закон. – 1995, № 10. – С. 102–105; Малєїна М. Н. Защита чести, достоинства и деловой репутации предпринимателя / М. Н. Малєїна // Законодательство и экономика. – 1993. – № 23–24. – С. 18–22;

Аналіз праць російського професора Л. О. Красавчикової дозволяє стверджувати, що вона акцентує свою увагу на необхідності розробки та систематизації відповідних правових положень щодо особистих немайнових прав у рамках окремої глави Цивільного кодексу¹. Крім того, дослідниця робить ряд слушних зауважень та цікавих висновків. Вона доводить відсутність економічного зв'язку особистих немайнових відносин з майновими, не дивлячись на те, що за порушення таких прав особі сплачують моральне відшкодування у вигляді грошової суми. Авторка стверджує, що грошова сума, яка сплачується потерпілому, не є майновим еквівалентом порушеного особистого немайнового блага. Воно не має вартісної оцінки, і тому грошове відшкодування не поновлює майнове становище, оскільки воно не було порушене, а лише умовно відшкодовує завдану моральну шкоду, так як не існує об'єктивного критерію її виміру².

Трохи пізніше, в іншій своїй праці, Л. О. Красавчикова визначає, що ім'я, честь, гідність, здоров'я, особиста недоторканність як такі, в силу факту приналежності їх особі не породжують право на винагороду в уповноваженої особи, за їх використання третіми особами. Більше того, громадянин не може передати ці блага іншим особам в силу їх невіддільності від носія. Таким чином, вимога про виплату грошової компенсації у випадку заподіяння моральної шкоди сигналізує, образно кажучи, не про «норму», а про «патологію» в розвитку особистих немайнових відносин. Хоча, дійсно, протягом життя людина вступає в різноманітні майнові відносини для

Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита) : дисс. ... д-ра юрид наук : 12.00.03 / М. Н. Малеина. – М., 1997. – 431 с.; Малеина М. Н. О неимущественных правах кооперативов / М. Н. Малеина // Организация и деятельность кооперативов : правовой аспект. – М. : Изд. ИГиП АН СССР. – 1991. – С. 15–17; Малеина М. Н. Право гражданина на индивидуальный облик (вид) / М. Н. Малеина // Советское государство и право, № 11. – М. : Наука. – 1990. – С. 134–138; Малеина М. Н. Право на имя / М. Н. Малеина // Государство и право, № 5. – М. : Наука. – 1998. – С. 99–103.

¹ Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994, с. 72–74.

² Красавчикова Л. О. Гражданско-правовая защита чести и достоинства : текст лекций / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург : Изд-во Ур ГЮИ, 1993, с. 53–67.

забезпечення свого фізичного існування, проте матеріальні умови життя людини ні в якому разі не перетворюють саме життя в матеріальне благо¹. Як демонструють дослідження вченої (і з чим ми цілком погоджуємось), зв'язок особистого немайнового права з майновими відносинами є опосередкованим, він не доводить того, що немайнові права, по суті, мають економічний зміст, тобто навпаки. Отже, хоча особисті немайнові права можуть переплітатись із майною сферою, це не означає, що вони тісно пов'язані з нею.

Деякі схожі погляди зустрічаються і в дослідженнях М. Н. Малєїної. Вона також наголошувала на необхідності удосконалення і розширення законодавчого закріплення особистих немайнових прав особи. Більш повне правове регулювання і охорону цих прав вчена визначає однією з важливих гарантій соціальної захищеності особи в правовій державі².

М. Н. Малєїна порушує питання про включення в предмет цивільного права особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими. Проте ставиться під сумнів її аргументація на користь такої позиції. Дослідниця виходить з того, що майнові та особисті немайнові відносини мають ряд схожих рис: виражають приналежність певних благ конкретним особам і характеризуються автономністю, рівністю осіб у цих відносинах, а при порушенні відновлюються, як правило, у позовному порядку³.

Таке твердження, на нашу думку, не зовсім вдало пояснює необхідність включення їх до предмету цивільного права. По-перше, особисті немайнові блага в своїй переважній більшості не можуть відновитися судом. Допустимо, якщо були розголошені відомості про особисте життя особи, тобто було порушено право на особисте життя та його таємницю, то повернути таку інформацію у стан невідомої фактично неможливо, отже повне відновлення даного права нереальне.

¹ Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994, с. 19, 91.

² Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 19.

³ Там само, с.13.

Другим моментом, з яким ми не можемо погодитись, це те, що авторка вбачає доцільність включення особистих немайнових відносин до предмету цивільного права через їх схожість з майновими відносинами. На наш погляд, таке положення не може бути прийнято за основу, бо особисті немайнові права є відмінними від майнових. Нам видається за доцільне вважати причиною такого включення те, що особисті немайнові відносини виникають в процесі реалізації особами даного виду прав як учасника приватноправових відносин, а приватна сфера відносин регулюється цивільним правом, яке називають приватним правом¹.

Що стосується інших позицій М. Н. Малєїної, то здебільшого вони заперечень не викликають. Вчена досить вдало демонструє недоліки законодавства Росії, яке в той час було майже ідентичне українському, та визначає головним його напрямком більш повну регламентацію законодавства, що регулює особисті немайнові права, а також систематизація та підвищення ролі такого закону², з чим важко не погодитись. У своїй праці авторка провела детальне дослідження поняття та ознак особистих немайнових прав, розглянула деякі їх види, способи захисту. При цьому вона доходить висновку, що в умовах формування правової держави, подальшого розвитку міжнародного співробітництва, підвищення пріоритету загальнолюдських цінностей особисті права громадян набувають все більшого значення, а тому, крім тих з них, які вже традиційно склалися, можуть виникати нові різновиди, що обумовить подальше удосконалення законодавства³.

Звичайно ж, дослідниця була права: розвиток суспільства та його відносин ніколи не припиняється, в результаті виникають такі відносини, які потребують захисту законом. Так, у сфері особистих немайнових відносин на сьогоднішній день законодавчо закріпилась багато прав, незйомих раніше цивільному законодавству: право на

¹ Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000, с. 29–37; Довгерт А. Система приватного права та структура проекту нового Цивільного кодексу України / А. Довгерт // Українське право. – 1997, № 1 (6), с. 18–23.

² Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 16–19.

³ Там само, с.122.

життя і здоров'я, на свободу, особисту недоторканність, на індивідуальність, на особисте життя та його таємницю, на недоторканність житла, на свободу пересування тощо. Крім того, під опіку цивільного закону потрапили і такі суспільні відносини, які раніше не врегульовувались жодною з галузей права: заборона евтаназії, стерилізація, штучне переривання вагітності, штучне запліднення та перенесення зародка в організм жінки, право на вибір лікаря та методів лікування, право фізичної особи, що перебуває на стаціонарному лікуванні на допуск до неї нотаріуса, адвоката, священнослужителя, право на донорство, повага до людини, яка померла та інші. Проте розвиток суспільства, невпинний розвиток науки цікавиться можливістю клонування людини, заморожування та розморожування людини для продовження її життя, – в недалекому майбутньому це, мабуть, стане реальним. Слід прогнозувати виникнення нових особистих немайнових відносин, необхідно обдумувати майбутнє регулювання їх в законодавстві.

Загалом, в науковій літературі за період 20 століття найчастіше можна було зустріти праці, в яких досліджувались ті права, які були закріплені радянським цивільним законодавством, зокрема честі, гідності, ділової репутації¹. Деякі з них досліджували особисті

¹ Блюмкин В. А. О чести и достоинстве советского гражданина / В. А. Блюмкин. – М. : Знание, 1974. – 64 с.; Венедиктова В. И. Деловая репутация: Личность, культура, этика, имидж делового человека. – М. : Ин-т новой экономики, 1996. – 202 с.; Иванченко А. Б. Судовий захист честі, гідності та ділової репутації (відшкодування моральної (немайнової) шкоди) / А. Б. Иванченко, В. П. Паліюк, А. Б. Чернушенко. – О. : В-во Одеського ін-ту вн. справ, 1998. – 43 с.; Ковалёв Е. А. Защита чести, достоинства и деловой репутации в суде / Е. А. Ковалёв, В. Д. Шевчук. – М. : Именем закона, 1995. – 48 с.; Кузнецов Б. А. Защита чести и достоинства. Опыт, проблемы, стратегия и тактика защиты / Б. А. Кузнецов. – М. : Изд-во междуреспубликанской коллегии адвокатов, 1996. – 92 с.; Локов И. В. Защита чести и достоинства граждан и организаций в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / И. В. Локов. – Ленинградский Гос. ун-т. – Л., 1989. – 15 с.; Марогулова И. Л. Защита чести и достоинства личности / И. Л. Марогулова. – М. : Правовое просвещение, 1998. – 16 с.; Мархотин В. И. Охрана чести и достоинства личности по советскому уголовному праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00. 08 / В. И. Мархотин. – Киевск. гос. ун-т. – К., 1980. – 25 с.; Москалькова Т. Н. Уважение чести и достоинства личности как принцип советского уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. Н. Москалькова. – Ин-т государства и права АН

немайнові права, які виходили за його рамки ¹.

Як відомо, в Радянському союзі державні та колективні інтереси ставились на перше місце. В період панування командно-адміністративної системи всі сфери життєдіяльності суспільства були одержавлені, інтереси окремої особистості ігнорувались, а саме громадянське суспільство було поглинене державою. Діяв принцип, згідно з яким інтереси суб'єктів цивільного права мали

СССР. – М., 1988. – 16 с.; Ной И. С. Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве / И. С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1959. – 125 с.; Придворов Н. А. Институт достоинства личности в советском праве : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Н. А. Придворов. – Харьковский юридический институт. – Х., 1986. – 39 с.; Придворов Н. А. Общая и специальная гражданско-правовая защита чести и достоинства граждан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.712 / Н. А. Придворов. – Харьковский юридический институт. – Х., 1967. – 21 с.; Пронина М. Г. Защита чести и достоинства граждан / М. Г. Пронина, А. Н. Романович. – Минск, 1976. – 71 с.; Рафиева Л. К. Гражданско-правовая защита чести и достоинства личности в СССР : автореф. канд. ... юрид. наук : 12.712 / Л. К. Рафиева. – Ленинградский гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1966. – 23 с.; Сергеев А. П. Право на защиту репутации / А. П. Сергеев. – Л. : Знание, 1989. – 32 с.; Чернышева С. А. Защита чести и достоинства граждан / С. А. Чернышева. – М. : Московский рабочий, 1974. – 96 с.; Шелютто М. Л. Гражданско-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. Л. Шелютто. – Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ. – М., 1997. – 17 с.

¹ Волчинский В. К. Неимущественные права хозяйственных организаций : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. К. Волчинский. – Моск. гос. ун-т. – М., 1973. – 26 с.; Егоров Н. Д. Личные неимущественные права и их защита / Н. Д. Егоров // Проблемы совершенствования законодательства о защите субъективных гражданских прав. – Ярославль, 1988. – С. 25–35; Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Жакенов. – Ин-т государства и права АН СССР. – М., 1984. – 27 с.; Суховерхий В. Л. Личные неимущественные права в советском гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / В. Л. Суховерхий. – Свердловский юрид. ин-т. – Свердловск, 1970. – 20 с.; Ярошенко К. Б. Совершенствование гражданско-правовых форм защиты личных неимущественных прав граждан по советскому законодательству : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / К. Б. Ярошенко. – НИИ советского государственного строительства и законодательства. – М., 1990. – 35 с.

підпорядковуватись державним інтересам або щонайменше поєднуватися з ним¹.

Після розпаду «старої системи» ситуація змінилась, вагомішими для правового регулювання стали інтереси кожної особи зокрема. Ставилось завдання покращити правовий статус особи і захистити її особисті немайнові права, які набувають зараз пріоритетного значення.

1.1.3. Сучасний розвиток науки про особисті немайнові права

За минулі роки 21 століття була видана чимала кількість наукових статей, що частково розкривали проблемні питання особистих немайнових прав, які довгий час не привертали належну увагу науковців. Серед дослідників даного питання варто відзначити А. С. Довгерта, З. В. Ромовську, Я. М. Шевченко, Р. О. Стефанчука.

В період, коли розроблявся проект нового Цивільного кодексу України, інтерес науковців цивільного права до особистих немайнових прав на Україні пожвавився. Особливо зросла кількість досліджень даних прав після прийняття та вступу 1 січня 2004 року Цивільного кодексу в юридичну силу.

На порозі нового тисячоліття збільшилась кількість дисертаційних досліджень у напрямку особистих немайнових прав, і таке зростання відбувається з кожним наступним роком. Це доводить, що молодих науковців дедалі більше хвилює проблема немайнової сфери приватного життя. Зокрема, серед авторів дисертацій щодо проблеми особистих немайнових прав можна назвати Л. В. Красицьку, С. І. Чорнооченко, Р. О. Стефанчука, Н. В. Устименко, О. М. Калітенко, Н. В. Павловську, І. М. Забару, А. О. Церковну, Б. К. Левківського, В. І. Бобрика, Л. В. Малюгу, С. Б. Булецу, Н. О. Давидову, Т. В. Ліснічу, Р. Ю. Молчанова, Л. А. Ольховик, Г. Я. Тріпутьського, І. В. Саприкіну та інших.

Пристаючи до аналізу дисертаційних досліджень сьогодення, хотілось би наголосити на тому, що майже всі вони присвячені окремим особистим немайновим правам: деякі розглядали їх у

¹ Пушкін О. Концепція нового Цивільного кодексу України / О. Пушкін, О. Скакун // Українське право. – 1997, № 1 (6). – С. 10–17.

комплексі, але правам юридичної особи в роботах не приділили уваги. Щоб переконатись у вищесказаному, необхідно провести загальний аналіз дисертацій.

В Україні декілька науковців представили дисертаційні дослідження проблеми самого захисту особистих благ, в тому числі відшкодування моральної шкоди. Серед таких праць можна виділити дисертації Л. О. Корчової «Компенсація моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав у цивільному праві»¹, С. І. Шимон «Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав»², Н. В. Павловської «Теорія та практика захисту моральних благ цивільним законодавством України»³, І. М. Забара «Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві»⁴, В. П. Паліюк «Правове регулювання відшкодування моральної (немайнової) шкоди»⁵. Дані роботи не зосереджуються на аналізі самих особистих немайнових прав чи благ, а лише на їх захисті, та в деяких з них частково розглядається сам об'єкт захисту.

Так, Н. В. Павловська в своїй дисертації виділяє окремий підрозділ «Поняття моральних благ», в якому досліджує специфіку моральних благ, порівняння даного поняття з «нематеріальними благами», «особистими немайновими правами», «особистим благом», при цьому вона робить висновок, що об'єктом відносин, пов'язаним з

¹ Корчовна Л. О. Компенсація моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Корчовна. – Університет Внутрішніх справ. – Харків, 1998. – 24 с.

² Шимон С. І. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. І. Шимон. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1998. – 17 с.

³ Павловська Н. В. Теорія та практика захисту моральних благ цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. В. Павловська. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2002. – 19 с.

⁴ Забара І. М. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві : автореф. дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. М. Забара. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 24 с.

⁵ Паліюк В. П. Правове регулювання відшкодування моральної (немайнової) шкоди : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. П. Паліюк. – Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 18 с.

правовим регулюванням моральних благ, є право на життя, право на здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність та інші¹. На наш погляд, останнє висловлення авторки є нечітким, оскільки об'єктом відносин завжди виступає благо, в нашому випадку це моральне благо, а саме право входить в поняття змісту даних відносин.

Не полишає зацікавленості дисертантів і тема честі, гідності та ділової репутації. Зокрема, такі роботи були захищені в Україні: Р. О. Стефанчук «Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації»², А.О.Церковна «Гідність і честь у цивільному праві»³, І. В. Саприкіна «Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики)»⁴, Д. Д. Луспеник «Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації»⁵, О. В. Синегубов «Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову

¹ Павловська Н. В. Теорія та практика захисту моральних благ цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. В. Паліюк. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2002, с. 8–9.

² Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 222 с.; Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 17 с.

³ Церковна А. О. Гідність і честь у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. О. Церковна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 23 с.

⁴ Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. В. Саприкіна. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 287 с.; Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. В. Саприкіна. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 21 с.

⁵ Луспеник Д. Д. Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. Д. Луспеник. – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 189 с.

репутацію працівників міліції»¹, О. С. Жидкова «Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації»².

Що стосується дисертації А. О. Церковної, авторка приділяє незначну частину свого дослідження загальним питанням особистих немайнових прав, а решта уваги зосереджує на проблемах честі й гідності зокрема. Але зустрічається в роботі аналіз норм, що закріплюють правила про здійснення особистих немайнових прав та їх межі³. При цьому А. О. Церковна критикує правило, зазначене ще в проекті ЦКУ, про те, що при здійсненні особистих немайнових прав фізична особа може діяти лише в межах наданої їй свободи поведінки, спираючись на те, що поєднання понять «межі» і «правова свобода» є недопустимі. Дійсно, поняття «межа свободи» є дещо невдалим, оскільки воно асоціюється з обмеженням свободи, проте на даний момент це суттєвого значення не має, тому що дане положення не знаходить своє місце в нині діючому Цивільному кодексі України.

Окремо необхідно виділити праці Р. О. Стефанчука, який на сьогоднішній день серед сучасних дослідників має найбільше праць по особистих немайнових правах, серед яких чимало наукових статей⁴, кандидатська і докторська дисертації¹, а також монографії

¹ Синегубов О. В. Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Синегубов. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 207 с.

² Жидкова О. С. Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. С. Жидкова. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 215 с.

³ Церковна А. О. Гідність і честь у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. О. Церковна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003, с. 17–18.

⁴ Стефанчук Р. Захист честі, гідності та ділової репутації в проекті нового Цивільного кодексу України: переваги та недоліки / Р. Стефанчук // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – 2000. – № 1. – С. 235–245; Стефанчук Р. Окремі питання цивільно-правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації / Р. Стефанчук // Право України. – 1999. – № 10. – С. 16–19.; Стефанчук Р. Поняття, правова природа особистих немайнових прав та їх місце в системі цивільного права / Р. Стефанчук // Вісник ХІРУП. – 2002. – № 1. – С. 56–61; Стефанчук Р. Про спеціальні способи захисту честі, гідності та ділової репутації / Р. Стефанчук // Юридичний вісник України. – Інформаційно-правовий банк. – 2000. – № 13. – С. 29–32; Стефанчук Р. Щодо захисту честі, гідності та ділової репутації в

«Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві»², «Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту)»³.

Хоча вищезазначена проблема честі й гідності та досліджувалась вітчизняною цивілістикою, проте Р. О. Стефанчук підходить до неї з погляду сучасності, оскільки змінилось політичне і соціальне життя в Україні, зросла роль електронних засобів зв'язку, збільшилось значення захисту саме немайнової сфери особи⁴. Не дивлячись на те, що це право набуває нового значення в сучасних умовах, в цивільному праві існують й інші недосліджені особисті немайнові права.

Проаналізувавши кандидатську дисертацію Р. О. Стефанчука, ми побачили, що він також працював і над загальнотеоретичними питаннями. Так, в своїй роботі він зачіпає проблеми розвитку

цивільному праві / Р. Стефанчук // Право України. – 1999. – № 1. – С.85-89; Стефанчук Р. О. Особистий немайновий інтерес як форма дозвільної поведінки у цивільному праві / Р. Стефанчук // Економіка та право. – 2007. – № 1 (17). – С. 91–98; Стефанчук Р. О. До питання розмежування понять «особи», «особистості» та «особистого» у філософії та праві / Р. О. Стефанчук // Приватне право і підприємництво. – 2007. – Вип. 6 – С. 19–31; Стефанчук Р. О. Принципи та гарантії здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб / Р. О. Стефанчук // Юридична Україна. – 2007. – № 3. – С. 48–57; Стефанчук Р. О. Проблеми у застосуванні спеціальних способів захисту особистих немайнових прав фізичних осіб / Р. О. Стефанчук // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 7. – С. 36–42.

¹ Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 222 с.; Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України : дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 541 с.

² Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві / Р. О. Стефанчук. – К. : Наук. світ, 2001. – 306 с.

³ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. О. Стефанчук [відп. ред. Я. М. Шевченко]. – Хмельницький : Видавництво ХУУП, 2007. – 626 с.

⁴ Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві. – К. : Наук. світ, 2001, с. 185–194.

особистих немайнових прав, розглядає їх історичний аспект¹. Автор також розглядає регулятивну й охоронну функцію цивільного права й визначає, чи можуть особисті немайнові відносини регулюватися цивільним правом. Дисертант визначає, що дані правовідносини лише охороняються ним, а регулюватися можуть лише з розвитком суспільних відносин, який вже на сьогоднішній день відбувся. Р. О. Стефанчук дослідив також ознаки особистих немайнових благ², проте не називав нових ознак, а лише пристосував їх до честі, гідності, репутації як особистих немайнових благ.

Що стосується докторської дисертації, то в ній Р. О. Стефанчук дослідив питання: загальнотеоретичні засади особистих немайнових прав фізичних осіб; статика та динаміка особистих немайнових прав фізичних осіб; цивільно-правовий захист особистих немайнових прав фізичних осіб; система особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві³. Р. О. Стефанчук вніс неабиякий вклад у розвиток науки в сфері особистих немайнових прав, його докторська дисертація охопила великий обсяг проблем, присвяченим особистим немайновим правам⁴, правда дослідження проводилось лише в руслі прав фізичних осіб. Тож юридичні особи тут знову залишились поза увагою.

Наступними дисертаційними роботами, які б ми хотіли розглянути, є дослідження, присвячені особистим немайновим правам, проте в сфері сімейних відносин. Серед таких ми можемо виділити праці таких авторів, як О. М. Калітенко «Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна» та Б. К. Левківського «Особисті немайнові права та обов'язки членів

¹ Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000, с. 15.

² Там само, с. 29–31.

³ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Б.и. : 2007. – 41 с.

⁴ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України : дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : 2007. – 541 с.

сім'ї»¹. Комплексним проблемам особистих немайнових прав приділяє увагу О. М. Калітенко, яка дослідила ознаки даних прав та їх класифікацію². Однак, положення, зауважені автором, не містять глибокого дослідження саме цієї проблеми, оскільки авторка зосереджувалась на проблемах специфічних для її теми дисертації.

Хоча у деяких з вищеназваних дослідників ми знаходимо нові підходи до проблеми особистих немайнових прав, вони розглядаються поверхнево, оскільки їхні дослідження стосуються питань, на які вже неодноразово звертали увагу науковці.

Проблемами, які стосуються немайнових прав, цікавились дисертанти в сфері міжнародного права. Такими є роботи, зокрема, І. М. Забара «Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві», Л. В. Пастухової «Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини», А. В. Пазюк «Міжнародно-правовий захист права людини на приватність персоніфікованої інформації», О. А. Мірошніченко «Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва)»³. Хоча дослідження

¹ Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – 174 с.; Левківський Б. К. Особисті немайнові права та обов'язки членів сім'ї : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Б. К. Левківський. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2004. – 22 с.

² Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001, с. 56–62.

³ Забара І. М. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві : автореф. дис. .. канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. М. Забара. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 24 с.; Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації конвенції про захист прав і основних свобод людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Л. В. Пастухова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 21 с.; Пазюк А. В. Міжнародно-правовий захист права людини на приватність персоніфікованої інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / А. В. Пазюк. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 19 с.; Мірошніченко О. А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 /

названих дисертантів і допомагають вирішити деякі важливі проблеми, пов'язані з захистом прав (зокрема роботи І. М. Забари, Л. В. Пастухової, А. В. Пазюк), але на вирішенні загальних комплексних питань особистих немайнових прав вони не зупиняються. Вище перелічені дисертації, крім роботи О. А. Мірошніченко, яка досліджувала одне з особистих немайнових прав – право на життя, націлені на розв'язання проблем, що можуть виникати безпосередньо на практиці при реалізації особистих немайнових прав, пов'язаних із їх захистом, відшкодуванням моральної шкоди.

Дещо в іншому напрямку зробили дослідження дисертанти Л. В. Красицька¹, Н. В. Устименко², В. І. Бобрик³, Т. В. Лісніча⁴, Р. Ю. Молчанов⁵, які присвятили свої роботи окремим малодослідженим цивілістикою особистим немайновим правам.

О. А. Мірошніченко. – Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 18 с.

¹ Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканість : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999. – 197 с.

² Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001. – 204 с.

³ Бобрик В. І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. І. Бобрик. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004. – 19 с.; Бобрик В. І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. І. Бобрик. – Нац.акад.внутр.справ. – К., 2004. – 207 с.

⁴ Лісніча Т. В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. В. Лісніча. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2007. – 208 с.; Лісніча Т. В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. В. Лісніча. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2007. – 20 с.

⁵ Молчанов Р. Ю. Здійснення та цивільно-правовий захист особистого немайнового права на ім'я : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. Ю. Молчанов. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2009. – 22 с.

Так, В. І. Бобрик провів дисертаційне дослідження такого особистого немайнового права, як право на особисте життя. В своїй роботі «Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб», автор дослідив загальні засади правової охорони особистого життя фізичної особи, проаналізував зміст особистих немайнових прав, спрямованих на його охорону, та розглянув цивільно-правові аспекти втручання в особисте життя, коли це втручання є правомірним, а коли неправомірним¹.

Дисертант приходять до ряду суттєвих висновків. Він пропонує законодавчо передбачити можливість здійснення особистих немайнових прав особи, визнаної безвісно відсутньою, її близькими родичами в межах суті конкретних прав; захисту особистих немайнових прав померлої особи заінтересованими родичами чи іншими особами, щодо яких у заповіті є розпорядження відносно надання їм прав здійснювати такий захист. Також автор проаналізував деякі важливі теоретичні проблеми, зокрема дав роз'яснення поняттям «особистого життя», «цивільно-правовій охороні особистого життя», відмежував «охорону» від захисної та регулятивної функції.

Він визначив, що в зміст особистих немайнових прав, спрямованих на охорону особистого життя фізичної особи, входять: саме право на особисте життя, право на сімейне життя, право на індивідуальність, на власне зображення, на особисті папери, на таємницю кореспонденції, на недоторканність житла. Не згідні з висловленням автора про те, щоб замінити в цивільному законі термін «сфера приватного життя» терміном «приватна сфера»², оскільки суть приватної сфери ширша, вона не може ідентифікуватись лише з приватним життям. Дисертант посилається на те, що термін «приватна сфера» адекватніше вказує на сферу здійснення особистих немайнових прав. Проте, нам здається, приватність асоціюється не лише з немайновими правами, до змісту приватних відносин входять також майнові права, навіть саме

¹ Бобрик В. І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. І. Бобрик. – Нац. акад. внутр. справ. – К., 2004. – 207 с.

² Бобрик В. І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. І. Бобрик. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004, с. 5–16.

цивільне право називають приватним правом, як аналогічне. Згодом за положеннями даної дисертації автор опублікував монографію¹.

В сфері особистого життя робить свої дослідження і Н. В. Устименко. У дисертації під назвою: «Таємниці особистого життя людини і їх цивільно-правова охорона», вона теж розкриває суть важливих проблем, які стосуються особистого життя фізичних осіб. Але не вдаючись до розгляду цих питань, хотілося б наголосити на тому, що дисертантка приділила увагу в роботі і загальним проблемам особистих немайнових прав. Так, в структурі роботи вона виділяє два підрозділи, які аналізують поняття і ознаки особистих немайнових прав, не пов'язаних з майновими, та їх класифікацію². Вона дає визначення особистим немайновим, не пов'язаних з майновими, правам як «сукупність законодавчо закріплених, невіддільних від особи абсолютних благ, позбавлених економічного змісту, які надають можливість фізичній особі на власний розсуд, без втручання інших осіб, визначити свою поведінку в сфері особистого життя»³. З одного боку, дане визначення є наслідком творчого підходу авторки до цієї проблеми, та з іншого – воно є надто вузьким розумінням даних прав. Свідченням цього є фраза: «...визначити свою поведінку в сфері особистого життя». Якщо дисертантка присвячує роботу таємниці особистого життя людини, знаючи, що включає в себе зміст особистого життя, то дане нею поняття надто обмежує суть особистих немайнових прав. Другим моментом, на якому б ми хотіли зупинитись, це те, що авторка охарактеризувала в даному визначенні права як сукупність благ. Вона фактично зводить поняття «право» та «благо» в одне. З цим твердженням, на нашу думку, не можна погодитись, бо такі терміни не слід ототожнювати. Що стосується розглядуваних дисертанткою класифікацій особистих немайнових прав, то вони не є новими, оскільки зустрічаються в

¹ Бобрик В. І. Особисте життя як об'єкт цивільно-правової охорони : монографія / В. І. Бобрик. – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України. – Київ-Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 208 с.

² Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 14–51.

³ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 9.

іншій літературі, їх до цього моменту розглядали інші дослідники даних прав.

Важливу тему дослідила дисертантка Л. В. Красицька – «Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканність». Особисті немайнові блага, яким вона присвятила свою роботу, становлять найбільшу цінність для людей з поміж інших. Без таких благ як здоров'я, свобода, особиста недоторканність, сенс життя, напевно, для всіх людей втрачається, а саме життя становить абсолютну цінність кожного із нас. Авторка дослідила права на кожне це благо зокрема, проте, на наш погляд, надто коротко зупиняється на важливих проблемах: наприклад, з нашої точки зору, більше уваги потребують проблеми моменту виникнення у людини особистих немайнових прав, штучного переривання вагітності, евтаназії, заморожування, клонування, штучне запліднення, сурогатне материнство та багато інших важливих для науки, людини та цілого суспільства проблем, про які дисертантка здебільшого лише коротко згадує. Л. В. Красицька робить досить цікаву пропозицію: вона радить включити до Цивільного кодексу України статті, які б регламентували договір про надання медичної допомоги і договір донорства, та розмістити їх у розділі «Окремі види зобов'язань» першою главою підрозділу, який буде регулювати договірні зобов'язання під назвою «Договори, направлені на реалізацію особистих немайнових прав фізичної особи»¹. Розглядаючи окреслені нею проблеми, вона частково зупиняється на понятті особистого немайнового права, його ознаках та класифікаціях, але своїх пропозицій щодо цих проблем не подає.

Питання права на життя та здоров'я зачіпає в своїй дисертації і С. Б. Булеца². Хоча вона не зупиняється на загальних проблемах особистих немайнових прав, проте в роботі розглядаються важливі та актуальні на сьогоднішній день питання. Серед них момент

¹ Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканність : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999, с. 165–166.

² Булеца С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації : порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Б. Булеца. – Одеська національна юридична академія. – О., 2005. – 230 с.

виникнення права на життя, зміст цього права. Вона характеризує такі елементи права на життя: переривання вагітності, евтаназія, право повнолітньої особи брати участь у медичних, наукових та інших дослідженнях за особистою згодою, право на зміну (корекцію) статевої належності, право живого донора на взяття у нього здатних до регенерації анатомічних матеріалів. Окрему увагу авторка приділяє проблемам, які пов'язані з охороною здоров'я, медичною допомогою. При цьому вона дає визначення ряду термінів: система охорони здоров'я, медична допомога, хворий, пацієнт¹. Позитивним моментом є також те, що розглядаючи проблеми права на життя та здоров'я, дисертантка користувалася досвідом інших держав, проаналізувала стан врегулювання даних прав у Чехії, Словаччині та Угорщині.

Що стосується останніх чотирьох дисертаційних робіт, то їх аналіз демонструє зосередження на суто окремих досліджуваних ними особистих немайнових правах, що й впливає з їхніх назв. Зважаючи на комплексні зрушення в галузі цивільного права на початку 21 століття у зв'язку з тим, що особисті немайнові права ввійшли в їхнє законодавче закріплення цілим комплексом, назріла необхідність системних досліджень проблем особистих немайнових прав.

Дещо ширшу площину особистих немайнових прав розглянула дисертантка Н. О. Давидова в роботі «Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування»². Вона досліджує вищеназвані права, як цілісний інститут цивільного права. Приділяє увагу загальним питанням особистих немайнових прав: поняттю та ознакам особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне

¹ Булеца С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації : порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Б. Булеца. – Одеська національна юридична академія. – О., 2005. – 22 с.

² Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. О. Давидова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005. – 191 с.

існування, їх класифікації, джерелам регулювання, реалізації, захисту.

Н. О. Давидова визначає дане право як особисте, загально-регулятивне, довічне право, що не має майнового еквівалента, об'єктом якого є нематеріальні (духовні) блага, що притаманні всім і кожному, незалежно від інших прав, виникає з народження, утворюється у немайновій сфері та не відчужується. Вона обґрунтовує специфіку здійснення такого виду особистих немайнових прав, і крім двох традиційних способів (багатократні повторювані дії та однократна дія) виділяє постійну, безперервну реалізацію, наприклад, так реалізується право на життя¹.

На наш погляд, деякі з елементів права на життя не обов'язково мають реалізовуватись постійно (наприклад, право на стерилізацію, на штучне переривання вагітності, штучне запліднення тощо), тому не слід називати такий спосіб, як єдиний для існування такого права. Не дивлячись на всі позитивні результати дослідження, поза його площиною залишилась велика частина не взятих до розгляду особистих немайнових прав. Тому, хоча й були висвітлені загальні актуальні питання, вони не охопили всього комплексу даних прав.

Спробу загального дослідження зробила дисертантка С. І. Чорнооченко. У своїй дисертації на тему «Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні», не дивлячись на те, що відсутні в аспекті дослідження права, які забезпечують природне існування фізичних осіб, вона цілий розділ присвячує загальній проблемі особистих немайнових прав. Першим важливим моментом цієї дисертації є те, що дослідниця розглянула проблему особистих немайнових, не пов'язаних з майновими прав, як предмет цивільного права. При цьому вона акцентує увагу на думки різних авторів щодо даної проблеми, розглядає ознаки та поняття особистих немайнових відносин, функції охорони та регулювання цих відносин, наводить приклади класифікацій даних прав².

¹ Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. О. Давидова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 16 с.

² Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 /

Авторка робить декілька суттєвих висновків щодо загального поняття особистих немайнових прав. Зокрема, вона дає визначення особистим немайновим відносинам, як «суспільним відносинам, які складаються з приводу нематеріальних благ, що мають позаекономічну природу, являють самостійну цінність для їх носія, мають функціональну властивість нетоварності, належать особистості як такій та від неї невідокремлені»¹.

З нашої точки зору, дане визначення є недосконалим, бо не розкриває всієї сутності таких відносин. По-перше, воно не містить всіх ознак, за допомогою яких можна їх охарактеризувати, і судячи з цих рис розпізнати, до якого типу ці відносини належать. По-друге, дисертантка розділяє ознаки «позаекономічна природа» і «нетоварність», що є недоречним, оскільки в даному випадку вони можуть означати одне й те ж.

Вагомим висновком дисертантки є пропозиція суворого обмеження кола випадків втручання у сферу індивідуальної свободи. Вона говорить, що таке обмеження повинно бути прямо передбачене законом. Особа, що здійснює обмеження, повинна мати спеціальні, документально підтвержені повноваження. Кожна уповноважена особа здійснює обмеження лише в своєму вузько спеціалізованому аспекті². Проте такі обмеження, як каже авторка, стосуються сфери соціального середовища людини.

Виходячи зі щойно наведеного прикладу, а також загального аналізу даної дисертації, ми можемо побачити: хоча С. І. Чернооченко й приділяє деяку увагу комплексним питанням особистих немайнових прав, проте не настільки глибоко досліджує дані проблеми, як хотілося б, тому що основний розгляд націлений тільки на окремі з прав, які забезпечують соціальне існування фізичної особи, що виявляється недостатнім. Для нас робота має вагоме значення, адже юридичні особи мають в основному комплекс особистих немайнових прав, які забезпечують соціальне існування.

Зі схожою проблемою ми зустрічаємось при аналізі дисертаційного дослідження Л. В. Малюги «Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та

С. І. Чернооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 10–64.

¹ Там само, с. 163.

² Там само, с.164.

проблеми правового забезпечення». Варто відзначити, що робота дисертантки охоплює широке коло особистих немайнових прав, але хотілося б наголосити на іншому моменті. Хоча авторка досліджує різні види даної сфери прав (ті, що забезпечують природне існування фізичної особи; ті, що забезпечують соціальне буття фізичної особи; особисті немайнові права та результати творчої діяльності), опрацьовує навіть питання цивільно-правового захисту немайнових прав, проте це не дає можливості зрозуміти загальну сутність особистих немайнових прав в цілому. Разом з тим, дисертантка розкриває питання особистих немайнових відносин як предмету цивільного права та особистих немайнових прав як цивільно-правової категорії¹.

Досліджуючи вищеназвані питання, вона аналізує неоднозначність поглядів науковців на проблему визнання даної сфери відносин предметом цивільного права, розглядає ознаки, елементи, класифікації особистих немайнових відносин, прав, але не в повній мірі. Незважаючи на короткий огляд даних питань, авторка все ж таки робить наступні висновки: особисті немайнові відносини з участю фізичних і юридичних осіб завжди за своєю приватно-особистісною сутністю були, є і залишаються предметом цивільного права; вони мають такі ознаки, як особливий суб'єкт та об'єкт цих відносин, відсутність майнового, економічного змісту; їх основу складають ті, що не пов'язані з майновими².

Не відкидаючи тих позитивних моментів, які потенційно несе в собі дане дисертаційне дослідження, і беручи до уваги те, що вона є першим після проголошення незалежності та прийняття Цивільного кодексу України комплексним дослідженням особистих немайнових прав фізичних осіб як складової особистих немайнових відносин, що входять до предмету правового регулювання цивільного права³,

¹ Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві : теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Малюга. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004, с. 11–51.

² Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві : теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Малюга. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004, с. 14–15.

³ Там само, с.6.

хочемо наголосити лише на тому, що з власної точки зору комплекс особистих немайнових прав недостатньо досліджений на сьогоднішній день в цілому своєму вигляді, адже авторка дослідила його з огляду на кожен з основних різновидів даних прав. Загальним питанням, на наш погляд, вона приділила поверхневу увагу, не заглиблюючись в самі теоретично-комплексні проблеми щодо всіх особистих немайнових прав загалом.

Намагаючись надати своє власне бачення проблеми, варто зосередити свою увагу на тому, що хоча багато науковців прагнули дослідити особисті немайнові права, проте ці намагання здебільшого пов'язані з окремими правами. Комплексні проблеми залишаються нерозв'язаними, дослідження проводяться без заглиблення у філософську суть. Крім того, окреслюючи проблему виявлення сутності та змісту особистих немайнових прав юридичних осіб, як одну з центральних проблем сучасної цивілістичної науки, і продовжуючи аналіз особистих немайнових прав, ми стикаємося не лише з наявністю різних, а інколи навіть протилежних поглядів науковців.

Отже, можемо стверджувати, що в Україні відсутні комплексні дослідження особистих немайнових прав юридичних осіб, тож наша робота є першою спробою зробити внесок у вітчизняну науку саме в цьому напрямі.

1.2. Розвиток законодавчого регулювання особистих немайнових відносин

1.2.1. Зародження законодавчого регулювання особистих немайнових відносин

З розвитком суспільних відносин, після набуття Україною незалежності, виникла потреба в оновленні правового регулювання особистих немайнових прав. Після проголошення незалежності, Україна взяла курс на європейські та світові зразки демократичних правових держав, де вже давно забезпечення та реалізація особистих немайнових прав особи стали на перше місце в їх діяльності. Дані права становлять абсолютну цінність кожної особи, і тому законодавство повинно закріплювати їх на належному рівні, щоб

забезпечити можливість реалізації особистих немайнових прав у приватних правовідносинах.

Приступаючи до безпосереднього аналізу розвитку правового регулювання особистих немайнових відносин у нашій державі, слід зазначити, що кроком до цього стало прийняття Конституції України, адже вона проголосила нематеріальні блага найвищою цінністю¹. Не дивлячись на те, що положення Конституції називають нормами прямої дії, вони потребують детальнішої регламентації та розробки. У будь-якому разі необхідно було впровадити Основний Закон у приватне право, розширити та втілити його норми в цивільному законодавстві.

Якщо повернутися до історії становлення особистих немайнових прав у цивільному праві, то слід згадати про Основи цивільного законодавства Союзу РСР². Теоретичним підґрунтям першого закріплення особистих немайнових прав у цивільному законодавстві, за словами вітчизняних цивілістів³, стала наукова праця К. А. Флейшиц⁴. У статті 7 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік від 1961 року вперше було проголошено цивільно-правовий захист честі і гідності⁵.

Таким чином, право на честь та гідність стало першим особистим немайновим не пов'язаним з майновими правом, яке цивільний закон включив до своєї сфери. Починаючи з цього моменту, було знято фактичну заборону проведення наукових досліджень особистих немайнових відносин. Основи цивільного

¹ Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (зі змінами) – Х. : Фоліо, 2008, ст. 3.

² Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик от 8 декабря 1961 г. / ВВС СССР. – 1961. – № 50.

³ Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб / З. Ромовська // Українське право, 1997. – № 1 (6), с. 47–60.

⁴ Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц. – Учёные труды. Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР. – Вып. VI / Е. А. Флейшиц. – М., 1941. – 204 с.

⁵ Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик от 8 декабря 1961 г. / ВВС СССР. – 1961. – № 50.

законодавства стали поштовхом для бурхливого розвитку цього напрямку цивілістичної науки¹.

Наступним кроком до затвердження місця особистих немайнових прав у вітчизняній цивілістиці стало прийняття у 1963 році Цивільного кодексу Української РСР, котрий відносив до предмету цивільно-правового регулювання пов'язані з майновими особисті немайнові відносини. Правда в ньому закріплювалось положення, за яким у передбачених законом випадках цей Кодекс регулює також й інші особисті немайнові відносини².

Що стосується особистих немайнових прав юридичних осіб, то вони були закріплені в ЦК УРСР фактично лише двома статтями³. Не дивлячись на обмежений обсяг норм, зі змісту статті 23 випливає, що юридичні особи можуть від свого імені набувати особистих немайнових прав.

Стаття 7 вказувала про те, що організації можуть вимагати по суду спростування неправдивих відомостей, які порочать їх честь і гідність чи ділову репутацію або завдають шкоди їх інтересам. Якщо відомості були поширені через засоби масової інформації, то вони повинні бути спростовані у тому ж друкованому виданні. Якщо ж ці відомості містить документ, що виходить від організації, то він підлягає заміні або відкликається. В таких випадках організація мала право вимагати також відшкодування майнової і моральної (немайнової) шкоди.

Також впливає зі змісту Кодексу особисте немайнове право юридичної особи на найменування. В статті 27 вказувалося, що юридична особа має своє найменування, а права і обов'язки господарських організацій, пов'язані з користуванням фірмовим найменуванням, виробничими марками і товарними знаками, визначаються законодавством Союзу РСР.

Для фізичної особи передбачались, крім вищезазначених особистих немайнових прав, деякі інші, зокрема в сфері авторського

¹ Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб / З. Ромовська // Українське право, 1997. – № 1 (6), с. 47–60.

² Цивільний кодекс УРСР / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 30, ст. 1.

³ Там само, ст. ст. 7, 27.

права¹. Але якщо проаналізувати норми ЦК УРСР, то зі статті 10 випливає право фізичної особи на обрання роду занять і місця проживання. Стаття 511 містить прояви особистого немайнового права на власне зображення, оскільки опублікування, відтворення і розповсюдження твору образотворчого мистецтва, в якому зображено іншу особу, допускається лише за згодою того, кого зображено, а після його смерті – за згодою його сім'ї, якщо тільки це не робиться в державних чи громадських інтересах або зображена особа позувала авторові за плату.

Отже, можна сказати, що Цивільний кодекс УРСР врегулював деякі особисті немайнові відносини, тому вони стали предметом цивільного права. Згодом Україна здобула незалежність і почала будувати свою систему законодавства, проте довгий час в Україні ще продовжував діяти даний Цивільний кодекс.

Хоча необхідність розробити новий Цивільний кодекс виникла одразу ж після спрямування України на кардинальне реформування суспільного устрою, він мав бути кодексом саме громадянського суспільства, в якому людина, її інтереси, права, в тому числі особисті немайнові, є головною цінністю. Чинний у той період Цивільний кодекс може вважатися кодексом громадянського суспільства лише за назвою. Крім того, визначалось, що новий Цивільний кодекс має бути створено як кодекс приватного права².

Праця над підготовкою проекту нового Цивільного кодексу розпочалась з 1992 року. Проект Цивільного кодексу України розроблявся багатьма фахівцями, а остаточний його варіант опрацьовувала група вчених у складі С. П. Головатого, А. С. Довгерта, О. А. Підпригори, О. А. Пушкіна, Д. В. Бобрової, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, З. В. Ромовської, В. Л. Мусіяки, М. М. Сібільова, Я. М. Шевченко, В. Я. Калакури. Положення проекту обговорювалися на багатьох конференціях, сесіях, міжнародних зустрічах. Він пройшов експертизу в юридичних та

¹ Цивільний кодекс УРСР / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 30, ст. ст. 475–478.

² Пушкін О. Концепція нового Цивільного кодексу України / О. Пушкін, О. Скакун // Українське право. – 1997, № 1 (6), с. 10–11.

наукових установах Німеччини, Нідерландів, США, Італії, Швейцарії¹.

Варто згадати, що одночасно з цим члени Робочої групи з підготовки проекту Цивільного кодексу України брали участь у розробці Модельного цивільного кодексу для країн СНД, який носив рекомендаційний характер для законодавства кожної держави. При його розробці враховувалися проекти окремих учасниць Співдружності, проводився їх порівняльний аналіз. Необхідність його існування зумовлювалась тим, що дані держави мають спільність вихідних понять, термінології, тісний економічний зв'язок та участь в багатосторонніх міжнародних конвенціях і договорах, які уніфікують важливі сфери приватних відносин, а тому існує наслідок схожості цивільного законодавства країн СНД².

Проте наш Цивільний кодекс в плані регулювання особистих немайнових відносин значно випередив Модельний кодекс, і норми Книги 2 регулюють значно ширше коло відносин, ніж будь-який інший кодекс цивільного законодавства, в чому ми переконаємо нижче.

1.2.2. Цивільний кодекс України як унікальний законодавчий акт в сфері особистих немайнових прав

Цивільний кодекс України, який був прийнятий 16 січня 2003 року, не є дублюванням жодного з існуючих цивільних кодексів країн СНД чи повторенням кодексу якоїсь іншої держави. Він є оригінальним документом, який увібрав у себе світовий досвід цивілістики, в тому числі й української науки, а також врахував вітчизняні традиції цивільного права.

Наочною ілюстрацією вищезазначеного твердження може слугувати порівняння норм, які присвячені особистим немайновим правам Цивільного кодексу України та інших держав СНД³.

¹ Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000, с. 307–325.

² Там само, с. 309.

³ Федюк Л. В. Особисті немайнові права в приватному праві СНД / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць. – 2011. – Випуск № 89, Ч. 2. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка ІМВ. – С. 115–119;

Перш за все, слід відмітити, що український Кодекс присвячує їм цілу Книгу другу «Особисті немайнові права фізичних осіб». В свою чергу її складають три глави: Глава 20 «Загальні положення про особисті немайнові права фізичної особи», Глава 21 «Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи», Глава 22 «Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи»¹.

Крім того, відносини з приводу особистих немайнових благ визначаються й іншими статтями. Стаття 1 визначає, що особисті немайнові відносини регулюються цивільним законодавством. Стаття 16 передбачає відшкодування моральної (немайнової) шкоди та інші способи, якими можна захистити особисті немайнові права. Стаття 23 безпосередньо визначає моральну шкоду та її відшкодування. Стаття 28 закріплює положення про таке особисте немайнове благо, як ім'я фізичної особи. Стаття 29 регулює відносини з приводу місця проживання фізичної особи. Статті 55-79 врегульовують відносини з приводу опіки і піклування.

Стаття 94 визначає особисті немайнові права юридичної особи. Стаття 177 відносить до об'єктів цивільних прав нематеріальні блага, до яких, крім результатів інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 199) та інформаційної (ст. 200), законодавець окремо виділяє особисті немайнові блага (ст. 201), до яких він відносить здоров'я, життя, честь, гідність і ділову репутацію, ім'я (найменування), авторство, свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості та інші.

Крім того, в Кодексі містяться дві глави, які регулюють відносини з приводу рятування здоров'я та життя фізичної особи або які створюють їм загрозу².

Федюк Л. В. Цивільні кодекси СНД про особисті немайнові права / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. – 2010. – Випуск 22. – С. 115–121; Федюк Л. В. Особисті немайнові права в цивільних кодексах СНД / Л. В. Федюк // Правова політика Української держави : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю ПНУ ім. В. Стефаника. – Т. 1. – І.-Ф., 2010. – С. 146–149.

¹ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003. – 368 с.

² Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003, гл. 80, 81.

Що стосується особистих немайнових прав юридичних осіб, то згідно статті 94 Цивільного кодексу України вони мають права на недоторканність ділової репутації, таємницю кореспонденції, інформацію та інші, які можуть їй належати. Думаємо, серед них можна назвати особисті немайнові права на найменування (ст. 90), на індивідуальність (ст. 300), на інформацію (ст. 302), на особисті папери (ст. 303), на таємницю кореспонденції (ст. 306), на зображення і його захист (ст. ст. 307-308), на місце розташування і його недоторканність (ст. 310-311), на вибір роду занять (ст. 312), на свободу об'єднання (ст. 314) та інші. Дані права для юридичної особи в ЦК України частково прописані, але потребують детальнішої регламентації. Крім того, є чимало інших цивільно-правових актів, норми яких стосуються особистих немайнових прав юридичних осіб, але аналізувати їх ми будемо при дослідженні окремих видів цих прав.

Варто зазначити, що жоден з цивільних кодексів країн СНД не містить такого обсягу норм, які б стосувалися особистих немайнових прав. Більше того, ні одна держава не має такого цивільно-правового документу, який присвятив би особистим немайновим правам цілу книгу. В більшості випадків існують поодинокі статті, які регулюють особисті немайнові відносини, в кращому – це може бути окрема глава.

Кодекси держав СНД містять досить обмежену кількість цивільно-правових норм, що стосуються особистої немайнової сфери. Мало того, законодавці цих країн не передбачають регулювання особистих немайнових відносин цивільним правом.

Так, Цивільний кодекс Російської Федерації в частині 2 статті 2 говорить, що «невід'ємні права і свободи людини та інші нематеріальні блага захищаються цивільним законодавством, якщо інше не випливає зі змісту цих нематеріальних благ»¹. Як видно, тут говориться про охоронну функцію, а якщо говорити про регулювання, то воно стосується тільки особистих немайнових відносин, які пов'язані з майновими. Крім того, Цивільний кодекс Росії містить невелику кількість норм, які стосуються особистих немайнових прав. Це тільки одна глава 8 підрозділу 3 розділу 1, що носить назву «Нематеріальні блага та їх захист», яку складають

¹ Гражданский кодекс Российской Федерации. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 320 с.

всього три статті: ст. 150 «Нематеріальні блага», де говориться про захист нематеріальних благ, ст. 151 «Компенсація моральної шкоди», ст. 152 «Захист честі, гідності та ділової репутації». В Главі 59 «Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди» є два параграфи, які стосуються особистих немайнових прав: це параграф 2 – «Відшкодування шкоди, заподіяної життю чи здоров'ю громадянина» та параграф 4 – «Компенсація моральної шкоди», окрім того, в кодексі зустрічаються окремі статті щодо даної сфери прав.

У більшості цивільних кодексів СНД, зокрема таких країн, як Таджикистан, Туркменістан, Киргизія, Вірменія, Білорусія, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан, простежується чітке повторення позиції: «...цивільне законодавство регулює пов'язані з майновими особисті немайнові відносини»¹. Таким чином, виникає думка, що особисті немайнові відносини, які не пов'язані з майновими, цивільним законодавством не регулюються.

Але далі в цивільних кодексах Таджикистану, Киргизії, Білорусії містяться положення: «...відносини, пов'язані зі здійсненням та захистом невід'ємних прав і свобод людини та інших нематеріальних благ (особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими), регулюються цивільним законодавством, оскільки інше не впливає зі змісту цих відносин»².

¹ Гражданский кодекс Республики Таджикистан : от 6 августа 2001 г. № 41. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.medialaw.org](http://www.medialaw.org;).; Гражданский кодекс Кыргызской республики : от 21 июля 1999 г. № 83. – ст. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fssn.ru>.; Гражданский кодекс Республики Армения : от 5 мая 1998 г. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am>.; Гражданский кодекс Республики Беларусь : от 7 декабря 1998 г. № 218-3. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.by>.; Гражданский кодекс Республики Казахстан : от 27 декабря 1994 г. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e.gov.kz>.; Гражданский кодекс Туркменистана : от 17 июля 1998г. – ст. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aarhus.ngo-tm>.; Гражданский кодекс Азербайджанской Республики : от 28 декабря 1999 г. № 779-1Г. – ст. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legal.az>.; Гражданский кодекс Республики Узбекистан : от 29.08.1996 г. № 257-1. – ст. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kodeks.uz>.

² Гражданский кодекс Республики Таджикистан : от 6 августа 2001 г. № 41. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.medialaw.org>.; Гражданский кодекс Кыргызской республики : от 21 июля 1999 г. № 83. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fssn.ru>.; Гражданский

Норм цивільних кодексів Туркменістану, Киргизії, Білорусії стверджують: що відносини, пов'язані з існуванням та захистом невід'ємних прав і свобод людини та інших нематеріальних благ, регулюються цивільним законодавством (та іншими правовими актами), оскільки інше не впливає зі змісту цих відносин¹.

Положення цивільних кодексів Казахстану та Узбекистану визначають, що особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими, регулюються цивільним законодавством, оскільки інше не передбачено законодавчими актами чи не впливає зі змісту особистого немайнового відношення².

Отже, можна зробити висновок, що дані цивільні кодекси чітко не встановлюють регулювання особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими, а лише допускають це регулювання, іншими словами – не заперечують.

Проте, наприклад, ч. 2 ст. 1 Цивільного кодексу Азербайджану говорить, що завданням даного Кодексу є регулювання і особистих немайнових відносин суб'єктів цивільного права³. Але тут, як впливає з аналізу наступних статей, швидше всього йдеться про ті немайнові відносини, які пов'язані з майновими. Також згадувана ст. 1 говорить про захист честі, гідності та ділової репутації фізичних осіб, захист їх особистого життя і права особистої недоторканності як завдання Кодексу, тобто відзначається охоронна функція.

Таким чином, Цивільний кодекс Азербайджану дає нечітку картину про регулювання даної сфери відносин.

кодекс Республики Беларусь : от 7 декабря 1998 г. № 218-3. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.by>.

¹ Гражданский кодекс Республики Армения : от 5 мая 1998 г. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am.>; Гражданский кодекс Азербайджанской Республики : от 28 декабря 1999 г. № 779-1Г. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legal.az.>; Гражданский кодекс Туркменистана : от 17 июля 1998 г. – ст. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aarhus.ngo-tm>.

² Гражданский кодекс Республики Казахстан : от 27 декабря 1994 г. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e.gov.kz.>; Гражданский кодекс Республики Узбекистан : от 29.08.1996 г. № 257-1. – ст. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kodeks.uz>.

³ Гражданский кодекс Азербайджанской Республики : от 28 декабря 1999 г. № 779-1Г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legal.az>.

Якщо простежити закріплення особистих немайнових прав у конкретних правових нормах вищеназваних кодексів, то складається наступна картина. Цивільні кодекси Киргизії та Туркменістану містять лише окремі статті, що стосуються особистих немайнових прав. Здебільшого ці норми виконують захисну, тобто охоронну функцію: компенсацію моральної шкоди, захист особистих немайнових прав та інших нематеріальних благ; захист честі, гідності та ділової репутації; захист права на власне зображення; право на охорону таємниці особистого життя; відшкодування шкоди у випадку смерті потерпілого; відшкодування шкоди, заподіяної медичним закладом; відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я¹.

Проте деякі норми все-таки носять регулятивний характер. Це, наприклад, ст. 21 Цивільного кодексу Туркменістану, ст. 54 Цивільного кодексу Киргизії «Ім'я фізичної особи», які регулюють правовідносини з приводу отримання, використання та зміни імені. Регулювання деяких особистих немайнових прав також закріплюється в ст. 50 Цивільного кодексу Киргизії, яка носить назву «Особисті немайнові права та інші нематеріальні блага».

Таким чином, можна зробити висновок, що цивільні кодекси Туркменістану та Киргизії охороняють та частково регулюють особисті немайнові відносини.

Таджикистан та Казахстан у своїх цивільних кодексах, на відміну від попередніх країн, крім статей, присвячують особистим немайновим правам окремі параграфи.

Так, Цивільний кодекс Таджикистану в главі 6 «Об'єкти цивільних прав» містить Параграф 8, який називається «Нематеріальні блага та їх захист». В ньому містяться статті, які закріплюють положення про матеріальні блага, компенсацію моральної шкоди, захист особистих немайнових прав, особисті немайнові права, які пов'язані з майновими, захист честі, гідності та ділової репутації, право на охорону таємниці особистого життя, право на власне зображення, право на недоторканність житла.

¹ Гражданский кодекс Кыргызской республики : от 21 июля 1999 г. № 83. – ст. ст. 16–21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fssn.ru.>; Гражданский кодекс Туркменистана : от 17 июля 1998 г. – ст. ст. 11, 15–18, 1041–1042, 1049 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aarhus.ngo-tm>.

Кодекс Казахстану присвячує цим правам параграф 3 глави 20, який так і називається: «Особисті немайнові права». Параграф складається зі статей: захист особистих немайнових прав; особисті немайнові права, які пов'язані з майновими; захист честі, гідності та ділової репутації, право на охорону таємниці особистого життя, право на власне зображення, право на недоторканність житла.

Як бачимо, даний параграф майже ідентичний тому, що виділяється в Цивільному кодексі Таджикистану. Крім того, дані два кодекси містять ще по два ідентичні параграфи: «Відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадянина»¹ та «Відшкодування моральної шкоди»². Цивільний кодекс Казахстану має ще один параграф – «Особисті немайнові права», який складає всього одна стаття «Захист особистих немайнових прав», і вона стосується колізії норм.

Отже, норми цивільних кодексів Таджикистану та Казахстану стосуються здебільшого, за окремими винятками, охорони і захисту особистих немайнових прав, але регулювання їх все одно допускається, не заперечується даним кодексом.

В деяких країнах СНД норми, що стосуються особистих немайнових прав, складаються не тільки в статті, параграфи, але й в окрему главу.

Так, Цивільний кодекс Азербайджану містить главу 60 «Відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю фізичної особи». Проте, хоча Кодекс закріплює своїм завданням регулювання особистих немайнових відносин³, стаття 26, яка справді здійснює це регулювання, всього одна і присвячена вона тільки одному особистому немайновому праву – праву на ім'я.

¹ Гражданский кодекс Республики Таджикистан : от 6 августа 2001 г. № 41. – § 2 гл. 55 р. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.medialaw.org>; Гражданский кодекс Республики Казахстан : от 27 декабря 1994 г. – § 2, гл. 47, р. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e.gov.kz>.

² Гражданский кодекс Республики Таджикистан : от 6 августа 2001 г. № 41. – § 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.medialaw.org>; Гражданский кодекс Республики Казахстан : от 27 декабря 1994 г. – § 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e.gov.kz>.

³ Гражданский кодекс Азербайджанской Республики : от 28 декабря 1999 г. № 779-1Г. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legal.az>.

Кодекси Вірменії та Узбекистану, крім того, містять параграф «Відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадянина»¹, а Цивільний кодекс Узбекистану ще параграфи «Компенсація моральної шкоди» та «Особисті немайнові права. Інтелектуальна власність»² норми яких є колізійними. Дані кодекси включають, крім того, ще декілька окремих статей. Але з усіх взятих разом норм цивільних кодексів даних країн, що стосуються особистих немайнових прав, лише мізерна частина їх регулює ці права, бо майже всі вони носять характер охорони, захисту.

Можна зробити висновок: цивільні кодекси Киргизії, Туркменістану, Таджикистану, Казахстану, Вірменії, Азербайджану та Узбекистану охороняють особисті немайнові права, а регулюють лише декілька з них.

Цивільний кодекс Молдови у статті 2 закріплює положення, за яким відносини, пов'язані зі здійсненням та захистом прав і основних свобод людини та інших нематеріальних благ, регулюються даним кодексом та іншими законами³. Тож, на відміну від вищеназваних кодексів СНД, він не лише допускає регулювання особистих немайнових відносин, які не пов'язані з майновими, але й закріплює дане регулювання. Правда, якщо дослідити весь цей нормативний акт, то можна побачити, що нормам, які регулюють особисті немайнові права, присвячено дуже мало статей: ст. 28 «Ім'я фізичної особи», ст. 29 «Використання імені», ст. 516 «Право на інформування» та деякі інші. Тож Цивільний кодекс Молдови випереджає вищеназвані кодекси тільки одним положенням про регулювання нематеріальних благ. Положень по охороні особистих немайнових прав у даному Кодексі дуже мало.

Отже, підводячи підсумки проведеного аналізу структури Цивільного кодексу України та країн СНД, щодо особистих

¹ Гражданский кодекс Республики Армения : от 5 мая 1998 г. – § 2, гл. 60, р. 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am.>; Гражданский кодекс Республики Узбекистан : от 29.08.1996 г. № 257-1. – § 2, гл. 57, р. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kodeks.uz>.

² Гражданский кодекс Республики Узбекистан : от 29.08.1996 г. № 257-1. – § 4, гл. 57, р. 3; § 2, гл. 57, р. 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kodeks.uz>.

³ Гражданский кодекс Республики Молдова : от 6.06.2002 г. № 1107-15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law-moldova.com>.

немайнових прав, необхідно відзначити те, що український законодавець набагато більше уваги приділяє особистій немайновій сфері, ніж це роблять законодавці інших держав Співдружності. Варто наголосити на тому, що приватноправова сфера регулювання немайнових особистих відносин України суттєво випередила в розвитку решту країн СНД, і цей факт залишається беззаперечним.

1.3. Концептуальні підходи до особистих немайнових відносин як предмету цивільного права

1.3.1. Теорії особистих немайнових відносин

Дослідження особистих немайнових прав з кожним днем набувають все більшої актуальності і зацікавлюють багатьох молодих науковців. Цивільний кодекс України значно розширив сферу правового регулювання та охорони особистих немайнових відносин. На сьогоднішній день все менше дослідників піддає сумніву, що дані відносини в їх чистому вигляді, тобто не пов'язані з майновими, повинні входити до предмету цивільно-правового регулювання.

Проте погляди науковців не були однозначними протягом усього періоду розвитку цивілістичної науки, тому ми розмежували концептуальні підходи (концепт: від латинського *conceptus* – поняття – формулювання, розумовий образ, загальна думка, поняття¹; концепція: від латинського *conceptio* – сприйняття, – система понять про ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення якихось явищ, дій; основна ідея будь-якої теорії²) що до особистих немайнових прав як предмету цивільного права.

Протягом тривалого часу велися дискусії щодо регулювання і охорони особистих немайнових відносин цивільним правом. Дане питання викликало інтерес у багатьох вчених цивільного права, зокрема у З. В. Ромовської, К. А. Флейшиц, М. Н. Малєїної, О. А. Красавчикової, Д. М. Генкина, А. В. Венедиктова, О. С. Йоффе та в багатьох інших. Серед молодих науковців-цивілістів такою

¹ Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991, с. 203.

² Філософський енциклопедичний словник / під ред. В. І. Шинкарука, Л. В. Озадовської, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002, с. 301.

проблемою зацікавились Р. О. Стефанчук, С. І. Чорнооченко, О. М. Калітенко, Н. В. Устименко, Н. О. Давидова.

Дослідивши різноманітні підходи, ми пропонуємо розділити їх на теорії¹ (теорія: від грецького *theoria* – спостереження, розгляд, дослідження, вчення, міркування, – система узагальненого достовірного знання про той чи інший «фрагмент» діяльності яка описує, пояснює і показує функціонування певної сукупності складових його об'єктів²; у власному розумінні – форма вірогідних наукових знань, що дає цілісне і систематичне уявлення про закономірності та сутнісні характеристики об'єктів³), які можна визначити як сукупність взаємопов'язаних поглядів на віднесення особистих немайнових прав до предмету цивільного права.

Скептична теорія (скептицизм: від грецького *skeptikos* – недовірливий – гносеологічна позиція, яка полягає в сумніві щодо існування істини і надійних критеріїв її встановлення, в недовірі до певних поглядів і уявлень⁴; його ще розуміють як установку на ментальне протистояння авторитету традиції, або сумнів у бутті об'єкта (філософія Юма)⁵).

За цією теорією до предмету цивільного права особисті немайнові відносини не належать, вона заперечує як охорону, так і регулювання цих відносин. Скептицизм тут проявляється в критиці

¹ Федюк Л. В. Концептуальні підходи до особистих немайнових прав як предмету цивільного права / Л. В. Федюк // Право України. – 2005, № 9. – С. 105–107; Федюк Л. В. Теории лишніх неимущественних отношений / Л. В. Федюк // Современное состояние исследования неимущественных правоотношений в науке гражданского права : сборник тезисов научных докладов и сообщений круглого стола. – Харьков : ХНУВД, 2012. – С. 77–80; Федюк Л. В. Доктрины личных неимущественных прав в гражданском праве / Л. В. Федюк // Научная дискуссия : вопросы юриспруденции : материалы 14 международной научно-практической конференции. – Москва : Изд. «Международный центр науки и образования», 2013. – С. 27–31.

² Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991, с. 452–153.

³ Філософський енциклопедичний словник / під ред. В. І. Шинкарука, Л. В. Озадовської, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002, с. 633.

⁴ Філософський енциклопедичний словник / під ред. В. І. Шинкарука, Л. В. Озадовської, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002, с. 585.

⁵ Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Минск : Изд. В. М. Скакун, 1988, с. 620.

можливості охорони та регулювання особистих немайнових відносин цивільним законом.

До прихильників даної теорії можемо віднести Д. М. Генкіна та А. В. Венедиктова, адже вони стверджували, що особисті немайнові права громадян повинні охоронятися державним, адміністративним, кримінальним, а не цивільним правом. Висловлювалася думка, що в подальшому цивільне законодавство обмежиться постановами про відповідальність за позадоговірну шкоду, завдану громадянину в частині зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, та постановами про охорону особистих немайнових прав автора та винахідника у частині авторського права та права винаходу¹.

Хоча положення цієї теорії не знаходять сьогодні своїх прихильників, проте мають значення для дослідження розвитку системи особистих немайнових прав.

Консервативна теорія (консерватизм: від латинського *conservare* – зберігати, – сукупність психічних якостей індивіда, що дозволяє вважати його консерватором²), положення якої також втратили свою підтримку серед сьогоденних дослідників, зводиться до того, що цивільне право не регулює, а лише охороняє особисті немайнові права, проте лише у випадку їх порушення.

Сюди пропонуємо віднести погляди таких дослідників як В. Рясенцев, І. А. Покровський³. Так, на думку останнього, особисті немайнові блага захищені самими серйозними кримінальними покараннями за їх порушення. Однак і цивільне право не залишається в стороні. В свою чергу, воно розглядає всі посягання на ці блага як цивільний делікт і пов'язує з ними обов'язок відшкодування завданої шкоди. Він вважає, що цивільний закон охороняє ці блага, але ніяких

¹ Генкин Д. М. Предмет советского гражданского права / Д. М. Генкин // Сов. государство и право. – 1939. – № 4, с. 38; Венедиктов А. В. О системе гражданского кодекса СССР / А. В. Венедиктов // Сов. государство и право. – 1954. – № 2, с. 28.

² Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Минск : Изд. В. М. Скакун, 1988, с. 325.

³ Рясенцев В. Неимущественный интерес в советском гражданском праве / Учёные записки Московского юридического института. Выпуск I. – М., 1939, с. 26; Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Изд. 3-е, СТЕРЕОТИП. – Классика российской цивилистики. – М.: «Статут», – 2001 г, с. 131.

суб'єктивних цивільних прав на них немає, і сама конструкція цих прав являється штучною. Суб'єктивне цивільне право приватної особи виникає тільки з моменту порушення заборони закону і має тоді своїм змістом лише відшкодування понесених збитків¹.

З цією думкою ми не погоджуємось, оскільки вважаємо, що суб'єктивне право на особисте немайнове благо виникає в особи не з моменту порушення закону, а при народженні, в деяких випадках і до народження людини, а якщо це юридична особа, то з моменту її реєстрації.

Класична теорія (класичний – створений класиками, зразковий, характерний, типовий для чого-небудь²; класика: від латинського *classicus* – показовий, першокласний, – спрямування до спокою, порядку, чіткості, міри і гармонії; класичний – відмінний, показовий; який відповідає вищому періоду розвитку³) полягає в тому, що особисті немайнові відносини охороняються цивільним правом, а регулюються тільки ті, які пов'язані з майновими чи тяжіють до відносин власності.

Дану теорію названо класичною, тому що її положення протягом тривалого періоду висловлювались в науці цивільного права, і їх відстоювали класики цивілістичної науки, такі як М. М. Агарков, О. С. Йоффе, С. Н. Братусь та інші вчені⁴. Вони і в теперішній період знаходять інколи своїх прихильників⁵.

¹ Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Изд. 3-е, СТЕРЕОТИП. – Классика российской цивилистики. – М.: «Статут», – 2001 г., с. 121, 122.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

³ Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА – М, 1998. – 576 с.

⁴ Агарков М. М. Предмет и система советского гражданского права / М. М. Агарков // Советское государство и право. – 1949. – № 8-9, с. 67; Гражданское право. Т. 1. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л. В. Рожников», 2001, с. 318; Толстой Ю. К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1995, с. 93.

⁵ Гориславский К. О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / К. О. Гориславський. – Донецьк. – 2003, с. 101.

Ця теорія є близькою до консервативної, але тут уже з'являється категорія регулювання, хоча це і не стосується особистих відносин не пов'язаних з майновими.

О. С. Йоффе відстоював думку, що особисті відносини, не пов'язані з майновими, у вказаних законом випадках охороняються цивільним правом, однак не складають предмет його регулювання. Інакшу роль відіграють особисті відносини, пов'язані з майновими, і в сукупності з ними складають предмет цивільного права¹.

С. Н. Братусь говорив, що цивільне право, яке регулює цивільні відносини, охоплює і ті відносини, які були породжені майновими, але від'єднались від них та стали самостійними. При цьому цивільно-правове регулювання особистих немайнових відносин побудоване як захист особистих благ від неправомірного на них посягання. До тих пір, доки особисті права не порушені, правовий характер відносин, пов'язаних із їх здійсненням, зовсім не відчувається. Цим і пояснюється, що звичайно говорять про охорону особистих немайнових прав, а не про правове регулювання².

Деякі науковці поділяють особисті немайнові відносини на ті, що регулюються, і ті, що охороняються цивільним правом³. Особисті немайнові відносини, пов'язані з майновими, засновані на рівності, автономії волі й майновій самостійності їх учасників, регулюються цивільним законодавством. Невідчужувані права і свободи людини та інші нематеріальні блага захищаються цивільним законодавством.

Ми не підтримуємо положення даної концепції, оскільки, знову ж таки, кажучи про охорону й регулювання особистих немайнових прав, переконані, що цивільне право може і повинно здійснювати дані функції як щодо особистих немайнових відносин, які пов'язані з майновими, так і тих, що не пов'язані з ними, оскільки вони повинні

¹ Йоффе О. С. Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права / О. С. Йоффе // Советское государство и право. – 1966 июль, № 7, с. 56–58.

² Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права / С. Н. Братусь. – М. – Госуд. изд. юр. лит-ры. – 1963, с. 83.

³ Гражданское право. Т.1. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л.В.Рожников», 2001, с. 318; Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издательство третье, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ. 1998, с. 312.

бути повноправним предметом цивільної (приватної) галузі права, бо складаються у приватній сфері відносин.

Хоча і на сьогоднішній день існують в Україні позиції на користь прихильників даної концепції. Наприклад, К. О. Гориславський підтримує погляди С. Н. Братуся та С. С. Алексеєва і пише, що відносини з приводу особистих немайнових прав, не пов'язані з майновими, також входять до предмета цивільно-правового регулювання через те, що вони за своїм абсолютним характером тяжіють до відносин власності¹. На нашу думку, ці права не пов'язані з такою категорією, як власність, бо вони позбавлені економічного змісту.

Моністична теорія (монізм: від грецького *μονος* – один, єдиний, – тип організації філософського знання, що визначається наявністю в ньому одного основного принципу, у відповідності до якого здійснюється все змістове наповнення філософської системи; пізнання в рамках цього принципу єдиного початку, загального закону світогляду, що визначає все різноманіття суцього буття²) говорить про те, що правове регулювання й охорону прав не можна протиставляти одне одному, оскільки регулювання означає охорону прав, а їх охорона реалізується шляхом регулювання суспільних відносин³.

Таке розуміння простежується і в сучасних дослідженнях, наприклад, в науковій статті Л. В. Малюги⁴. Об'єднання охоронної та регулятивної функцій у деякій мірі визначається в С. С. Алексеєва, який писав, що регулятивна та охоронна підсистеми зовнішньо не об'єктивуються у вигляді окремо «регулятивного» або «охоронюваного» права⁵.

¹ Гориславський К. О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. – Донецьк. – 2003, с. 101.

² Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Минск : Изд. В. М. Скакун, 1988, с. 440.

³ Развитие советского гражданского права на современном этапе / Н. С. Малейн, В. П. Мозолин и др. – М. : Наука, 1986, с. 205.

⁴ Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002, № 3, с. 48.

⁵ Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2-х т. / С. С. Алексеев – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1., с. 261–262.

На наш погляд, відмінність між регулятивною та охоронною функцією існує, вони різні за своєю суттю: регулятивна функція спрямована на забезпечення належної нормальної організації особистих немайнових відносин, а охоронна – на захист особистих немайнових прав від порушень, на усунення перешкод при здійсненні цих прав.

Регулятивна та охоронна функції суттєво різняться між собою. Регулятивна полягає в тому, що поведінка суб'єкта повністю відповідає приписам норм права, тобто є правомірною¹. Регулятивна функція цивільного права полягає у врегулюванні цивільно-правових відносин, насамперед, у нормальному, бажаному для їх учасників стані. У такому разі говориться про позитивне регулювання цивільних відносин, закріплення якого дає учасникам можливість самостійно вчиняти дії, утримуватись від негативних діянь, досягати максимально ефективного результату.

Цікавою є думка І. О. Дзери з приводу регулювання особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими. Вона стверджує, що регулятивна функція у цій сфері є менш активною, ні честь, ні гідність не можна регулювати, бо такі особисті блага природно притаманні людині, тому цивільно-правові норми швидше не регулюють відносини щодо зазначених нематеріальних благ, а юридично визнають їх належність відповідному суб'єктові у статичному моменті². Але цивільне право регулює не самі блага, а відносини, які складаються з приводу них. Таким чином, регулятивна функція беззаперечно стосується і особистих немайнових відносин, які не пов'язані з майновими.

На думку С. І. Чорнооченко, регулятивна функція цивільного права у сфері особистих немайнових відносин проявляється у формі юридичного визнання приналежності кожній фізичній особі невідчужуваних нематеріальних благ та свободи визначення своєї поведінки в індивідуальній життєдіяльності на власний розсуд. Вона

¹ Загальна теорія держави і права / за ред. акад. АПрН України, докт. юр. наук, проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997, с. 191.

² Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 25.

полягає також у юридичній фіксації меж юридичної свободи, яка існує в індивідуальній життєдіяльності¹.

Охоронна функція виникає з факту неправомірної поведінки суб'єктів як реакція держави на таку поведінку². Охоронна функція цивільного права покликана оберігати суб'єктивні особисті немайнові права особи від посягань усіх інших осіб та забезпечувати примусовий захист від їх порушення³. Вона направлена на охорону суспільних відносин, їх недоторканність, а отже, на витіснення неприйнятних даному суспільству відносин⁴.

І. О. Дзера заперечує підхід до охоронної функції як такої, що лише забезпечує захист порушеного суб'єктивного права. Вона говорить, що за такого підходу охоронна функція начебто повинна реалізовуватись лише після порушення суб'єктивного права, що є її вузьким тлумаченням⁵.

Тому, при визначенні змісту охоронної функції цивільного права, необхідно враховувати сформовану в юридичній науці думку про співвідношення понять «правова охорона» та «правовий захист». Правова охорона є більш широким поняттям порівняно з правовим захистом, і останнє може охоплюватися першим. Тобто правова охорона може охоплювати весь комплекс засобів, що забезпечують реалізацію закріплених правовими нормами суб'єктивних прав як в їх позитивному стані, так і в разі порушення. Однак ті засоби, які застосовуються у разі порушення суб'єктивних прав, утворюють комплекс засобів їх захисту, а норми, які їх передбачають, є захисними нормами активної дії.

С. І. Чорнооченко вважає, що цивільно-правова охорона за своїм функціональним значенням полягає в захисті свободи громадян

¹ Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 23.

² Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1, с. 261–262.

³ Загальна теорія держави і права. / за ред. акад. АПрН України, докт. юр. наук, проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997, с. 191.

⁴ Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1, с. 191–193.

⁵ Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. О. Дзера. – К., 2001, с. 5–28.

від втручання з боку інших осіб та забезпеченні права громадян самотійно визначити свою поведінку в індивідуальній життєдіяльності¹.

Отже, як ми вже довели, відмінності між регулятивною та охоронною функцією існують, і вони суттєві, тому з положеннями даної теорії не погоджуємось.

Реформаторська теорія (реформа: перетворення, зміна, нововведення в якій-небудь сфері суспільного життя, галузі знань²) наголошує на тому, що цивільне право не лише охороняє, але й регулює особисті немайнові права, які не пов'язані з майновими³.

Повертаючись до теорії права, правове регулювання є дією права на суспільні відносини за допомогою певних юридичних засобів, насамперед норм права. Щодо конкретних суспільних відносин, в нашому випадку особистих немайнових, правове регулювання здійснюється за допомогою дозволу, зобов'язання, заборони.⁴ Правове регулювання в тому і виражається, що норма встановлює правило поведінки та ставить це правило під державну охорону. Тобто відносини, які охороняються, мають правовий характер, стають предметом і правового регулювання⁵.

Першою у вітчизняній цивілістиці підтримувала цю ідею К. А. Флейшиц. У своїй праці вона говорила не тільки про охорону особистих немайнових прав, але й про необхідність їх регулювання в

¹ Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 24.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005, с. 1218.

³ Федюк Л. В. Реформування особистих немайнових прав / Л. В. Федюк // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні : матеріали VI Регіональної міжвузівської конференції молодих вчених та аспірантів. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 90-91.

⁴ Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1, с. 217–219.

⁵ Тагайназаров Ш. Сущность и значение гражданско-правового регулирования личных неимущественных прав, не связанных с имущественными / Ш. Тагайназаров. – С кн. Укрепление законности и правопорядка в период развитого социализма. Душанбэ, 1976, с. 44.

цивільному праві¹, і її праця, як вже говорилося, стала теоретичним підґрунтям статті 7 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік (1961р.), у якій вперше було проголошено цивільно-правовий захист честі та гідності. Основи цивільного законодавства не лише започаткували правове регулювання особистих немайнових відносин, що не пов'язані з майновими, а й зняли фактичну заборону проведення відповідних наукових досліджень цього напрямку цивілістичної науки².

На захист реформаторської теорії ми можемо віднести позиції багатьох дослідників цивілістики та їхніх праць³.

¹ Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. – Учёные труды. Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР. – Вып. VI / Е. А. Флейшиц. – М. : 1941, с. 11.

² Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб / З Ромовська // Українське право, 1997. – № 1 (6), с. 47; Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000, с. 155.

³ Корецкий В. И. Гражданское право и гражданские правоотношения в СССР / В. И. Корецкий. – Издательство «Ирфон». Душанбэ, 1967. – 128 с.; Развитие советского гражданского права на современном этапе / Н. С.Малеин, В. П. Мозолин и др. – М. : Наука, 1986. – 267 с.; Егоров Н. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация / Н. Д. Егоров. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 174 с.; Ярошенко К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона / К. Б. Ярошенко. – М. : Юрид. лит., 1990. – 174 с.; Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов). – М. : Знание, 1991. – 128 с.; Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994. – 435с.; Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. В. Ромовская. – КГУ. – К., 1968. – 277с.; Тагайназаров Ш. Проблемы гражданско-правового регулирования личных неимущественных прав граждан : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ш. Тагайназаров. – Таджикский гос. ун-т. – Ташкент, 1993. – 41с.; Суховерхий В. Л. Личные неимущественные права граждан в советском гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / В. Л. Суховерхий. – Свердловск, 1970 – 324с.; Апринич М. Л. Охраняемые законом личные неимущественные интересы / М. Л. Апринич // Известие вузов. «Правоведение». – 2001 г., № 2. – С. 124–132; Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. –

Зокрема, В. І. Корецький стверджував, що цивільне право на основі рівності регулює особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими¹.

Н. С. Малєїн та В. П. Мозолін притримувалися точки зору, за якої особисті немайнові відносини існують незалежно від їх порушення, інакше кажучи, без факту порушення прав². Це говорить про те, що вони підтримували і охоронну, і регулятивну функцію, яка діє до моменту порушення особистих немайнових прав. Говорилося прямо й про те, що відносини, які виникають з приводу особистих благ, регулюються нормами багатьох галузей законодавства³, серед яких перераховується і цивільне.

К. Б. Ярошенко пише, що регулювання є впливом на поведінку людини, а оскільки захист права виражається звичайно в примушенні до вчинення дій, то слід визнати, що він тим самим є одним з варіантів регулювання⁴. Відзначаючи особливість регулювання особистих немайнових відносин, слід сказати, що воно не перетворює їх в чужорідне тіло в складі предмету цивільного права⁵. Можливість регулювання цивільним правом особистих немайнових відносин пояснюється самостійною формою правового регулювання,

776 с.; Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – 174с.; Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001. – 204с.; Сисоєнко М. Особисті немайнові права за новим цивільним законодавством України / М. Сисоєнко // Підприємництво, господарство і право. – 2003, № 5. – С. 34–36.

¹ Корецький В. И. Гражданское право и гражданские правоотношения в СССР / В. И. Корецький. – Издательство «Ирфон». Душанбэ, 1967, с. 76.

² Развитие советского гражданского права на современном этапе / Н. С. Малєїн, В. П. Мозолін и др. – М. : Наука, 1986, с. 205.

³ Развитие советского гражданского права на современном этапе / Н. С. Малєїн, В. П. Мозолін и др. – М. : Наука, 1986, с. 206.

⁴ Ярошенко К. Б. Гражданско-правовая защита чести и достоинства граждан / К. Б. Ярошенко // Проблемы совершенствования советского законодательства. – Труды 43 (Всесоюзный научно-исследовательский институт советского государственного строительства и законодательства). – М., 1989, с. 73.

⁵ Ярошенко К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона / К. Б. Ярошенко. – М. : Юрид. лит., 1990, с. 9.

подібними ознаками обох видів правовідносин та специфікою цивільно-правового захисту, що покликана відновлювати порушені суспільні відносини¹.

М. Н. Малєїна також підтримала позицію, за якої особисті немайнові права не тільки охороняються, але й регулюються цивільним правом, тому що майнові та немайнові відносини мають ряд схожих ознак. Вони виражають належність певних благ конкретним особам і характеризуються їх уособленням у цих відносинах, автономністю, рівністю, при порушенні відновлюються, як правило, в позовному порядку². На нашу думку, твердження не є доказовим в тій частині, яка свідчить про те, що немайнові відносини схожі з майновими, а тому охороняються та регулюються цивільним правом. Вони являються самостійним предметом регулювання цивільного права, незалежно від майнових відносин.

З. В. Ромовська в своєму дисертаційному дослідженні писала, що не зв'язок особистих відносин і не можливість задоволення майнових інтересів завдяки здійсненню особистого права, а наявність у них спільних, особливо характерних рис повинно рахуватись основою включення в сферу цивільного правового регулювання і особистих немайнових, не пов'язаних з майновими відносин³. А пізніше вона визначала, що нормами ЦК може і повинен здійснюватися не лише захист особистих немайнових прав, а й так зване позитивне регулювання, тобто конкретне визначення змісту обов'язків, які їм кореспондують⁴.

До прихильників реформаторської теорії треба віднести й інших дослідників, серед яких можна назвати О. А. Красавчикова,

¹ Белявский А. В. Защита чести и достоинства в советском гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / А. В. Белявский. – Моск. гос. Университет. – М., 1966, с. 10.

² Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов). – М. : Знание, 1991, с. 13.

³ Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. В. Ромовская. – КГУ. – К., 1968, с. 23.

⁴ Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб / З. Ромовська // Українське право, 1997. – № 1 (6), с. 48.

О. Пушкіна, О. Л. Маковського, Є. А. Крашенинникова, Т. Н. Лисову¹ та інших.

В сучасних дослідженнях особистих немайнових відносин дедалі менше заперечується факт регулювання та охорони цих відносин. Але деякі автори з цим не погоджуються. М. Л. Апринич пише, що проголошення багатьох особистих немайнових прав носить декларативний характер, оскільки не існує тих суспільних відносин, на базі яких вони могли б існувати. Саме тому численні спроби сформулювати зміст цих прав не увінчались успіхом. Законодавець не зміг їх закріпити в нормативних актах, більше того, на сьогоднішній момент він взагалі відмовився від цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин, обмежившись лише захистом нематеріальних благ². З цією думкою важко погодитись, тим більше, що російська дослідниця характеризує стан російського цивільного законодавства. На відміну від нього, наш Цивільний кодекс не обмежується захистом, а й регулює особисті немайнові відносини.

Українські цивілісти також ставили питання: чи можуть відносини щодо особистих немайнових благ регулюватися цивільним законодавством, чи вони є лише об'єктом правової охорони? Деякі з них засвідчують, що особисті немайнові блага є об'єктом цивільних прав, а відносини, що складаються у зв'язку з використанням особистих немайнових благ, є об'єктом цивільно-правових відносин³. Водночас, за їхніми словами, цивільно-правовий захист у цій сфері застосовується більш широко, ніж цивільно-правове регулювання.

¹ Красавчиков О. А., Охрана интересов личности и Свод законов Советского государства / О. А. Красавчиков // Гражданско-правовая охрана личности в СССР. – Свердловск, 1977, с. 23; Пушкін О. Концепція нового Цивільного кодексу України / О. Пушкін, О. Скакун // Українське право. – 1997, № 1 (6), с. 12; Флейшиц Е. А. Теоретические вопросы кодификации гражданского законодательства / Е. А. Флейшиц, А. А. Маковский // Советское государство и право. – 1963, № 1, с. 90; Крашенинников Е. А., Лисова Т. Н. Заметки об охраняемых законом интересах / Е. А. Крашенинников, Т. Н. Лисова // Вопросы теории охраняемых законом интересов : тезисы докладов. – Ярославль, 1990, с. 3.

² Апринич М. Л. Охраняемые законом личные неимущественные интересы / М. Л. Апринич // Известие вузов. «Правоведение». – 2001 г. – № 2, с. 132.

³ Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003, с. 172.

З їхньою думкою ми не можемо погодитися в тому плані, що особисті немайнові відносини не можуть виступати об'єктом цивільно-правового регулювання, оскільки, як відомо з теорії права, ним виступають лише блага. Тобто хоча дані відносини й регулюються цивільним правом, проте вони виступають не об'єктом, а предметом їх правового регулювання.

Цікавою є думка про те, що цивільно-правове регулювання відносин щодо особистих немайнових благ може мати місце лише у випадках, передбачених законом, а охорона особистих немайнових прав цивільним законодавством (навіть не врегульованих ним) можлива у будь-якому випадку за наявності таких умов:

1) характер порушеного права (блага) є таким, стосовно якого можуть виникати цивільні відносини;

2) характер порушення є таким, що можливе використання спеціальних або загальних засобів цивільно-правового захисту¹.

Автор розділу «Особисті немайнові права фізичних осіб» підручника з Цивільного права О. В. Кохановська пише, що неповне регулювання особистих немайнових відносин, не пов'язаних з майновими, перешкоджає охороні особистих прав та інтересів громадян².

Ми простежуємо погляди, які свідчать про охорону та регулювання особистих немайнових відносин в сучасних дисертаційних дослідженнях³.

О. М. Калітенко частково згадує в своїй дисертації про те, що особисті немайнові відносини як охороняються, так і регулюються

¹ Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003, с. 172.

² Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010, с. 590.

³ Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001, с. 57; Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 26–27; Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканість : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999, с. 59.

цивільним правом¹.

Н.В.Устименко у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що особисті немайнові права у будь-якому суспільстві потребують охорони та регулювання, виходячи із соціальної охорони людини, необхідності відмежування її від будь-яких протиправних посягань. Вона говорить, що завдання норм цивільного права полягає не тільки в охороні та захисті немайнових відносин, але і в позитивному їх регулюванні².

Дисертантка Л. В. Красицька погоджується з позицією про віднесення особистих немайнових відносин до предмету цивільного права, підтримує регулятивну та захисну функцію цивільного права щодо цих відносин³. Крім того, вона говорить, що найбільше регулятивне навантаження щодо них припадає з усіх галузей саме на цивільне право⁴.

Що стосується особистих немайнових прав юридичних осіб, вітчизняна цивілістика ще не досліджувала належним чином дане питання. Піднімається подібна проблема у працях здебільшого вчених країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки.

За словами західних вчених, деякі юридичні особи (говориться, в основному, про корпорації) можуть мати конституційні права, зокрема права на рівний захист, свободу преси і свободу від обмовляння та необґрунтованого обшуку⁵. Говориться, що організації як особи мають соціальні права та обов'язки⁶. Не вдаючись зараз до

¹ Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001, с. 57.

² Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 26–27.

³ Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999, с. 59.

⁴ Там само, с. 31.

⁵ Kelley C. R. The Constitutional Rights of Corporations Revisited: Social and Political Expression and the Corporation after First National Bank v. Bellotti / C. R. Kelley // Georgetown Law Journal, Vol.67, № 6 (August 1979), с. 1384.

⁶ Orts E. W. Business Persons: A Legal Theory of the Firm / E. W. Orts. – Oxford : Oxford University Press, 2013. – 352 p.

аналізу названих прав, можемо аргументувати, що їх можна віднести також до цивільних особистих немайнових прав юридичних осіб.

Аналогія між корпораціями і особами в праві викликала питання про те, чи можна розглядати корпорації подібно до фізичних осіб, що юридичних осіб можна вважати моральними, а також надавати їм можливість мати моральні права. Ідентифікація корпорації з фізичною особою, на думку Патриції Верган, є досить сумнівною тезою. За її словами, деякі теоретики пішли так далеко, що стверджують, якщо приписування особистості корпорації є помилковим, то корпорація є лише об'єднаннями громадян. Відповідно до цієї точки зору, корпорація не є особливим суб'єктом в загальному, таким чином, не можна приписувати їй права та обов'язки. Швидше за все, люди, які працюють, керують корпорацією, мають нести відповідальність за так звані «корпоративні дії», і є володільцями корпоративних привілеїв або звинувачень. Іноді корпорації порівнюються з організмом або машиною, проте інші позиції зосереджуються на моральних відносинах корпорацій з суспільством із точки зору теорії суспільного договору або деяких уявлень про соціальну відповідальність. Вчена критично підходить до цих теорій в роботі «Особа, права і корпорації»¹. Ми вважаємо, що юридичні особи повинні мати свої права, не зважаючи на те, що вони можуть створюватися шляхом об'єднання людей.

Інший вчений, Пітер Френч, у своїй праці «Корпорація як моральна особа», навпаки позитивно ставиться до прав цієї юридичної особи. Він стверджує, що корпорації можуть бути розвинутими моральними особами і мати привілеї, права і обов'язки, які надаються нормальній моральній особі, корпорації є членами моральної спільноти, подібно до біологічних аналогів, і ніхто не може стверджувати, що корпорації є лише особами, тому що насправді корпорації іноді розглядаються подібно до людини². На наш погляд, дана позиція дещо перевищує значення природи юридичної особи, оскільки вона не може цілком розглядатися подібно до людини. Крім

¹ Werhane P. H. *Persons, Rights, and Corporations* / P. H. Werhane. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1985, с. 34.

² French P. A. *The Corporation as a Moral Person* / P. A. French // *American Philosophical Quarterly*. – 1979, Volume 16, Number 3, с. 207, 210.

того, термін «моральна особа» теж не прийнятний для наших традицій права.

Вважається спірним висловлювання, що юридична особа (корпорація) є чистою фікцією і зобов'язана своїм існуванням творчому акту держави¹, і що всі юридичні особи є витворами закону, адже вони є попередньо існуючими соціальними особами².

Висловлювалось припущення, що якщо корпорації мають природу моральних особистостей, вони стають об'єктом дивних моральних суджень: злиття двох корпорацій буде під цією точкою розумітись як канібалізм, відміна статуту корпорації буде вищою формою покарання³, але П. Френч не говорив, що корпорації подібні до біологічних осіб, хоча його критикують також за змішування корпоративних дій з діями працівників від імені корпорацій, він говорив про корпорацію як окрему юридично встановлену особу, не просто сукупність індивідумів⁴.

Моральні і інші проблеми іноді вступають в процес ухвалення рішення корпорацій, навіть в корпораціях, які діють строго як формальні організації. Так само моральні проблеми вступають в корпоративне ухвалення рішень іншим способом. Оскільки корпорації, на відміну від машин, існують в суспільно-політичному контексті, неможливо нехтувати всіма соціальними впливами, адже машина не зможе відповісти на тиск, якщо тільки це б не програмувалося, щоб зробити так або вимагати, щоб зробити так згідно із законом. Але корпорації, керовані людськими особами, і часто відповідають на тиск⁵.

Дехто стверджує, що корпорації частково діють подібно до організмів: вони взаємодіють з суспільством через різні зворотні механізми зв'язку, очікують відповідей від інших організмів, часто

¹ Hallis F. *Corporate Personality* / F. Hallis. – Oxford : Oxford University Press, 1930, с. 102.

² French P. A. *The Corporation as a Moral Person* / P. A. French // *American Philosophical Quarterly*. – 1979, Volume 16, Number 3, с. 208, 209.

³ Konrad R. *Morality and Corporations: Avoiding Schizophrenia* / R. Konrad // *American Philosophical Western Division Meetings*. – Detroit, Michigan, April 25, 1980.

⁴ Werhane P. H. *Persons, Rights, and Corporations* / P. H. Werhane. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1985, с. 34.

⁵ Goodpaster E. K. *Testing Morality and Organizations* / Goodpaster E. K. // *The International Journal of Applied Philosophy*. – 1984, № 2, с. 35.

діють згідно з видами зворотного зв'язку, який вони отримують від суспільства, і якщо ця модель описує корпорації, то це аргументує можливість існування корпорації, яка приймає моральні цілі до громадської критики або поваги¹.

Соціальна договірна концепція зосереджується передусім на їх статусі в суспільстві. Згідно з позицією соціальної договірної теорії, корпорацію санкціонує суспільство, щоб діяти в суспільстві, корпорація робить деякі неявні зобов'язання перед цим суспільством. Ці зобов'язання формують основу для цивільного договору між корпораціями і суспільством. Корпорації дозволяється існувати, як продуктивній організації, щоб збільшити добробут суспільства через задоволення споживача та інтереси працівника².

Різні теорії розуміння корпорації показують, за словами Патриції Верган, що корпорації щонайменше служать навмисними системами: підкреслюється важлива роль корпоративної діяльності, виявляється, як корпорації можуть прийняти безкорисливі моральні цілі, соціальна договірна теорія робить наголос на моральних стосунках між корпораціями і суспільством, проте, жодна з цих теорій не відповідає на питання, що унікального в характері корпорацій³.

Існують ще концепції щодо можливості групи мати права людини. Так як юридичні особи можуть представляти собою об'єднання людей, ми розглянемо дані позиції в прив'язці до юридичної особи.

До питання того, чи бажання груп мати такий же захист соціальних і культурних прав, як індивідуум Альберт Кальсаміглія підходить негативно через дві причини: по-перше, ефективні гарантії для цих прав, які повинні бути реальними, залежатимуть від призначення економічних ресурсів, які, в обставинах громадського дефіциту, не можуть вимагатись для групи; по-друге, як число законних прав підвищене, можливості конфлікту підвищені так само. В результаті індивідууми постраждають від істотної втрати законної

¹ Werhane P. H. *Persons, Rights, and Corporations* / P. H. Werhane. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1985, с. 44.

² Donaldson T. *Corporations and Morality* / T. Donaldson. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1982, с. 14.

³ Werhane P. H. *Persons, Rights, and Corporations* / P. H. Werhane. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, 1985, с. 48.

впевненості, якщо групові права будуть розумітися так само як індивідуальні права¹.

Колективні права повинні існувати, тому що аспект інтересу людей виправдовує утримування чогось особистого, інтереси індивідуумів як членів групи для громадського блага і права є правильним, тому що це служить їх інтересам як членам групи. Інтерес єдиного члена цієї групи в цьому громадському об'єднанні є благом само собою, зобов'язує іншу особу утримуватись від порушення його права. Самовизначення є не просто благом фізичної особи, але й колективу, і інтерес людей у цьому виникає з факту, що вони є членами групи. Хоча багато індивідуумів має інтерес до самовизначення їх в суспільстві, інтерес до чого-небудь одного з них не утримує інших, щоб задовольнити цей інтерес, інтереси багатьох індивідуумів можуть бути кумулятивними. В загальному для суспільства вигідні невід'ємні громадські блага. Якщо суспільство є толерантним, освіченим, якщо воно переймається почуттям поваги до людини, то це за своєю суттю є суспільним благом, якщо існує суспільство, в якому є повага до людей. Проживання в суспільстві з такими характеристиками є загалом корисним для окремих осіб. Такі громадські блага визначаються як колективні блага, але інтереси і схильності кожної людини в кожному разі врахувати неможливо².

Чарльс Тейлор відстоює тезу, що усі громадські і соціальні блага зводяться до індивідуальних благ з атомістичного погляду на суспільство. Здається правдоподібним, щоб думати про колективи з точки зору людей, які є їх частиною. Представляється очевидним, якщо прийняти, що немає ніякого іншого локусу подій, ніж уми індивідуумів. Тобто, якщо є такі речі як статути, ролі або соціальні і культурні установи, це тому, що є індивідууми, які думають, приймають рішення і діють. Ніщо не заважає нам стверджувати, що кожне істотне благо в нашому соціальному житті може бути пояснене з точки зору індивідуальних благ. За рахунок скорочення певного типу суспільних благ до сукупності індивідуальних благ, ми не в змозі захопити колективний вимір змісту наших думок і переживань, це блага, які формують характер тієї чи іншої групи. І хоча, як окремі

¹ Calsamiglia A. Sobre el principio de igualdad / A. Calsamiglia // J. Muguerza Madrid : Debate, 1989. – 89 p.

² Raz J. The Morality of Freedom / Raz J. – Oxford : Oxford University Press, 1986, с. 199, 208.

особи, ми можемо випробувати їх в ізоляції, редукціонізм цього міркування в кінцевому підсумку зробить їх незрозумілими, тому що соціальні блага є незрозумілими без фону, якого задає їм конкретний і загальний зміст. І якщо ми будемо ігнорувати різницю між простим суспільним благом і соціальним благом, одним з важливих аспектів соціального життя людських істот втрачається¹.

Мова колективних (чи групових) прав набуває свого повного значення, якщо справа доходить до захисту спільних інтересів групи людей. Виходячи з цього, можливо дати звіт про концепцію колективних прав: визнання того, що існують індивідуальні інтереси в соціальних благах, являє собою важливий крок вперед в розумінні специфічної природи деяких з вимог цих груп. Неус Турбіску Касальс визначає колективні або групові права, як права які захищають особисті інтереси в суспільних благах. В якості прав особи групові (колективні) права служать для захисту важливих інтересів фізичних осіб².

За словами Джеймса Гріффіна, групові права є найбільш цікавою формою прав людини, і форма їх не повинна бути зменшена до індивідуальних прав членів групи. Це повинні бути права, які певні групи мають лише завдяки існуванню таких груп. З одного боку це важко зрозуміти, як групові права і права людини пов'язані між собою. Дехто стверджує, що дані права, чи багато з них, приводяться в галузі прав людини, і тому вони мають статус прав. Справедливо, що досить недавня поява групових прав є частиною широкомасштабного сучасного руху, і щоб зробити дискурс з приводу цих прав, проводиться важлива робота в області етики³.

Термін «особа» дехто визначає в розумінні «штучної особи», і до них включають юридичні особи, такі як корпорації, школи, клуби. Ці юридичні особи визнаються як особи в необхідному сенсі, тому що вони можуть вирішувати, діяти, відповідати за свої дії, мають обов'язки, відшкодовують збитки, і так далі. Робиться висновок, що групи можуть бути такими особами, тільки якщо вони мають

¹ Taylor C. *Philosophical Arguments* / C. Taylor. Cambridge, M.A. : Harvard University Press, 1995, с. 127–145.

² Casals N. T. *Group Rights as Human Rights: A Liberal Approach to Multiculturalism* / N. T. Casals. – Netherland : Springer, 2006, с. 55, 56.

³ Griffin J. *On Human Rights* / J. Griffin. – New York : Oxford University Press, 2008, с. 256.

внутрішню організацію, яка дозволяє їм вирішувати, діяти, і так далі, а юридичні особи мають це, і тому можуть мати групові права¹.

Кращим аргументом для пояснення належності юридичній особі індивідуальних прав особи є формування його, виходячи з благ. За словами Д. Гріффіна, слід знайти клас благ фізичної особи з роду важливості, яка притягує захист наданих прав. Один випадок для групових прав наслідує цей випадок для прав фізичних осіб, і це вимагає знайти блага, які можуть бути приписані тільки до визначеної групи. Потім можна показати, що цей новий вид блага притягує захист нового виду права, а саме права групи. Якщо ця форма аргументації успішна, можна отримати права, які не зводиться до права громадян, потім треба групувати блага дуже спеціального виду, і вони не можуть бути просто суспільними благами. Загальні блага не мають чітких меж, а призначення благ полягає в тому, щоб приносити користь деяким людям, його здійснення для одних не повинно конкурувати з його здійсненням іншими. Переваги групових благ у тому, що ними користується кожен член групи індивідуально².

Отже, юридична особа має особисті немайнові права, оскільки фізична особа їх має. Ці права потрібні юридичній особі для задоволення інтересів фізичних осіб. Навіть якщо юридична особа створюється не шляхом об'єднання фізичних осіб, а шляхом об'єднання майна – все одно вона створюється для задоволення людських інтересів. Здійснюючи і захищаючи особисті немайнові права, юридична особа здійснює і захищає інтереси фізичних осіб, які так чи інакше причетні до неї: чи це учасники юридичної особи, чи працівники, чи інші причетні до діяльності юридичної особи люди.

Виходячи з цього, хочемо висунути прогресивну концепцію особистих немайнових прав, за якою і юридичні особи повинні наділятися особистими немайними правами. Отже, **прогресивна теорія** особистих немайнових прав стверджує, що цивільне право охороняє та регулює особисті немайнові права фізичних та юридичних осіб.

Таким чином, окресливши основні погляди дослідників на проблему особистих немайнових відносин, як предмету цивільного права, зважаючи на неоднозначність даних поглядів, ми об'єднали їх

¹ Griffin J. On Human Rights / J. Griffin. – New York : Oxford University Press, 2008, с. 257.

² Там само, с. 258–266.

в такі теорії: скептична; консервативна; класична; моністична; реформаторська; прогресивна.

Взагалі, значення будь-якої теорії важко оцінити, а її правильність можна перевірити лише практикою. Саме практика дає узагальнюючу систему знань, яка реально відображає розвиток суспільства. Володіючи теоретичними знаннями про особисті немайнові права, можна пояснити минуле, зрозуміти сучасні явища і зазирнути в майбутнє, моделювати та прогнозувати їх розвиток.

1.3.2. Підгалузь особистих немайнових прав

Не сумніваючись, що особисті немайнові відносини є предметом цивільного права, ми хочемо це довести, і знайти аргументацію для таких тверджень.

Таку аргументацію ми можемо знайти в працях Г. К. Толстого¹, А. С. Довгерта². До особистих немайнових відносин можна застосувати метод цивільно-правового регулювання, а як відомо, метод є одним з роздільних ознак приналежності до тієї чи іншої галузі³. Особисті блага виражають суспільний стан особи, а майнові цінності – стан майнової відособленості й самостійності, тому особисті немайнові відносини схожі з майновими в зв'язку з відображенням певного стану їх учасників. Особисті немайнові відносини і майново-вартісні відносини мають спільний приватноправовий характер, а також в разі порушення одних та інших можна використовувати такі способи захисту як стягнення збитків і компенсація моральної шкоди⁴.

Схоже пояснює включення до предмета цивільного права особистих немайнових відносин не пов'язаних з майновими

¹ Толстой Г. К. Кодификация гражданского законодательства в СРСР (1961-1965 г. г.) : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Г. К. Толстой. – Ленинградский государственный университет. – Л., 1970, с. 9–10.

² Довгерт А. Проблеми кодифікації цивільного (приватного) права в Україні / А. Довгерт // Українське право. – 1998, № 1, с. 44.

³ Толстой Г. К. Кодификация гражданского законодательства в СРСР (1961-1965 г. г.) : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Г. К. Толстой. – Ленинградский государственный университет. – Л., 1970, с. 10.

⁴ Довгерт А. Проблеми кодифікації цивільного (приватного) права в Україні / А. Довгерт // Українське право. – 1998, № 1, с. 44.

М. Сисоєнко: можливістю застосування до них методу цивільно-правового регулювання; наявністю схожості у зв'язку з відображенням певного стану учасників (особисті блага виражають суспільний стан, майнові цінності – стан майнової відособленості та самостійності); наявністю узагальнюючої ознаки взаємно оціночного характеру майново-вартісних і особистих немайнових відносин; придбанням всіма особистими немайновими відносинами зв'язку з майновими через можливість використання у разі порушення таких способів захисту, як стягнення збитків і компенсація немайнової шкоди, але дослідниця не робить посилання на вищезазначених вчених, які є авторами цієї ідеї. Поєднання у предметі цивільно-правового регулювання майнових і немайнових відносин, пише вона, не є особливістю, винятком у правовій системі¹.

Намагаючись показати своє ставлення до таких тверджень, ми можемо говорити про підтримку вищевказаних підходів до розгляду цієї проблеми. Проте хочемо зауважити, що цивільне право повинно регулювати особисті немайнові відносини, незалежно від їхніх зв'язків з майновими.

Л. В. Малюга вважає взаємооціночний характер вартісно-майнових відносин і особистих немайнових відносин загальною ознакою, що дозволяє об'єднати їх в предметі цивільного права². Вартісно-майнові відносини, за її словами, передбачають взаємну оцінку учасниками цих відносин – кількості і якості праці втіленої в тому майновому благому, з приводу чого ці відносини виникають; а особисті немайнові відносини передбачають взаємну соціально-значиму оцінку їх учасниками тих нематеріальних благ, щодо яких ці відносини складаються.

Оціночний характер носять всі суспільні відносини, оскільки люди завжди вступають в ті відносини, які для них мають якусь цінність. Однак дисертантка вважає взаємооціночну ознаку головною, характерною лише для цивільних відносин, яка обумовлює

¹ Сисоєнко М. Особисті немайнові права за новим цивільним законодавством України / М. Сисоєнко // Підприємництво, господарство і право. – 2003, № 5, с. 35.

² Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Малюга. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004, с. 17.

принципову єдність вартісно-майнових і особистих немайнових відносин, в якій би сфері приватного життя не виникали і незалежно від суб'єктивного складу.

В майнових відносинах взаємна оцінка виражається у грошовій формі, а в немайнових – морально-етичній чи іншій соціальній формі. З цього вона робить висновок, що і предмет цивільного права можна визначити як взаємооціночні соціальні відносини, які складаються у сфері приватного життя у формі вартісно-майнових чи особистих немайнових відносин на принципах юридичної рівності, справедливості, розумності, добросовісності та моральності¹. Проте взаємооціночний характер для особистих немайнових прав є безперечним, адже вони визначаються як абсолютні, а в абсолютних правовідносинах визначена лише одна сторона відносин, тому говорити про взаємну оцінку нелогічно.

Дослідниця особистих немайнових прав Н. О. Давидова пояснює включення їх у сферу цивільного права наявністю загальних ознак між майновими та особистими благами². Вона довела, що для розуміння причин включення особистих немайнових відносин у предмет цивільного права потрібно розкрити ці спільні для особистих немайнових та майнових прав риси. Авторка стверджувала, що і майнові, і особисті немайнові відносини:

1) володіють спорідненістю методу регулювання, який відіграє свою роль у формуванні окремих галузей правової системи і чітко виявляє коло суспільних відносин, які складають предмет галузі цивільного права;

2) сторони в них є рівними, і між ними відсутні ознаки підпорядкування та субординації. Кожна зі сторін має свій комплекс прав та обов'язків і не може владно впливати на інших суб'єктів;

3) характеризуються диспозитивністю та ініціативністю. На наш погляд, ініціативно-диспозитивний метод є основним методом

¹ Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Малюга. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004, с. 17–18.

² Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. О. Давидова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005, с. 27.

цивільного права, і саме він відрізняє цивільне право від інших галузей. Застосування до майнових і немайнових відносин методу цивільного права називають найбільш вагомим при визначенні галузевої належності відносин¹;

4) в їх сфері законодавство побудовано на єдиних загальних засадах;

5) їм притаманний позовний порядок захисту прав, про що можна переконатися, вивчивши практику використання позовів для захисту особистих немайнових прав².

Думаємо, що дані відносини повинні належати до предмету цивільного права не обов'язково у зв'язку зі схожістю їх з майновими. Достатньо такого аргументу, що особисті немайнові відносини складаються у приватній сфері, яка є предметом регулювання цивільного права.

Як стверджують автори Цивільного кодексу, особисті немайнові відносини та майнові мають єдиний генний код, який характеризується рівністю учасників, їхньою свободою, майновою самостійністю, вони регулюються, підтверджуються та охороняються цивільним (приватним) законодавством³.

Додатковим аргументом може бути демонстрація норм Цивільного кодексу України, який в багатьох змінив однозначне розуміння цивільного права як такого, що регулює майнові відносини між учасниками цивільних відносин. Як нам вказує стаття 1 цього кодексу, цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Розробники даного кодексу зробили величезний вклад у цивілістику. Вони не тільки закріпили особисті немайнові відносини як предмет цивільного права, але й подали розгорнуту регламентацію

¹ Малеина М. Н. О предмете гражданского права / М. Н. Малеина // Государство и право. – 1992, № 2, с. 30.

² Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. О. Давидова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005, с. 27–29.

³ Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000, с. 94.

особистих немайнових прав фізичних осіб, розробивши Книгу другу ЦК, яка так і називається: «Особисті немайнові права фізичної особи»¹.

Крім того, ці права не обмежуються застосуванням їх тільки фізичними особами, вони також можуть реалізовуватись і юридичними, за винятком тих прав, що можуть належати тільки фізичній особі, наприклад, права на життя, здоров'я, медичну допомогу, особисту недоторканість, на донорство, на сім'ю тощо. Положення ЦК України, пов'язані з розгорнутою регламентацією особистих немайнових прав, за словами його розробників, мають особливе значення².

Дехто з дослідників висловлює позицію, за якою юридичні особи мають лише особисті немайнові права пов'язані з майновими³. Це аргументується тим, що це права особливих за своєю сутністю і статусом суб'єктів, і вони впливають на діловий імідж юридичної особи. Говориться, що нематеріальні активи мають певну ціну і враховуються як в балансі організації, та і при продажі підприємства, тому переходять з соціальної оцінки у вартісну.

Ми переконані, що особисті немайнові права юридичних осіб не завжди впливають на їх майновий стан, і далеко не всі юридичні особи, як нам відомо, мають своєю метою одержання прибутку. Слід згадати, що підприємства, на які звернула свою увагу авторка роблячи подібні висновки, є лише однією з форм юридичних осіб. Тому стверджуємо, юридичні особи мають особисті немайнові права не лише пов'язані з майновими, а й не пов'язані з такими.

Конституційні особисті права перенесені до Цивільного кодексу, розширено та конкретизовано їх зміст. Вчені передбачали, що положення Книги другої сприятимуть гуманізації відносин, усвідомленню того, що кожна особа та її особисті немайнові блага є

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : за станом на 1 грудня 2001 р. / за ред. С. С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002, ст. ст. 269–315.

² Головатий С. Передмова до проекту Цивільного кодексу України / С. Головатий, А. Довгерт, О. Підпригора, О. Пушкін, Д. Боброва, Н. Кузнецова, В. Луць, З. Ромовська, В. Мусіяка, М. Сібільов, Я. Шевченко // Українське право. – 1999, № 1 (11), с. 9.

³ Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Малюга. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004, с. 18.

найбільшою цінністю в суспільстві, Кодекс повинен сприяти перегляду особами їхнього ставлення до інших осіб і водночас до самих себе, утвердженню самоповаги і поваги до інших, норми цієї Книги неодмінно піднімають відносини між особами у нашій державі до рівня загальноєвропейських стандартів прав людини¹.

У правничій літературі вже давно підкреслювалось величезне соціальне значення особистих немайнових прав і необхідність розробки та систематизації відповідних правових положень у рамках або окремої глави Цивільного кодексу, або окремого його розділу як однієї з підгалузей цивільного права².

Фундаторами таких поглядів можна назвати О. А. Красавчикова, В. А. Тархова. О. А. Красавчиков пропонував особисті немайнові права розглядати як одну з підгалузей цивільного права³. В. А. Тархов стверджував, що відносини з приводу немайнових благ, невіддільних від особистості, утворюють самостійний предмет правового регулювання, але ні питома вага відносин, пов'язаних з особистими немайновими благами, ні питома вага норм регулювання цих відносин не дозволяють розраховувати на відділення їх в самостійну галузь⁴.

Взагалі, таке розуміння системи права, як поділ на галузі, є досить умовним і суб'єктивним. Об'єктивніше було б поділяти право на публічне і приватне, як і прийнято в інших країнах. Тоді б не існувало дискусій на теми: «Сімейне право як галузь права чи підгалузь цивільного права?», «Господарське право: чи слід виділяти таку окрему галузь права?» тощо, адже всі ці галузі, як їх прийнято називати, займаються регулюванням приватноправових відносин.

¹ Головатий С. Передмова до проекту Цивільного кодексу України / С. Головатий, А. Довгерт, О. Підопригора, О. Пушкін, Д. Боброва, Н. Кузнецова, В. Луць, З. Ромовська, В. Мусіяка, М. Сібільов, Я. Шевченко // Українське право. – 1999, № 1 (11), с. 13–14.

² Довгерт А. Система приватного права та структура проекту нового Цивільного кодексу України / А. Довгерт // Українське право. – 1997, № 1 (6), с. 27; Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000, с. 39.

³ Советское гражданское право / под ред. О. А. Красавчикова. – М. : Высшая школа, 1972. – Т. 1, с. 154–158.

⁴ Тархов В. А. Гражданское право. Курс. Общая часть. Уфимский юр. инст. МВД РФ. – Уфа, 1998, с. 54; Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть : курс лекций. – Чебоксары, 1997, с. 57.

Отже, вони всі охоплюються приватним правом, точніше у нас його називають цивільним правом.

Проте, дана проблема є невирішеною на сьогоднішній день, тому при такому поділі, на наш погляд, відділення особистих немайнових відносин в окрему галузь є недоцільним, хоча вони по своїй суті є оригінальними та відрізняються від інших урегульованих цивільним правом відносин, а також регулюються та охороняються не тільки цивільним законодавством. Однак і інші відносини, урегульовані цивільним правом, так само регулюються та охороняються частково іншими галузями, не тільки цивільним. Їх не відділяють один від одного, інакше би створився хаос у правовому регулюванні цих відносин. Достатньо розглядати особисті немайнові відносини як одну з найважливіших підгалузей цивільного права.

У своєму дисертаційному дослідженні проблему виділення особистих немайнових прав у підгалузь цивільного права зачіпає С. І. Чернооченко, яка стверджує, що ці відносини є відносно самостійним елементом структури предмета цієї галузі права, але об'єктивний взаємозв'язок відносин, що виникають з приводу невідчужуваних від особистості нематеріальних духовних благ, передбачає і наявність визначеної спільності цивільно-правових норм, що регулюють у своїй взаємодії вказану сукупність суспільних відносин. На час її дослідження ще не був прийнятий новий ЦК України, у зв'язку з такими обставинами вона робить висновок, що підгалузі особистих немайнових прав ще не існує¹.

На сьогоднішній день немає сумнівів у тому, що досліджувані нами права можуть розглядатись як підгалузь цивільного права. Як відомо, підгалузь права – це така система норм права, яка входить в окрему галузь або регулює тісно пов'язані відносини². Це складова частина галузі права, яка об'єднує норми права, що регулюють суспільні відносини певного виду³.

¹ Чернооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чернооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 61–62.

² Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів / В. О. Котюк. – Київ : Вентурі, 1996, с. 56.

³ Загальна теорія держави і права / за ред. акад. АПрН України, докт. юр. наук, проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997, с. 171.

Отже, особисті немайнові права – це підгалузь цивільного права, що охоплює систему норм права, які регулюють відносини певного виду, тобто особисті немайнові відносини.

На сучасний період регулювання особистих немайнових відносин, у зв'язку з прийняттям діючого Цивільного кодексу, зазнало різкої зміни. Значно розширилась сфера цивільно-правового регулювання та охорони особистих немайнових правовідносин, що дає нам можливість розглядати їх як окрему групу в цивільному праві.

Ці якісні і кількісні зміни потребують нового підходу до викладання Цивільного права¹. Особисті немайнові права вивчаються у вищих навчальних закладах студентами юридичних спеціальностей в межах курсу Цивільного права України, і, чесно кажучи, їм не надається належної уваги. Про це свідчить також аналіз численних підручників з Цивільного права, де їм приділено або замало уваги, або поміщені у не відповідному місці, або взагалі не розкрито належним чином важливих питань². Це відбивається на отриманні недостатніх знань студентами.

За словами С. О. Сліпченко, така ситуація виникла тому, що норми, які регулюють особисті немайнові права є новелами і ще недостатньо вивчені в науці цивільного права, а відсутність критичної маси наукових досліджень відображається на об'ємі знань про багатозначність особистих немайнових відносин, їх зміст і специфіку, використані в діючому законодавстві цивільно-правові категорії і пов'язані з ними юридичні конструкції, положення, які безпосередньо дають уявлення про зміст всіх інститутів підгалузі цивільного права³.

Так як особисті немайнові права мають абсолютний характер, вони і в системі цивільного права як навчальної дисципліни, а не лише в Цивільному кодексі, повинні займати повноцінне місце серед інших абсолютних прав, таких як право власності чи право інтелектуальної власності. В свою чергу, особисті немайнові права є передумовою для забезпечення справжньої свободи власності,

¹ Сліпченко С. А. Личные неимущественные права: определение содержания их преподавания в пределах курса гражданского права / С. А. Сліпченко // Форум права. – 2006. – № 3, с. 123.

² Там само, с. 125.

³ Там само.

договору, підприємництва, тому їх соціальне значення вище, ніж майнових¹. На цьому й повинне базуватися місце підгалузі особистих немайнових прав у цивільному праві.

Проте, як показує практика, в більшості випадків викладання цивільного права та розробки навчальних планів², особисті немайнові права все ще знаходяться на задньому фоні, і їхнє вивчення є недостатнім.

Ми пропонуємо в рамках навчальної дисципліни «Цивільне право України» вивчати особисті немайнові права слідом за загальними положеннями перед правом власності, правом інтелектуальної власності, зобов'язальним та спадковим правом, і запланувати для їх вивчення більше часу. Можна запровадити вивчення Цивільного права загалом протягом трьох років: на другому, третьому та четвертому курсах. Тоді можна буде вивчати особисті немайнові права протягом семестру на третьому курсі, після ознайомлення на другому з загальними положеннями. На сьогодні є обов'язковим курс «Право інтелектуальної власності» для студентів юридичної спеціальності Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, який дає поглиблені знання поряд з вивченням Цивільного права. Особисті немайнові права мають не менше значення, вони стоять в одній площині цивільного права з правом інтелектуальної власності. Більше того, вони є важливішими і поширенішими, ніж останні та є не менш значимі як власне для самої особи, так і для підготовки майбутніх захисників права.

В рамках Цивільного права варто ввести такий графік його викладання і вивчення навчальних дисциплін:

- 1) 2 курс: «Загальні положення Цивільного права» (або основи) – протягом першого і другого семестрів;
- 2) 3 курс: «Особисті немайнові права» - протягом першого семестру,
«Право інтелектуальної власності» - протягом другого семестру;

¹ Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000, с. 39.

² Васильєва В. А. Цивільне право України. : програма курсу / В. А. Васильєва. – Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – 2007. – 20с.

3) 4 курс: «Речове право. Спадкове право» - протягом першого семестру,

«Зобов'язальне право» - протягом другого семестру.

Необхідно визначити основні моменти вивчення «Особистих немайнових прав». Наука визначається філософським енциклопедичним словником як соціально значуща сфера людської діяльності, що спрямована на виробництво та систематизацію знань про закономірності існуючого засобами теоретичного обґрунтування та емпіричного випробування і перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об'єктивного змісту¹. Дисципліною ж є галузь наукового знання, навчальний предмет². За теорією права наука являється однією з форм суспільної свідомості, яка включає в себе різні погляди, ідеї, теорії людей і суспільства. Це система достовірних знань про об'єктивні закони розвитку суспільства, які були набуті в ході його історичного розвитку. Прогрес її полягає в тому, що вона все повніше і глибше відображає реальну дійсність³. Слід взяти до уваги, що наука сучасного цивільного права визначається як система знань про закономірності цивільно-правового регулювання суспільних відносин, тлумачення цивільно-правових норм, результатів аналізу й узагальнення практики застосування цивільних норм, суть термінології норм, тобто – це наука про сучасне цивільне право⁴.

«Особисті немайнові права» повинні мати свій предмет та методи вивчення. Від інших навчальних дисциплін її повинен відрізняти своєрідний предмет, а тлумачиться термін «предмет» як логічне поняття, що становить зміст думки, пізнання, та як коло знань, що становить окрему дисципліну викладання⁵. В теорії права предмет юридичної науки розглядається як ті особливі

¹ Філософський енциклопедичний словник // під ред. В. І. Шинкарука, Л. В. Озадовської, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002, с. 410.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005, с. 300.

³ Загальна теорія держави і права / за ред. акад. АПрН України, докт. юр. наук, проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997, с. 3.

⁴ Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 41.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005, с. 1104.

закономірності, об'єктивні закони, що нею вивчаються, якими виступають специфічні закономірності права¹. Предмет науки перебуває у постійному розвитку. Він акцентує увагу на закономірностях, які характеризують об'єкт наукового знання, визначає межі, в яких вивчається об'єкт².

Щоб визначити предмет будь-якої науки, необхідно визначити коло тих питань, які вона досліджує, а якщо це неможливо визначити, то це означає, що ця наука не має самостійного значення, що її поглинають інші. Так, предметом цивільного права є: норми цивільного права, суспільні відносини, які становлять предмет цивільно-правового регулювання, цивільні правовідносини, юридичні факти, судова та інша практика застосування цивільно-правових норм³. З огляду на це, до предмету «Особистих немайнових прав» можна віднести:

1) норми, що закріплюють особисті немайнові права. Такими нормами в цивільному праві виступає ціла Книга 2 Цивільного кодексу України «Особисті немайнові права фізичних осіб», інші статті цього Кодексу, а також спеціальне законодавство;

2) особисті немайнові відносини, які є самостійним предметом правового регулювання, вони охороняються і регулюються цивільним правом;

3) юридичні факти як підстави виникнення, зміни та припинення цих відносин. Найчастіше для юридичних осіб підставою виникнення є створення юридичної особи, а для фізичної особи – народження, підставою припинення для останніх є смерть людини, а для перших – припинення юридичної особи;

4) судова та інша практика, яка дає можливість виявити недоліки правових норм, які стосуються особистого немайнового права, невідповідність цих норм потребам суспільства.

¹ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник / П. М. Рабінович. – К. : Атіка. – 2001, с. 163–164.

² Загальна теорія держави і права / за ред. акад. АПрН України, докт. юр. наук, проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997, с. 6.

³ Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 41.

Для навчальної дисципліни необхідно також виділити її методи. В загальному розумінні метод (від грецького *methodos* – шлях, дослідження, простеження) – спосіб досягнення певної цілі, сукупність прийомів чи операцій практичного чи теоретичного засвоєння дійсності¹; тож методи «Особистих немайнових прав» – це способи вивчення особистих немайнових прав, сукупність засобів теоретичного та практичного засвоєння знань про особисті немайнові права.

При вивченні «Особистих немайнових прав» можна використовувати наступні методи:

1) системно-функціональний, який означає пізнання проблем особистих немайнових прав у якості єдиного цілого, яке складається із взаємопов'язаних між собою підсистем;

2) історичний, при якому ці права розглядаються в історичному розвитку їх становлення;

3) метод порівняльного аналізу, який досліджує співставлення понять і явищ, їх спільні та відмінні ознаки;

4) соціологічний метод, який включає в себе збір інформації (наприклад, рішень суду по захисту особистих немайнових прав), аналіз отриманого матеріалу тощо.

Система курсу «Особисті немайнові права» пропонується в наступному вигляді².

1. Особисті немайнові відносини як предмет цивільного права. Тут необхідно розкрити питання: поняття і роль особистих немайнових відносин у цивільному праві, концепції особистих немайнових відносин, розвиток та сучасний стан законодавства про особисті немайнові права, поняття, предмет і метод курсу, функції особистих немайнових відносин, об'єкт, суб'єкт та зміст особистих немайнових відносин.

2. Поняття та система особистих немайнових прав. В цій частині з'ясувати питання: поняття та ознаки особистих немайнових прав, їх система, поділ на інститути, внутрішні та зовнішні взаємозв'язки та класифікація особистих немайнових прав.

¹ Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА – М, 1998, с. 266.

² Федюк Л. В. Особисті немайнові права : методичний посібник : для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 6.060100 «Правознавство» / Л. В. Федюк. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2009, с. 5–9.

3. Поняття та характеристика особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування. Тут виділити питання: поняття та види цих прав, характеристика прав на свободу та особисту недоторканність, на донорство, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на сім'ю, опіку та піклування.

4. Права на життя та здоров'я. Необхідно розкрити право на життя та його зміст, основні проблеми права на життя, поняття та різновиди права на здоров'я, право на охорону здоров'я, права, що пов'язані з наданням лікарської допомоги, права на інформацію і таємницю про стан здоров'я.

5. Поняття та характеристика особистих немайнових прав, які забезпечують соціальне існування юридичних та фізичних осіб. Потрібно з'ясувати поняття та види цих прав, розкрити право на найменування (ім'я), індивідуальність, на честь, гідність, ділову репутацію та інші права.

6. Право на особисте життя та його таємницю. Слід визначити особисте життя як об'єкт правової охорони, історичний досвід такої охорони, поняття права на особисте життя та сімейне життя, критерії правомірного втручання та захист особистого життя від неправомірних посягань.

7. Особисті немайнові права інтелектуальної власності. Треба вивчити поняття та види цих прав, охарактеризувати права на авторство, авторське ім'я, на недоторканність твору, його обнародування, особисті немайнові права суб'єктів промислової власності.

8. Цивільно-правовий захист особистих немайнових прав. Слід з'ясувати поняття суб'єктивного немайнового права та його захист, форми здійснення захисту, способи захисту, які органи його можуть здійснити, поняття, критерії визначення та проблеми компенсації моральної шкоди.

Впровадження нормативної навчальної дисципліни «Особисті немайнові права» та її вивчення майбутніми юристами сформує у них загальне уявлення про особисті немайнові відносини, дозволить їм знати межі кожного суб'єктивного немайнового права, визначити його об'єкт, вони зможуть чітко орієнтуватися в системі особистих немайнових прав та застосовувати свої знання на практиці.

Таким чином, в даному розділі ми з'ясували, що особисті немайнові права юридичних осіб не були досліджені у вітчизняних наукових працях. Зустрічаються лише окремі роботи, в яких аналізуються деякі проблеми даних прав, проте більшість з них написані російськими дослідниками. У дослідженнях авторів країн ЄС та США піднімаються проблеми групових моральних прав, що не зовсім ідентифікуються з особистими немайновими правами юридичних осіб, хоча в них зачіпаються питання, які носять ідейні прив'язки до нашої проблеми. Ряд дослідників вважають, що особисті немайнові права («моральні права») можуть належати не лише людині, а й об'єднанням (групам, корпораціям). Це приводить до висновку, що юридична особа, яка об'єднує в собі людей (фізичних осіб, засновників, учасників, працівників) може мати особисті немайнові права.

З огляду на це, ми хочемо висунути **прогресивну теорію**, яка твердить, що особисті немайнові права можуть належати фізичним і юридичним особам.

РОЗДІЛ 2.

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

2.1. Поняття та ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб

2.1. 1. Особисте немайнове право та інші терміни

Досить часто особисті немайнові права ідентифікують з іншими термінами: благо, правовідносини, інтереси, хоча ці поняття різні. Щоб з'ясувати поняття особистого немайнового права, необхідно відмежувати його від вищеназваних категорій.

Цікаву думку свого часу висловила Р. О. Халфіна, яка вважала, що особисті права – це фактичні соціальні блага, а термін «права» в даному випадку не відповідає змісту відносин. Забезпечуються і охороняються державою самі ці блага, а не права на них, тому що правовідносини у зв'язку з даними благами виникають лише у випадку посягання на них¹. Схожу думку висловлював В. А. Тархов, говорячи про особисті немайнові права, не пов'язані з майновими, як про особисті блага, він заперечував наявність суб'єктивних прав на невід'ємні від особи об'єкти².

Можемо сказати, що в даних випадках відкидається регулювання особистих немайнових відносин, адже береться лише факт порушення особистих благ як момент виникнення цивільних правовідносин, тобто ці блага, за їх позицією, лише охороняються цивільним законодавством, а не регулюються, з чим ми не згодні.

В літературі існує також пропозиція розглядати поняття «нематеріальне благо» таким, що вміщує в собі як саме «благо», так і особисте немайнове право³. З цією думкою важко погодитись, адже

¹ Халфіна Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфіна. – М., 1974, с. 124.

² Тархов В. А. Ответственность по советскому гражданскому праву / В. А. Тархов. – Саратов, 1973, с. 384.

³ Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издательство третье, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ. – 1998, с. 313.

благо і право в даному випадку зовсім не тотожні: особисте немайнове благо є субстанцією права, а особисте немайнове право розглядається як вже самі правила поведінки, норми, які не можна порушувати.

Слушну думку висловлював Р. О. Стефанчук, який говорив, що поняття «права» та «блага» безумовно слід розрізняти, адже предметом регулювання є не блага, а права, які встановлюються стосовно цих благ, а блага є об'єктом права і правовідношення. Закріплення права на благо свідчить про регуляцію та охорону правовідносин, які складаються щодо нього правовими нормами, що опосередковує можливість захисту даного блага юридичними способами у випадку його порушення¹.

У своєму дисертаційному дослідженні С. І. Чернооченко приводить аргументи, що соціальні та інші блага входять у правовий статус, тому розглядатись як його елементи не можуть. Оскільки на зазначені блага відсутні права, то вони стають беззахисними, так як при такому підході відсутні межі поведінки як уповноваженої особи, так і осіб, які тією чи іншою мірою можуть перешкоджати користуватися уповноваженій особі її благами. Право не впливає на конкретні блага. Закон, встановлюючи конкретні дозволи та заборони, надає одному суб'єкту конкретні права, а іншому встановлює його обов'язки. Відносини між людьми та іншими суб'єктами регулюються з приводу конкретних благ»².

З приводу нематеріальних благ Л. О. Красавчикова говорить, що вони з'являються в людини у момент народження, а цивільне право у цій сфері лише констатує наявність даних благ і визнає свободу індивіда визначати свою поведінку в індивідуальній життєвій ситуації на свій розсуд³. Ця російська дослідниця висловила слухну

¹ Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві / Р. О. Стефанчук. – К. : Наук. світ, 2001, с. 43.

² Чернооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. І. Чернооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 27.

³ Красавчикова Л. О. Понятие и система личных не связанных с имуществом, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 1994, с. 12.

думку, але як бути з тими нематеріальними благами, про які Цивільний кодекс Російської Федерації говорить як про ті, що виникають в особи у силу закону¹. Це значить, що не всі немайнові блага можуть виникати з моменту народження.

Щоб точно відрізнити особисті немайнові права від благ та правовідносин, необхідно звернутися до теорії права.

Особисте немайнове право відрізняється від правовідносин тим, що саме право може закріплюватися в законодавстві у вигляді системи загальнообов'язкових норм поведінки людей, а правовідносини – це вже суспільні відносини, які виникають при реалізації цих прав.

Як відомо з теорії права, правовідносини – це передбачені юридичною нормою суспільні відносини, що виникають на основі відповідних норм права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками². Це врегульовані нормами права і забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між суб'єктами – правомочними і зобов'язаними³. Отже, правовідносини – це норми права в дії, тобто право в житті, оскільки право реалізується в правовідносинах.

Правовідносини включають в себе такі елементи, як суб'єкти (учасники правовідносин), об'єкти та зміст, який складається з юридичного змісту (суб'єктивні юридичні права і обов'язки) та матеріального (фактична поведінка суб'єктів)⁴. О. Ф. Скакун включає до юридичного змісту не тільки суб'єктивне право, але й законний інтерес⁵, про який ми поговоримо пізніше.

Вже об'єктом правовідносин є певне особисте, матеріальне або інше соціальне благо, для здобуття і використання якого

¹ Гражданский кодекс Российской Федерации. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001, ст. 150.

² Загальна теорія держави і права / за ред. акад. АПрН України, докт. юр. наук, проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997, с. 190.

³ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУП, 2009, с. 384.

⁴ Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів / В. О. Котюк. – Київ : Вентурі, 1996, с. 68–69.

⁵ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУП, 2009, с. 390.

встановлюються юридичні права та обов'язки суб'єктів¹. В нашому випадку об'єктом виступає немайнове особисте благо.

До особистих немайнових благ теорія права відносить честь, гідність, ділову репутацію, назву, освіту, свободу творчості. Наводяться цікаві приклади, що між учнем і керівництвом школи виникають правовідносини, і їх об'єктом є не атестат, а освіта; об'єктом правовідносин між громадянином, що придбав путівку до санаторію, і адміністрацією санаторію є здоров'я громадянина; об'єктом правовідносин у будинку відпочинку є відпочинок власника путівки тощо².

Філософія розглядає «благо» як позитивну цінність, предмет чи явище, яке задовольняє певну потребу людини, що відповідає інтересам, цілям та прагненням людей³. Основне значення терміну «благо» розкривається через поняття «цінність»⁴, а цінність – це поняття, що вказує на культурне, суспільне чи особисте значення явищ і фактів дійсності⁵.

Особисте немайнове благо як об'єкт особистих немайнових відносин виступає джерелом безпосереднього задоволення потреб суб'єкта, отже, ним визначається цінність таких правовідносин.

Про об'єкт можна сказати, що він має цінність, якщо до нього проявляють який-небудь особливий інтерес⁶. Висловлюється думка, що існують інтереси, сутність яких полягає в прагненні до певної користі, не гарантованій певною правовою нормою. Законним

¹ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник / П. М. Рабінович. К. : Атіка. – 2001, с. 83; Загальна теорія держави і права / за ред. акад. АПрН України, докт. юр. наук, проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997, с. 193; Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів / В. О. Котюк. – Київ : Вентурі, 1996, с. 73.

² Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУП, 2009, с. 402.

³ Філософія : учебник для вузов / под ред. проф. В. Н. Лавриненко, проф. В. П. Ратникова. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998, с. 548.

⁴ Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000, с. 16.

⁵ Філософія : учебник для вузов / под ред. проф. В. Н. Лавриненко, проф. В. П. Ратникова. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998, с. 548.

⁶ Shibutani T. Society and personality / T. Shibutani. – N.Y., 1961, с. 105.

інтересам протиставляється обов'язок не порушувати їх. Діючи тим чи іншим способом, суб'єкт права завжди заінтересований в тому, щоб інші особи не створювали перепони для такої діяльності¹.

Н. С. Малєїн писав, що інтереси є особливим суб'єктивним правом у правовідносинах загального типу, при цьому в такому праві відсутні деякі ознаки, які характерні для суб'єктивних прав².

На думку П. А. Варула, охоронювані законом інтереси як самостійне правове явище мають місце тоді, коли той чи інший соціальний інтерес не закріплюється в суб'єктивному праві, але захищається у випадку його порушення³.

Про особисті немайнові інтереси дослідження зробила також М. Л. Апринич. За її висновками, інтереси являються додатковими до суб'єктивних прав об'єктом правового захисту в суді, вона наголошує на тому, що інтерес забезпечується шляхом його охорони, а не шляхом наявності суб'єктивного права⁴. З цією думкою важко погодитись, адже закріплюються в законі не інтереси, а права.

Колись Є. А. Крашеников та Т. Н. Лисова справедливо зазначали, що інтереси лежать в основі прав. Далі робиться висновок, що інтерес, який захищається законом, – не об'єкт, а наслідок порушення, ніякий інтерес, який охороняється законом, не може бути порушений⁵. З останньою думкою ми не згодні в тому плані, що при порушенні особистого немайнового права одночасно порушується також інтерес, адже якщо він лежить в основі цього права, то інтерес не може не зачіпатись, якщо порушують дане право.

Досліджуючи поняття інтересу, О. М. Вінник приходять до висновку, що інтерес визначається як об'єктивно існуюча орієнтація суб'єкта на отримання певного блага, що об'єктивно склалося.

¹ Малько А. В. Основы теории законных интересов / А. В. Малько // Ежегодник российского права. – М., 2000, с. 204–205.

² Малєїн Н. С. Охраняемый законом интерес / Н. С. Малєїн // Советское государство и право. – 1980, № 1, с. 29–34.

³ Варул П. А. Охраняемые законом интересы в гражданском праве: понятие и проблемы / П. А. Варул // Вопросы теории охраняемых законом интересов : тезисы докладов. Ярославль, 1990, с. 23.

⁴ Апринич М. Л. Охраняемые законом личные неимущественные интересы / М. Л. Апринич // Известие вузов. «Правоведение». – 2001 г. – № 2, с. 124–129.

⁵ Крашениников Е. А. Заметки об охраняемых законом интересах / Е. А. Крашениников, Т. Н. Лисова // Вопросы теории охраняемых законом интересов : тезисы докладов. Ярославль, 1990, с. 3–6.

Інтереси, за її словами, лежать в основі суб'єктивних прав та обов'язків, що їм відповідають, але, попри цю обставину, суб'єктивні права відрізняються від законних інтересів, і останні є самостійною правовою категорією, а правовому захисту підлягають лише законні інтереси¹.

Законні інтереси розуміють ще як охоронюваний законом інтерес, і тлумачать під ним простий юридичний дозвіл, що закріплений в об'єктивному праві чи випливає з його змісту та виражається в можливостях суб'єкта права користуватися конкретним соціальним благом, а іноді звертатися за захистом до компетентних державних органів або громадських організацій для задоволення своїх потреб, які не суперечать суспільним², ми б іще додали закону та моральним засадам.

На наш погляд, інтересом можна вважати ставлення особи до благ та потреб, а блага будуть предметом їхнього інтересу.

Різні науки розтлумачують по-різному значення поняття «інтерес»³:

1) етимологічний зміст слова «інтерес» включає: увагу, зацікавлення кимось або чимось, цікавість, захоплення; вагу, значення; те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чийось думок і турбот; прагнення, потреби; те, що йде на користь комусь чи чомусь, відповідає чийсь прагненням, потребам, вигоду, користь, зиск;

2) у загально соціологічному значенні категорія «інтерес» розуміється як об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії;

3) у психології його розуміють як ставлення особистості до предмета, як до чогось для неї цінного, такого, що притягує.

¹ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. ... докт. юр. наук : 12.00.04 / О. М. Вінник. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2004, с. 132–134; Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.

² Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУП, 2009, с. 392.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі про охоронюваний законом інтерес. Справа № 1-10/2004 року. – К. : 1.12.2004., № 18-рп. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

В юридичних актах термін «інтерес», враховуючи його як етимологічне, так і загально соціологічне, психологічне значення, вживається у широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами. Наприклад, в Конституції України наголошується на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я і моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, інтересах суспільства, інтересах усіх співвітчизників, інтересах громадянина, інтересах держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ та міст тощо¹. Зміст інтересів у широкому розумінні Конституція України не розкриває.

Конституційний Суд України в рішенні від 1 грудня 2004 р. у справі № 1-10/2004 розтлумачує охоронюваний інтерес в зв'язку з правом як прагнення до користування конкретним нематеріальним благом, як легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом захисту з метою задоволення індивідуальних чи колективних потреб, які не суперечать законам України і загальним правовим засадам². Таке детальне тлумачення поняття інтересу нас цілком задовольняє.

Як основу для особистого немайнового права ми розглядаємо, на відміну від попередніх дослідників, не інтерес, а благо. Але М. Л. Апринич зазначає, що сам Цивільний кодекс Російської Федерації встановлює, що крім суб'єктивних прав об'єктом правового захисту являються інтереси³. Розберемось, що саме мав на увазі російський законодавець.

У Цивільному кодексі Російської Федерації сказано, що захищаються цивільним законодавством невід'ємні права і свободи людини та інші нематеріальні блага⁴, а не інтереси. Стаття 128 цього

¹ Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (зі змінами) – Х. : Фоліо, 2008, ст. ст. 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 79, 89, 104, 121, 127, 140.

² Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар: у 2 т. / за відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1, с. 36–37.

³ Апринич М. Л. Охраняемые законом личные неимущественные интересы / М. Л. Апринич // Известие вузов. «Правоведение». – 2001 г. – № 2, с. 124.

⁴ Гражданский кодекс Российской Федерации. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001, ч. 2 ст. 2.

кодексу відносить саме нематеріальні блага до об'єктів цивільних прав. Але як бути зі статтею першою, яка містить положення про те, що цивільні права можуть бути обмежені з метою захисту здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, думається, і особистих немайнових.

Проте, наприклад, в суді можна захистити передбачені законом порушені права, а інтереси тоді будуть внутрішньою мотивацією особи, яка захищає свої особисті немайнові права. Також ч. 2 ст. 150 наголошує саме на захисті нематеріальних благ, тобто термін «інтерес» тут не вживається.

Можна підсумувати: особистий немайновий інтерес пов'язаний з поняттям «особисте немайнове право», але при захисті цей термін не є важливим. Звичайно може звучати вислів «особа захищає свої інтереси», але це, на наш погляд, звичайний допоміжний термін, а не юридичний. Так само і регулювання законодавством особистого немайнового інтересу не проводиться.

Як це питання вирішується, наприклад, в країнах СНД, ми можемо зрозуміти, розглянувши положення їхніх цивільних кодексів.

Законодавець Туркменістану в ч. 2 ст. 1 Цивільного кодексу передбачає, що цивільні права можуть бути обмежені тільки на основі закону, з метою захисту прав і законних інтересів інших осіб¹. Як бачимо, захист цих інтересів є метою Кодексу, але в самому його тексті не міститься жодної норми, яка б передбачала захист цього законного інтересу в дійсності, тобто назване положення залишається недостатньо прописаним.

Цивільний кодекс Білорусії, а саме стаття 2, передбачає принцип пріоритету суспільних інтересів: здійснення цивільних прав не повинно обмежувати права і захищені законом інтереси інших осіб². Але в самому цьому законі не передбачені інтереси, які б мали захищатися, тобто принцип залишається лише принципом.

Схожа проблема у цивільних кодексах Таджикистану, Казахстану та Узбекистану, які закріплюють положення, за яким здійснення цивільних прав не повинно порушувати прав і

¹ Гражданский кодекс Туркменистана : от 17 июля 1998 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aarhus.ngo-tm>.

² Гражданский кодекс Республики Беларусь : от 7 декабря 1998 г. № 218-3. – ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.by>.

охоронюваних законодавством інтересів інших суб'єктів права¹, але не містять підтвердження в закріпленні охорони цих інтересів у законодавстві.

На відміну від них, стаття 6 ЦК Азербайджану говорить, що цивільні права можуть бути обмежені тільки на основі закону і в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту державної та суспільної безпеки, суспільного порядку, здоров'я і моральності, прав і свобод інших осіб, їх честі та доброго імені². Тобто обмеження відбувається на основі прав і свобод, які передбачаються Кодексом, а не інтересів, під якими можна розуміти необмежене коло питань.

Цивільне законодавство Киргизії, Казахстану, Вірменії та Узбекистану містить більш зрозуміліше поняття інтересу: «Громадяни та юридичні особи набувають і здійснюють свої цивільні права своєю волею та в своєму інтересі»³. Тут термін «інтерес» можна розглядати як зацікавленість. Тобто особи можуть здійснювати особисте немайнове право для своєї користі так, як їм вигідно. Таке положення не містить розбіжностей з нормами, що містяться в самому цивільних кодексах даних країн.

На відміну від попередніх, законодавець України досконаліше врегулює проблему захисту інтересу. Стаття 15 Цивільного кодексу говорить, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або

¹ Гражданский кодекс Республики Таджикистан : от 6 августа 2001 г. № 41. – ст. 1 ч. 6 ст. 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.medialaw.org>; Гражданский кодекс Республики Казахстан : от 27 декабря 1994 г. – ст. 1, ч. 3 ст. 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e.gov.kz>; Гражданский кодекс Республики Узбекистан : от 29.08.1996 г. № 257-1. – ч. 2 ст. 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kodeks.uz>.

² Гражданский кодекс Азербайджанской Республики : от 28 декабря 1999 г. № 779-1Г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legal.az>.

³ Гражданский кодекс Кыргызской республики : от 21 июля 1999 г. № 83. – ч. 2 ст. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fssn.ru>; Гражданский кодекс Республики Казахстан : от 27 декабря 1994 г. – ч. 2 ст. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e.gov.kz>; Гражданский кодекс Республики Армения : от 5 мая 1998 г. – ч. 2 ст. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.parliament.am>; Гражданский кодекс Республики Узбекистан : от 29.08.1996 г. № 257-1. – ч. 2 ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kodeks.uz>.

оспорювання. Також прописується, що кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Отже, якщо в нашому законодавстві прямо передбачено право на захист свого інтересу, значить термін «інтерес» деяку цінність представляє, але все ж таки він пов'язаний більше з мотивацією кожної особи, а термін «особистий немайновий інтерес» є замінником прагнення до користування конкретним нематеріальним благом, задоволення індивідуальних чи колективних (якщо це юридична особа) потреб.

Повернемося до проблеми особистих немайнових прав та благ. Стаття 177 Цивільного кодексу України відносить до об'єктів цивільних прав нематеріальні блага. Стаття 201 визначає, що особистими немайними благами, які охороняються цивільним законодавством, є: здоров'я, життя, честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством.

В теорії цивільного права особисті немайнові блага визначаються як об'єкти цивільних правовідносин¹. З цього випливає, що особисті немайнові блага є об'єктом і особистих немайнових прав, і аналогічних правовідносин.

Чи передбачається даний об'єкт у цивілістиці країн СНД?

В таких державах, як Білорусія, Молдова та Туркменістан, про нематеріальні блага як об'єкти цивільних прав не згадується взагалі.

В Цивільному кодексі Росії² та Цивільному кодексі Вірменії³ міститься норма, яка відносить нематеріальні блага до об'єктів цивільних прав. Дані кодекси відносять до цих благ життя та здоров'я, гідність особистості, особисту недоторканність, честь і добре ім'я, ділову репутацію, недоторканність особистого життя, особисту і сімейну таємницю, право вільного пересування, вибору

¹ Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 81–82.

² Гражданский кодекс Российской Федерации. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001, ст. 128.

³ Гражданский кодекс Республики Армения : от 5 мая 1998 г. – ст. 132 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am>.

місця перебування і проживання, право на ім'я, право авторства та інші.

Азербайджанський законодавець говорить, що нематеріальні блага, які не виключені з цивільного обороту, можуть бути об'єктами цивільних правовідносин¹. Думасмо, що тут маються на увазі блага, які можуть відчужуватися від особи. Проте нас цікавлять тільки ті немайнові блага, які тісно пов'язані з особою і не можуть від неї відокремлюватися, тобто особисті немайнові блага, а вони тут не передбачені, тим більше що Кодекс не містить переліку немайнових благ.

Деякі суперечні положення містять цивільні кодекси Таджикистану та Казахстану, які стверджують, що об'єктами цивільних прав можуть бути особисті немайнові блага і права². Право не може бути об'єктом права, воно може бути об'єктом правовідносин, а благо може виступати об'єктом як права, так і правовідносин.

Отже, в даній ситуації ми маємо справу з тавтологією термінів, а розрізняти поняття «немайнове благо» та «особисте немайнове право» необхідно.

До нематеріальних благ за нормами цих кодексів відносяться життя, здоров'я, гідність особистості, честь, добре ім'я, ділова репутація, недоторканність особистого життя, особиста і сімейна таємниця, право на ім'я, право на авторство (ст.170 ЦК Таджикистану; ст.115 ЦК Казахстану), право на недоторканність твору (ст.115 ЦК Казахстану), особиста недоторканність, право на вільне пересування, вибір місця перебування і проживання (ст.170 ЦК Таджикистану). Як бачимо, до благ вони відносять і права, а їх необхідно відмежовувати.

Цивільний кодекс Киргизії в ст.22 відносить нематеріальні блага до об'єктів цивільних прав, а також вказує в ст. 23 «Об'єкти цивільних прав у цивільному обороті», що особисті немайнові блага і

¹ Гражданский кодекс Азербайджанской Республики : от 28 декабря 1999 г. № 779-1Г. – ст. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legal.az>.

² Гражданский кодекс Республики Таджикистан : от 6 августа 2001 г. № 41. – ст. 140 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.medialaw.org.;> Гражданский кодекс Республики Казахстан : от 27 декабря 1994 г. – ст. 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e.gov.kz>.

права невідчужувані і не передаються іншим способом¹. Отже, законодавець наголошує на двох їх ознаках: особистісність та невід'ємність, про які ми поговоримо пізніше.

На відміну від всіх вищеназваних цивільних кодексів, цей розмежовує поняття «нематеріальні блага» та «особисті немайнові права», що є важливим. Доказом цього є стаття 50, яка дає перелік нематеріальних благ: життя і здоров'я, гідність особистості, особиста недоторканність, честь і добре ім'я, ділова репутація, недоторканність особистого життя, особиста і сімейна таємниця, можливість вільного пересування, вибору місця перебування і проживання, а також особистих немайнових прав: право на користування своїм іменем, право авторства, право на ім'я, право на недоторканість твору.

Таким чином, підсумовуючи весь аналіз понять, ми приходимо до висновку, що терміни «особистий немайновий інтерес», «особисте немайнове благо», «особисте немайнове правовідношення» та «особисте немайнове право» хоча й тісно переплітаються, але все ж таки відрізняються:

1) термін «особистий немайновий інтерес» є замінником прагнення до користування конкретним нематеріальним благом, задоволення індивідуальних чи колективних (якщо це юридична особа) потреб, він пов'язаний більше з мотивацією кожної особи при захисті своїх особистих немайнових прав;

2) «особисте немайнове правовідношення», на відміну від особистого немайнового права, це норми права в дії, тобто право в житті, оскільки воно реалізується в них, тобто вони виникають при здійсненні цих прав. Особисті немайнові правовідносини, виходячи з положень теорії права, включають в себе такі елементи, як суб'єкти, об'єкти та зміст. Якраз до об'єктів тут будуть належати особисті немайнові блага;

3) виходить, що «особисте немайнове благо» є об'єктом правовідносин. Також у Цивільному кодексі України в ст. 177 містить положення, яке відносить до об'єктів цивільних прав нематеріальні блага. Отже, особисте немайнове благо може бути об'єктом як особистих немайнових правовідносин, так і особистих немайнових прав;

¹ Гражданский кодекс Кыргызской республики : от 21 июля 1999 г. № 83. – ст. ст. 16–21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fssn.ru>.

4) що стосується «особистого немайнового права», то воно, на відміну від блага, є предметом регулювання, а блага регулювати не можна, і більше того, особисте немайнове право не впливає на конкретні блага. А від правовідносин ці права відрізняються тим, що саме право може закріплюватися в законодавстві у вигляді системи загальнообов'язкових норм поведінки людей.

Власне останній термін, тобто особисте немайнове право, нас найбільше цікавить з усіх названих. До його дослідження ми й перейдемо в наступній частині роботи. Насамперед, проаналізуємо визначення особистих немайнових прав.

2.1.2. Визначення особистих немайнових прав юридичних осіб

Важливим питанням, яке необхідно розглянути, є саме поняття особистих немайнових прав юридичних осіб. Дослідженням поняття вищеназваних прав займалися чимало науковців як сьогодні, так і минулих часів. Але праці були присвячені лише особистим немайновим правам фізичних осіб, тобто юридичні особи залишилися поза увагою.

Стаття 269 ЦКУ говорить про поняття особистих немайнових прав, але не дає його визначення, а прописані ознаки стосуються здебільшого прав фізичних осіб.

В деяких підручниках з цивільного права, які видані до прийняття Цивільного кодексу України, визначення особистих немайнових прав не зазначається. Натомість зустрічається визначення особистих немайнових благ та відносин. Наприклад: «особисті немайнові блага – це блага, що позбавлені майнового змісту, нерозривно пов'язані із суб'єктом цивільного права, визнані суспільством, а тому охороняються цивільним законодавством»¹; «особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими, – це суспільні відносини, які складаються з приводу нематеріальних благ, що мають єдину позаекономічну природу, є самостійною цінністю

¹ Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003, с. 171.

для їх носія, мають функціональну властивість нетоварності, належать особистості як такій та невіддільні від неї»¹.

Як бачимо, ці визначення хоча і розкривають суть інших понять, проте ознаки, які тут зачіпаються, стосуються і немайнових прав – це позаекономічна природа, нетоварність, тісний зв'язок з особою їх носія.

Сучасні підручники вже дають визначення саме правам, і деякі з них дійсно розкривають суть особистих немайнових прав.

Досить поверхневим є визначення особистого немайнового права як суб'єктивного права, яке надає уповноваженій особі юридично забезпечену можливість вимагати від оточення утримуватися від будь-яких дій, що заважають правильно оцінювати її індивідуальні особливості². На наш погляд, воно не розкриває змісту цих прав.

Дещо схожим з попереднім, але значно ширшим, є формулювання, за яким особисте немайнове право – це міра можливої поведінки уповноваженої особи щодо невіддільних від її особистості абсолютних благ немайнового характеру, які позбавлені економічного змісту і надають людині можливість за своїм розсудом, без втручання інших осіб, визначати свою поведінку в сфері особистого життя³. Тут міститься вірна характеристика даної сфери прав, хоча визначення є неповним.

Повніше визначають особисті немайнові права підручники інших авторів, які говорять про них як про суб'єктивні цивільні права громадян, що виражають не потенційну, а реальну можливість особи бути її носієм, та визначають їх абсолютними, такими, що утворюються в духовній сфері суспільства і мають нематеріальний характер, виникають і припиняються з настанням подій⁴, а також

¹ Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 231.

² Панченко М. І. Цивільне право України : навч. посіб. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2006, с. 131.

³ Цивільне право України : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін. ; [за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1, с. 200.

⁴ Цивільне право України : навчальний посібник : 2-ге видання, зі змінами / за заг. ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. – К. : Істина, 2004, с. 69.

належать кожній без винятку фізичній особі та спрямовані на її розвиток¹. Як бачимо, це визначення можна застосувати лише для характеристики особистих немайнових прав фізичних осіб.

В підручниках з Цивільного права України під редакцією Є. О. Харитонова та під редакцією Я. М. Шевченко містяться ідентичні визначення: «Особисте немайнове право – це суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом є тісно та нерозривно пов'язаним із особою-носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересів) і об'єктом якого є особисте немайнове благо, а у визначених законом випадках й інше нематеріальне благо»². Дефініція є досить ускладненою для вивчення її студентами, обтяженою описами потреб та благ.

У юридичній літературі інколи зустрічаються визначення, які свідчать про не глибокий підхід юристів до даної сфери цивільного права. Наприклад, в юридичному словнику міститься таке визначення особистих немайнових прав, як правових відносин між певними суб'єктами з приводу особистих немайнових благ³. Дане визначення не розкриває суті цього поняття, і зрозуміти з цього, що таке особисті немайнові права не можна.

Вчений Р. О. Стефанчук розділив авторів, які розглядали поняття особистого немайнового права, на дві течії: перша – це ті, які вважають, що воно є видом суб'єктивних прав, а друга – що дане право є елементом правоздатності. Причому, він погоджувався з тими авторами, що суб'єктивне право розуміють як існуюче, належне даній особі право, міра можливої поведінки з метою задоволення інтересів уповноваженого, тобто окреслена законом свобода здійснення вчинків, дій (утримання від них, вимагання відповідної поведінки від

¹ Заїка Ю. О. Українське цивільне право : навчальний посібник / Ю. І. Заїка. – 2-ге вид. змін. і доп. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008, с. 82.

² Цивільне право України : в 2-х томах. – Том 1 : підручник / за ред. д-ра наук, проф. Є. О. Харитонова, канд. юрид. наук Н. Ю. Голубевої. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008, с. 149; Цивільне право України : академічний курс : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К. : Видавничий Дім «ІнЮре», 2006. – Т. 1 – Загальна частина, с. 179.

³ Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Феміна, 1996, с. 419.

інших осіб), з метою володіння соціальним благом духовного чи матеріального характеру¹.

Звичайно, важко заперечити його позицію, що юридичний зміст особистого немайнового права – це суб'єктивне право, яке характеризується тим, що воно є абсолютним правом, виникає та існує у правовідношенні до моменту його порушення, після чого вступає в силу суб'єктивне право на захист даного суб'єктивного права, яке існує у відносному правовідношенні². Але свого часу Н. І. Матузов розрізняв ще особисті права у широкому значенні, інакше кажучи, будь-які суб'єктивні права особи, а також у вузькому розумінні, тобто спеціальному – як особливу групу прав, відмінних від соціально-економічних та політичних³.

Нас цікавить розуміння особистих немайнових прав саме у вузькому значенні, тому що варто розглянути їх як особливу групу прав, дослідити, чим вони відрізняються від інших прав. Для цього необхідно проаналізувати різні визначення особистих немайнових прав, які давали науковці.

Дослідниця Н. О. Давидова висловила думку, що єдина модель особистого немайнового права не зможе врахувати особливостей всіх немайнових прав, а тому не потребує конструювання на рівні закону⁴.

З тим, що єдина модель особистих немайнових прав не потрібна на рівні закону, ми згодні. Ці права дійсно відрізняються не тільки від інших прав, але й різняться самі між собою. Але дефініція особистих немайнових прав необхідна для науки цивільного права.

Раніше в науковій літературі дослідники особистих немайнових прав давали їм наступні визначення.

Так, К. А. Флейшиц називає їх правами на блага, що невіддільні від кожної даної особи, інакше кажучи, права, які охороняють не протиправні прояви індивідуальних рис, здібностей,

¹ Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві / Р. О. Стефанчук. – К. : Наук. світ, 2001, с. 35–38.

² Там само, с. 38.

³ Матузов Н. Ц. Правовая система и личность / Н. Ц. Матузов. – Издательство Саратовского университета. – Саратов, 1987 г., с. 94.

⁴ Давидова Н. О. Ознаки особистих немайнових прав фізичної особи / Н. О. Давидова // Молодь у юридичній науці : збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції молодих вчених «Другі осінні читання». – Хмельницький : В-во ХІУП, 2003, с. 90.

прагнень людини¹. Але це, на наш погляд, далеко не досконале визначення та не має самостійного характеру, бо воно дає визначення не самим правам, а більше характеризує блага, на які претендує дане право.

Французький дослідник Жюліо Леон де ла Моранд'єр цікаво характеризує особисті права особи. Він говорить про них, що це ті освячені преамбулою конституції та декларацією права, які випливають із самої якості людини. Їх часто називають публічними правами, тому що вони здійснюються перш за все у відносинах громадянина з органами держави, однак, здійснюються також у відносинах приватних осіб між собою². Нас не влаштовує в даному випадку право публічне, тому що досліджуються особисті немайнові права у цивільному праві, які мають приватний характер.

Свого часу З. В. Ромовська у своєму дисертаційному дослідженні зробила висновок, що особисте немайнове право – це право, яке виникає з приводу благ, позбавлених економічної цінності, тісно пов'язане з особистістю уповноваженого, а тому не передається і не відчужується від нього³. На той час таке визначення було найбільш повним та прогресивним.

Заслуговує на увагу дефініція дослідниці даних прав М. Н. Малєїної, за якою особисте немайнове право – це суб'єктивне право, яке виникає з приводу благ, які позбавлені економічного змісту, тісно пов'язане з особою уповноваженого та індивідуалізує його, що має специфічні умови виникнення та припинення⁴. Вона визначає це право як суб'єктивне, тобто наявне у суб'єкта, яке характеризується, за її словами, визначеністю, конкретністю, найбільшим ступенем юридичного гарантування.

¹ Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц. – Учёные труды. Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР. – Вып. VI. – М. : 1941, с. 9.

² Морандьер Ж. Л. Гражданское право Франции / Жюлио Леон де ла Морандьер [перевод с французского докт. юр. н. Е. А. Флейшиц]. – Издательство иностр. лит-ры, Москва, 1958, с. 53.

³ Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. В. Ромовская. – КГУ. – К., 1968, с. 23.

⁴ Малєина Н. М. Личные неимущественные права (понятие, осуществление, защита). 2-е изд., испр. и доп / Н. М. Малєина. – М. : Пресс, 2001, с. 18.

Досліджуючи особисті немайнові права, Ш. Т. Тагайназаров розумів під ними існуючі повноцінні та непорушні права громадян, що виникають з приводу нематеріальних благ, гарантовані державою і суспільством, покликані виявити позитивні компоненти особистості, спрямовані на добросовісне виявлення людських здібностей та соціальних якостей, і у випадку порушення підлягають захисту законом встановленим способом відповідно до притаманних їм особливостей¹. Здається, що воно містить багато зайвої інформації, слід відмовитись від деяких рис, що характерні не лише для особистих немайнових прав.

Дослідниця Л. О. Красавчикова визначала, що особисті немайнові права – це права, що мають єдину позаекономічну природу, є самостійною цінністю для їх носія, мають функціональну властивість нетоварності, належать особистості як такій і невіддільні від неї². Ця дефініція є більш прийнятною, проте не будемо зупинятися лише на ній одній, а візьмемо її за основу.

На сьогоднішній день теж існують різні підходи до визначення особистих немайнових прав.

Так, А. Веніамінова пише, що під особистими немайновими правами і благами, порушення, позбавлення чи приниження яких може спричинити заподіяння особі моральної шкоди, варто розуміти належні громадянинові блага від народження чи права в силу закону, що нерозривно пов'язані з його особистістю³. Як бачимо, це визначення не повністю цілісне, тому що воно зміщує два поняття – право і благо.

Натомість Т. В. Дробишевська визначає особисте немайнове право як юридично забезпечену міру поведінки уповноваженої особи в сфері забезпечення фізичного благополуччя, індивідуалізації,

¹ Тагайназаров Ш. Проблемы гражданско-правового регулирования личных неимущественных прав граждан : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ш. Тагайназаров. – Таджикский гос. ун-т. – Ташкент, 1993, с. 11.

² Красавчикова Л. О. Понятие и система личных не связанных с имущественными, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 1994, с. 6.

³ Веніамінова А. Моральна шкода: практичні аспекти доказування її наявності А. Веніамінова // Юридичний журнал Юстиніан. – 2003. – № 6. – с. 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua>.

розвитку й автономії особистості та право вимагати від інших осіб поведінки, що включає неправомірне втручання в цю сферу¹.

Українська дослідниця Л. В. Малюга пише, що особисті немайнові права у цивільному праві – це міра можливої поведінки (певні правомочності) особи (фізичної чи юридичної), гарантована законом, вільно, на власний розсуд визначати власні дії по набуттю, здійсненню (реалізації) особистих немайнових благ, які складають її сутнісну основу². Такий підхід видається більш правильним, але все одно дане розуміння особистого немайнового права не розкриває самої його суті, відмінної від інших прав.

Дисертантка Н. В. Устименко робить висновок, що особисті немайнові права, не пов'язані з майновими, – це сукупність законодавчо закріплених, невіддільних від особи абсолютних благ, позбавлених економічного змісту і надають фізичній особі можливість на свій розсуд, без втручання інших осіб, визначати свою поведінку в сфері особистого життя³. Думається, така дефініція не підходить, бо особисте немайнове право тут визначається як об'єктивне, тобто сукупність норм, а потрібно визначити його як специфічне суб'єктивне право, яке не схоже ні на яке інше.

Вчений Р. О. Стефанчук у своїй монографії дійшов висновку, що під поняттям особистого немайнового права фізичних осіб слід розуміти суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом є тісно та нерозривно пов'язане із особою носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу) і об'єктом якого є особисте немайнове благо, а у визначених законом

¹ Дробышевская Т. В. Личные неимущественные права граждан и их гражданско-правовая защита : монография / Т. В. Дробышевская. – Красноярск : Изд-во Красноярского гос. ун., 2001, с. 25.

² Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Малюга. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корещького. – К., 2004, с.45.

³ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 9, 35.

випадках й інше нематеріальне благо¹. Як видно, визначення досить повно розкриває термін особистих немайнових прав, проте лише фізичних осіб.

Варті уваги також визначення, що дають в своїх дисертаціях С. І. Чорнооченко та Н.О. Давидова. Перша в своїй дисертації визначала загальний термін для цих прав: суб'єктивне особисте немайнове право – це право на свободу визначення своєї поведінки в індивідуальній життєдіяльності на власний розсуд, виключаючи будь-яке втручання з боку інших осіб, крім прямо передбачених законом випадків². Н. О. Давидова пише, що таким правом є особисте, загальнорегулятивне, довічне право, що не має майнового еквівалента, об'єктом якого є нематеріальні (духовні) блага, що притаманно всім і кожному незалежно від інших прав, виникає з народження та не відчужується³, але це визначення стосується, за її словами, прав, що забезпечують природне існування.

У своїх наукових працях ми неодноразово визначали особисті немайнові права як абсолютні суб'єктивні права, які належать кожній фізичній особі, є невіддільними від неї, не мають економічного змісту, володіють властивістю індивідуалізації особи, що виникають у неї від народження (чи за законом) та належать їй довічно⁴.

На сьогоднішній день ми не знаходимо більш повного, яке б розкривало його суть, визначення особистих немайнових прав. Але

¹ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. О. Стефанчук. [відп. ред. Я. М. Шевченко]. – Хмельницький : Видавництво ХУУП, 2007, с. 131.

² Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 35.

³ Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. О. Давидова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005, с. 48.

⁴ Федюк Л. В. Система особистих немайнових прав у цивільному праві : монографія / Л. В. Федюк. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007, с. 83; Федюк Л. В. Поняття особистих немайнових прав фізичних осіб / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. – 2004. – Випуск 12. – С. 93–99.

воно, знову ж таки, стосується прав фізичних осіб, тому його необхідно трансформувати для юридичних осіб.¹

Отже, **особисте немайнове право юридичної особи** – це абсолютне суб'єктивне неекономічне право кожної юридичної особи, яке є невіддільним від неї та індивідуалізує її, що діє з моменту створення і до припинення особи.

2.1.3. Ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб

Першою та беззаперечною ознакою особистих немайнових прав є те, що вони **позбавлені економічного змісту**. Відсутність економічного змісту впливає насамперед із самої назви немайнових прав². Ще в 1968 році З. В. Ромовська в своєму дисертаційному дослідженні зазначає цю ознаку³. Вона дає нам можливість сказати, що дана ознака є однією з найважливіших, яка відрізняє дані права від інших, дає нам можливість виділити її в окрему групу.

Вчена писала, що особисті немайнові права позбавлені економічного змісту, не мають грошової оцінки, проте, це не означає відсутності будь-якого зв'язку між ними та майновою сферою. Досить звернути увагу хоча б на те, що сповна реалізувати своє особисте немайнове право значно легше в наших умовах юридичній особі, яка має більшу матеріальну базу. Також порушення особистого немайнового права примушує особу до витрат, завдає їй майнових

¹ Федюк Л. В. Поняття особистих немайнових прав юридичних осіб / Л. В. Федюк // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2011, № 4 (40). – С. 114–118; Федюк Л. В. Визначення особистого немайнового права юридичної особи / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. – 2011. – Випуск 26. – С. 171–176.

² Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К. : Істина. – 2004, с. 223; Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010, с. 594.

³ Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. В. Ромовская. – КГУ. – К., 1968, с. 70–123.

втратах, які можуть вплинути на її майновий стан у майбутньому¹. Ці положення досить правильно доводять вказану ознаку.

Позбавлення особистих немайнових прав економічного змісту розглядалося також іншими дослідниками².

Так, у підручнику з Цивільного права писалося, що дані права утворюються в духовній сфері життя суспільства і не мають економічного змісту, хоча і можуть бути пов'язаними з майновими правами, а у чистих особистих немайнових відносинах відсутній безпосередній зв'язок з майновими відносинами³. В іншому підручнику підтверджується неекономічний зміст, але зазначається, що існує певний зв'язок їх з майновою сферою, який спирається на наступне: при порушенні особистих немайнових прав особа змушена нести матеріальні втрати, що має вплив на її майбутній майновий стан⁴. З цією думкою ми повністю згодні і хочемо відзначити, що взагалі всі права пов'язані одне з одним і порушення одного права

¹ Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб / З Ромовська // Українське право, 1997. – № 1 (6), с. 48; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. – К. : Істина, 2004, с. 236.

² Йоффе О. С. Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права / О. С. Йоффе // Советское государство и право. – 1966 июль, № 7. – С. 51–59; Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001. – 204 с.; Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – 174 с.; Гориславский К. О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / К. О. Гориславський. – Донецьк. – 2003. – 180 с.; Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканість : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999. – 197 с.; Чернооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чернооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000. – 232 с.

³ Цивільне право України. Загальна частина / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – Київ : Наукова думка, 2000, с. 90.

⁴ Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 230–333.

може потягнути за собою порушення ряду інших.

Деякі вчені вважають, що права, за порушення яких цивільним законодавством передбачена компенсація моральної шкоди, слід визнати такими, що мають економічний зміст¹. Дисертантка Н. В. Устименко заперечує таку позицію, спираючись на те, що по своїй природі особисті немайнові права не передбачають виникнення майнових відносин².

На нашу думку, не слід вбачати в даних правах економічний зміст, адже компенсація моральної шкоди, яка виплачується в грошах порушником особистого немайнового права, не відшкодовує повністю цих прав, не повертає потерпілому його втраченого блага, а лише компенсує, ніби загладжує свою провину перед потерпілим. Наприклад, компенсація моральної шкоди за порушення права на таємницю кореспонденції не поверне дану інформацію у невідомий стан. Просто особа, таємницю якої розкрито, має право на якесь відшкодування, а так як неможливо повернути все назад, то хоча б отримати грошову компенсацію. Проте, грошова сума за моральні страждання не являється еквівалентною порушенню права, тож, особисте немайнове право не має грошового змісту.

Як говорив М. М. Агарков, грошовий інтерес свідчить про майновий характер відносин, але відсутність грошового інтересу не доказує, що зобов'язання не має майнового характеру³. Так само можна тлумачити і щодо особистого немайнового права: якщо особа, особисте немайнове право якої порушено, зацікавлена у виплаті їй грошової компенсації, це не означає, що назване право має майновий характер.

Як зазначається в літературі, однією з особливостей особистих немайнових прав є те, що вони не мають еквіваленту, який би вимірювався в якихось одиницях. На відміну від майнових прав, вони

¹ Тархов В. А. Гражданское право. Курс. Общая часть / В. А. Тархов. – Уфимский юр. инст. МВД РФ. – Уфа, 1998, с. 57; Молочков Ю. В. Защита чести и достоинства в гражданском процессе : автореферат дисс. ... канд. юрид. наук / Ю. В. Молочков. – Екатеринбург. – 1993, с. 2.

² Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 32–33.

³ Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. – М. : Типография «Известий Советов депутатов трудящихся СССР» – 1940, с. 41.

не можуть бути при порушенні відновлені заходами економічного характеру¹, їх відрізняє те, що особисті немайнові права не можуть бути безпосередньо оцінені в грошах².

Дисертантка О. М. Калітенко зазначає, що немайновий характер не означає, що дані права взагалі не мають цінності, неможливо лише точно оцінити ті чи інші особисті права³. Всі немайнові права об'єднуються тим, що вони служать визнанню за особою її моральної цінності⁴.

Підтверджується ознака, про яку ми говорили, і в Цивільному кодексі України, ч. 2 ст. 269 якого говорить, що особисті немайнові права фізичної особи не мають економічного змісту, що притаманно і для юридичної особи, на наш погляд. Коментар роз'яснює, що стосовно особистих немайнових прав, на відміну від майнових, фактично неможливо визначити їх вартість у грошовому еквіваленті⁵. На нашу думку, особисті немайнові права не мають грошового еквіваленту, вони безцінні в тому розумінні, що мають занадто велику цінність для кожної особи.

Розглядаючи ознаку «неекономічність» особистих немайнових прав юридичних осіб можна дійти висновку, що для деяких з них порушення їх особистих немайнових прав може потягнути за собою цілком економічні наслідки. Наприклад, порушення права на ділову репутацію юридичної особи може призвести до зменшення прибутку підприємства чи навіть до банкрутства. Проте це може бути не безпосереднім наслідком, тому що причинний зв'язок між порушенням і наслідками в даному випадку можна вважати опосередкованим. Тим більше, порушення даного права фізичної особи також може потягнути за собою матеріальні втрати.

В цілому, особисті немайнові права юридичних осіб знаходяться на меншій відстані з майновою сферою, ніж такі ж права

¹ Развитие советского гражданского права на современном этапе / Н. С. Малеин, В. П. Мозолин и др. – М. : Наука, 1986, с. 207.

² Ярошенко К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона / К. Б. Ярошенко. – М. : Юрид. лит., 1990, с. 11.

³ Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001, с. 59.

⁴ Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Т. 1 / Ю. С. Гамбаров. – Спб., 1911, с. 83.

⁵ Цивільний кодекс України : коментар. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2003, с. 174.

фізичних осіб. Але це зовсім не означає, що для даних прав юридичних осіб таку ознаку як «неекономічність» ми не можемо виділити. «Грошова близькість» немайнової сфери особистих немайнових прав з майновою буде відображатися лише при захисті таких прав та при розрахунку відшкодування майнової шкоди за їх порушення.

Інша група вчених виділяє таку ознаку особистих немайнових прав, як «немайновість» або «нематеріальність»¹. Але, на наш погляд, дана ознака збігається з вищезазначеною, тобто «немайновість» означає позбавлення економічного змісту, тому її не варто виділяти окремою рисою.

Так, М. Н. Малєїна пише, що «нематеріальний» характер особистих прав проявляється в тому, що вони позбавлені економічного змісту. Це означає, що особисті немайнові права не можуть бути оцінені, для них характерна невідновлюваність, їх здійснення не супроводжується майновими еквівалентами, обов'язками інших осіб².

До даної позиції приєднуються і сучасні дослідники³. С. І. Чернооченко писала, що особисті немайнові права не мають економічного змісту, оскільки складаються у духовній сфері і в силу

¹ Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 6; Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издательство третье, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ. 1998, с. 314; Гражданское право. Т.1. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л. В. Рожников», 2001, с. 320; Гражданское право. Часть первая / п. р. А. Г. Калпина, А. И. Масляева. – М. : Юристъ, 1997, с. 133.

² Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 6; Малєїна М. Н. Защита чести, достоинства и деловой репутации предпринимателя / М. Н. Малєїна // Законодательство и экономика. – 1993. – № 23–24, с. 18.

³ Стефанчук Р. Поняття, правова природа особистих немайнових прав та їх місце в системі цивільного права / Р. Стефанчук // Вісник ХІРУП. – 2002. – № 1, с. 56; Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002, № 3, с. 48; Сисоєнко М. Особисті немайнові права за новим цивільним законодавством України / М. Сисоєнко // Підприємництво, господарство і право. – 2003, № 5, с. 34.

цього у них відсутній зв'язок з майновими відносинами¹.

Що стосується понять «немайновість» та «нематеріальність», то в літературі зустрічаються думки, що це ідентичні поняття², а також пропонується ознаку «нематеріальність» застосовувати до благ, а «немайновість» до прав³.

На наш погляд, між даними поняттями немає суттєвої різниці, а тому не важливо, чи називати дану ознаку тим чи іншим терміном. Ці терміни будуть в даному випадку означати одне і те ж. Більше того, дана ознака означає неекономічний зміст, тому варто було б краще назвати таку рису особистих немайнових прав, як позбавлення економічного змісту, тим більше, що її називає і Цивільний кодекс України.

Деякі дослідники називають окремою ознакою особистих немайнових прав «нетоварність»⁴. Як зазначає С. І. Чорнооченко, нематеріальні блага не стають товаром за будь-яких умов нормального існування та розвитку людського суспільства⁵. В цьому

¹ Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 28.

² Гражданское право. Т.1. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л.В.Рожников», 2001; с. 318.

³ Пешкова О. А. Ответственность и защита при причинении вреда неимущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – Волгоград, 1997, с. 56–70.

⁴ Гражданское право. Т.1. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л.В.Рожников», 2001. – 632 с.; Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издательство третье, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ. 1998. – 632 с.; Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000. – 232 с.; Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1. – 720 с.

⁵ Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 /

вона має рацію, але виділяти «нетоварність» окремою ознакою не варто, тому що вона охоплюється поняттям «неекономічний зміст», а тому відноситься до першої ознаки.

В літературі говориться, що невіддільність особистих прав від її носія, нерозривний зв'язок з особою визначають їх «нетоварність» як функціональну якість¹. Отже, не обов'язково виділяти «нетоварність» як самостійну ознаку особистих немайнових прав, оскільки її визначає зміст інших ознак.

Наступною ознакою, яку ми розглянемо, є **невідчужуваність** особистих немайнових прав. Це означає, що особа, яка є носієм даних прав, не може передати ці права будь-яким способом іншій особі, а також особисті немайнові права не можуть бути у неї відібрані. Невідчужуваність розуміють ще як невіддільність від особи носія особистих немайнових прав. З'ясуємо, чи дійсно це одне й те ж саме, і що означає невіддільність.

Дослідниця К. А. Флейшиц писала, що якщо під невіддільними розуміти блага, носієм яких може бути лише особа фізична, а не юридична, то ця ознака не складає їх специфіки. Та ж сама ситуація виходить, якщо невіддільність благ від особи розуміти як невідчужуваність прав на відповідні блага. Невідчужуваність даного суб'єктивного права може бути в окремих випадках обумовлена властивостями об'єкта цього права, але властивістю самого об'єкта вона не являється. Також зауважується, що історією заперечується розуміння невіддільного блага як такого, без якого неможливо уявити людину суб'єктом права². На нашу думку, дійсно, якщо в особі не буде, допустимо, найменування, то вона не може розглядатися як суб'єкт права. Авторка пропонує розуміти права на блага, невіддільні від кожної окремої особи, як ті, що охороняють не протиправні

С. І. Чернооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 14.

¹ Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994, с. 23.

² Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц. – Учёные труды. Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР. – Вып. VI. – М. : 1941, с. 8–9.

прояви індивідуальних рис¹. На наш погляд, така характеристика притаманна іншій властивості – індивідуалізації особи.

Існувала думка, що невідчужуваність та непередаваність витікає із пов'язаності особистих немайнових прав з конкретною особою². Так, якщо дані права невідчужувані, то є такими, що не переходять від однієї особи до іншої³. Проте в літературі зустрічаються погляди, які стверджують, що невідчужуваність не виключає того, що здійснення і захист цих прав можуть доручатися третім особам, наприклад, представникам⁴. Ми переконані, що це зовсім не означає відчужування даних прав.

Невідчужуваність (непередаваність) називали окремою ознакою й інші вчені⁵.

¹ Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц. – Учёные труды. Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР. – Вып. VI. – М. : 1941, с. 9.

² Советское гражданское право. Учебник для юрид.ин-тов и фак-тов / отв. ред. В. А. Рясенцев. Т 1. Издательство «Юридическая литература». – Москва. – 1965 г., с. 178.

³ Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002, № 3, с. 48.

⁴ Гражданское право. Т. 1. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л. В. Рожников», 2001, с. 320; Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издательство третье, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ. – 1998, с. 314.

⁵ Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. В. Ромовская. – КГУ. – К., 1968. – 277 с.; Пушкін О. Концепція нового Цивільного кодексу України / О. Пушкін, О. Скакун // Українське право. – 1997, № 1 (6). – С. 10–17; Головатий С. Передмова до проекту Цивільного кодексу України / С. Головатий, А. Довгерт, О. Підпригора, О. Пушкін, Д. Боброва, Н. Кузнецова, В. Луць, З. Ромовська, В. Мусіяка, М. Сібільов, Я. Шевченко // Українське право. – 1999, № 1 (11). – С. 8–14; Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001. – 204 с.; Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – 174 с.

Автори Цивільного кодексу говорять, що особисті немайнові права не можуть бути в особи відібрані чи нею відчужені, а обмежена у здійсненні цих прав вона може бути лише у тих випадках, які зазначені в самій Конституції¹.

Вчена З. В. Ромовська пояснює, що немає сенсу в їх відчуженні, бо дані права належать усім. Неможливо, наприклад, мати два права на таємницю листування². Це слушна думка, з якою ми цілком згодні, вона відкидає всі сумніви щодо наявності такої ознаки, як невідчужуваність.

Дисертант Р. О. Стефанчук під «невідчужуваністю» розуміє неможливість відокремлення даного блага від особи, яка ним наділена, а також ідентифікує «невідчужуваність» із «невіддільністю»³. На наш погляд, невіддільність можна ідентифікувати з невідчужуваністю, якщо невіддільність розуміють як неможливість передати особисте немайнове право іншій особі. Але дехто її розуміє як таку ознаку, що дозволяє індивідуалізувати конкретну людину. В цьому випадку невіддільність і невідчужуваність є різними ознаками.

Щоб визначити, чи слід їх ототожнювати, необхідно розглянути, як ще науковці розуміють дані ознаки.

Включається до ознаки «невідчужуваність» і те, що в даному випадку не допускається правонаступництво. Так, в дисертаційному дослідженні Л. В. Красицька пише, що об'єктом особистих немайнових прав є духовні блага, невіддільні від їх носіїв, позбавлені матеріальної субстанції і відносно яких не допускається

¹ Головатий С. Передмова до проекту Цивільного кодексу України / С. Головатий, А. Довгерт, О. Підпригора, О. Пушкін, Д. Боброва, Н. Кузнецова, В. Луць, З. Ромовська, В. Мусіяка, М. Сібільов, Я. Шевченко // Українське право. – 1999, № 1 (11), с. 13.

² Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб / З. Ромовська // Українське право, 1997. – № 1 (6), с. 49; Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000, с. 156.

³ Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2000, с. 16.

правонаступництво, бо вони тісно пов'язані з особистістю¹. Як відомо, правонаступництво розуміється як перехід прав і обов'язків від однієї особи до іншої, а щодо особистих немайнових прав це є неможливим.

Таким чином, жодне з особистих немайнових прав, що не пов'язане з майновими, не має властивості правонаступництва, тобто вони є невідчужуваними та не можуть передатися іншій особі ні за власною, ні за чужою волею.

Отже, невіддільність від особи носія особистих немайнових прав тісно переплітається із невідчужуваністю. Відмінність полягає в тому, що невідчужуваність має більш цивілістичний характер, а невіддільність є більш загальнішою властивістю особистих прав. Але в цивільному праві невіддільність даних прав має той самий характер, що й невідчужуваність. На наш погляд, ознакою краще зазначити тут невіддільність особистих немайнових прав для юридичних осіб.

У зв'язку з тим, що особисті немайнові права невіддільні від особи, на них не може звертатися позов кредиторів², вони не можуть передаватися іншим особам та не переходять до спадкоємців померлого, а припиняються разом з особою³. Невіддільність особистих немайнових благ від їх носія створює таку ситуацію, при якій розпорядчі правочини щодо прав на них неможливі⁴. Такі блага не можна ні подарувати, ні продати, ні передати в спадок чи іншим способом відділити від особи⁵.

Дисертантка Н. В. Устименко вкладає зовсім інший зміст в таку ознаку, як невіддільність від особи їх носія. Вона говорить, що нерозривний зв'язок немайнових прав з особою дозволяє відрізнити

¹ Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканість : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999, с. 35.

² Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. В. Ромовская. – КГУ. – К., 1968, с. 123.

³ Морандьер Ж. Л. Гражданское право Франции / Жюлио Леон де ла Морандьер [перевод с французского докт. юр. н. Е. А. Флейшиц]. – Издательство иностр. лит-ры, Москва, 1958, с. 227.

⁴ Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права / С. Н. Братусь. – М. – Госуд. изд. юр. лит-ры. – 1963, с. 83.

⁵ Ярошенко К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона / К. Б. Ярошенко. – М. : Юрид. лит., 1990, с. 11.

одного суб'єкта права від іншого, індивідуалізувати її, зберегти та захистити неповторність та особливість такої¹. Звичайно, важко заперечити, що невіддільність спричиняє індивідуалізацію особи, проте це не єдиний чинник індивідуальності. Також варто сказати, що «індивідуалізація» – це інша, окрема ознака особистих немайнових прав, тому слід заперечити в даній ситуації слова дисертантки, які вона вкладає у зміст ознаки невіддільності немайнових прав від особи. Проте далі авторка зазначає, що з'єднання немайнових прав з особою передбачає відсутність можливості передання та відчуження цих прав, без особистих прав перестає існувати сама особа². Думається, в даному випадку дослідниця розуміла невіддільність особистих немайнових прав як двозначну ознаку: «індивідуалізацію» та «невідчужуваність». На нашу думку, особисті немайнові права, характеризуючись невіддільністю від особи, тим самим означають невідчужуваність чи непередаваність даних прав.

Цивільний кодекс України в ч. 3 ст. 269 також передбачає, що особисті немайнові права тісно пов'язані з особою, вона не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена їх. Коментар до даного кодексу роз'яснює, що відмова від особистого немайнового права не допустима. Особа може не реалізувати особисте немайнове право, але відмовитись від нього вона не має права³. З нашої точки зору, неможливо заборонити особі відмовитись від якогось права, адже це не обов'язок: якщо особа не може відмовитись від особистого немайнового права, то це не означає, що вона не має права цього зробити. Отже, коментар дає неточне роз'яснення даної ознаки особистого немайнового права. Краще сказати, що невіддільність особистих немайнових прав означає, що особа не в змозі відмовитись від даних прав у силу самої властивості такого права.

Деякі науковці виділяють таку ознаку, як «особистісність» чи особистий характер немайнових прав, але кожен з них розуміє їх по-різному. Так, Р. О. Стефанчук говорить, що «особистісність» полягає в тому, що право належить особі як безпосередньому носієві певного

¹ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 29.

² Там само, с. 29.

³ Цивільний кодекс України : коментар. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2003, с. 174.

блага і не може бути відділено від неї, внаслідок чого не підлягає відчуженню¹. Така характеристика «особистісності», на нашу думку, розкриває зміст попередньої ознаки – невідчужуваності.

Інші науковці пишуть про особистий характер немайнових прав як про невід'ємний зв'язок з конкретним об'єктом, нематеріальним благом², що не викликає заперечень, але необхідне більш ширше пояснення цьому.

П. М. Рабінович зазначав, що особисті права – це можливості збереження прояву, розвитку і захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду та духовності³. Дана характеристика більше тяжіє до ознаки індивідуалізації особи, яку ми будемо розглядати нижче, а тому немає необхідності виділяти «особистісність» як ознаку немайнового права, тим паче, що немає однорідного підходу до її розуміння.

Таким чином, наступна ознака, яку ми розглянемо, це властивість **індивідуалізації** особи.

Вдало дану ознаку охарактеризувала М. Н. Малєїна, яка говорила, що інститут особистих немайнових прав дозволяє відрізнити один суб'єкт права від іншого, охороняє їх самобутність та своєрідність⁴. Вона називає індивідуалізацію особи важливою ознакою особистих немайнових прав.

Інші дослідники також називали зазначену ознаку як основну⁵. Особисті немайнові відносини проявляють індивідуальність особи,

¹ Стефанчук Р. Поняття, правова природа особистих немайнових прав та їх місце в системі цивільного права / Р. Стефанчук // Вісник ХІРУП. – 2002. – № 1, с. 56.

² Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002, № 3, с. 48; Бірюков І. А. Цивільне право України : загальна частина / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – Київ. – «Наукова думка». – 2000, с. 90.

³ Рабінович П. М. Основні права людини : загально-теоретична характеристика / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 2, с. 23–26.

⁴ Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 9.

⁵ Матузов Н. Ц. Правовая система и личность / Н. Ц. Матузов. – Издательство Саратовского университета. – Саратов, 1987 г., с. 94.

яка отримує морально-політичну суспільну оцінку¹.

Як писав І. А. Покровський, особистість постійно зростає, а ріст її суб'єктивних прав йде паралельно внутрішнього росту. Неминуче підвищується загальний рівень потреб особи, ростуть самосвідомість та самооцінка, а відповідно розширюється загальна система суб'єктивних прав. Паралельно на більш вищих шаблонах посилюється усвідомлення самотності та особливості кожної окремої особи і разом з тим відчувається потреба в праві на цю самотність, в праві на індивідуальність. Прогрес суспільства можливий тільки в прогресі окремих особистостей, безперервний розвиток індивідуальності складає багатство індивідуальних особливостей². Варте уваги його зауваження, що будь-яка індивідуальність заслуговує на існування, навіть якщо вона значно відхиляється від звичайного типу осіб, тільки якщо вона не шкодить іншим. Нехай ця індивідуальність здається нам часом дивною, ми повинні признати її, бо цього потребує зростаюча повага до особи, моральна свідомість³.

Дисертант Р. О. Стефанчук категорично заперечує дану ознаку. Він вважає, що індивідуалізація не характерна всім без виключення особистим немайновим благам. Дослідник каже, що хіба що права на ім'я та індивідуальність індивідуалізують особу⁴.

Хочемо заперечити дане твердження, адже, для прикладу, не тільки найменування відрізняє юридичних осіб одне від одного, а й інші нематеріальні блага. За нашим переконанням, всі особисті немайнові права, і кожне з них зокрема є своєрідним для окремої особи, воно індивідуалізує її серед інших суб'єктів.

¹ Йоффе О. С. Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права / О. С. Йоффе // Советское государство и право. – 1966 июль, № 7, с. 59.

² Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – Изд. 3-е, СТЕРЕОТИП. – Классика российской цивилистики. – М.: «Статут», 2001 г., с. 120–121.

³ Там само, с. 130–131.

⁴ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права, що індивідуалізують фізичну особу та пов'язані з її іменем / Р. О. Стефанчук // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Острог: правничий факультет Національного університету «Острозька академія», 2005, с. 292.

На захист цієї ознаки можна привести погляди інших науковців-правників, які також вважають, що особисте немайнове право індивідуалізує особу, робить її неповторною, самобутньою, своєрідною та унікальною¹. Крім того, при індивідуалізації немайнові права мають переваги над майновими².

Беззаперечним є той факт, що особисті немайнові права мають **абсолютний** характер. Якщо розглядати абсолютні відносини, то це означає, що визначена лише одна сторона особистих немайнових відносин, яка є носієм даних прав, а всі інші визнаються зобов'язаними не заважати здійсненню нею особистих немайнових прав. Можна сказати, що особисті немайнові права кожної юридичної особи захищаються від усіх інших осіб.

Абсолютність, за словами деяких вчених, означає, що особисті немайнові права захищаються проти всякого і кожного³, від неправомірних посягань на них⁴. Вони не можуть бути зупинені ніякими юридичними діями⁵.

В літературі висловлюється думка, що абсолютним особисте немайнове право є тому, що уповноваженому суб'єкту

¹ Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 14–15; Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001, с. 59; Иванов О. В. Проблемы правовой охраны личных неимущественных благ граждан в социалистическом обществе / О. В. Иванов // Актуальные проблемы социалистического государственного управления. – Иркутск-Варшава. – 1973, с. 54.

² Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О.В.Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 235; Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 9.

³ Агарков М. М. Предмет и система советского гражданского права / М. М. Агарков // Советское государство и право, 1949. – № 8–9, с. 65–66.

⁴ Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права / С. Н. Братусь. – М. – Госуд. изд. юр. лит-ры. – 1963, с. 83.

⁵ Советское гражданское право. Учебник для юридин-тов и фак. / отв. ред. В. А. Рясенцев. Т 1. Издательство «Юридическая литература». – Москва. – 1965 г., с. 178.

протиставляються абсолютно всі, зобов'язані утримуватись від порушення цього права, але у випадку порушення особистого немайнового права воно набуває характер відносного¹. На нашу думку, навіть при порушенні особистого немайнового права воно не втрачає своєї абсолютності, тому що воно й надалі не повинно порушуватися жодною особою, не лише одним правопорушником.

Слід зазначити, що дана ознака визнається й сучасними дослідниками особистих немайнових прав². Так, Р. О. Стефанчук говорить, що абсолютність – перший аспект особистого немайнового права, яке охороняється від усіх інших цивільно-правових суб'єктів, що підпорядковуються існуючому правовому режиму. Інші повинні утримуватись від порушення права певного суб'єкта, тобто виявляти свою пасивність³.

Дослідник М. О. Стефанчук робить висновок, що про абсолютність свідчить те, що, наприклад, природні особисті немайнові права не мають об'єктивно встановлених меж⁴. Важко погодитись з тим, що саме об'єктивні межі говорять про абсолютність, якщо б мова велася про суб'єктивні обмеження, то це було б більш правильно. При цьому в поняття межі права дослідник

¹ Гражданское право. Т.1. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л.В.Рожников», 2001, с. 320; Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издательство третье, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ. 1998, с. 314.

² Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002, № 3, с. 48; Сисоєнко М. Особисті немайнові права за новим цивільним законодавством України / М. Сисоєнко // Підприємництво, господарство і право. – 2003, № 5, с. 35; Бірюков І. А. Цивільне право України : загальна частина / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – Київ. – «Наукова думка». – 2000, с. 90; Пушкін О. Концепція нового Цивільного кодексу України / О. Пушкін, О. Скаун // Українське право. – 1997, № 1 (6), с. 15; Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000, с. 39.

³ Стефанчук Р. Поняття, правова природа особистих немайнових прав та їх місце в системі цивільного права / Р. Стефанчук // Вісник ХІРУП. – 2002. – № 1, с. 58.

⁴ Стефанчук М. О. Обмеження особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування особи / М. О. Стефанчук // Вісник ХІРУП. – 2002, № 2, с. 89.

вкладає всі ті можливості, які особа здатна для себе набути в зв'язку із юридичним закріпленням її прав¹.

Висловлюється думка, що абсолютний характер особистих прав відрізняє їх від майнових, які переважно носять відносний характер, крім того, суб'єкти можуть користуватися цими правами без спеціального дозволу, а межі користування встановлюються лише законом². Ми згодні з думкою, що особисті немайнові права є абсолютними, тому що їх носіям протистоїть обов'язок усіх інших суб'єктів утримуватися від їх порушення, яка зустрічається в дисертаційних дослідженнях³.

Дисертантка Н. В. Устименко зазначає, що являючись абсолютними, особисті немайнові відносини мають специфічні ознаки: носять односторонній характер, так як на момент виникнення відомий лише один суб'єкт – носій права; такому суб'єкту протиставляється невизначена кількість осіб, зобов'язаних утриматись від порушення його особистого права⁴.

Вона також підтримала цікаву думку А. Н. Савицької про поділ особистих прав на комплексні права – сукупність певних повноважень, – які завжди мають абсолютний характер, та окремі повноваження, які можуть бути відносними правами⁵. Як про приклад

¹ Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006, с. 176; Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : монографія / М. О. Стефанчук. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учб. л-ри, 2008. – 179 с.

² Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 234.

³ Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканість : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999, с. 59; Гориславский К. О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / К. О. Гориславський. – Донецьк. – 2003, с. 101.

⁴ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 30–31.

⁵ Там само, с. 31; Савицкая А. Н. Возмещение ущерба, причиненного ненадлежащим врачеванием / А. Н. Савицкая. – Львов : Издательство Львовского университета, 1982, с. 31–32.

окремих повноважень, говориться про інформацію, яка повідомлена на консультації нотаріусу, адвокату тощо. Коло осіб, які зобов'язані не розголошувати дану таємницю, відоме завчасно, а значить, це будуть відносні права¹.

Слід також зазначити, що особисті немайнові права **належать кожній** юридичній особі. Тобто незалежно від того, якої форми власності є юридична особа, яке в неї майнове становище, яка в неї сфера діяльності, чи яка в неї організаційно-правова форма, – вона має право на будь-яке особисте немайнове благо, що може належати юридичним особам за своєю природою. Це означає, що особисті немайнові права належать усім без винятку юридичним особам.

Серед дослідників особистих немайнових прав ніхто не виділяє таку їх ознаку. Зустрічається лише характеристика юридичної рівності суб'єктів², що не одне і те ж саме. Юридична рівність визначається як принцип здійснення усіх цивільних прав. Правда, згадується в літературі така ознака, як притаманність особистих немайнових прав усім людям як таким³, що, в принципі, відноситься лише до фізичних осіб.

Необхідно відмітити, що існує серед правників думка, яка заперечує вищезгадану ознаку. Говориться, що далеко не всі права можна визначити такими, що належать усім та кожному⁴. З цього приводу можна сказати, що ніхто не обмежується в тому чи іншому особистому немайновому праві, яке має необмежене коло осіб, просто не для всіх користування тим чи іншим правом є необхідністю.

Таким чином, обмежень у володінні особистими немайновими правами робити категорично не слід, можна тільки перерахувати коло тих осіб, яких це право може стосуватися. Тож особистим немайновим правам юридичної особи притаманна така ознака як

¹ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 32.

² Развитие советского гражданского права на современном этапе / Н. С.Малеин, В. П. Мозолин и др. – М. : Наука, 1986, с. 207; Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб / З. Ромовська // Українське право, 1997. – № 1 (6), с. 48.

³ Советское гражданское право. Учебник / С. Н. Братусь, М. В. Зимилева и др. [под ред. С. Н. Братуся]. – М. : Изд-во юрид. лит., 1950, с. 59.

⁴ Цивільний кодекс України : коментар. – Х. : ТОВ «Одісей», 2003, с. 174.

«загальність».

Наступна ознака говорить про те, що особисті немайнові права **виникають** у юридичної особи з моменту створення.

Частиною 1 статті 269 Цивільного кодексу України закріплюється, що особисті немайнові права належать фізичній особі від народження або за законом. Якщо розглядати дану ознаку особистих немайнових прав у ракурсі юридичної особи, то для неї момент виникнення більшості цих прав буде фактично збігатися з моментом реєстрації юридичної особи.

Переважна більшість цих прав звичайно виникає від моменту створення, але деякі з них починають діяти з іншого часу. Цей факт можна розтлумачити так, що користуватися особистими немайновими правами юридична особа може й з іншого моменту, а може й взагалі не користуватися і не захищати їх, – це її вибір. Проте саме особисте немайнове право, тобто сама така можливість існує в неї з моменту створення.

В літературі відзначається можливість і цінність положення, за яким дані права не лише надаються державою, законом. Закон лише юридично оформляє, закріплює особисте немайнове право юридичної особи¹. Як специфічну ознаку момент виникнення особистих прав визначають деякі науковці².

Наступна ознака є продовженням попередньої, а полягає вона в тому, що юридична особа володіє особистими немайновими правами **до її припинення**.

В частині 4 статті 269 Цивільного кодексу України говориться про те, що фізична особа володіє ними довічно. Коментар роз'яснює дане положення так, що це означає належність фізичній особі даного права до моменту її смерті³. Однак, із цього правила можна зробити виключення, оскільки в деяких випадках особисте немайнове право

¹ Коржанський М. Новий цивільний кодекс України: думки вчених / М. Коржанський, О. Литвак // Право України. – 2003. – № 9, с. 126.

² Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб / З. Ромовська // Українське право, 1997. – № 1 (6), с. 49; Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 234.

³ Цивільний кодекс України : коментар. – Х. : ТОВ «Одісей», 2003, с. 174.

діє і після смерті особи¹.

Деякі автори характеризують особисті немайнові права як безстрокові². Отже, з цивілістами, які вважають, що ці права припиняються зі смертю назавжди, вони не погоджуються. Якщо проводити аналогію до особистих немайнових прав юридичної особи, то вони припиняються з моменту припинення самої юридичної особи.

Більшість дослідників не розділяють ознак специфічного виникнення та, окремо, припинення особистих немайнових прав, а об'єднують їх в одну³. Дехто з них говорив, що юридичним фактом їх виникнення, зміни чи припинення є волевиявлення за бажанням осіб⁴, і вони по-своєму праві. Інші зазначали, що особисті немайнові права за загальним правилом виникають з моменту народження і припиняються зі смертю⁵, що також не викликає цілковитих заперечень, бо більшість цих прав підпадають під таку характеристику, але це стосується лише прав фізичної особи. Треті наголошували на тому, що немайнові права можуть виникати чи припинятися при настанні певних подій і внаслідок юридичних вчинків, породжуватися актами компетентних органів⁶. Так, М. Н. Малєїна наводить приклади, що під цими подіями можна розуміти народження, досягнення певного віку (знову ж таки мова йде про фізичну особу); юридичними вчинками – створення твору науки; юридичними актами – право на товарний знак з моменту його

¹ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003, ст. 298.

² Советское гражданское право. В 2 ч. Часть 1 / Н. А. Безрук, О. В. Бойко, М. И. Брагинский и др. / отв. ред. В. А. Рясенцев. – М. : Юр. лит., 1986, с. 186.

³ Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Жакенов. – Ин-т государства и права АН СССР. – М., 1984, с. 9; Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 6.

⁴ Развитие советского гражданского права на современном этапе / Н. С. Малєїн, В. П. Мозолин и др. – М. : Наука, 1986, с. 207.

⁵ Ярошенко К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона / К. Б. Ярошенко. – М. : Юрид. лит., 1990, с. 11.

⁶ Сисоєнко М. Особисті немайнові права за новим цивільним законодавством України / М. Сисоєнко // Підприємництво, господарство і право. – 2003, № 5, с. 34; Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 7–8.

реєстрації¹ та інше.

Як ми говорили раніше, не важливо, коли юридична особа починає користуватися тим чи іншим особистим немайновим правом. Важливо, що всі вони (тобто можливість їх існування для юридичної особи) є в особи, коли існує сама особа, тобто фактично з моменту створення до моменту припинення юридичної особи.

Деякі з дослідників називають специфічною ознакою особливий об'єкт особистих немайнових прав². Такими об'єктами виступати можуть, за їх словами, нематеріальні блага та результати інтелектуальної діяльності. Звичайно, об'єкт особистих немайнових прав специфічний, але він так само особливий в інших прав, хоча й менш цінний. Ознакою його називати не варто, оскільки це не є лише його особливістю. Ще виділяється така ознака як цілеспрямованість особистих немайнових прав на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу). На наш погляд, даний перелік підходить не для визначення як ознаки, а закладає в собі більше основу для класифікації особистих немайнових прав.

В літературі інколи зустрічаються інші ознаки особистих немайнових прав: виключність³, незалежність від інших прав⁴,

¹ Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 8.

² Сисоєнко М. Особисті немайнові права за новим цивільним законодавством України / М. Сисоєнко. – // Підприємництво, господарство і право. – 2003, № 5, с. 35; Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001, с. 60; Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканість : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999, с. 35; Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 6–7.

³ Гражданское право. В 2 томах. Том 1: учебник / В. С. Ем, Е. А. Зенин, Н. И. Коваленко и др. / под ред. Е. А. Суханова. – М. : Бек, 1998, с. 726.

⁴ Суховерхий В. Л. Личные неимущественные права в советском гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / В. Л. Суховерхий. – Свердловский юрид. ин-т. – Свердловск, 1970, с. 5.

природність¹, а також ті, що характеризуються множинністю інтересів, здійснюються самостійно, мають чіткі обмеження², є виявом свободи, захищаються всіма засобами³, але за їх допомогою ми або не можемо відрізнити особисті немайнові права від всіх інших, або вони стосуються не всіх цих прав⁴.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можемо зробити висновок, що більшості особистих немайнових прав юридичних осіб притаманні **ознаки**: неекономічність; невіддільність; абсолютність; індивідуалізація; загальність (належать всім юридичним особам); виникають з моменту створення особи та діють до припинення юридичної особи.

2.2. Система особистих немайнових прав у цивілістиці

2.2.1. Системний підхід до особистих немайнових прав

Суспільство представляє собою сукупність багатьох різних елементів, які можуть бути зведені в теоретичному аналізі, воно

¹ Гориславский К. О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / К. О. Гориславський. – Донецьк. – 2003, с. 101; Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканність : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999, с. 35; Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 234.

² Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 233–235.

³ Пушкін О. Концепція нового Цивільного кодексу України / О. Пушкін, О. Скакун // Українське право. – 1997, № 1 (6), с. 15.

⁴ Федюк Л. В. Ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб / Л. В. Федюк // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – № 3(39). – С. 83–87; Федюк Л. В. Ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб як суб'єктів корпоративних правовідносин / Л. В. Федюк // Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці створення ЛКП НДІ приватного права і підприємництва НАПН України. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2012. – С. 158–160.

являється перед нами в яскравій багатоманітності її складових елементів та частин, які скріплені, злиті одна з одною завдяки численності зв'язків, взаємодій, які й перетворюють сукупність елементів соціальної структури в єдину, цілісну суспільну систему подібно до того, як тісні зв'язки, що існують між окремими живими клітинами, створюють єдиний людський організм¹. Подібно до цього, система особистих немайнових прав також складається з елементів, які пов'язані між собою різноманітними взаємозв'язками, що нам потрібно дослідити.

Жодна наука не може обійтись без системних уявлень, системного підходу до вивчення й регулювання будь-яких явищ і процесів. Будучи характерною рисою дійсності, системність фіксує перевагу в світі організованості над хаотичними змінами². Останнім часом відбувається актуалізація системних досліджень, і це зумовлено тим, що існує практична необхідність цілісного, системного і комплексного освоєння й перетворення природних та соціальних умов життя. Сучасне теоретичне і практичне знання та діяльність настільки поглиблюються, спеціалізуються і диференціюються, що загальна картина суспільного буття, суспільна практика немов розпадаються на окремі, на перший погляд не пов'язані між собою, відособлені один від одного фрагменти або форми діяльності. Виникає проблема не тільки в систематизації знання та діяльності, але і в їх інтеграції, синтезі, відновленні загальної картини суспільного буття, суспільної практики в цілому³.

Таке завдання мають реалізувати системні дослідження, і це дозволяє підготувати підстави й передумови витка як у поглибленні, спеціалізації та диференціації знань і діяльності, так і в новій, вищого рівня інтеграції, в їх синтезі. Якщо спробувати визначити в найбільш загальній формі поняття системного дослідження, то можна сказати, що воно передбачає всебічний аналіз складних динамічних цілей, частини яких знаходяться між собою в органічній єдності та взаємодії. Системний підхід до дослідження складних динамічних

¹ Філософія : учебник для вузов / под ред. проф. В. Н. Лавриненко, проф. В. П. Ратникова. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ. – 1998, с. 382–385.

² Алексеев П. В. Філософія. Учебник / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – М. : Проспект, 1997, с. 380.

³ Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М. : НОРМА, 2001, с. 242.

цінностей дозволяє виявити внутрішній механізм не тільки дії окремих її компонентів, але й взаємозв'язки та взаємодії їх на різних рівнях. Звідси відкривається можливість виявлення субстанційно-змістовної і організаційної багат шаровості систем, глибокого динамічного зв'язку та взаємозалежності субстанційно-змістовних частин, структур та функціонування явищ буття як складних цілісних організмів¹.

Системний підхід у правовій науці розуміється неоднозначно та різноманітно, а наукове уявлення про систему особистих немайнових прав має важливе значення для теорії і практики. Тому нам слід розглянути ці підходи, і вибрати найоптимальніший для розуміння системи особистих немайнових прав.

В теорії права виділяють системно-функціональний метод і пояснюють його необхідність у юридичній науці через системно-функціональну природу права, що регулює суспільні відносини. Вчені роз'яснюють, що право і його структурні підрозділи є відкритими системами, тобто такими, що самі складаються із систем більш низького порядку і входять в системи більш ширші. Право функціонує в них, тобто виконує певні функції, що визначає актуальність використання системно-функціонального методу в пізнанні цих складних явищ².

Також розглядається система як цілісна сукупність елементів, а системоутворчий чинник об'єднує їх в цілісну систему. Визначається, що система характеризується певною ієрархічністю, зумовленою функціональним характером системоутворення та співвідлеглистю елементів, а організаційний критерій зумовлює побудову окремих видів явища, що як складові системи являють собою підсистеми, які, в свою чергу, характеризуються цілісністю, якісною своєрідністю та відносною самостійністю³, з чим ми цілком погоджуємось.

Найбільш вдалий системний підхід в теорії права, на наш погляд, зустрічається у Р. Б. Тополевського, який до розуміння

¹ Хропанюк В. Н. Теория государства и права / В. Н. Хропанюк. – М. : Интерстиль, 2000, с. 298.

² Загальна теорія держави і права / за ред. акад. АПрН України, докт. юр. наук, проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997, с. 9–10.

³ Тюріна О. В. Сучасні системи правоохоронних органів : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / О. В. Тюріна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2001, с. 5–9.

системи підходив як до сукупності елементів і мережі зв'язків між ними, організованої певним чином. Автор взяв за основу такий підхід, який дозволив йому дослідити внутрішню будову системи та місце, яке займає в ній кожна з підсистем, відобразити їх взаємозв'язки¹. На нашу думку, такий підхід заслуговує на увагу і його можна взяти за основу дослідження нашої системи.

З'ясуємо, який системний підхід найчастіше застосовується при дослідженні наукових проблем із цивільного права. В юридичному словнику система цивільного права розглядається, як чинне цивільне право будь-якої країни, яке розглядається у його внутрішньому поділі на окремі інститути та в єдності цих інститутів, що становлять відповідні підгалузі².

В підручниках з Цивільного права говориться, що система цивільного права є структурою, елементами якої виступають цивільно-правові норми та інститути, розміщені у певній послідовності³. Таку систему цивільного права утворює сукупність його норм, а побудована така система на відповідних закономірностях створення правового організму та логічно взаємопов'язаних цивільно-правових нормах. Галузь цивільного права має свою організаційно-технічну структурну побудову, яка пов'язує усі правові норми у певному порядку, розташованими за відповідними ознаками. Таке структурне об'єднання утворює формалізовану систему цивільного права, що сприяє ефективному пізнанню та застосуванню цих норм⁴.

Якщо для розгляду системи особистих немайнових прав взяти підхід, за яким цивільне право буде розглядатися як галузь права, тоді складовими елементами системи особистих немайнових прав будуть правові норми.

¹ Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд.юр.наук : 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004, с. 5, 9.

² Юридичний словник-довідник : за ред.Ю. С. Шемшученка. – К. : Феміна, 1996, с. 596.

³ Бірюков І. А. Цивільне право України. Загальна частина : Навчальний посібник / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка. – К. : КНТ, 2006, с. 15.

⁴ Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2010, с. 29.

Досліджуючи системні підходи вчених-цивілістів до понять, явищ, напрошується висновок, що більшості з них притаманна позиція аналізу системи через класифікацію.

Скажімо, професор В. В. Луць розглядає систему цивільно-правових договорів через їхню класифікацію, який зазначає, що така система, як єдина система зі складними взаємозв'язками її елементів, характерна як внутрішньою єдністю, так і диференціацією відносин. Він наголошує на важливому значенні класифікації, говорячи, що вона сприяє глибшому з'ясуванню природи і змісту класифікованих об'єктів, виявленню властивих їм спільних рис та особливостей, дальшому вдосконаленню законодавства про них¹.

Методологічно близькою до цієї інтерпретації системного підходу є проф. Н. С. Кузнецова: розглядаючи систему цивільних зобов'язань, вона здійснювала їх класифікацію і наголошувала на тому, що межі такої систематизації, ступінь її глибини та деталізації, спрямованість і визначеність критеріїв зумовлюються метою, з якою здійснюється така класифікація².

Наслідуючи логіці системних підходів видатних вчених цивільного права, можемо стверджувати, що систему особистих немайнових прав можна і варто розглядати через їх класифікацію. Але чи це надасть нам можливість з'ясувати, які взаємозв'язки існують між даними правами, яка роль даних системних зв'язків у функціонуванні особистих немайнових прав як цілісності, і, нарешті, яке місце особисті немайнові права займають в системі цивільного права чи взагалі права як такого.

Системний підхід дає можливість створити універсальний механізм, що організовує всі якості проблеми в необхідний для її вирішення порядок. Така універсальна методологія аналізу та синтезу систем, іменована системним аналізом, є можливою й правомірною тому, що відбиває фактичні стани реального світу й відповідає принципу системності, який стверджує, що реальність існує тільки у

¹ Контракти в підприємницькій діяльності : навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і допов. / В. В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2008, с. 55.

² Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 614–615.

формі систем¹.

Ми не можемо підходити до розуміння системи особистих немайнових прав однобічно, адже слід розглянути дану систему з різних сторін, з'ясувати, який ще зміст вкладається в саме поняття «система особистих немайнових прав».

2.2.2. Зміст поняття системи

Термін «система», від грецького слова «systema», означає структуровану цілісність, яка складається з певних елементів².

Раніше у визначеннях системи в тій чи іншій формі вказувалося на те, що система – це елементи (компоненти, частини) та зв'язки (відносини) між ними. Л. фон Берталанфі визначав систему як комплекс взаємодіючих компонентів чи як сукупність елементів, що знаходяться у певних відносинах один з одним і з середовищем³. Згодом у визначеннях системи з'являється поняття цілі, яке спочатку використовувалося в неявному вигляді: система – це організована множина (у якій ціль з'являється при розкритті поняття «організоване»)⁴, це сукупність деяких об'єктів разом зі зв'язками між ними, яка розглядається як дещо цілісне⁵.

За філософським словником, система – це сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою й утворюють певну цілісну єдність⁶. Справді, неможливо уявити будь-яку систему, в тому числі й систему особистих немайнових прав, яка

¹ Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004, с. 66.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови. 7-ме вид. (з дод.і доповн. на CD) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

³ Bertalanffy L. General System Theory – A Critical Review / L. Bertalanffy // General Systems. Vol. VII. 1962., p. 1–20.

⁴ Темніков Ф. Е. Теория развертывающих систем / Ф. Е. Темніков. М. : Государственное энергетическое издательство. – 1963. – 170 с.

⁵ Гаазе-Рапопорт М. Г. Большие системы / М. Г. Гаазе-Рапопорт // Методологические проблемы кибернетики. Т. 11. – М., 1970. – с. 156.

⁶ Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. Энциклопедия. – 1983, с. 610.

була б повністю позбавлена взаємозв'язків між її елементами. Але у філософській науці загальне поняття «система» визначають ще як цілісне утворення, що володіє інтегрованими якостями, які не властиві окремо взятим її компонентам і виникають завдяки їх взаємодії у системі¹. Проте, ми не можемо цього сказати про систему особистих немайнових прав, адже кожне з цих прав має якісні властивості, які виражають сутність даних прав незалежно від того, чи розглядаються вони в системі, чи поодинці.

Надзвичайно характерним для філософії називати системою структуру, як однозначне поняття. При цьому визначається, що структура – це загальнонаукове поняття, яке відображає той факт, що світ складається з окремих предметів з їх властивостями і взаємовідносинами. Вказується, що структура відображає ступінь розвитку суспільства, певну форму стійких зв'язків, які в ній склалися, відносин, сукупність виниклих на їх основі груп та інститутів, що забезпечують цілісність суспільства, збереження його властивостей при різноманітних внутрішніх і зовнішніх впливів².

Думаємо, не варто ототожнювати такі поняття, як структура та система, оскільки хоча система якогось явища може розглядатись як його структура, не обмежуючи при цьому суть такого розгляду, проте в загальному значенні ці терміни розрізняються. Так, структуру можна розглядати як побудову, сам поділ якогось явища, а вже саму систему варто розуміти як сам комплекс, організацію, збудовану певним чином сукупність даного явища.

Поняття системи ми вважаємо ширшим, аніж структура також через те, що остання може розглядатись як сукупність елементів, без зазначення яких-небудь взаємозв'язків між ними. Тобто поняття системи ширше, об'ємніше, воно вміщує в своїй суті більш якісні характеристики. Річ у тому, що структура може розумітись як склад елементів, при цьому «система» виходить за межі звичайної побудови, структуризації, вона має функціональні характеристики.

У визначенні В. М. Сагатовського, покладеному в основу однієї з методик структуризації цілей, система – це скінченна множина функціональних елементів і відносин між ними, виділена із

¹ Філософія : учебник для вузов / под ред. проф. В. Н. Лавриненко, проф. В. П. Ратникова. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998, с. 19.

² Філософія : учебник для вузов / под ред. В. Н. Лавриненко, В. П. Ратникова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008, с. 381.

середовища відповідно до певної цілі в межах визначеного часового інтервалу¹. Ю. І. Черняк говорить, що система є відображенням у свідомості суб'єкта (дослідника, спостерігача) властивостей об'єктів та їх відносин при вирішенні завдання дослідження, пізнання².

Деякі визначення цього поняття використовуються залежно від контексту і галузі знань дослідження: система не розчленовується на елементи, а подається як сукупність укрупнених компонентів, принципово необхідних для існування й функціонування об'єкта дослідження³. О. М. Горбань та В. Є. Бахрушин вірно підмітили, що термін «система» використовують у тих випадках, коли хочуть охарактеризувати досліджуваний чи проєктований об'єкт як щось цілісне, єдине, складне, яке неможливо відразу пояснити, показавши його, зобразивши графічно чи описавши математичним виразом, а при проведенні системного аналізу слід вивчити проблемну ситуацію, за допомогою якомога повнішого визначення системи, і виділивши найбільш істотні компоненти, сформулювати своє визначення системи для здійснення аналізу проблеми⁴.

Дослідники стверджують, що система – це об'єднання в структурно зорганізовану, внутрішньо протилежну, інтегровано-цілісну єдність різнорідних утворень, в результаті взаємодії яких досягаються певні цілі⁵, з якого ми відкидаємо ознаку внутрішньої пролежності, оскільки особисті немайнові права не суперечать одне одному, вони навпаки взаємодоповнюють одне одного, утворюючи при цьому систему.

Більш до вподоби нам прийшлося визначення, за яким система – цілісна, впорядкована сукупність певних інститутів, ролей, відносин, процесів, принципів організації суспільства, які є

¹ Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий. Томск, Изд. Томского ун-та, 1973. – 431 с.

² Черняк Ю. И. Анализ и синтез систем в экономике. – М. : Экономика, 1970. – 151 с.; Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой. – М. : Экономика, 1975. – 193 с.

³ Волкова В. Н. Теория систем : учебное пособие / В. Н. Волкова, А. А. Денисов. – М. : Высшая школа, 2006. – 511 с.

⁴ Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004, с. с. 12, 20.

⁵ Политическая система : вопросы демократии и самоуправления / ред. С. А. Паршина. – М. : ИГПАН, 1988, с. 55.

підпорядкованими закону певних норм, історичним традиціям та настановам режиму конкретного суспільства¹. Проте дана дефініція є надто широкою для особистих немайнових прав, тому що нам необхідно дослідити їхню систему в тому вигляді, в якому вона склалася на сьогоднішній день, незалежно від того, які традиції та настанови минулої історичної доби залишили нам у спадок науковці цивілістичної науки, адже не всі вони ставились з прихильністю до особистих немайнових відносин як до предмету цивільного права.

З огляду на правову сферу нашого дослідження, поглянемо, як визначають поняття «системи» правознавці.

Визначають систему як сукупність взаємопов'язаних, взаємозалежних, внутрішньо узгоджених елементів, які утворюють одне ціле і без функціонування хоча б одного з них не досягається бажаний результат². Але у випадку особистих немайнових прав невірно буде сказано, що якщо не буде функціонувати одне з даних прав, тобто один з елементів, то система особистих немайнових прав не буде існувати. Може лише, наприклад, при порушенні якогось із цих прав відшкодовуватись моральна шкода чи будуть застосовуватись інші способи захисту даного права.

Наукові положення теорії права приводять до висновку, що система – це цілісна множинність взаємопов'язаних елементів, основною ознакою якої є наявність зв'язків між елементами і виникнення в цілісній системі нових якостей, непритаманних елементам, коли вони відокремлені³. Дехто до поняття системи підходить як до сукупності елементів і мережі зв'язків між ними, організованої спеціальним чином⁴. При цьому зосереджується увага на аналізі властивостей системи, серед яких виділяються наступні: система складається з багатьох різнорідних частин, які взаємодіють

¹ Политология: энциклопедический словарь / под ред. Ю. И. Аверьянова. – М. : Изд-во МКУ, 1993, с. 273.

² Кагадій М. Поняття та елементи правової системи / М. Кагадій // Право України. – 2004, № 12, с. 33.

³ Лисенкова О. С. Система законодавства України: структурно-функціональна характеристика : автореф. дис. ... канд. юр.наук : 12.00.01 / О. С. Лисенкова. – Національна академія наук України : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2001. – 17 с.

⁴ Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд.юр.наук : 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004, с. 9.

завдяки системним зв'язкам; неможливо однозначно передбачити майбутні параметри її розвитку, невідомо, як саме і в який саме спосіб відбуватиметься її розвиток, яким конкретно чином буде врегульовано ту чи іншу сферу суспільних відносин; зазнає внутрішніх і зовнішніх коливань, впливу; різка зміна обставин може призвести до її нестабільності, до фрагментації системи, коли її частина не діє або суперечить іншій частині, паралізує її; в процесі розвитку переходить з рівня на рівень; в процесі функціонування завдяки системним зв'язкам виявляються нові принципи, положення, існування яких не передбачалося в процесі її формування; включення в себе низку структур¹.

В процесі дослідження системи юридичних джерел, під системою розуміється сукупність усіх форм юридичного закріплення і організаційного забезпечення інформації про загальнообов'язкові правила поведінки (юридичні норми) у сукупності їх взаємозв'язків (генетичних, структурних і функціональних), через які об'єктивуються нормативні приписи галузі права, нормативні складові національної або регіональної (наднаціональної) правової системи чи міжнародного правопорядку². З даного визначення ми бачимо, що при дослідженні системи значна увага приділяється взаємозв'язкам її елементів, і це вірно, оскільки лише вони допомагають побудувати структуру якогось явища, скласти елементи в єдину систему.

В галузі публічного права, в порівнянні з цивільним правом, існують численні дисертації, присвячені системному вивченню якогось об'єкта³. Так, в дисертаційних дослідженнях міститься

¹ Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд.юр.наук : 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004, с. 9–10.

² Там само, с. 11.

³ Лукашев О. А. Правове регулювання грошової системи України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / О. А. Лукашев. – Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2002. – 162 с.; Макаренко А. В. Державний комітет у системі органів виконавчої влади : дис. канд. юр. наук : 12.00.07 / А. В. Макаренко. – Київський національний університет. – Київ, 2002. – 198 с.; Француз А. Й. Складні адміністративні системи : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / А. Й. Француз. – Університет внутрішніх справ. – Харків, 2000. – 21 с.; Вишновецький В. М. Система фінансового права України в умовах переходу до ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 /

визначення системи як сукупності взаємопов'язаних елементів, що здійснюють певну діяльність та забезпечують належне функціонування об'єктів на підставі юридично визначених і законодавчо закріплених правових норм. При цьому, основними ознаками такої системи виділяються ієрархічність, автономність, складність та динамізм¹. Деякі дисертанти дають інакше визначення системи², і якщо в його зміст вкласти систему особистих немайнових прав, то вона буде розглядатися як об'єктивно зумовлена системою суспільних особистих немайнових відносин їх внутрішня будова, об'єднання та розташування правових норм, що закріплюють дані права в певній послідовності, що може бути прийнятним.

Дослідники трудового права визначають його систему та систему інших об'єктів, і з їх положень ми можемо виокремити деякі дефініції системи. Зокрема, система будь-якої галузі права – це об'єктивно зумовлене об'єднання взаємопов'язаних, внутрішньо погоджених правових норм, розподілених по різних структурних підрозділах, це структура взаємопов'язаних правових норм, що регулюють відокремлену сферу суспільних відносин³. Зауважується, що систему галузі права створюють усі юридичні норми, котрі регулюють суспільні відносини, які складають предмет даної галузі, а система визначається ще, як об'єктивно обумовлена внутрішня організація галузі, яка проявляється в єдності, узгодженості й розподілі правових норм по інститутах та інших структурних утвореннях⁴.

Вчені дають визначення системи галузі на основі об'єктивного розподілу в певній послідовності, взаємозв'язку та єдності

В. М. Вишновецький Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2001. – 21 с.

¹ Француз А. Й. Складні адміністративні системи : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / А. Й. Француз. – Університет внутрішніх справ. – Харків, 2000, с. 11–12.

² Вишновецький В. М. Система фінансового права України в умовах переходу до ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2001, с. 10–11.

³ Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник / В. І. Прокопенко. – Х. : Консум, 1998, с. 34.

⁴ Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник / Н. Б. Болотіна, Г. І. Чанишева, Т. М. Додіна. – К. : Київська обласна організація товариства «Знання», 2001, с. 35.

нормативного матеріалу даної галузі за окремими частинами та інститутами, і в результаті групування норм створюються різні інститути, кожен з яких охоплює певну сукупність норм, що забезпечує цілісне регулювання відповідного різновиду відносин¹. Більш прийнятним є визначення, за яким систему складають сукупність юридичних норм, що утворюють єдине предметне ціле з розподілом на окремі відносно самостійні структурні утворення, а також інші усталені спільності норм, які мають менш визначену структуру².

Як бачимо, вище перелічені визначення системи галузі права схожі між собою і особливо відмінних рис не виділяють. У даному напрямку можна розглядати й систему особистих немайнових прав, тоді, як ми вже говорили, їх систему будуть складати менші структурні елементи – інститути та норми, які закріплюють особисті немайнові права.

За дефініцією Ю. Ю. Івчук, система галузі – це об'єктивно обумовлене об'єднання взаємопов'язаних, внутрішньо узгоджених, за предметною ознакою структурованих на підгалузі, інститути і підінститути правових норм, покликані регулювати певні відносини. Внаслідок дослідження авторка приходиться до висновку, що системі властиві ознаки: єдності і узгодженості норм, розподіл на підгалузі, інститути, підінститути і норми права; об'єктивність побудови; ієрархічність; предметна спрямованість. Система галузі, за її словами, являється своєрідним системним утворенням, що виникає і функціонує в межах системи національного права. Вона описує, що система має свою структуру – закономірну організацію її компонентів. Це доводить раніше сказане нами твердження, що поняття «система» та «структура» не слід ототожнювати, що інколи роблять науковці. Крім того, вона доводить, що структура являється найважливішим елементом внутрішньо узгодженої системи. На наш погляд, структуру не слід розглядати як елемент системи, тому що елементом може вважатися структурна складова, найменша частинка

¹ Советское трудовое право : учебник / под ред. А. Д. Зайкина. – М. : Юрид. лит., 1979, с. 30.

² Івчук Ю. Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05 / Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ, 2004, с. 14.

системи. З нашої точки зору, структура може бути скоріше різновидом системи. Авторка виділяє ознаки елементів, які є компонентами структури системи: вони мають відрізнятися цілісністю, тобто виступати на певному рівні структури в якості неподільного цілого, а також володіти здатністю взаємодії з іншими елементами на відповідному рівні такої взаємодії, в результаті якого воно разом з іншими явищами утворює структуру наступного, більш високого рівня¹. Ми не можемо погодитись з твердженням авторки в тій частині, що елемент системи є неподільним цілим, оскільки будь-який об'єкт можна поділити на ще менші частки, тобто всі особисті немайнові права можна ще поділити на елементи.

Тож аналізуючи поняття системи, можна виділити наступні її ознаки: доцільність, тобто прагнення до досягнення конкретної загальної системи; структурованість, відносна внутрішня організація (самостійність) множинності компонентів (елементів); єдність та цілісність складових компонентів (елементів); входження як підсистеми до системи більш високого порядку².

Що стосується першої ознаки, то доцільність визначення загальної системи особистих немайнових прав очевидна, адже всі елементи повинні бути спрямовані для досягнення загальної мети – забезпечення охорони й захисту особистої немайнової сфери кожної особи та всіх осіб взагалі. Структурованість, можна сказати, також притаманна системі даних прав, у множинності особистих немайнових прав є відносна внутрішня організація між собою. Єдність і цілісність особистих немайнових прав полягає в тому, що в цивільному законодавстві вони складають між собою певний цілісний комплекс норм, які охороняють та регулюють особисті немайнові відносини. І, нарешті, у своїй сукупності особисті немайнові права, як підгалузь, входять до системи більш високого порядку – системи

¹ Івчук Ю. Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05 / Ю. Ю. Івчук. – Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ, 2004, с. 6–14.

² Ігонін Р. В. Система суб'єктів виконавчого провадження / Р. В. Ігонін // Молодь у юридичній науці : збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції молодих вчених «Треті осінні юридичні читання». – Хмельницький : В-во ХУУП, 2004, с. 335.

цивільного права. Тож можна стверджувати, що сукупності особистих немайнових прав притаманні всі ознаки системи.

Якщо брати визначення системи, прив'язуючи її до конкретного правового поняття, то в теорії права, наприклад, поняття системи права відображає внутрішню будову права як системи правових норм. Вона характеризується єдністю його складових частин, що зумовлюється системою суспільних відносин, диференціацією права на відносно відокремлені складові частини, наявністю різних видів зв'язків норм права та їх об'єднань між собою. Існує думка, що внутрішню структуру права складають міжгалузеві комплекси, галузі, підгалузі, інститути права¹. Схоже до цього, система права – це об'єктивно зумовлена внутрішня організація і структура права певної держави, яка виражає єдність і узгодженість юридичних норм та об'єктивний поділ їх на галузі та інститути відповідно до особливостей суспільних відносин².

Зазначається, що система права – це сукупність чинних норм права, якій властиві як єдність і узгодженість, так і диференціація на відносно самостійні структурні утворення. Єдність обумовлюється тим, що право як самостійне явище ґрунтується на єдиних загальнолюдських принципах гуманізму, справедливості, які є своєрідним каркасом права. Воно в усіх своїх проявах охороняється державою і передбачає можливість застосування державного примусу, а обумовлюється право різними умовами життя суспільства, для яких характерна відносна єдність. Узгодженість характеризується зв'язками між нормами, інститутами, галузями та відсутністю суперечностей всередині цієї системи. Диференціація означає поділ системи на відносно самостійні структурні елементи³.

Схожі визначення дають інші вчені теорії права. Вони пишуть, що система права – це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається із

¹ Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; [за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова]. – К. ; Юрінком Інтер, 2003, с. 170.

² Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / В. О. Котюк. – К. : Атіка, 2005, с. 257.

³ Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002, с. 254–255.

взаємопов'язаних норм, інститутів, підгалузей і галузей права¹. Це внутрішня структура, яка утворюється об'єктивно як відображення реально існуючих та постійно змінюваних суспільних відносин, вона свідчить, з яких частин, елементів складається право і як вони співвідносяться між собою².

Категорія «система права» використовується для вираження організованості та внутрішньої узгодженості, щоб не заперечувати себе в силу внутрішніх неузгодженостей³. Вона відображає поєднання і диференціацію юридичних норм та пояснює інтегрування і поділ нормативного масиву на галузі та інститути⁴. Її представляють певним чином структуровані та взаємопов'язані одна з одною норми права, об'єктивно утворений зв'язок між якими надає їм структуровану єдність, тобто єдність цілей і завдань правового регулювання, правових принципів, єдність системи регульованих відносин⁵.

Також її розуміють як історично складену, внутрішню структуру права, що визначається характером регульованих суспільних відносин, вона відображає його внутрішню єдність, яка обумовлена системою існуючих суспільних відносин, а її первинним елементом є правовий припис-норма права. Право ж повинно мати внутрішню форму, під якою розуміється його орієнтація, способи утворення як кожної окремої норми права, так і всіх норм в єдине ціле, в систему. Цілісне угруповання норм права, взаємодія між ними породжують нові якості, не властиві їй окремим частинам⁶.

¹ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. – 2-ге видання. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011, с. 294.

² Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права : учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юрист, 2004, с. 394.

³ Общая теория права и государства / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юрист, 2001, с. 208.

⁴ Теория государства и права : учебник для вузов / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : 2002, с. 323.

⁵ Теория государства и права. Учебник / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Право и закон, 2002, с. 119.

⁶ Комаров С. А. Общая теория государства и права : учебник. – 8-е изд., исправленное и дополненное / С. А. Комаров. – Санкт-Петербург. – СПб. : Издательство Юридического института, 2012, с. 272; Абдулаев М. И. Проблемы теории государства и права / М. И. Абдулаев, С. А. Комаров. – СПб. : Питер, 2003, с. 331.

Таким чином, теорія права дає більш-менш схожі напрямки розуміння системи. Проте поняття «система» застосовується для вирішення різних проблем і використовується в різних науках по-своєму.

За даних підходів, систему особистих немайнових прав можна розглядати як підгалузь цивільного права, яка включає в себе такі елементи, як інститути та правові норми, що закріплюють особисті немайнові права, що є недостатнім для дослідження. Тому з'ясуємо, що ще потрібно врахувати при дослідженні системи.

2.2.3. Будова та функціонування системи

Для того, щоб в повній мірі дослідити систему особистих немайнових прав, необхідно врахувати поняття, які характеризують будову та функціонування систем, серед яких основними є: структура, елементи та зв'язки.

Структура (від латинського «structure» – будова, розташування, порядок) – це відображення певних взаємозв'язків, взаємне розташування частин системи, її будови. Система може бути представлена звичайним перерахуванням елементів, або «чорним ящиком», але найчастіше при дослідженні об'єкта таке подання є недостатнім, оскільки потрібно з'ясувати, що собою являє об'єкт, що в ньому забезпечує виконання поставленої цілі, одержання необхідних результатів. У цих випадках систему відображають шляхом розподілу на підсистеми, компоненти, елементи із взаємозв'язками, які можуть носити різний характер, і вводять поняття структури¹.

При цьому в складних системах структура включає не всі елементи і зв'язки між ними. Коли намагаються застосувати поняття структури до простих, повністю детермінованим об'єктам, поняття структури і системи збігаються. Лише найбільш суттєві компоненти і зв'язки, які мало змінюються при поточному функціонуванні системи, забезпечують існування системи та її основних властивостей. Тобто структура характеризує організованість системи,

¹ Федюк Л. В. Структура особистих немайнових прав / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – Івано-Франківськ. – 2008, Випуск 20. – С. 129–134.

стійку впорядкованість елементів і зв'язків¹.

У разі, якщо намагаються застосувати поняття структури до простих, цілком детермінованих об'єктів, терміни «система» та «структура» практично збігаються. Іншими словами, структура характеризує організованість системи, стійку упорядкованість її елементів зв'язків. Структурні зв'язки є відносно незалежними від елементів і можуть виступати як інваріант при переході від однієї системи до іншої, переносячи закономірності, виявлені й відбиті у структурі однієї з них, на інші, причому, системи можуть мати різну природу. У зв'язку з останнім корисно виділити певні види (класи) структур і досліджувати їх окремо. Як правило, поняття структури пов'язують із графічним відображенням. Однак це не обов'язково, структуру може бути також подано в матричній формі, у формі теоретично множинних описів, за допомогою мови топології, алгебри й інших засобів моделювання систем. Ту саму систему можна подавати різними структурами залежно від стадії пізнання об'єкта чи процесу, аспекту їх розгляду, мети створення. При цьому в процесі дослідження чи проектування структура системи може змінюватися. Структури, особливо ієрархічні, можуть допомогти в розкритті невизначеності складних систем. Іншими словами, структурні подання систем можуть бути засобом їх дослідження².

Структура – це сукупність зв'язків між частинами системи, вона описує суттєві зв'язки між елементами³. Це загальнонаукове поняття, яке відображає той факт, що світ складається з окремих предметів з їх властивостями і взаємовідносинами. Воно відображає ступінь розвитку суспільства, певну форму стійких зв'язків, відносин, які в ньому склалися, сукупність виниклих на їх основі соціальних груп та інститутів, що забезпечують цілісність суспільства,

¹ Теория систем и системный анализ в управлении организациями : справочник : учеб. пособие / под ред. В. Н. Волковой и А. А. Емельянова. – М. : Финансы и статистика, 2006, с. 698.

² Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004, с. 24.

³ Перегудов Ф. И., Тарасенко Ф. П. Введение в системный анализ / Ф. И. Перегудов, Ф. П. Тарасенко. – М. : Высшая школа, 1989, с. 79.

збереження його властивостей при різноманітних внутрішніх і зовнішніх властивостей¹.

Наприклад, С. С. Алексєєв вважає, що структура права виявляється у внутрішньому розподілі, диференційованості, сукупності її складових компонентів, таких як галузей, інститутів, правових норм². Структура права зачіпає його особливості як нормативного інституційного утворення, його зміст, і хоча воно єдине за змістом, проте характеризується внутрішньою диференціацією, розмежуванням на відносно автономні, але пов'язані між собою частини, такі як норми, інститути, галузі³.

Окремі автори наголошують на тому, що галузі, підгалузі, інститути, норми складають внутрішню структуру права⁴, інші твердять, що внутрішню структуру утворює певний зв'язок частин єдиного цілого правового утворення (наприклад, внутрішньою структурою інституту є певний зв'язок між їх елементами – правовими нормами), а зовнішню – певний зв'язок цілісного правового утворення з іншими правовими явищами (зв'язок даного інституту з іншими, які входять до інших галузей)⁵.

Як бачимо, дослідники даного питання зупиняють свою увагу саме на зв'язках між елементами, а деякі вчені так і розуміють під структурою системи права доцільні зв'язки між елементами, що виявляються через певну взаємодію⁶. Вказується на те, що структура – це стійка єдність елементів і їх зв'язків, які утворюють цілісну систему, структура системи може визначатись як стійке об'єднання функціональних, внутрішньо системних пар, які також є стійкими всередині і за межами системи, отже, до структури правової системи

¹ Философия : учебник для вузов / под ред. проф. В. Н. Лавриненко, проф. В. П. Ратникова. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ. – 1998, с. 381–384.

² Алексєєв С. С. Структура советского права / С. С. Алексєєв. – М. : Юрид. лит., 1975, с. 18.

³ Алексєєв С.С. Теория права / С. С. Алексєєв. – М. : Изд-во БЕК. – 1994, с. 102.

⁴ Загальна теорія держави і права / за ред. проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997, с. 170.

⁵ Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта плюс, 2001, с. 199.

⁶ Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства : вопросы и ответы / В. Н. Протасов. – М. : Юрист, 1999, с. 110.

належать сукупність елементів і зв'язків між ними¹.

Таким чином, структуру системи за будь-якого вищерозглянутого підходу повинна складати сукупність елементів.

Структуризація (декомпозиція) системи передбачає її розподіл на компоненти та з'ясування зв'язків між ними за певною ознакою, що впливає з особливостей розв'язуваної задачі. Декомпозиція здійснюється так, щоб сукупність функцій, виконуваних компонентами, забезпечувала виконання усіх функцій системи в цілому і, крім того, щоб збереглася властивість новизни як системи, так і її окремих підсистем. Декомпозиція потрібна для того, щоб спростити аналіз системи, поділивши її на більш прості компоненти, які є або більш дослідженими, або такими, що можна досить легко дослідити. Декомпозиція дає можливість виявляти найбільш і найменш істотні з погляду проблеми, що вирішується, компоненти та зв'язки системи, досліджувати внутрішні механізми її поведінки².

Структуризація (декомпозиція) розуміється як розподіл системи на частини при її дослідженні або проектуванні. Спочатку був більш широко поширений термін декомпозиція, але ці поняття запропонували розрізняти: термін декомпозиція застосовувати у випадку розподілу технічних об'єктів, для яких відома причина виникнення цілісності, нових властивостей у цілого, а термін структуризація пропонувалось застосовувати, коли невідомі причини виникнення цілісності, тобто на кожному рівні ієрархії властивості цілого не рівні сумі властивостей елементів і спостерігається невизначеність, частково розкрита розподілом, але не пояснюється повністю, як це має місце в сенсі декомпозиції, тобто при складанні або розбиранні технічних об'єктів, завдяки конструкції і технології, відображених у відповідних документах. У багатьох роботах з системного аналізу між термінами структуризація і декомпозиція відмінностей не робиться, в той же час для назви методик розподілу систем або їх цілей на частини, як правило, використовується термін

¹ Луць А. Структура правової системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти / А. Луць // Право України. – 2002, № 9, с. 8.

² Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004, с. 149.

структуризація¹.

Не вдаючись до більш ґрунтовного дослідження всіх тих теоретико-наукових наслідків, що виникають в разі використання наведеного методологічного підходу до розуміння сутності поняття структури, спробуємо описати ту структуру, яку ми отримуємо, дотримуючись цього шляху. Виходячи з положень теорії права, а також з аналізу цивільного законодавства щодо особистих немайнових прав, ми маємо наступну структуру. В цивільному праві особисті немайнові права виступають, як ми вже наголошували, підгалуззю. Вона включає в себе три основні інститути: особисті немайнові права, що забезпечують природне існування; особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття; особисті немайнові права інтелектуальної власності, норми якого також відносяться і до підгалузді права інтелектуальної власності в тому числі.

Якщо розглядати структуру підгалузді особистих немайнових прав без зв'язку з іншими підгалуззями цивільного права, то в чистому вигляді її складають два інститути:

- 1) інститут особистих немайнових прав, що забезпечують фізичне існування;
- 2) інститут особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття особи.

Якщо розглядати особисті немайнові права юридичних осіб, то з аналізу норм Цивільного кодексу, а також зі змісту цих прав випливає, що вони становлять лише один інститут – ці права відносяться до тих, що забезпечують соціальне існування особи. В свою чергу даний інститут також можна структурувати, об'єднуючи між собою різні елементи.

Під **елементом** прийнято розуміти найпростішу частину системи, яку умовно розглядають як неподільну. Однак відповідь на запитання, що є такою частиною, може бути неоднозначною й залежить від мети та конкретних завдань дослідження. Цей термін у ширшому розумінні означає усі складові системи, однак при багаторівневому поділі можна використовувати інші терміни.

¹ Теория систем и системный анализ в управлении организациями : справочник : учеб. пособие / под ред. В. Н. Волковой и А. А. Емельянова. – М. : Финансы и статистика, 2006, с. 708.

Так, складові, стосовно яких невідомо, чи є вони неподільними, називають компонентами системи, складові, у яких виділяють більш елементарні частини – підсистемами. Розподіл на підсистеми пов'язаний із можливістю розділяти сукупності взаємозалежних елементів (компонентів), здатних виконувати відносно незалежні функції (підцілі), спрямовані на досягнення загальної мети системи. Назвою «підсистема» підкреслюється, що така частина повинна мати властивості системи (зокрема, цілісність). Цим вона відрізняється від групи елементів, яка не має власної підцілі і якій не притаманна властивість цілісності. Для таких груп використовується поняття компонентів¹.

Під елементом або частиною у філософії розуміється найменша частинка системи чи їх сукупність, а в їх якості можуть виступати ті чи інші соціальні суб'єкти, відносини, інститути, вони відносно простіші, більш елементарніші від системи, оскільки елементи, частини, підсистеми досить багатоманітні, ієрархічні². Специфіка елемента полягає в тому, що він є необхідним атрибутом структури. Без елементів немає структури, як і без структури немає елементів. Так, необхідними елементами правовідносин є суб'єкт, об'єкт, юридичний обов'язок, правомочність, без певного зв'язку між якими немає і самих правовідносин³. Але елемент являє собою не просто частину предмета або процесу, що отримана шляхом довільного поділу, а ті складові, які в своїй взаємодії утворюють зміст даного об'єкта⁴. В якості елемента може виступати лише такий компонент, функціональні можливості якого не нижче рівня зв'язків, що відрізняють структуру⁵.

Як ми бачимо, елемент є складовою системи, але складовою є і таке поняття як частина. На перший погляд суттєвої відмінності між

¹ Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004, с. 20.

² Філософія : учебник для вузов / под ред. проф. В. Н. Лавриненко, проф. В. П. Ратникова. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ. – 1998, с. 383.

³ Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта плюс, 2001, с. 319.

⁴ Мамзин А. С. О форме и содержании в живой природе / А. С. Мамзин. – Л. : Наука, 1968, с. 136.

⁵ Элфимов Г. М. Закон отрицания и точки зрения соотношения элементов и структуры в явлениях : автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Л., 1967, с. 11.

даними поняттями немає, але дослідники даної проблеми переконують нас в протилежному. Доводиться, що поняття елемента має глибший сенс, ніж поняття частини, хоча вони характеризують предмет з боку його складових компонентів. Але особливістю елементів виступає те, що вони володіють цілком визначеними властивостями, які не змінюються в межах досліджуваного відношення, воно більш конкретніше поняття, визначення якого зберігає особливості змісту, що виражається категорією частини, крім того, включає й ознаки, які дозволяють відносити їх до найбільш важливих, суттєвих частин системи¹.

З цього випливає, що поняття «елемент» дещо ширше ніж «частина». Проте інші автори доводять протилежне: частина ширша від елемента, оскільки частинами цілого є не тільки елементи, які знаходяться між собою в певному взаємозв'язку, але й самі взаємозв'язки між елементами. При цьому, якщо елементи, володіючи певним самостійним і якісним уособленням, відрізняються від зв'язку, в якому вони знаходяться між собою, то специфічний зміст частин виявляється не у співвідношенні зі зв'язком, а в співвідношенні з цілим².

На наш погляд, це не може слугувати доказом того, що частина ширше поняття, ніж елемент, оскільки елемент може співвідноситись із цілим, і це дає можливість зрозуміти зміст даного елемента.

Зустрічається думка, згідно якої елемент означає лише предмети, явища й процеси, які знаходяться у відповідному взаємозв'язку, утвореному в межах певної структури цілого, у той же час як частина може існувати у певному поєднанні між собою в рамках цілого, а також і до цілого поєднання. Частина не може бути елементом до тих пір, доки не увійде у певне поєднання, що утворює ціле. Цікавою є думка про те, що елементи – це все, з чого складається ціле, що відноситься до компонентів, які його складають, незалежно від того, чи відображають вони специфіку цілого. Зате частиною є не будь-який компонент, а лише той, що наділений

¹ Кураев В. И. Содержание и форма / В. И. Кураев // Категория диалектики как ступени познания. – М. : Прогрес, 1971, с. 222.

² Шептулин А. П. Система категорий диалектики / А. П. Шептулин. – М. : Наука, 1967, с. 284.

специфічними особливостями цілого, безпосередньо виконує функції, які характерні лише для даного цілого¹.

Роблячи підсумок вищерозглянутих поглядів, варто сказати: хоча одні можуть твердити про більшу об'ємність поняття «елемент», інші навпаки – «частина», підтвердженням цього може стати лише аналіз конкретної системи. Звичайно, вони не зовсім тотожні поняття, і можуть відрізнятися певними якісними характеристиками, але, наприклад, говорячи про елементи правових відносин, ми можемо називати їх структурними частинами, і в цьому не буде помилки. В нашому випадку для уникнення суперечностей при розгляді структури системи особистих немайнових прав ми будемо користуватися терміном «елемент».

Тепер нам потрібно визначити елементи системи особистих немайнових прав. Слід відмітити, що в літературі про нього можуть говорити як про неподільний компонент системи за певного способу її розгляду. Проте, якщо брати до уваги структуру системи права, можна побачити, що галузь поділяється на підгалузі, ті в свою чергу на інститути, а інститути на норми, тому про неподільність компонентів стверджувати не можна.

Дослідник Ю. Ю. Івчук наголошує на неподільності за певного способу розгляду системи, але навіть за конкретного аналізу структури відбувається поділ більших елементів на менші². Інакше виходить, якщо аналізувати первинний елемент структури, тоді можна охарактеризувати його як відносно неподільний. Але неподільність його буде мати місце лише за певних умов, лише при певному поділі, оскільки під іншим кутом розгляду структури цей елемент може мати інші складові, які також будуть розглядатися як елементи такої структури.

Первинний, або як його ще називають основоположний елемент³ повинен мати такі якості, як мінімальність, неподільність,

¹ Вальт А. О. Соотношения структуры и элементов / А. О. Вальт // Вопросы философии. – 1963, № 5, с. 45–46.

² Івчук Ю. Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05 / Ю. Ю. Івчук. – Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ, 2004, с. 56.

³ Вишневецький В. М. Система фінансового права України в умовах переходу до ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юр. наук 12.00.07 / В. М.

крім того, диференційоване виокремлення первинного елемента в різних структурних зрізах не повинно відображати всієї цілісності системи¹. Виходячи з цього, первинним елементом нашої системи буде виступати кожне з особистих немайнових прав юридичної особи зокрема, і пов'язані вони між собою певними зв'язками.

Поняття «зв'язок» входить до будь-якого визначення системи й характеризує чинники виникнення й збереження її цілісності та властивостей. Цей термін одночасно відбиває як будову (статичу), так і функціонування (динаміку) системи. Зв'язок визначають як обмеження ступеня вільності елементів. Зв'язуючись один з одним, елементи втрачають частину своїх властивостей, якими вони потенційно володіли у вільному стані².

Зв'язком є сукупність залежностей властивостей одного елемента системи від інших, і встановити цей зв'язок означає виявити наявність таких залежностей³. Поняття зв'язку входить майже в будь-яке визначення системи і забезпечує виникнення і збереження її цілісних властивостей. Це поняття одночасно характеризує і будову, і функціонування системи. Зв'язок визначають як обмеження ступеня свободи елементів, оскільки вони, вступаючи у взаємодію між собою, втрачають частину своїх властивостей, якими вони потенційно володіли у вільному стані. У визначеннях системи терміни зв'язок і відношення зазвичай використовуються як синоніми, однак існують різні точки зору: одні дослідники вважають зв'язок окремим випадком відносини, інші розглядають відношення як приватний випадок зв'язку, треті пропонують поняття зв'язок застосовувати для опису статички системи, її структури, а поняттям відношення характеризувати деякі дії в процесі функціонування

Вишневецький. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2001, с. 6.

¹ Лисенкова О. С. Система законодавства України: структурно-функціональна характеристика : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / О. С. Лисенкова. – Національна академія наук України : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2001, с. 7.

² Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004, с. 21.

³ Теория систем и системный анализ : методические указания / сост. : В. Н. Чернышов, А. В. Чернышов. – Тамбов : Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010, с. 5.

системи¹. Ми залишаємо для користування термін «зв'язок» без будь-яких прив'язок до інших термінів.

Зв'язок можна охарактеризувати за напрямом, силою, характером (видом). За першою ознакою зв'язки поділяють на спрямовані й не спрямовані; за другою – на сильні та слабкі. Іноді для цього вводять шкалу сили зв'язків для конкретної задачі. За характером (видом) розрізняють зв'язки підпорядкування, породження, рівноправні, управління. Деякі з цих класів можна поділити більш детально: наприклад, зв'язки підпорядкування можуть бути типу «частина-ціле», зв'язки породження – типу «причина-наслідок». Зв'язки можна класифікувати також за місцем розташування (внутрішні й зовнішні), за спрямованістю процесів у системі в цілому чи в окремих її підсистемах (прямі і зворотні) та за деякими більш конкретними ознаками. Зв'язки в конкретних системах можуть бути одночасно охарактеризованими за кількома з названих ознак².

Сукупність зв'язків між елементами системи, що відбиває процес їх взаємодії, є структурою системи, вивченню якої при системному підході приділяється велика увага. Інакше кажучи, структура системи – це її склад (набір компонентів і зв'язків). При цьому система вивчається у двох аспектах: організаційної структури, тобто набору компонентів (елементів та підсистем) і відносин між ними. Це так зване зовнішнє пізнання системи, де найбільш загальним є топологічний опис структури, що може бути строго формалізованим при використанні функціональної структури, коли система вивчається зсередини за складом її функцій. Оцінюються функції, які виконує система, тобто властивості, що дають змогу досягти поставленої мети, виражені у вигляді деяких характеристик елементів, підсистем або системи в цілому³.

Будь-яку систему можна зобразити у вигляді складної структури, елементи якої є тісно пов'язаними та по-різному

¹ Теория систем и системный анализ в управлении организациями : справочник : учеб. пособие / под ред. В. Н. Волковой и А. А. Емельянова. – М. : Финансы и статистика, 2006, с. 613.

² Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004, с. 22.

³ Там само, с. 67.

впливають один на одного. Зв'язки між елементами можуть бути розімкненими й замкненими (чи контурними), коли первинна зміна в одному елементі, пройшовши через контур зворотного зв'язку, знов впливає на цей самий елемент. Реальні системи є інерційними, тому до їх структури входять елементи, що визначають запізнювання передачі інформації та її зміни в контурі зв'язку. Складність структури та внутрішні взаємодії зумовлюють характер реакції системи на впливи зовнішнього середовища й траєкторію її поведінки в майбутньому. Вона може через якийсь час стати відмінною від очікуваної, а іноді навіть протилежною, тому що згодом поведінка системи може змінитися під впливом неврахованих, а також випадкових зовнішніх та внутрішніх чинників¹.

Особисті немайнові права юридичних осіб у цивільному праві можуть пов'язуватись між собою різними зв'язками, які нам необхідно дослідити. За основу даного дослідження візьмемо такі види зв'язків, як структурні, функціональні та генетичні.

Отже, розглянувши різноманітні підходи до розуміння системи, проаналізувавши численні дефініції даного поняття, його ознаки та підводячи підсумки проведеному аналізу, необхідно зазначити, що **система** – це сукупність елементів певного явища, які пов'язані між собою та певним чином упорядковані, можуть відображати певну структуру, групуватись між собою за певними зв'язками та в сукупності створювати систему. Основна характерна риса системи – це тісні взаємозв'язки її складових елементів.

Наслідуючи логіці такого визначення, варто сказати, що елементами системи особистих немайнових прав юридичних осіб можна вважати власне самі особисті немайнові права, які можуть належати цим особам. Тоді, зважаючи на їхні взаємозв'язки між собою та вникаючи в суть досліджуваного поняття, систему особистих немайнових прав юридичних осіб можна розглядати через їх класифікацію. Для того, щоб провести таку класифікацію, необхідно дослідити різноманітні зв'язки, що існують між елементами.

¹ Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004, с. 102.

2.3. Взаємозв'язки елементів системи особистих немайнових прав

2.3.1. Внутрішні зв'язки особистих немайнових прав юридичних осіб

Розглядаючи взаємозв'язки системи особистих немайнових прав, варто зазначати, що структурні, функціональні і генетичні зв'язки є внутрішньосистемними. Крім того, існують зовнішні зв'язки елементів досліджуваної системи, які нам теж слід проаналізувати для повноти дослідження.

Насамперед варто розглянути, як визначаються ці внутрішні зв'язки. В наукових працях з проблем юриспруденції зустрічається лише одна робота, крім нашої, яка б аналізувала дані зв'язки. Так, Р. Б. Тополевський писав, що структурні зв'язки юридичних джерел права є внутрішньо системними чи зв'язками будови, завдяки яким зберігається цілісність системи юридичних джерел права як системи. Функціональними зв'язками є ті, що визначають взаємодоповнюваність і взаємозалежність юридичних приписів, джерел права, підсистем конкретних джерел права, інших джерел права в процесі їх функціонування. Генетичні зв'язки – це зв'язки, що виражають розвиток системи джерел права, формування її підрозділів¹. Проте, дані визначення стосуються лише зв'язків джерел права.

Тоді нам слід звернутися до науки теорії систем, щоб з'ясувати, в чому ж суть досліджуваних нами зв'язків.

Структурні зв'язки повинні складатися на принципі ієрархії, тобто при побудові моделі системи доцільним є введення ієрархії її частин, що спрощує розробку системи та встановлює порядок розгляду частин. Принцип функціональності повинен супроводжувати функціональні зв'язки. Доцільно розглядати структуру та функції системи сумісно, віддаючи при цьому перевагу функціям над структурою. Згідно з цим принципом, будь-яка структура тісно пов'язана з функціями системи та її частин. У разі надання системі нових функцій слід перевіряти відповідність їм

¹ Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004, с. 12–15.

структури та за необхідності переглядати цю структуру. Оскільки виконання функцій є процесом, то потрібно розглядати процеси, функції, структури окремо. У свою чергу, дослідження процесів зводяться до аналізу потоків різних видів – матеріальних, енергетичних, інформаційних, зміни станів тощо. З цієї точки зору структура є множиною обмежень на потоки в просторі й часі. Генетичні зв'язки мають базуватися на принципі розвитку, який передбачає врахування мінливості системи, її здатності до розвитку, адаптації, розширення, заміни частин, накопичування інформації. Зазвичай розширення функцій має здійснюватися за рахунок введення нових компонентів, які узгоджуються з тими, що вже є в системі. З іншого боку, при аналізі принцип розвитку орієнтує на необхідність зважання на передісторію системи та тенденції, що існують у даний час, для розкриття закономірностей її функціонування. Одним зі способів врахування цього принципу розробниками є розгляд системи зі взяттям до уваги її життєвого циклу. Умовними фазами життєвого циклу досліджуваної системи можуть бути проектування, виготовлення, введення в експлуатацію, експлуатація, нарощування можливостей (модернізація), виведення з експлуатації (заміна), знищення. В окремих галузях цей принцип називають принципом змінюваності (історичності) або відкритості. Для того щоб система функціонувала, вона має змінюватися, взаємодіяти із зовнішнім середовищем¹.

Структурний зв'язок між елементами може існувати за одним із типів відносин чи зв'язків, що існують у системі: інформаційних, логічних, ієрархічних. Для опису всієї системи має бути побудовано складену модель, що поєднує всі окремі моделі. Суттєвою умовою структурних зв'язків повинна бути стійкість меж утворюваних підсистем. Підставою для виділення функціональних підсистем є спільність функцій, які виконують елементи або їх групи. Функціонально-структурний аналіз наявної системи, який дає можливість сформулювати вимоги до створюваної системи. Він включає уточнення складу системи, законів функціонування її компонентів, взаємовпливів підсистем та елементів. Генетичний

¹ Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004, с. 125.

зв'язки повинні виявляти передісторії, причини розвитку проблемної ситуації, наявних тенденцій, побудову прогнозів¹.

Наслідуючи логіці даних підходів та опираючись на наші попередні дослідження², можемо стверджувати, що **структурні зв'язки** особистих немайнових прав – це внутрішньо системні зв'язки будови, за допомогою яких об'єднуються елементи системи особистих немайнових прав.

Структурні зв'язки повинні забезпечувати цілісність і доцільність сукупності елементів системи³, які складають їх у базові, похідні та допоміжні компоненти системи особистих немайнових прав.

Базовими компонентами можуть виступати ті особисті немайнові права в цивільному праві, які складають свого роду фундамент для інших таких прав, що можуть розширювати дане право, доповнювати його. Ними є, наприклад, право на інформацію, право на індивідуальність, право на діяльність юридичної особи. Ці компоненти є основними, вони визначають таке правове утворення, як система особистих немайнових прав юридичних осіб.

Похідні компоненти мають розвивати, конкретизувати базові, тобто похідні особисті немайнові права доповнюють фундаментальні. Так, похідним особистим немайновим правом базового права юридичної особи на діяльність є право на вибір діяльності.

Допоміжні компоненти хоч і не є обов'язковими для реалізації своїх основних особистих немайнових прав, але тією чи іншою мірою

¹ Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004, с. 130, 131.

² Федюк Л. В. Система особистих немайнових прав у цивільному праві : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Федюк. – Прикарпатський національний університет ім.В.Стефаника. – І.-Ф., 2006. – 188 с.; Федюк Л. В. Взаємозв'язки особистих немайнових прав у цивільному праві України / Л. В. Федюк // Право України. – К. – 2008, № 2. – С. 53–57.; Федюк Л. В. Взаємозв'язки особистих немайнових прав / Л. В. Федюк // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції : Науково-практичний стіл : бірник тез наукових повідомлень учасників. – Т. : Підручники і посібники, 2007. – С. 115–118.

³ Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004, с. 12.

впливають на систему цих прав. Їх можна охарактеризувати тим, що такі компоненти допомагають здійснити, реалізувати базові та похідні особисті немайнові права, хоча й ними користуються не у всіх випадках. Так, допоміжними компонентами права на діяльність юридичної особи є право на об'єднання. Не завжди для здійснення юридичною особою свого основного права на діяльність їй потрібно, наприклад, об'єднуватись з іншими юридичними особами.

Функціональні зв'язки – це зв'язки між елементами системи особистих немайнових прав, що проявляють взаємозалежність та взаємодоповнюваність особистих немайнових прав у процесі їх реалізації.

Частини системи особистих немайнових прав пов'язані між собою такими функціональними зв'язками, які визначають їх взаємозалежність та взаємодію. Крім того, вони впливають на збереження цілісності їхньої системи як стійкого утворення. Кожен інститут особистих немайнових прав і кожна норма, яка регулює даного виду права, вступають у функціональні взаємозв'язки, характер яких може бути різноманітним.

Функціональні зв'язки можуть бути двох типів: зв'язки субординації (вертикальні) та зв'язки координації (горизонтальні)¹.

Зв'язки субординації мають характеризувати складну ієрархічну побудову системи особистих немайнових прав, обумовленість побудови її елементів за вертикаллю. Підгалузь особистих немайнових прав поділяється на інститути особистих немайнових прав: інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності; інститут особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне існування особи; інститут особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Вони в свою чергу поділяються на норми, що є первинними елементами в такій структурі та регламентують кожне з цих прав зокрема.

Зв'язок між ними виражається в такій залежності системоутворюючих компонентів (інститутів, норм), в якій виключення чи зміна одного з них може викликати зміну інших, або навіть руйнування всього системного цілого – підгалузі особистих немайнових прав. Проте, варто зазначити, що зміна однієї норми, яка

¹ Афанасьев В. Г. Научное управление обществом / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1968, с. 11.

регулює певне особисте немайнове право, навряд чи потягне за собою таке руйнування. Адже суспільні відносини постійно оновлюються, внаслідок цього виникає потреба в закріпленні норм, які б регулювали їх. В тому числі розвиваються особисті немайнові відносини, виникає потреба їх правового регламентування, але це не є негативним процесом і руйнування системи особистих немайнових прав не викличе, хіба що призведе до їх оновлення, розширення.

Слід звернути увагу, що тут ми маємо справу з вертикальною структурою системи особистих немайнових прав. Це означає, що існує ієрархічність такої структури, тобто деяка підпорядкованість. Так, норми, що закріплюють особисті немайнові права, підпорядковуються, входять до вищого структурного утворення – до інститутів особистих немайнових прав. Ці ж інститути у своїй сукупності складають найвищу одиницю даної системи – підгалузь особистих немайнових прав, яка включає в себе всі елементи даної системи і підпорядковує їх собі.

Наприклад, для реалізації особистого немайнового права юридичної особи на ділову репутацію за допомогою субординаційних зв'язків можемо здійснити наступні дії: звертаємось до приватного права, а саме Цивільного кодексу України; шукаємо ту частину, яка регулює особисті немайнові права (підгалузь особистих немайнових прав), – тобто Книгу другу; розглядаємо ту частину, що регулює права, що забезпечують соціальне існування особи, – Главу 22, яка становить інститут особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне існування особи; далі підшукуємо відповідну норму, яка закріплює наш первинний елемент – особисте немайнове право на ділову репутацію – і знаходимо ст. 299, яка регулює право на недоторканність ділової репутації.

На відміну від зв'язків субординації, зв'язки координації виражають іншу сторону єдності системи особистих немайнових прав. Ці зв'язки поєднують елементи даної системи ніби по горизонталі, тобто без будь-якої ієрархії, підпорядкованості більшому структурному елементові. Норми, що регулюють чи охороняють особисті немайнові права, зустрічаються в рівних умовах на одній площині, і в сукупності вони можуть функціонувати для задоволення немайнових інтересів осіб.

Тобто, для здійснення того чи іншого особистого немайнового права юридичної особи ми підшукуємо норму, яка знаходиться в

одній площині з іншими: в Главі 22 норми знаходяться в горизонтальних умовах, і для цієї ситуації нам слід підібрати її серед інших, при цьому всі норми функціонують у рівних умовах і не підпорядковуються одна одній.

Для задоволення особистих немайнових потреб юридичної особи може бути недостатньо одного правового припису. Необхідне об'єднання потрібних норм, які б могли забезпечити особі її особисті немайнові права. Норми, які діють в сукупності, відображають координаційні зв'язки.

Варто сказати, що субординаційні та координаційні зв'язки дозволяють виявити взаємозалежності між цими нормами, в достатній мірі проаналізувати відносини між ними, які виникають внаслідок вступу юридичної особи в цивільно-правові особисті немайнові відносини.

Завдяки функціональним зв'язкам може втілюватися в об'єктивну реальність як кожен компонент, так і система особистих немайнових прав як цілісність. Особисті немайнові права можуть взаємодіяти між собою, а також з іншими системами, які допомагають реалізовувати дані права.

Разом з тим, елементи системи особистих немайнових прав можуть виконувати окремі функції. Норми, які регламентують особисті немайнові права, охороняють та регулюють дані права, тобто виконують охоронну чи регулятивну функцію. Зупинимось на основних моментах цього питання.

На думку теоретиків права, існують регулятивні та охоронні правовідносини, причому регулятивні характеризуються тим, що поведінка суб'єкта повністю відповідає приписам норм права і є правомірною, а регулятивні виникають з факту неправомірної поведінки суб'єктів, як реакція держави на таку поведінку¹. Реагувати на неправомірну поведінку, тобто порушення особистого немайнового права, має сама ця особа. Вона має можливість самозахисту, може звернутися в суд та інші державні органи за захистом своїх порушених особистих немайнових прав.

Цивілісти висловлюють думку, що особисті немайнові права регулюються цивільним правом у нормальному стані, який є бажаним для учасників відносин. Охоронна ж функція покликана оберігати

¹ Загальна теорія держави і права / за ред. проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997, с. 191.

особисті немайнові права від усіх інших осіб та забезпечувати примусовий захист від їх порушення¹.

Внаслідок сполучення регулятивної та охоронної функцій виникає можливість реалізації останньої, яка полягає у впливі права на суспільні відносини шляхом їх закріплення у правових інститутах, а також шляхом оформлення їх руху².

Регулятивна функція цивільного права у сфері особистих немайнових відносин, в першу чергу, проявляється в формі юридичного визнання приналежності особі нематеріальних благ, можливості на власний розсуд визначати свою поведінку в діяльності. Ця функція полягає також і в юридичній фіксації меж такої свободи поведінки, а цивільно-правова охорона за своїм функціональним призначенням полягає в захисті від втручання з боку інших осіб³.

Таким чином, функціонування системи особистих немайнових прав проявляється не тільки у зв'язках елементів цієї системи, але й елементи самі по собі можуть виконувати неабияку роль для такого функціонування.

Генетичні зв'язки – це зв'язки, що виражають розвиток системи особистих немайнових прав та формування її підрозділів, тобто формування інститутів особистих немайнових прав.

Дослідники проблеми генетичних зв'язків правових явищ за впливом на регулювання суспільних відносин виділяють наступні стадії розвитку системи: зародження, становлення, стабілізації, дестабілізації (занепаду), переживання (система правового явища, її окремі складові продовжують своє існування як частина нової, принципово іншої системи)⁴.

¹ Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 24–25.

² Алексеев С. С. Общая теория права : курс : в 2-х т. / С. С. Алексеев – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1, с. 193.

³ Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 23–24.

⁴ Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004, с. 15.

Дослідниця системи трудового права Ю. Ю. Івчук пише, що генетичні зв'язки виражають розвиток позитивного трудового права, формування її підрозділів, а головні і вирішальні такі зв'язки знаходяться за межами трудового права. Вони характеризують його залежність від економічного базису, соціальної структури суспільства, політичного стану в країні, тобто всієї сукупності зовнішніх системоутворюючих факторів¹.

З цього випливає, що генетичні зв'язки є зовнішніми, такими, які виходять за рамки самої цієї системи.

Проте далі авторка говорить, що існують генетичні зв'язки і в самій системі, до них відносяться залежності, які існують між старими й новими інститутами та підінститутами трудового права. В процесі розвитку, удосконалення трудового права законодавець виходить з існуючого, діючого нормативного матеріалу, і в тій мірі, в якій нові нормативні приписи спираються на всю систему трудового права, враховують у своєму змісті діючі юридичні норми, можна вести мову про наявність в системі трудового права генетичних зв'язків².

Тоді виходить, що генетичні зв'язки існують всередині самої системи як внутрішні.

Аналізуючи властивості генетичних зв'язків, мають вони внутрішню чи зовнішню природу, варто сказати, що зовнішні системоутворюючі фактори допомагають виникненню та розвитку системи, а внутрішні фактори породжуються самими елементами, групами елементів. Проте жорсткої наукової класифікації системоутворюючих факторів немає³.

Стосовно особистих немайнових прав інтегруючим фактором називають об'єкти, тобто визначені та дуже специфічні конкретні нематеріальні духовні блага. Для опосередкування відносин з приводу цих благ необхідна саме цивільно-правова форма такого

¹ Івчук Ю. Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05 / Ю. Ю. Івчук. – Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ, 2004, с. 64–65.

² Там само, с. 65.

³ Аверьянов А. Н. Системообразующие факторы // Философские науки. – М., 1981. – № 6, с. 52–53.

опосередкування, оскільки для системи особистих немайнових прав характерна спільність цивільно-правової природи¹.

Розглянемо, які стадії генетичного розвитку зв'язків пройшла система особистих немайнових прав у сучасному вигляді та окремі її елементи за впливом на регулювання суспільних відносин.

Стадію зародження, з погляду позитивного регулювання особистих немайнових прав у цивільному праві України, можна визначити ще з радянських часів. Перші спроби регулювання особистих немайнових відносин зроблені в 60-х роках ХХ століття, а зводились вони в основному до забезпечення захисту честі, гідності та ділової репутації², але слід визначити, чи стосується це юридичних осіб.

В Україні до 2004 року діяв попередник Цивільного кодексу України – Цивільний кодекс УРСР³, який на період зародження Української держави містив кілька статей, що свідчили про наявність особистих немайнових прав юридичної особи. Зокрема, в статті 23 Кодексу говорилося про те, що юридичні особи можуть від свого імені набувати особистих немайнових прав. Статті 27 і 30 закріплювали норми про найменування та місцезнаходження юридичної особи, права на які ми відносимо до особистих немайнових. Стаття 7 встановлювала захист особистих немайнових прав громадянина та організації на честь, гідність та ділову репутацію, а в теперішньому стані системи особистих немайнових прав юридична особа має особисте немайнове право на ділову репутацію.

Тобто, можна стверджувати, що це була стадія зародження системи особистих немайнових прав у законодавстві.

На той час дуже швидко змінювалися суспільні відносини, які потребували змін цивільного законодавства, і дві наступні стадії –

¹ Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 57.

² Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 222.

³ Цивільний кодекс Української РСР : Кодекс від 18.07.1963. – № 1540-VI / Відомості ВР УРСР. – 1963, № 30. – ст. 463.

становлення і стабілізації досліджуваної системи – переросли в стадію занепаду, оскільки діючі норми не задовольняли потреб, які з'являлися на той період. В 90-х роках, після прийняття Конституції України, почали розробляти проект Цивільного кодексу, який започаткував новий етап розвитку системи особистих немайнових прав не лише юридичної особи, а й в цілому.

Можна стверджувати, що Цивільний кодекс України ввів систему особистих немайнових прав у стадію переживання, що означає продовження існування правового явища, її окремих складових, як частини нової, принципово іншої системи. Тобто система особистих немайнових прав за Цивільним кодексом України принципово нова, оскільки він відніс особисті немайнові відносини до предмету свого регулювання¹, до цього встановлювався тільки захист особистих немайнових прав. Така система особистих немайнових прав до цього часу вже пройшла стадію становлення та стабілізації.

На наш погляд, система особистих немайнових прав потребує оновлення в напрямку особистих немайнових прав юридичної особи. Варто включити до Книги 2 Цивільного кодексу України норми, які б конкретно регулювали права саме юридичної особи, без посилання на статтю 94, і перейменувати дану Книгу на: «Особисті немайнові права», без прив'язки лише до фізичної особи.

Таким чином, проаналізувавши внутрішні зв'язки системи особистих немайнових прав юридичної особи, ми прийшли до висновку, що існує потреба в змінах до законодавства, детальніше про які ми поговоримо в наступних частинах роботи, а зараз розглянемо зовнішні зв'язки системи особистих немайнових прав.

2.3.2. Зовнішні зв'язки особистих немайнових прав юридичної особи

Норми цивільного законодавства, які закріплюють особисті немайнові права, пов'язані з іншими частинами цивільного

¹ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003, ст.1.

законодавства, так як і підгалузь особистих немайнових прав має зовнішні зв'язки з іншими частинами цивільного права¹.

Насамперед, ці норми пов'язані з Книгою 1 «Загальні положення». Так, ст. 1 Цивільного кодексу України говорить, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові відносини; ст. 94 вказує, що юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та ін.; ст. 90 і ст. 93 містять положення про найменування та місцезнаходження юридичної особи, особисті немайнові права на які слід закріпити в Книзі 2; ст. 201 закріплює особисті немайнові блага, які охороняються цивільним законодавством, серед яких перелічує в незакінченому переліку ділову репутацію, найменування, тощо. Тим самим Книга 1 закладає підвалини цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин, прокладає шлях до здійснення особистих немайнових прав, надаючи можливість при цьому використовувати цивільне законодавство.

Також норми Книги 1 містять положення, завдяки яким особа може захистити свої особисті немайнові права. Особі надається право на захист свого цивільного права, на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства та право на їх самозахист, на звернення за захистом до суду². При порушенні особистих немайнових прав особі може завдатися моральна шкода, тому існує прямий зв'язок зі статтею 23 Цивільного кодексу, яка роз'яснює, що моральна шкода полягає у приниженні ділової репутації, а також, яким чином може відшкодуватися моральна шкода: грішми, іншим майном чи в інший спосіб, при цьому враховується характер правопорушення, ступінь вини та межі розумності й справедливості. Для захисту особистих немайнових прав можуть бути використані й інші способи, які передбачає

¹ Федюк Л. В. Зв'язок особистих немайнових прав з іншими підгалуззями цивільного права / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. – 2011. – Випуск 27. – С. 173–178; Федюк Л. В. Зв'язок підгалузі особистих немайнових прав з іншими частинами цивільного права / Л. В. Федюк // Актуальні питання державотворення в Україні : збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції. – К. : ВГЛ «Обрії», 2008. – Ч. 2. – С. 201–202.

² Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003, ст. ст. 15–23.

Книга 1, наприклад, може відшкодуватись матеріальна шкода, якщо така була завдана при порушенні немайнового права тощо¹. Отже, можливості особи при захисті особистих немайнових прав не обмежені, цивільне законодавство лише встановлює рамки розумності та справедливості, а також інші важливі принципи.

Звідси випливає, що вказані норми пов'язані між собою, внаслідок чого існує прямий взаємозв'язок між Першою та Другою книгами Цивільного кодексу України. Це основні зв'язки між даними частинами цивільного права, але існують менш виражені інші.

З Книгою 3 «Право власності та інші речові права» особисті немайнові права не мають зв'язків, адже в них різна правова природа: речові права є майновими, що протилежне немайновій ознаці досліджуваних нами прав. Пов'язує їх лише те, що і ті, і інші є приватними правами, вони є предметом цивільно-правового регулювання.

Четверта книга Кодексу «Право інтелектуальної власності», на відміну від попередньої, регулює особисті немайнові і майнові права. Хоча особисті немайнові права інтелектуальної власності за своєю правовою природою мали б належати фізичній особі, адже лише людина може бути творцем об'єкта інтелектуальної власності, проте в цьому плані є деякі виключення на користь юридичної особи.

Так, в статті 429 міститься норма, за якою окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений в зв'язку з виконанням трудового договору, можуть належати юридичній особі, де працює творець. За ст. 430 окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, який створений за замовленням юридичної особи, може їй належати у передбачених законом випадках. Згідно статті 450 первинним суб'єктом суміжних прав є організація мовлення, а нею може бути юридична особа. Тож юридичній особі можуть належати особисті немайнові права на програми (передачі) організації мовлення.

За дослідженням У. Б. Андрусів, організації мовлення можуть мати такі особисті немайнові права, як право авторства, право на ім'я, право на цілісність та недоторканність програм (передач), право на

¹ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003, ст. ст. 16, 22.

доведення до широкого загалу власних програм (передач)¹. Стосовно права на ім'я, думаємо, тут мається на увазі зазначення імені, що для юридичної особи буде відповідати зазначенню найменування.

Тісно пов'язане особисте немайнове право юридичної особи на індивідуальність, про яке ми будемо детальніше говорити в наступних частинах роботи, з такими главами Книги 4: Глава 43 «Право інтелектуальної власності на комерційне найменування», Глава 44 «Право інтелектуальної власності на торговельну марку», Глава 45 «Право інтелектуальної власності на географічне зазначення», оскільки дані об'єкти права інтелектуальної власності допомагають індивідуалізувати юридичну особу, що є завданням права на індивідуальність.

І, нарешті, остання частина Книги 4 – Глава 46 «Право інтелектуальної власності на комерційну таємницю», тісно переплітається з особистим немайновим правом юридичної особи на інформацію, про що ми теж детальніше поговоримо пізніше.

Книга 5 Цивільного кодексу містить норми недоговірних зобов'язань, і в цьому випадку існує зв'язок між нею та особистими немайновими правами, зокрема у випадках їх порушення. Проте щодо порушення особистих немайнових прав юридичних осіб – прописаних норм немає. Частково згадується юридична особа без прив'язки до майнових прав. Наприклад, ст.1167 пише про те, що юридичній особі відшкодовується моральна шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, що може стосуватися і порушення особистих немайнових прав.

Книга 6 Цивільного кодексу «Спадкове право» не впливає на регулювання чи захист особистих немайнових прав, але деякий опосередкований зв'язок можна відшукати. Наприклад, ст. 1255 закріплює таємницю заповіту, певним особам закон забороняє розголошувати відомості, що стосуються заповіту, а в заповіті можуть міститись відомості про юридичну особу, як спадкоємця, Вихідним об'єктом даної норми є інформація, як немайнове благо, а право на інформацію, право на таємницю щодо певних відомостей є особистими немайновими правами особи.

¹ Андрусів У. Б. Щодо питання особистих немайнових прав організацій мовлення / У. Б. Андрусів // Часопис Київського університету права. – 20011, № 1, с. 220.

Отже, не варто категорично стверджувати, що зв'язку між особистими немайновими правами та спадковим правом, чи іншими частинами цивільного права, не існує, оскільки інколи його можна прослідкувати між тими чи іншими положеннями їхніх правових норм.

Пов'язана система цивільних особистих немайнових прав юридичних осіб зовнішніми зв'язками і з іншими галузями законодавства¹.

Звичайно, основою для всього законодавства є норми Конституції України, і Цивільний кодекс не є виключенням в цьому плані. Розділ 2 «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» став фундаментом для розширення сфери особистих немайнових прав у цивілістиці². Хоча в Конституції права закріплені для фізичної особи, все ж залишається зв'язок деяких її норм із особистими немайновими правами юридичної особи.

Зокрема, в статті 31 Основного закону гарантується кожному таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а стаття 306 Цивільного кодексу детально регулює право на таємницю кореспонденції, хоча й фізичної особи, але крім того стаття 94 закріплює право юридичної особи на таємницю кореспонденції.

Стаття 30 і 33 Конституції гарантує кожному недоторканність житла, свободу пересування, вільний вибір місця проживання, в Цивільному кодексі України в статтях 310, 311, 313 регулюється особисте немайнове право фізичної особи на місце проживання, недоторканність житла, на свободу пересування. Ми вважаємо, що дані норми в дечому можуть застосовуватись до місцезнаходження юридичної особи, і про це ми напишемо згодом.

В статті 36 Конституції вказується, що громадяни мають право на свободу об'єднання для здійснення і захисту своїх прав, стаття 314

¹ Федюк Л. В. Зовнішні зв'язки особистих немайнових прав / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. Випуск 28. – Івано-Франківськ : ПНУ ім.В.Стефаніка, 2012. – С. 188–194.

² Федюк Л. В. Цивільні особисті немайнові права і конституційне право / Л. В. Федюк // Матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів, присвяченої 20-річчю створення Юридичного інституту. – Івано-Франківськ : ПНУ ім.В.Стефаніка, 2012. – С. 188–194.

Кодексу теж надає таке право фізичним особами. Проте ми вважаємо, що право на об'єднання мають і юридичні особи, і це варто прописати в Цивільному кодексі.

Таким чином, не дивлячись на те, що в Конституції України особисті немайнові права закріплені для людини і громадянина, тобто для фізичної особи, можемо стверджувати, що існують їх зовнішні зв'язки з елементами системи особистих немайнових прав юридичної особи.

Наступна галузь законодавства дуже тісно пов'язана з цивільним, є похідною від неї – це господарське. Цивільний та Господарський кодекси мають численні взаємозв'язки між собою, і система особистих немайнових прав юридичних осіб у цьому не виключення.

Починаючи від Першого розділу Господарського кодексу, що регулює основні засади господарської діяльності, проявляються зв'язки особистих немайнових прав, як елементів однієї системи. В частині 7 статті 19 Господарського кодексу України (далі ГК) проявляються два види особистих немайнових прав: право на інформацію, оскільки вказується, що суб'єкт господарювання (яким може бути юридична особа) має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як за 30 днів; та право на вільну діяльність, бо здійснюється частковий захист юридичної особи від втручання органів держави в її діяльність, встановлюючи для них певні обмеження.

В системі цивільних особистих немайнових прав юридичних осіб ми виділяємо право на конкуренцію, а в ГК є численні норми, що регулюють відносини з приводу конкуренції: ст. 18 встановлює обмеження монополізму та сприяння змагальності, хоча й лише у сфері господарювання, а також ціла Глава 3 присвячена регулюванню даного питання.

Зокрема, зі ст. 25 впливає, що конкуренцією є змагання між суб'єктами, яка забезпечує здобуття певних переваг за допомогою власних досягнень. Статті 26 і 27 говорять про обмеження конкуренції та обмеження монополізму, які б мали сприяти можливості здійснення особою свого права на конкуренцію. Недобросовісною конкуренцією, згідно ст. 32 ГК, є дії, що суперечать правилам і чесним звичаям в діяльності, неправомірне використання ділової репутації суб'єкта, створення перешкод суб'єктам у процесі

конкуренції, досягнення неправомірних переваг у ній, неправомірне збирання, розголошення, використання комерційної таємниці, тощо. Як бачимо, при порушенні права на конкуренцію можуть зачіпатися й особисті немайнові права на ділову репутацію та на інформацію (таємницю).

Про порушення немайнового права на ділову репутацію говорить і стаття 33, до якого норма відносить неправомірне використань чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, використання чужого імені, комерційного найменування, торгівельної марки, товару, копіювання чужого зовнішнього вигляду виробу, порівняльна реклама. З цього видно і зв'язок з особистим немайновим правом юридичної особи на індивідуальність, оскільки згадуються окремі складові, що допомагають індивідуалізувати особу.

Право на ділову репутацію і право на інформацію зачіпаються разом з правом на конкуренцію і в статтях 34 та 36 ГК. Так, в ч. 2 ст. 34 говориться про поширення неправдивих, неточних, неповних відомостей, пов'язаних з особою чи її діяльністю, які завдали чи могли завдати шкоди її діловій репутації, що названо дискредитацією. Ст. 36 розповідає про неправомірність збирання відомостей, які є комерційною таємницею (добування протиправним способом), її розголошення (ознайомлення іншої особи без згоди її володільця), схиляння до розголошення (спонукання особи, якій довірили комерційну таємницю до її розкриття) та неправомірне її використання (впровадження у виробництво чи врахування при плануванні і здійсненні діяльності без дозволу її володільця), за що передбачається відповідальність. Проявляється особисте немайнове право на інформацію і в ст. 302 ГК, яка пише про конфіденційну інформацію та обов'язки щодо її нерозголошення в агентських відносинах.

Є зв'язок особистого немайнового права юридичної особи на діяльність зі ст. 44 Господарського кодексу. Зокрема, у ній говориться про вільний вибір видів підприємницької діяльності (а ми будемо говорити про вільний вибір діяльності юридичної особи загалом), про самостійне формування програми діяльності і т.д. (що може свідчити про захист від втручання сторонніх осіб у діяльність юридичної особи, а це сумісне з правом на вільну діяльність), про самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності

(незалежно від того, що це економічна діяльність, це свідчить про право юридичної особи на зв'язки для своєї діяльності, в тому числі й міжнародні). Про можливість використання міжнародних зв'язків для діяльності юридичної особи свідчить також Розділ 7 ГК.

Пов'язані дані галузі також і правом юридичної особи на об'єднання, яке ми розглядаємо як частину особистого немайнового права на діяльність. Тож юридичні особи можуть для здійснення своєї діяльності об'єднуватися з іншими особами. В статті 70 Господарського кодексу говориться про об'єднання підприємств: їм надається право на добровільних засадах об'єднувати свою господарську діяльність; присвячена таким об'єднанням також і ціла Глава 12 Кодексу. Ст. 118 дає визначення об'єднанню, під яким розуміється утворена в складі двох і більше підприємств господарська організація з метою координації їх діяльності для вирішення спільних завдань, і вона вважається юридичною особою також. В ст. 119 виділяються такі види об'єднань як господарські об'єднання, державні, комунальні господарські об'єднання; господарські об'єднання за ст. 120 утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, та ін., а також можуть бути інші об'єднання – промислово-фінансові групи, асоційовані підприємства, холдингові компанії, союзи, спілки тощо¹.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності також мають зв'язок з нормами господарського законодавства. Так, Глава 16 регулює відносини з приводу використання у діяльності прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельної марки, комерційного найменування (яке пов'язане також з особистими немайновими правами на найменування юридичної особи та на індивідуальність), географічне зазначення, комерційної таємниці (яка також пов'язана з правом на інформацію)².

Частково зв'язана система особистих немайнових прав юридичної особи з Главою 25 ГК, оскільки та говорить про відшкодування збитків, а вони можуть заподіюватись, як відомо, і при порушенні особистих немайнових прав, хоча з аналізу норм даної Глави цього не видно.

¹ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ст. ст. 121–127.

² Там само, ст. ст. 154–162.

Таким чином, досліджувана нами система має численні зовнішні зв'язки з господарським законодавством, і проявляється це десь в більшій, а десь в меншій мірі.

В деякій мірі особисті немайнові права юридичної особи мають зв'язок з кількома нормами Кодексу про адміністративні правопорушення¹. Знаходять в ньому своє відображення норми, що здійснюють захист окремих особистих немайнових прав юридичних осіб.

Зокрема, за порушення особистого немайнового права на конкуренцію, як ми його розглядаємо в системі прав юридичних осіб, передбачається адміністративна відповідальність. Стаття 164-3 Кодексу про адміністративні правопорушення (далі КпАП) передбачає відповідальність за порушення права на недобросовісну конкуренцію: за незаконне копіювання форми, упаковки, зовнішнього оформлення, імітацію, копіювання, пряме відтворення товару іншої особи, самовільне використання його імені передбачається штраф від тридцяти до сорока чотирьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції, зняв'язки виробництва і сировини чи без такої; за вмисне поширення неправдивих або неточних відомостей, які можуть завдати шкоди діловій репутації або майновим інтересам іншої особи – штраф від п'яти до дев'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за отримання, використання, розголошення комерційної таємниці, конфіденційної інформації з метою заподіяння шкоди діловій репутації або майну іншої особи – штраф від дев'яти до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За зловживання монопольним становищем на ринку, яке в принципі теж веде до порушення права на конкуренцію, стаття 166-1 Кодексу передбачає накладення штрафу на керівників юридичних осіб чи їх об'єднань в розмірі до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на осіб, які займаються підприємницькою діяльністю – до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Таке адміністративне стягнення може бути за нав'язування умов договору, що ставлять контрагентів в нерівне становище, додаткових умов, що не стосуються предмета

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс від 07.12.1984, № 8073-Х / Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984, додаток до № 51, ст. 1122.

договору, в тому числі нав'язування товару, не потрібного контрагенту, обмеження чи припинення виробництва, вилучення з обороту товарів з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін, часткова або повна відмова від реалізації чи закупівлі товару за відсутності альтернативних джерел постачання або збуту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін, інші дії, спрямовані на створення перешкод доступу на ринок чи виходу з нього інших підприємців, встановлення монопольних цін (тарифів, розцінок) на свої товари, а також дискримінаційних цін, що обмежують права окремих споживачів.

Передбачається відповідальність і за усунення з ринку або обмеження доступу на нього інших юридичних осіб шляхом укладення неправомірних угод між іншими особами, які спрямовані на встановлення чи підтримання монопольних цін (тарифів), знижок, надбавок (доплат), націнок, розподіл ринків за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупівель або за колом споживачів чи за іншими ознаками з метою їх монополізації¹, а це також свідчить про захист права на конкуренцію.

Особисте немайнове право юридичної особи на діяльність відображається в певній мірі в статті 166-3 КпАП, що носить назву «Дискримінація підприємців органами влади і управління». Згідно цієї статті, не дозволяється заборона створення нових підприємств чи інших організаційних форм підприємництва в будь-якій сфері діяльності, а також встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності, на виробництво певних видів товарів з метою обмеження конкуренції, примушування підприємців до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві, регіональні та інші об'єднання підприємств, а також до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів, прийняття рішень про централізований розподіл товарів, що призводить до монопольного становища на ринку, встановлення заборони на реалізацію товарів з одного регіону республіки в інший, надання окремим підприємцям податкових та інших пільг, які ставлять їх у привілейоване становище щодо інших підприємців, що призводить до

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс від 07.12.1984, № 8073-Х / Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984, додаток до № 51, ст. 166-2.

монополізації ринку певного товару, обмеження прав підприємців щодо придбання та реалізації товарів, встановлення заборон чи обмежень відносно окремих підприємців або груп підприємців. Як бачимо, тут захищаються особисті немайнові права деяких юридичних осіб на діяльність у різних її проявах: на вільну діяльність, на вибір діяльності, а також на об'єднання юридичних осіб.

Є зв'язок особистого немайнового права юридичної особи на інформацію, оскільки в ст. 212-6 КпАП передбачається відповідальність за здійснення незаконного доступу до інформації в інформаційних системах, незаконне виготовлення чи розповсюдження копій баз даних таких систем, а до цих баз може входити інформація про юридичних осіб, яка не підлягає розголошенню, та розголошення якої може завдати шкоди даній особі. Здійснення незаконного доступу до інформації, яка зберігається, обробляється чи передається в інформаційних (автоматизованих) системах передбачає накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією засобів, що використовувалися для незаконного доступу, або без такої; а та сама дія, вчинена особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке порушення – від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією засобів, що використовувалися для незаконного доступу; та ж дія, вчинена стосовно інформаційних (автоматизованих) систем, призначених для зберігання та обробки інформації з обмеженим доступом – від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією програмних або технічних засобів, що використовувалися для незаконного доступу; незаконне копіювання інформації, яка зберігається в інформаційних (автоматизованих) системах, у паперовій чи електронній формі тягне за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно виготовлених копій баз даних; безоплатне незаконне розповсюдження інформації, яка зберігається в цих системах, у паперовій чи електронній формі – від п'яти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно розповсюджених чи призначених для розповсюдження копій баз даних; незаконний збут інформації, яка

зберігається в системах, у паперовій чи електронній формі – від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно збутих чи призначених для збуту копій баз даних, а також грошей, отриманих від їх продажу¹.

Таким чином, хоча й на перший погляд в Кодексі про адміністративні правопорушення юридичні особи згадуються як можливі правопорушники, і для них передбачені адміністративні стягнення за ту чи іншу діяльність, яка порушує норми законодавства, все ж таки є кілька норм, що пов'язані з системою особистих немайнових прав юридичних осіб, і ці норми спрямовані на захист прав саме юридичних осіб.

Розглянувши різні галузі законодавства, ми прийшли до висновку, що найбільше елементи системи особистих немайнових прав юридичних осіб пов'язані зовнішніми зв'язками з конституційним, господарським, адміністративним законодавством, які мали б служити додатковим засобом для регулювання та охорони досліджуваних нами прав.

Проаналізувавши різноманітні види внутрішніх та зовнішніх зв'язків, ми побачили, що для системи особистих немайнових прав юридичних осіб дійсно притаманна така риса системи, як тісні взаємозв'язки її складових елементів.

Як впливає з взятого нами за основу визначення системи, **система особистих немайнових прав юридичних осіб** – це сукупність елементів особистих немайнових прав юридичної особи, які пов'язані між собою та певним чином упорядковані, можуть відображати певну структуру, групуватись між собою за певними зв'язками та в сукупності створювати систему.

Отже, як пов'язані між собою ці елементи ми побачили, тепер слід визначити, яким чином вони упорядковуються за допомогою цих зв'язків, як вони можуть групуватись між собою за певними критеріями. Тобто, нам потрібно дослідити питання класифікації особистих немайнових прав юридичних осіб.

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс від 07.12.1984, № 8073-Х / Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984, додаток до № 51, ст. 212-6.

2.4. Класифікація особистих немайнових прав юридичних осіб

Філософія визначає класифікацію як науковий метод, що використовується для розкриття внутрішніх зв'язків між групами. Логіка оперує також поняттями «клас», «підклас» та «елемент класу». Класом називається певна сукупність предметів, які мають деякі схожі ознаки, підкласом – певна частина класу, елементом – предмет, який входить в даний клас¹. Таку методику можна застосувати при класифікації особистих немайнових прав: система → види → підвиди → елементи, якими виступає кожне з особистих немайнових прав.

На основі аналізу підходів до класифікацій, що застосовуються у філософії, виділено два її способи: складний (структурна систематизація) та простий (групування), який проводиться дихотомічно з утворенням парних груп або з використанням однорядної системи, яка складається з необмеженої кількості паралельних груп². При проведенні класифікації особистих немайнових прав ми можемо використати і один, і другий способи.

Класифікація полегшує процес дослідження окремих особистих немайнових прав, дає можливість відшукання внутрішніх закономірностей, які визначають розвиток, зміни й доповнення цих прав. Навколишня дійсність не являється незмінною, що й сприяє розширенню цього переліку, тому й класифікація не може бути незмінною, однак правильно вибрані критерії поділу дозволять в подальшому не змінювати запропоновану класифікацію, а лише доповнювати, уточнювати і конкретизувати її з урахуванням появи нових прав³.

Дослідження класифікаційних ознак особистих немайнових прав необхідно проводити з метою ефективного правового впливу на суспільне життя, удосконалення та впорядкування суспільних

¹ Кирилов В. И. Логика : учебник / В. И. Кирилов, А. А. Старченко. – М. : Высш. школа, 1982, с. 29–30.

² Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір : поняття, функції та система : автореф. дис. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / В. Г. Олюха. – Київський національний університет ім. Т.Шевченка. – Київ, 2003, с. 13.

³ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ...канд. юр. наук: 12.00.03 / Н. В. Устименко Национальная юридическая академия Украины им. Я.Мудрого. – Харьков, 2001, с. 36–37.

відносин, а також охорони прав та інтересів осіб. Важливим є глибоке пізнання сутності кожного з видів особистих немайнових прав, щоб в кінцевому рахунку служити юридичній практиці¹.

В науці цивільного права існують численні класифікації особистих немайнових прав, а щодо юридичних осіб – вони відсутні. На основі дослідження класифікації загальних особистих немайнових прав і прав фізичних осіб², спробуємо об'єднати ці права в однотипні групи, враховуючи їх спільні властивості, і таким чином класифікувати права юридичних осіб.

В цивілістиці найбільш поширеною була класифікація особистих немайнових прав за ступенем їх зв'язку з майновими, за якою вони поділися на: ті, які тісно пов'язані з майновими правами та ті, що не пов'язані безпосередньо з майновими. Слід відзначити, що така класифікація мала місце в працях багатьох науковців³, а також колишній Цивільний кодекс розмежовував дані права таким чином⁴.

Професор О. С. Йоффе називав даний поділ дуже важливим, тому що кожна з цих двох груп прав мала різну дію з боку цивільного законодавства: пов'язані з майновими права регулювалися ним, а не

¹ Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ...канд.юр.наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000, с. 47.

² Федюк Л. В. Класифікація особистих немайнових прав у цивільному праві / Л. В. Федюк // Право України. – 2005, № 6. – С. 95–98.; Федюк Л. В. Класифікація особистих немайнових прав / Л. В. Федюк // Молодь у юридичній науці: збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції молодих вчених «Треті осінні юридичні читання». – Хмельницький : В-во ХУУП, 2004. – С. 273–274.

³ Корецький В. И. Гражданское право и гражданские правоотношения в СССР / В. И. Корецький. – Издательство «Ирфон». – Душанбэ, 1967, с. 76; Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : дисс. ...канд.юр.наук : 12.712 / З. В. Ромовская КГУ. – К., 1968, с. 320; Коробцова Н. Систематизація законодавства у сфері особистих немайнових прав людини / Н. Коробцова // Підприємництво, господарство і право. – 1998. – № 10, с. 58; Тархов В. А. Гражданское право: курс: общая часть / В. А. Тархов. – Уфимский юр. Инст. МВД РФ. – Уфа, 1998, с. 53.

⁴ Цивільний кодекс Української РСР : Кодекс від 18.07.1963. – № 1540-VI / Відомості ВР УРСР. – 1963. – № 30, ст. 1.

пов'язані – охоронялися¹, але на сьогоднішній день обставини інші. В літературі зустрічається навіть поділ особистих немайнових відносин на: ті, які урегульовані цивільним законодавством і ті, які охороняються ним². Це твердження викликає заперечення, тому що особисті немайнові права, які не пов'язані з майновими, також ним регулюються.

До особистих немайнових прав, що пов'язані з майновими, відносять немайнові права інтелектуальної власності³, право на адвокатську, банківську, медичну, таємницю нотаріальних дій⁴. На наш погляд, не всі види таємниць мають зв'язок з майновими правами. До особистих немайнових прав, що не пов'язані з майновими, дослідники відносять наступні: право на ім'я, честь, гідність, зовнішній вигляд⁵, і називають їх також правами «в чистому вигляді»⁶. Ми б ще додали, що до них відносяться й особисті немайнові права юридичних осіб.

¹ Йоффе О. С. Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права / О. С. Йоффе // Советское государство и право. – 1966. – № 7, с. 52–53.

² Гражданское право : учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л.В.Рожников». – Т. 1. – 2001, с. 319.

³ Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 3, с. 49.

⁴ Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 11, 73–80; Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 45.

⁵ Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 3, с. 49; Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 45; Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 11.

⁶ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 45.

Тож можна залишити класифікацію, за якою особисті немайнові права юридичних осіб також поділяться на:

1) особисті немайнові права, які тісно пов'язані з майновими (особисті немайнові права інтелектуальної власності);

2) особисті немайнові права, не пов'язані безпосередньо з майновими (права юридичної особи на найменування, на місцезнаходження, на ділову репутацію, на інформацію, на таємницю, на індивідуальність, на конкуренцію, на діяльність).

Проте така класифікація не має важливого значення, оскільки на сьогоднішній день всі особисті немайнові права можуть регулюватися цивільним законодавством, а також відмежування особистих немайнових прав від майнової сфери досить тонка, адже і ділова репутація, і конкуренція, і деякі види таємниць є важливими для майнової сфери певних юридичних осіб.

Існує поділ даних прав за структурою зв'язків учасників відносин на абсолютні та відносні¹. Проте, абсолютне право полягає в тому, що особа-носій має таке право, якому протиставляється необмежене коло зобов'язаних не порушувати його, а відносним є право, носію якого протистоїть конкретна особа чи кілька осіб. Тож ми не можемо погодитись з такою класифікацією особистих немайнових прав, оскільки вважаємо, що особисті немайнові права є абсолютними, а відносними вони стають тоді, коли наперед відомі суб'єкти особистих немайнових відносин.

Прихильники даної класифікації вважають, що більшість особистих немайнових прав є абсолютними, але при їх порушенні на правопорушника покладається обов'язок здійснити діяння, спрямовані на відновлення абсолютного права, а при цьому, за їх словами, уповноважена особа вступає у відносні правовідносини з порушником². Хочемо заперечити таке обґрунтування, оскільки

¹ Коробцова Н. Систематизація законодавства у сфері особистих немайнових прав людини / Н. Коробцова // Підприємництво, господарство і право. – 1999, № 10, с. 58.

² Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 14; Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 48.

уповноважений та правопорушник, хоч і вступають у відносні правовідносини, проте особисте право, яке було порушене, залишається все одно абсолютним, адже цьому праву протистоїть та сама невизначена кількість осіб, які не повинні порушувати його. Також варто сказати, що навіть у відносному правовідношенні цієї особи та порушника суть полягає (за словами самих прихильників) у відновленні саме особистого права, а не відносного.

Наступна класифікація відбувається, зі слів її прихильників, за критерієм змісту, який поділяє особисті немайнові права на: комплексні, які є сукупністю певних повноважень та окремі повноваження. Для прикладу, право на охорону недоторканності особистого життя та право на таємницю особистого життя складають комплексне право – право на охорону особистого життя¹. Названий критерій такої класифікація не відповідає поділу, краще було б назвати критерієм не зміст, а структуру.

Не називаючи критеріїв, особисті немайнові права класифікують у літературі на три групи:

- права, пов'язані з особистістю – носієм цих прав;
- права, що обумовлені суспільним ладом або принципами та ідеалами;
- права, набуті громадянином або юридичною особою.

До першої групи відносять право на ім'я, на фірмове найменування, до другої – право на честь та гідність; до третьої – право на авторське ім'я, на присвоєння винаходу імені творця, а також право на власне зображення та на захист листів, щоденників, записок, заміток².

Ця класифікація, з нашої точки зору, має ряд недоліків: особисті немайнові права особи пов'язані з їх носієм, тому, виділяючи групу прав, пов'язаних з особистістю, ми автоматично

¹ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 47; Коробцова Н. Систематизація законодавства у сфері особистих немайнових прав людини / Н. Коробцова // Підприємництво, господарство і право. – 1999, № 10, с. 583.

² Советское гражданское право : учебник для вузов / под общ. ред. О. А. Красавчикова : в 2-х т. – 3-е изд., испр. и доп. – М : Высшая школа, 1985. – Т. 1, с. 194–201; Советское гражданское право: учебник / под. ред. В. П. Грибанова, С. М. Корнеева. – М. : Юрид. лит., 1979. – Т. 1, с. 193–194.

включимо до неї всі особисті немайнові права; другий момент – права, що обумовлені суспільним ладом, його принципами та ідеалами – є такими, на наш погляд, що набуваються громадянином чи юридичною особою. Тому немає необхідності розділяти названі дві групи прав.

Анатолій Степанович Довгерт звертав увагу на те, що різні види особистих немайнових прав можна зібрати у такі правові інститути:

- право на немайнові блага, втілені у самій особистості;
- право на особисту недоторканність, свободу;
- право на життя та охорону здоров'я;
- право на недоторканність особистого життя¹.

Зручніший поділ особистих немайнових прав за критерієм їх походження на: особисті немайнові права, що мають біологічне (природне) походження; ті, які походять від соціальних засад життя, який відображений в Цивільному кодексі України, автором якого є А. С. Довгерт в тому числі.

В літературі зустрічаються схожі класифікації². Так, дисертантка Н. В. Устименко розділяє особисті немайнові права за способом їх виникнення на:

- природжені – права, які належать особі в силу самого факту народження;
- набуті – це права, якими особа наділяється в процесі діяльності, беручи участь в суспільному житті.

За її словами, з моменту народження людина володіє так званими «біологічними» нематеріальними правами, до яких вона відносить право на охорону життя, особисту недоторканність, на охорону здоров'я, на здорове навколишнє середовище, на охорону особистого та сімейного життя³.

¹ Цивільне право : підручник для студентів юрид.вузів та факультетів. – К. : Вентурі, 1997, с. 404.

² Цивільне право України: підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 235; Коробцова Н. Систематизація законодавства у сфері особистих немайнових прав людини / Н. Коробцова // Підприємництво, господарство і право. – 1999, № 10, с. 58.

³ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана: дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 41–44.

Цікавим є поділ останніх прав, набутих чи так званих «соціальних» на:

- права, якими особа наділяється у силу закону, нормативного акту (наприклад, право на найменування);
- права, які особа набуває сама у процесі діяльності (наприклад, право на захист таємниці нотаріальних дій, відомостей, які становлять об'єкт адвокатської, банківської таємниці), причому наголошується, що ініціатором їх виникнення може бути як сама особа (наприклад, право на адвокатську таємницю виникає після звернення за консультацією до адвоката), так і юридичний факт, прикладом якого називається створення об'єкту інтелектуальної власності¹, але в даній ситуації ініціатором, на наш погляд, може бути сама особа.

Названа класифікація особистих немайнових прав взята також за основу поділу особистих немайнових благ цивільним законодавством Росії², Узбекистану³, Таджикистану⁴ та Вірменії⁵. З положень їх цивільних кодексів можна виділити особисті немайнові блага, які:

- належать громадянину від народження;
- належать йому в силу закону.

В літературі першу групу цих благ прийнято називати благами першого рівня, а другу – благами другого рівня⁶. Дехто вважає, що ці

¹ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана: дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 44–45.

² Гражданский кодекс Российской Федерации. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001, ст. 150.

³ Гражданский кодекс Республики Узбекистан : от 29.08.1996 г. № 257-1., ст. 99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kodeks.uz>.

⁴ Гражданский кодекс Республики Таджикистан : от 6 августа 2001 г. – № 41, ст. 170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.medialaw.org>.

⁵ Гражданский кодекс Республики Армения : от 5 мая 1998г., ст. 162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am>.

⁶ Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканність : дис. ...канд.юр.наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. –

два різні види поділені в залежності від того, чи регулює цивільне право відносини, які виникають за рахунок цих благ, чи тільки захищає¹.

З цим твердженням ми не згодні, бо і одна, і друга група прав нашим Кодексом регулюються, а не тільки захищаються. Російські юристи говорять, що блага першого рівня нерозривно пов'язані з самим існуванням особи, і мають рацію. Проте вони відносять до цієї групи право на захист честі, гідності, ділової репутації. До благ другого рівня вони відносять право на ім'я, право авторства².

На нашу думку, набуття прав в процесі їх реалізації можливе в суб'єктивному розумінні, але в об'єктивному розумінні всі особисті немайнові права існують від моменту народження, якщо це фізична особа, чи від моменту створення юридичної особи. Отже, класифікацію особистих немайнових прав на природжені та набуті і тому подібні ми не підтримуємо.

Цивільний кодекс України розділяє (на відміну від інших кодексів СНД) особисті немайнові права на ті, що забезпечують природне існування фізичної особи та ті, що забезпечують соціальне буття фізичної особи³. Таку класифікацію запропонувала російська вчена Л. О. Красавчикова⁴, потім її використали при розробці нині

Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999, с. 33; Гражданское право : учебник : издание пятое, переработанное и дополненное. – Т. 1 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л. В. Рожников», 2001, с. 319–320; Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 37.

¹ Гражданское право: учебник : издание пятое, переработанное и дополненное. – Т. 1 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л. В. Рожников», 2001, с. 229–300.

² Там само, с. 314.

³ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003, гл. 21, 22.

⁴ Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дис. ...д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994, с.70.

діючого Цивільного кодексу України¹, а в російського законодавця автор підтримки так і не знайшла.

Зустрічається подібна класифікація і в теорії права. Так, П. М. Рабінович поділяє основні права, серед яких виділяє фізичні та особисті. Під фізичними правами він має на увазі ті, що необхідні для її фізичного існування, задоволення біологічних та матеріальних потреб, а під особистими – можливості збереження прояву, розвитку і захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду та духовності².

Така характеристика фізичних та особистих прав збігається з поділом особистих немайнових прав у цивільному праві на ті, що забезпечують фізичне існування та соціальне буття.

Загалом, поділ особистих немайнових прав, який закріплюється в Цивільному кодексі України, є досить вдалим, проте деякі його положення потребують доповнення і удосконалення. Серед дослідників особистих немайнових прав зустрічається критика класифікації, яку здійснює Кодекс. Так, Н. В. Устименко у своєму дисертаційному дослідженні пише, що проведений поділ особистих прав не можна назвати повним, а особисті права можна об'єднати в однотипні групи та підгрупи, і саме це дозволить розподілити особисті права на певні групи за подібністю, тотожністю характеристики їх змісту, властивостей, ознак³.

Хочемо додати, що одна класифікація дійсно не може розкрити всі ті зв'язки та подібні риси особистих немайнових прав, що становлять їх систему, тому існує необхідність їхньої класифікації за різними критеріями. Крім того, слід доповнити групу прав, які забезпечують соціальне буття, правами юридичної особи.

¹ Головатий С. Передмова до проекту Цивільного кодексу України / С. Головатий, А. Довгерт, О. Підпригора, О. Пушкін, Д. Боброва, Н. Кузнецова, В. Луць, З. Ромовська, В. Мусіяка, М. Сібільов, Я. Шевченко // Українське право. – 1999, № 1 (11), с. 13; Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000, с. 153.

² Рабінович П. М. Основні права людини: загально теоретична характеристика / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1994, № 2, с. 23–26.

³ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко / Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 40.

Тоді всі особисті немайнові права можна буде поділяти також за суб'єктами цих прав:

1) особисті немайнові права фізичних осіб (права на життя, здоров'я, особисту недоторканність, донорство, особисте життя, честь, гідність);

2) особисті немайнові права юридичних осіб (право на найменування, на місцезнаходження, на конкуренцію, на діяльність);

3) особисті немайнові права фізичних та юридичних осіб (права на ділову репутацію, на інформацію, на різного роду таємниці, на індивідуальність).

Друга та третя група прав потребують детального аналізу для розкриття тематики особистих немайнових прав юридичних осіб, що буде здійснено в наступних розділах дослідження.

Варто зазначити, що в літературі робився поділ за суб'єктами-носіями немайнових прав на:

- ті, що належать громадянам України;
- ті, що можуть мати іноземні громадяни;
- ті, що можуть належати особам без громадянства¹.

На нашу думку, така класифікація особистих немайнових прав не просто недосконала, а вона є неприпустимою. Дані права належать всім фізичним особам, незалежно від того, громадянином якої країни є особа, і чи взагалі вона має громадянство. Законодавство не повинно обмежувати осіб у приватно-правовій сфері прав, особливо в особистих немайнових правах. Крім того, юридичним особам також належать особисті немайнові права, а це при проведенні даної класифікації взагалі не враховано.

На вірному шляху була дослідниця особистих немайнових прав М. Н. Малєїна, яка поділяла їх за приналежністю суб'єктам на:

- особисті права, які належать тільки громадянам (право на здоров'я, індивідуальний вигляд, медичну таємницю, на таємницю усиновлення та ін.);

¹ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана: дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 48–51; Коробцова Н. Систематизація законодавства у сфері особистих немайнових прав людини / Н. Коробцова // Підприємництво, господарство і право. – 1999, № 10, с. 58.

- особисті права, що мають тільки організації (право на фірмове найменування)¹.

Проте в даній класифікації є недолік, оскільки вона не виділяє групу прав, які можуть належати однаково фізичній та юридичній особі.

Існує ще один вид класифікації особистих немайнових прав. Різні дослідники, маючи на увазі фактично один і той самий спосіб поділу, називають по-різному критерій розмежування даних прав: за юридичною природою, галузевою специфікою², в залежності від інтересів, що складають особисті немайнові права³, за цільовою спрямованістю⁴.

В залежності від інтересів, В. Рясенцевим пропонувалося систематизувати особисті права на п'ять груп:

- права на немайнові блага, невіддільні від особи (життя, здоров'я, недоторканність особи);
- на блага, що індивідуалізують громадянина в колективі (право на ім'я, честь гідність);
- права, які захищають немайнові інтереси, які впливають із участі громадян в праці, реалізації права на освіту, відпочинок;
- права, що захищають немайнові інтереси у сфері шлюбно-сімейного права;
- право на захист немайнових інтересів у сфері майнових відносин (немайнові інтереси, які знаходяться в

¹ Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 15.

² Тагайназаров Ш. Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан СССР / Ш. Т. Тагайназаров. – Душанбе : Дониш, 1990, с. 102.

³ Рясенцев В. Неимущественный интерес в советском гражданском праве / В. Рясенцев // Учёные записки Московского юридического института. Выпуск 1. – М., 1939, с. 26.

⁴ Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 15; Коробцова Н. Систематизация законодательства у сфері особистих немайнових прав людини / Н. Коробцова // Підприємництво, господарство і право. – 1999, № 10, с. 58.

зобов'язальному праві у зв'язку з володінням майновими правами)¹.

Дана позиція зустрілась із критикою К. А. Флейшиц, яка не підтримала те, що в групі невіддільних від особи прав не фігурує поряд з названими право на життя та особисту свободу, в групі прав, що індивідуалізують особу, – право авторства². Не дивлячись на недосконалий поділ, в цілому, така класифікація стала поштовхом для нових досліджень в даному напрямку систематизації.

Здійснювалась класифікація особистих немайнових прав за юридичною природою, галузевою специфікою їх прояву, особливостями засобів реалізації, духовно-моральними засадами їх існування на:

- права, невід'ємні від особи;
- права на прояв соціальних якостей особи;
- права на недоторканність сфери особистого життя та його таємниці;
- права на творчу діяльність та використання її результатів³.

Дана класифікація заслуговує на увагу, хоча автор називає занадто широкий критерій розмежування даних прав. Звичайно ж, такий погляд потребує перегляду та доповнень, тому що з часу впровадження цієї класифікації до цивільно-правової сфери ввійшло більше особистих немайнових прав.

Більшість науковців у сфері особистих немайнових прав здійснювали класифікацію в напрямку, який не набагато відрізняється від двох попередніх. Найчастіше береться до уваги такий критерій, як цільова спрямованість особистих немайнових прав, або відбувається поділ без критерію розмежування. Так, особисті немайнові права поділяються на такі види:

¹ Рясенцев В. Неимущественный интерес в советском гражданском праве / В. Рясенцев // Учёные записки Московского юридического института. Выпуск 1. – М., 1939, с. 26–27.

² Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц. – Учёные труды. Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР / Е. А. Флейшиц. – Вып. 6. – М. : 1941, с. 6–7.

³ Тагайназаров Ш. Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан СССР / Ш. Т. Тагайназаров. – Душанбе : Дониш, 1990, с. 102.

- права, націлені на індивідуалізацію особи, тобто індивідуалізують особу в суспільстві¹;
- права, що забезпечують фізичну недоторканність особи²;
- права, спрямовані на забезпечення недоторканності внутрішнього світу³;

¹ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 51; Коробцова Н. Систематизація законодавства у сфері особистих немайнових прав людини / Н. Коробцова // Підприємництво, господарство і право. – 1999, № 10, с. 58; Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002, № 3, с. 48; Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение : дисс. ...канд. юр. наук. – М., 1984, с. 60; Гражданское право : учеб. : в 3 т. – Т. 3 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Из-во Проспект, 2004, с. 316; Цивільне право України: підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003, с. 173; Слесарев В. П. Объект и результат гражданского правонарушения / В. П. Слесарев. – Томск : гос. ун-т, 1980, с. 128.

² Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана: дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 51; Коробцова Н. Систематизація законодавства у сфері особистих немайнових прав людини / Н. Коробцова // Підприємництво, господарство і право. – 1999, № 10, с. 58; Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002, № 3, с. 48; Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов). – М. : Знание, 1991, с. 15; Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003, с. 173; Гражданское право : учеб. : в 3 т. – Т. 3 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Из-во Проспект, 2004, с. 316.

³ Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана: дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 51; Коробцова Н. Систематизація законодавства у сфері особистих немайнових прав людини / Н. Коробцова // Підприємництво, господарство і право. – 1999, № 10, с. 58; Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002, № 3, с. 48; Гражданское право : учеб. : в 3

- права, спрямовані на автономне існування особи¹;
- права, що забезпечують недоторканність особистого життя громадян²;
- група прав, які спрямовані на особисту недоторканність, свободу, на життя та здоров'я³;
- права на нематеріальні блага, втілені в самій особі¹;

т. – Т. 3 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Из-во Проспект, 2004, с. 316.

¹ Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 15; Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана: дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001, с. 51.

² Цивільне право України : підручник: у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт.кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 235; Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003, с. 173; Бірюков І. А., Цивільне право України : загальна частина / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – Київ : «Наукова думка». – 2000, с. 94–98; Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение : дисс. ...канд. юр. наук / В. А. Жакенов. – М., 1984, с. 60; Підпригора О. А. Загальна теорія цивільного права : підручник для студентів юридичних вузів та факультетів. / О. А. Підпригора, Д. В. Боброва. – К. : Вища школа. – 1992, с. 364; Слесарев В. П. Объект и результат гражданского правонарушения. – Томск : гос. ун-т, 1980, с. 128; Егоров М. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация / М. Д. Егоров. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988, с. 129.

³ Цивільне право України : підручник: у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 235; Бірюков І. А., Цивільне право України : загальна частина / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – Київ : «Наукова думка». – 2000, с. 94–98; Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение : дисс. ...канд.юр.наук / В. А. Жакенов. – М., 1984, с. 60; Підпригора О. А. Загальна теорія цивільного права : підручник для студентів юридичних вузів та факультетів. / О. А. Підпригора, Д. В. Боброва. – К. : Вища школа. – 1992, с. 364; Слесарев В.П. Объект и результат гражданского правонарушения. – Томск. гос. ун-т, 1980, с. 128; Егоров М. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений : единство и дифференциация / М. Д. Егоров. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988, с. 129.

- право захисту від протиправного втручання у сферу приватного життя²;
- права на охорону інтелектуальної та іншої діяльності³;
- права, що сприяють всебічному розвитку особистості;
- права на свободу творчості⁴.

Всі ці поділи мають недоліки:

- одні – не називають критерію розмежування,
- другі класифікації торкаються далеко не всіх особистих немайнових прав,
- треті – нечітко називають групи,
- четверті – називають такі групи прав, які мають неоднозначне тлумачення.

Ми вважаємо за необхідне здійснювати класифікацію за сферою особистих немайнових прав⁵:

1) гуманітарні права (сюди відносяться наступні права, що на сьогоднішній день закріплені в цивільному законодавстві: право на життя, на усунення небезпеки, яка загрожує життю, на охорону здоров'я, на медичну допомогу, на інформацію про стан свого

¹ Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 15; Егоров М. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация / М. Д. Егоров. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988, с. 129; Підпригора О. А. Загальна теорія цивільного права : підручник для студентів юридичних вузів та факультетів. / О. А. Підпригора, Д. В. Боброва. – К. : Вища школа. – 1992, с.364; Цивільне право України : підручник: у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 235; Бірюков І. А., Цивільне право України : загальна частина / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – Київ : «Наукова думка». – 2000, с. 94–98.

² Бірюков І. А., Цивільне право України : загальна частина / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – Київ : «Наукова думка». – 2000, с. 94–98.

³ Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с. 15.

⁴ Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение : дисс. ...канд. юр. наук. / В. А. Жакенов. – М., 1984, с. 60.

⁵ Федюк Л. В. Класифікація особистих немайнових прав у цивільному праві / Л. В. Федюк // Право України, 2005р. – № 6, с. 96.

здоров'я, на таємницю про стан свого здоров'я, права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я, на донорство, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на сім'ю, опіку і піклування);

2) особистісні права (до цієї групи ми відносимо права на особисту недоторканність, право на ім'я, на зміну імені, на використання імені, на повагу до гідності та честі, на повагу до людини, яка померла, на індивідуальність);

3) інформативні права (до даної групи відносимо права на таємницю особистого життя, на інформацію, на особисті папери, на розпорядження особистими паперами, на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів, на таємницю кореспонденції, на захист інтересів при проведенні фото-, кіно-, теле- та відео зйомок, на охорону інтересів особи, що зображена на фотографіях та в інших художніх творах, на інформацію і таємницю про стан здоров'я);

4) соціально-культурні права (до них належать права на місце проживання, на недоторканність житла, на вибір роду занять, на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, особисті немайнові права інтелектуальної власності);

5) демократизаторські права (до названої групи прав ми відносимо право на свободу, на свободу пересування, на свободу об'єднання та мирні зібрання).

Така класифікація здається нам найбільш змістовною, чіткою та не складною у застосуванні.

Що стосується юридичної особи, то їй можуть належати всі названі групи прав, крім першої, оскільки ті притаманні лише фізичній особі за своєю природою. Тобто, за сферою особисті немайнові права юридичної особи поділяються на:

1) особистісні – ті, що дозволяють юридичній особі вирізнити свою особу і її діяльність серед інших. Це особисті немайнові права на найменування, на місцезнаходження, на індивідуальність;

2) інформативні – комплекс прав, пов'язаних з інформацією. До них відносяться особисті немайнові права на інформацію, на різного роду таємниці;

3) соціально-культурні – права, що необхідні для діяльності юридичної особи. Сюди включаються особисті немайнові права на вибір діяльності, на зв'язки, на ділову репутацію;

4) демократизаторські – особисті немайнові права, що впливають з основного принципу демократії – забезпечення свободи. Це права юридичної особи на вільну діяльність, на об'єднання, на конкуренцію.

В принципі, віднесення особистого немайнового права юридичної особи до якоїсь групи не означає, що воно не може виконувати допоміжну функцію іншої групи. Зокрема, останні дві групи прав мають тісні функціональні зв'язки між собою, вони взаємодоповнюють одна одну.

На основі дослідження внутрішніх структурних зв'язків, аналізу базових і похідних структурних компонентів системи, поділяємо особисті немайнові права за призначенням на:

- 1) базові;
- 2) похідні.

Базові особисті немайнові права не є важливішими для особи від похідних, а визначають основний обсяг повноважень, тоді як призначення похідних – доповнити базові. Тобто похідні особисті немайнові права є конструюючими елементами для базових. Так, особисте немайнове право юридичної особи на діяльність є базовим, а його похідними є права на вільну діяльність, на вибір діяльності, на об'єднання, на зв'язки.

Особисті немайнові права можна розділити також за зовнішніми зв'язками з галузями законодавства:

1) конституційні особисті немайнові права. Конституційне законодавство закріплює особисті немайнові права, які можуть стосуватися юридичної особи: право на таємницю кореспонденції, право на недоторканність місцезнаходження, право на об'єднання;

2) господарські особисті немайнові права. Господарське законодавство має відношення до таких прав юридичної особи, як право на інформацію, на вільну діяльність, на вибір діяльності, на конкуренцію, на ділову репутацію, на індивідуальність, на зв'язки;

3) адміністративні особисті немайнові права. Адміністративне законодавство здійснює охорону деяких особистих немайнових прав юридичної особи, зокрема, на конкуренцію, на вибір діяльності, на вільну діяльність, на об'єднання, на інформацію;

4) цивільні особисті немайнові права. Цивільне законодавство на сьогоднішній день закріплює в своїх нормах такі особисті немайнові права юридичної особи: на найменування, на

місцезнаходження, на ділову репутацію, на інформацію та похідні від них.

Про останню групу прав буде йти мова в наступному розділі.

Таким чином, **особисте немайнове право юридичної особи** – це абсолютне суб'єктивне неекономічне право кожної юридичної особи, яке є невіддільним від неї та індивідуалізує її, що діє з моменту створення і до припинення особи. Більшості особистих немайнових прав юридичних осіб притаманні такі ознаки: неекономічність, невіддільність, абсолютність, індивідуалізація, загальність, виникнення з моменту створення особи та дія їх до припинення юридичної особи.

Система особистих немайнових прав юридичної особи – це сукупність елементів цієї системи, тобто кожного з особистих немайнових прав зокрема, які пов'язані між собою та певним чином упорядковані, можуть відображати певну структуру (поділ на інститути) групуватись між собою за певними зв'язками (класифікуватись) та в сукупності створювати систему. Основна характерна риса системи – це тісні взаємозв'язки її складових елементів, які можуть бути зовнішніми та внутрішньо системними.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

3.1. Особисте немайнове право на найменування юридичних осіб

Для цивільних відносин важливе значення має проблема виділення конкретної юридичної особи серед великої кількості їх учасників. Юридична особа вступає у цивільні правовідносини певним чином виділяючись, ідентифікуючи себе серед інших учасників цивільного обороту, набуває і здійснює права та обов'язки від свого імені. Згідно ст. 90 ЦК України юридична особа має своє найменування, яке, на нашу думку, є немайновим благом. Тож першим особистим немайновим правом юридичної особи, яке ми розглянемо, буде право на найменування. Щоб дослідити дане право, необхідно проаналізувати саме поняття найменування, відмежувати його від інших термінів, що тісно переплітаються з ним.

3.1.1. Поняття найменування юридичної особи

Найменування потрібне для індивідуалізації суб'єктів цивільних правовідносин, але крім нього є засоби індивідуалізації, які дуже схожі на найменування, і які дуже часто ототожнюються: «комерційне найменування», «фірмове найменування» (яке також ідентифікують з комерційним), «доменне ім'я», «бренд» тощо.

«Найменування» і суміжні терміни.

Найбільше термін «найменування» ідентифікують з «комерційним найменуванням». Навіть в законодавстві ці два терміни тісно взаємозв'язані, і зміст «найменування юридичної особи» в ст.90 ЦКУ містить два поняття. Перше стосується власне найменування, яке за ч.1 цієї статті містить інформацію про її організаційно-правову форму, інформацію про характер її діяльності. З цього випливає, що **найменування юридичної особи** – це назва юридичної особи, яка інформує про характер діяльності та організаційно-правову форму юридичної особи.

Друге поняття стосується комерційного найменування, і тут воно ототожнюється ще з фірмовим найменуванням¹. Його може мати юридична особа, що є підприємницьким товариством, чи згідно з Господарським кодексом, суб'єктом господарювання². Тобто «комерційне найменування» є допоміжним ідентифікуючим поняттям при здійсненні юридичною особою підприємницької діяльності.

Дослідниця І. В. Кривошеїна визначає під фірмовим найменуванням незмінюване повне чи скорочене найменування юридичної особи, яке ідентифікує її та відрізняє від інших юридичних осіб у процесі здійснення своїх прав й участі в цивільно-правових відносинах³. Вона доводить, що поняття комерційне найменування є більш широким, ніж поняття фірмове найменування. Так, із самої назви «фірмове найменування» випливає його приналежність саме структурі, організації, підприємству. Поняття ж комерційного найменування можна розглядати як таке, що може належати будь-якому суб'єкту (як юридичній, так і фізичній особі), що здійснює комерційну діяльність. Комерційне найменування включає в себе два підвиди: фірмове найменування юридичної особи; найменування, під яким здійснюють свою діяльність фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності⁴.

Тож з цього можна визначити, що поняття «комерційне найменування» і «фірмове найменування» не завжди ідентичні, але для нас має значення відмежування «найменування» від всіх інших понять⁵. Відрізняючи термін «найменування» від «комерційного

¹ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003, ч. 2 ст. 90.

² Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18-22, ч. 1 ст. 159.

³ Кривошеїна І. В. Правове регулювання фірмових найменувань за чинним законодавством України / І. В. Кривошеїна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Випуск 60. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2004. – С. 25–27.

⁴ Кривошеїна І. В. Фірмове найменування: регулювання та правова охорона за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / І. В. Кривошеїна. – Київський національний університет ім.Т.Шевченка. – К., 2007, с. 5.

⁵ Федюк Л.В. Відмежування найменування юридичної особи від суміжних термінів / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного

найменування», будемо мати на увазі, що останнє буде включати й «фірмове найменування».

В дослідженнях А. О. Кодинця обґрунтовується доцільність використання замість терміну «комерційне найменування» поняття «комерційне позначення», відомого міжнародному законодавству¹, і в цьому випадку не буде потреби розмежовувати його від самого «найменування».

Аргументується також, що трансформація назви «позначення», що використовується для ідентифікації юридичної особи, з фірмового на комерційне найменування, не враховує правові традиції та може створити у правозастосовувача хибне уявлення про вільну оборотоздатність комерційного найменування, що суперечить положенням ЦК України².

Відсутність легальної дефініції поняття «комерційне найменування» та подвійний правовий статус підприємства, закріплений в українському законодавстві, стали, за словами дослідника, правовою підставою ототожнення комерційного найменування юридичної особи, як суб'єкта права та назви підприємства, як виду об'єкта права. Тому для характеристики засобу ідентифікації підприємства пропонується використовувати термін «комерційне позначення», відомий міжнародному законодавству як вид засобів індивідуалізації, що є елементом системи об'єктів

законодавства України : збірник наукових статей. Випуск 30. – Івано-Франківськ : ПНУ ім.В.Стефаника, 2012. – С. 149–155.

¹ Кодинець А. О. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. О. Кодинець. – Київський національний університет ім. В. Стефаника. – К. : 2006. – 18 с.; Кодинець А. О. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у цивільному праві України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. О. Кодинець. – Київський національний університет ім.В.Стефаника. – К. : 2006. – 218 с.; Кодинець А. О. Право на засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг : монографія / А. О.Кодинець. – ВПЦ. Київський ун-т. – 2007. – 242 с.

² Кодинець А. О. Проблеми співвідношення виключних прав на засоби індивідуалізації у цивільному праві України / А. О. Кодинець // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 25. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – 2004. – С. 307–312.; Кодинець А. Правовий статус комерційних (фірмових) найменувань за законодавством України / А. Кодинець // Юридична Україна. – 2005. – № 2. – С. 28–33.

інтелектуальної власності та забезпечити його правову охорону на рівні національного законодавства¹.

Російський вчений В. А. Дмитрієв визначає, що комерційним позначенням виступає закріплений законом засіб індивідуалізації юридичної особи, що представляє собою словесне позначення, виключне право на яке виникає у юридичної особи або в силу загальновідомості позначення, або в силу включення до його складу як елементів інших засобів індивідуалізації юридичної особи (фірмове найменування, товарний знак). Право на комерційне позначення є, за його словами, суб'єктивним правом юридичної особи, що включає виняткові правомочності користуватися і розпоряджатися комерційним позначенням або в силу його загальновідомості, або в силу включення до його складу як елементів інших засобів індивідуалізації (фірмового найменування, товарного знака)².

На нашу думку, використання поняття «комерційне позначення» ще більше усугубить проблему ідентифікації в даній термінології, то все ж таки варто залишити без змін позиції українського законодавця.

Отже, зупинимось на проблемі відмежування поняття «найменування» від «комерційного найменування». Дослідник С. І. Іщук називає критерієм їх розмежування мету діяльності юридичної особи: комерційне найменування позначає підприємницьких юридичних осіб, а найменування юридичної особи – всіх інших. Визначальна позиція при розмежуванні найменування юридичної особи та комерційного найменування, на його думку, полягає в юридичній сутності вказаних понять: право на найменування юридичної особи, є одним із немайнових прав суб'єкта господарювання, яке не може бути предметом цивільного обороту.

¹ Кодинець А. О. Проблеми співвідношення комерційного (фірмового) найменування та комерційного позначення / А. О. Кодинець // Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Юридичні читання молодих вчених». 23-24 квітня 2004. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. – С. 357–360.

² Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитриев. – Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 6.

Комерційне найменування – об’єкт права інтелектуальної власності, і в результаті його використання в суб’єкта виникає комплекс майнових прав¹.

Така ідея знаходить підтримку серед науковців. Так, Ю. Є. Атаманова вважає, що існування найменування юридичної особи направлене на реалізацію публічно-правової функції ідентифікації, тобто вирізнення юридичної особи перед органами державної влади. Комерційне найменування повинно розглядатися як позначення суб’єкта-власника серед споживачів та контрагентів².

Схожу точку зору висловлює В. І. Єрмоєнко: найменування юридичної особи, за його словами, є особистим немайновим правом, в цій якості воно індивідуалізує юридичну особу в цілому як організацію, яка виступає в майнових та особистих немайнових відносинах від свого імені. Фірмове найменування юридичної особи – це об’єкт права промислової власності, майнове право, яке індивідуалізує особу як учасника цивільного обороту³. Хотілося б уточнити, що все ж таки найменування є немайновим благом.

Наступним аргументом при розмежуванні вказаних понять є законодавча норма про факультативний характер права на комерційне найменування, в цьому аспекті норми як ч. 2 ст. 90 ЦК України, так і ч. 1 ст. 159 ГК України, одностайні – особа може мати комерційне найменування. На такий аспект при розмежуванні досліджуваних понять вказують також Ю. Л. Бошицький і О. О. Козлова, які підкреслюють, що підприємницьке товариство, виходячи із ст. 90 ЦК України, може мати комерційне найменування, а може і не мати, якщо це не є необхідним для її підприємницької діяльності⁴.

¹ Іщук С. І. Право інтелектуальної власності на комерційне (фірмове) найменування : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Іщук. – Львівський національний університет ім. І. Франка. – Л., 2009. – 207 с.

² Атаманова Ю. Е. Участие в хозяйственных обществах правами промышленной собственности: правовые проблемы передачи инновационного продукта : монография / Ю. Е. Атаманова. – Х., 2004, с. 57–58.

³ Еременко В. И. Гражданский кодекс Российской Федерации и интеллектуальная собственность / В. И. Еременко // Государство и право. – 2003. – № 1, с. 42.

⁴ Комерційні найменування в Україні: основні правові аспекти / Ю. Л. Бошицький, О. О. Козлова, Г. О. Андрущук ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Юридична думка, 2006, с. 12.

Висловлений аргумент критикується російськими цивілістами, оскільки Цивільний кодекс Російської Федерації закріплює обов'язок комерційних організацій виступати в цивільному обороті під фірмовим найменуванням. Зазначається, що істотна особливість права користування фірмовим найменуванням встановлена в інтересах інших учасників цивільного обороту і споживачів, які вправі знати, з ким мають справу¹. Проте, наше законодавство такого обов'язку не встановлює, тому можна підтримати попередніх авторів.

На думку С. І. Іщука, норми чинного законодавства щодо можливості, а не обов'язку використовувати право на комерційне найменування абсолютно узгоджуються із суттю комерційного (фірмового) найменування як об'єкта права інтелектуальної власності, в результаті використання якого в особи виникає комплекс майнових прав. Якщо б законодавець зобов'язав підприємницьких юридичних осіб бути суб'єктами права на комерційне найменування, то це б суперечило диспозитивному методу правового регулювання, який застосовується в даних правовідносинах і в цьому випадку необхідно виключати комерційне найменування із системи об'єктів права інтелектуальної власності².

Різниця між поняттями «комерційне найменування» та «найменування» юридичної особи також очевидна, виходячи із підстав виникнення права на кожне із них. Найменування юридичної особи вказується в реєстраційних документах, передбачених ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», вноситься до єдиного державного реєстру, тобто підлягає обов'язковій реєстрації³. Право на комерційне найменування виникає з моменту його використання, а можлива реєстрація не повинна мати правовстановлюючого значення.

¹ Гражданское право : учеб. в 3 т. : Т. 3 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Из-во Проспект, 2004, с. 267.

² Ішук С. І. Право інтелектуальної власності на комерційне (фірмове) найменування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. І. Ішук. – Львівський національний університет ім. І. Франка. – Л., 2009, с. 67.

³ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15. 05. 2003 р. (зі змінами і доповненнями) / Відомості Верховної Ради. – 2003. – № № 31–32. – Ст. 263.

Наступним аргументом на користь позиції про розмежування вказаних понять на основі різної їх юридичної суті є те, що розгляд комерційного найменування як виду звичайного найменування юридичної особи унеможливить реалізацію принципу виключності фірмового найменування. З точки зору вимог до найменування юридичної особи можливе одночасне існування юридичних осіб із схожими найменуваннями, наприклад, ППО АТХК «Київміськбуд», ДП «ГП №1» «Київміськбуд», ПАТ «ХК» «Київміськбуд», ТОВ «ІБГ» «Київміськбуд»¹, тому державний реєстратор не вправі відмовити у проведенні державної реєстрації таких юридичних осіб, якщо до нього надійдуть відповідні документи. Однак після судового розгляду спорів між такими юридичними особами щодо неправомірного використання фірмових найменувань господарськими судами приймаються рішення про заборону використання однієї із осіб спірного слова, як «Київміськбуд»².

Таким чином, поняття «найменування юридичної особи» та «комерційне найменування», незважаючи на можливість бути тотожними за змістом, є абсолютно різними за юридичною суттю: на відміну від найменування юридичної особи, комерційне найменування є об'єктом права інтелектуальної власності та охороняється за допомогою механізму виключних майнових прав; набуття прав інтелектуальної власності на комерційне найменування носить факультативний характер; різниця між правовими категоріями найменування і комерційне найменування юридичної особи полягає у неоднакових підставах виникнення прав на них. Моментом виникнення права на найменування юридичної особи, на відміну від комерційного найменування, вважається державна реєстрація юридичної особи³.

Найменування юридичної особи звичайно ж може бути покладено в основу інших засобів його індивідуалізації: комерційного,

¹ <http://www.drsu.gov.ua>.

² Постанова Вищого господарського суду України від 01.03.2005 року по справі № 11/245. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua>.

³ Ішук С. І. Право інтелектуальної власності на комерційне (фірмове) найменування : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Ішук. – Львівський національний університет ім. І. Франка. – Л., 2009, с. 11.

фірмового найменування, доменного ім'я, торгівельної марки, бренду, логотипу.

Поняття найменування.

Щоб дати визначення поняттю «найменування», слід звернутися до наукових джерел з цивілістики. Так, за дослідженням В. А. Дмитрієва, найменуванням юридичної особи є словесне позначення, яке містить вказівку на організаційно-правову форму юридичної особи і зазначене в її засновницьких документах, індивідуалізує конкретну юридичну особу серед інших учасників цивільних відносин¹.

Щодо найменування юридичної особи, можна з повною мірою впевненості стверджувати про наявність взаємозв'язку його з діловою репутацією організації як оцінки професійних якостей юридичної особи. Будучи візитною карточкою юридичної особи, найменування нерозривно пов'язане із самою особою його носія, тобто юридичною особою. Під цим ім'ям юридична особа вчиняє правочини та інші юридичні дії, несе юридичну відповідальність і здійснює свої права та обов'язки, рекламує та реалізує свою продукцію. Необхідно погодитися з думкою П. Б. Мегса, а також А. П. Сергєєва, котрі вказують, що найменування, яке стало популярним у споживачів і користується довірою у ділових партнерів, приносить підприємцю (в даному випадку, юридичній особі) не тільки чимало дивідендів, але і заслужену повагу в суспільстві і визнання його заслуг².

В науці цивільного права зустрічається наявність деяких вимог (ознак), що пред'являються до найменування. Так, А. П. Сергєєв до числа таких ознак відносить наступні: істинність, винятковість та сталість (незмінність) найменування³.

Істинність найменування зводиться насамперед до того, що воно, індивідуалізуючи конкретну юридичну особу, надає третім особам деяку інформацію. При цьому такі відомості повинні

¹ Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитриев. – Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 47.

² Мегс П. Б. Интеллектуальная собственность / П. Б. Мегс, А. П. Сергеев. – М. : Юрист, 2002.

³ Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации / А. П. Сергеев. – М. : 1996. – С. 521–523.

відповідати реальному організаційно-правовому положенню організації. У зв'язку з цим у найменуванні юридичної особи повинна бути вказана його організаційно-правова форма, а у передбачених законом випадках й інші характеристики організації та її діяльність.

О. І. Гуменюк виділяє такі ознаки найменування юридичної особи: немайна природа, що означає відсутність майнової цінності при виконанні функції індивідуалізації юридичної особи; невіддільність найменування від його носія, а нерозривний зв'язок його з юридичною особою визначають такі його властивості, як непередаваність і нетоварність; безстроковий характер, який означає, що найменування юридичної особи супроводжує її з моменту виникнення до моменту ліквідації¹, які, на наш погляд, більше притаманні не самому найменуванню, а праву на нього.

Виходячи з вищевказаного, **найменування** можна визначити як словесне, істинне, виключне та незмінне позначення юридичної особи, яке містить вказівку на її організаційно-правову форму, інколи й характер діяльності що індивідуалізує юридичну особу серед учасників цивільних правовідносин, не порушуючи при цьому права і законні інтереси інших осіб².

В законі дефініція найменування відсутня, він тільки вказує, що найменування містить інформацію про організаційно-правову форму та про характер діяльності³. Проте, не всі юридичні особи повинні містити в найменуванні вказівку на організаційно-правову форму.

Так, згідно вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу, затверджених Наказом Міністерства юстиції України, цього не повинні містити найменування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів влади АРК, державних, комунальних організацій, закладів, установ. Але всі без виключення юридичні

¹ Гуменюк О. І. Право на найменування як особисте немайнове право юридичної особи / О. І. Гуменюк // Вісник Одеського національного університету. Правознавство, 2010. – Випуск 22.

² Федюк Л. В. Поняття найменування юридичної особи / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. Випуск 29. – Івано-Франківськ : ПНУ ім.В.Стефаника, 2012. – С. 161–169.

³ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, ст. 90.

особи мають назву, яка може складатися з власної назви юридичної особи, а також містити інформацію щодо мети діяльності, виду, способу утворення, залежності юридичної особи та інших відомостей¹.

На практиці учасники цивільного обороту в першу чергу звертають увагу не на організаційно-правову форму, а на власну назву організації, оскільки саме вона несе основне змістове навантаження. У найменуванні захисту насамперед підлягають такі елементи як словесний (семантичний) і звучання (фонетичний). Вони можуть захищатися як сукупно, так і окремо. Наприклад, назви фінського виробника побутової техніки «ASKO» та страхової компанії «АСКО» пишуться по-різному, а звучать однаково². У межах вузького географічного району можливо дублювання найменувань в силу поширеного використання у власних назвах однакових складових (наприклад, «інформ», «інвест») або слів, різних за написанням, але по звучанню досить схожих (наприклад, «Дріада» і «Тріада», «Бриз» та «Приз»). Звичайно ж, новизну найменування не можна трактувати в тому ж аспекті як щодо об'єктів інтелектуальної власності, таких як винахід, промисловий зразок, корисна модель, товарний знак. Абсолютна новизна, оригінальність найменування в даному випадку неможливі й не передбачаються чинним законодавством.

Зустрічається дуже багато схожих найменувань юридичних осіб. На початку 90-х років різко збільшилась кількість юридичних осіб, що породило велику кількість тотожних або схожих найменувань, оскільки державна реєстрація більшості з них здійснювалася і здійснюється на місцевому рівні. В якості ще однієї причини можна вказати відсутність повної інформації про найменування зареєстрованих юридичних осіб, через відсутність їх єдиного реєстру, проте на сьогодні ситуація змінилася.

Слід зауважити, що зараз ця проблема частково вирішується. Сформована база даних Єдиного державного реєстру юридичних осіб

¹ Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу : Наказ Міністерства юстиції України від 5.03.2012, № 368/5.

² Дедиков С. В. Фирменное наименование / С. В. Дедиков // Финансовая газета. – 1997, № 37.

та фізичних осіб-підприємців¹. Ми бачимо, що є багато схожих найменувань, наприклад, виробничо-комерційна компанія «АРС» і товариство з обмеженою відповідальністю «АРС». Проте вони не є тотожними, оскільки крім однакової назви найменування складають різні організаційно-правові форми. Вважаємо, що слід розробити більш вузький перелік юридичних осіб, які мають однакові назви та повідомити їх про існування схожих найменувань, щоб вирішити питання схожості назв. Проте вирішувати проблему вони можуть лише за власним бажанням, маючи право перереєструвати юридичну особу, вирішити спір між собою чи з'ясувати пріоритетність в судовому порядку. Але, на нашу думку, далеко не всі юридичні особи будуть з'ясовувати стосунки в суді відносно первинності власних найменувань, оскільки вони зареєстровані згідно законодавства.

Видається, що для вирішення питання про тотожність або ступеня подібності фірмових найменувань слід використовувати не один єдиний критерій, а їх сукупність. Аналіз існуючих в літературі з цього приводу думок дозволяє вибудувати таку систему критеріїв: організаційно-правова форма; предмет діяльності організації (професійна сфера діяльності). Якщо при наявності спору між юридичними особами буде встановлено, що сфери їх підприємницької діяльності достатньо далекі один від одного і не перетинаються, це означає, що вони обслуговують різний контингент споживачів і прямої конкуренції тут бути не може; територіальна сфера діяльності юридичної особи. Так, інтереси організацій, що мають подібні найменування, можуть не перетинатися, якщо території їх підприємницької діяльності досить віддалені один від одного; ступінь популярності юридичної особи серед споживачів і підприємницьких кіл. Даний фактор відіграє важливу роль у вирішенні спорів про винятковість прав на найменування.

Таким чином, питання про подібність найменувань має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням всіх фактичних обставин, включаючи розглянуті вище фактори².

¹ <http://www.drso.gov.ua>.

² Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитриев. – Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 55.

Повертаючись до вимог написання найменувань юридичних осіб, слід також сказати, що забороняється використовувати в найменуваннях юридичних осіб приватного права найменування органів державної влади або органів місцевого самоврядування, похідних від цих найменувань, історичних державних найменувань, перелік яких установлюється Кабінетом Міністрів України. Законами України може заборонятися використання певних термінів чи аббревіатур¹.

Найменування окремих юридичних осіб можуть мати свої особливості. Так, найменування установи має містити інформацію про характер її діяльності, найменування комунальних підприємств, державних та комунальних організацій (закладів, установ), дочірніх підприємств, підприємств споживчої кооперації та підприємств об'єднань громадян або релігійних організацій можуть містити інформацію про засновника цієї юридичної особи. Слово «національний» використовується у найменуванні закладів (установ) України гуманітарної сфери, які набувають статусу національного².

Що стосується товариства, то його найменування не може вказувати на належність до відповідних міністерств, інших центральних органів виконавчої влади і громадських організацій. Найменування повного товариства має містити імена (найменування) всіх його учасників, слова «повне товариство» або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з доданням слів «і компанія», а також слова «повне товариство». Найменування командитного товариства має містити імена (найменування) всіх повних учасників, слова «командитне товариство» або містити ім'я (найменування) хоча б одного повного учасника з доданням слів «і компанія», а також слова «командитне товариство»³.

Підприємства, установи та організації не мають права використовувати у своїх найменуваннях термін «кредитна спілка» і

¹ Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу : Наказ Міністерства юстиції України від 5.03.2012, № 368/5., п. 1.

² Про Положення про національний заклад (установу) України : Указ Президента України від 16.06.95, № 451.

³ Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу : Наказ Міністерства юстиції України від 5.03.2012, № 368/5., п. 2.

не підлягають державній реєстрації під найменуваннями, які включають цей термін, якщо вони створені в іншому порядку, ніж це передбачено законом¹.

Що стосується таких юридичних осіб як банк, то його найменування має містити слово «банк», а також вказівку на організаційно-правову форму. Слово «банк» та похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком України як банк і мають банківську ліцензію. Виняток становлять міжнародні організації, що діють на території України відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та законодавства України. Не дозволяється використовувати для найменування банку назву, яка повторює вже існуючу назву іншого банку або вводить в оману щодо видів діяльності, які здійснює банк. Вживання у найменуванні банку слів Україна, державний, центральний та національний можливе лише за згодою Національного банку України. Відокремлений підрозділ банку використовує найменування лише того банку, відокремленим підрозділом якого він є. До назви відокремленого підрозділу банку може додаватися найменування місцезнаходження цього відокремленого підрозділу².

Найменування пенсійного фонду має містити вказівку на вид фонду, словосполучення «недержавний пенсійний фонд» чи просто «пенсійний фонд» та повинно відрізнятися від найменувань будь-яких інших пенсійних фондів, створених на території України. «Недержавний пенсійний фонд» та «пенсійний фонд» можуть використовуватись Пенсійним фондом України та його органами, а також підприємствами, установами й організаціями, що перебувають в управлінні Пенсійного фонду України у назвах юридичних осіб, що створюються відповідно до закону³.

¹ Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001, № 2908-III / Відомості Верховної Ради України. – 2002, № 15. – ст. 101.

² Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу : Наказ Міністерства юстиції України від 5.03.2012, № 368/5., п. 2.

³ Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003, № 1057-IV / Відомості Верховної Ради України, 2003, № 47–48. – ст. 372.

У назві корпоративного інвестиційного фонду зазначаються словосполучення «корпоративний інвестиційний фонд» та тип і вид фонду. Якщо фонд є венчурним, це відображається у його назві. Словосполучення «корпоративний інвестиційний фонд», «пайовий інвестиційний фонд» та похідні від них можуть використовуватись лише у назвах відповідних інститутів спільного інвестування, що створені згідно із законом¹.

Назва «торгово-промислова палата» та утворені на її основі словосполучення можуть використовуватись лише стосовно організацій, створених відповідно до закону, а інші організації не мають права використовувати у своїх назвах словосполучення «торгово-промислова палата», «торгова палата» чи «промислова палата»².

Найменування асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань складається з загальної та індивідуальної частин. Загальна частина найменування містить слово «асоціація» чи те, яким позначається добровільне об'єднання асоціацій, та має відтворювати статус асоціації. Індивідуальна частина найменування має відрізнятися від найменувань уже зареєстрованих в установленому порядку асоціацій, а індивідуальна частина найменування всеукраїнської асоціації має містити назву територіального рівня органів місцевого самоврядування, які об'єднує ця асоціація³.

У назві юридичної особи слова «страховик», «страхова компанія», «страхова організація» та похідні від них дозволяється використовувати лише тим, які мають ліцензію на здійснення страхової діяльності. У назві страховика використання слів «державна», «національна» або похідних від них дозволяється лише за умови, що єдиним власником такого страховика є держава⁴.

¹ Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) : Закон України від 15.03.2001, № 2299-III / Відомості Верховної Ради України. – 2001, № 21. – ст. 103.

² Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997. – № 671/97-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1998, № 13. – ст. 52.

³ Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу : Наказ Міністерства юстиції України від 5.03.2012, № 368/5., п. 2. 12.

⁴ Там само, п. 2. 13.

Найменування громадських об'єднань складаються із загальної та власної частин. Загальна частина зазначає організаційно-правову форму громадського об'єднання, такі як громадська організація чи громадська спілка. Власна назва не повинна бути тотожною з назвами інших громадських об'єднань, які зареєстровані в установленому законом порядку. Власна назва може містити ім'я чи псевдонім фізичної особи, якщо вона (або її спадкоємець) дасть згоду на це. Обласні, міські, районні організації, первинні осередки політичної партії та інші структурні утворення, передбачені статутом партії, використовують назву політичної партії з доповненнями, які визначають їх місце в організаційній структурі політичної партії¹. Визначення «профспілка» чи похідні від нього можуть використовувати у своєму найменуванні лише ті організації, які діють на підставі закону².

Найменування релігійних організацій мають певні особливості, що пов'язано з традиціями і конфесійними правилами щодо кожного з їх видів. Так, перелік видів релігійних організацій, закріплений в законодавстві, складений у відповідності з їх офіційними загальноновизнаними світськими назвами. Проте це не забороняє релігійній організації за статутом мати її традиційну назву³. Наприклад, релігійна громада за статутом може мати назву «парафія» або «помісна церква».

Не можна змішувати традиційні назви релігійних громад з традиційними назвами культових споруд, в яких вони здійснюють релігійні обряди, бо культові споруди (храми, церкви) можуть носити назву, що пов'язана з конкретними історичними подіями або називатися ім'ям того чи іншого святого. У такому випадку назва культової споруди ніякого відношення до назви релігійної громади мати не повинна, тобто остання не може мати тотожну з культовою будівлею назву.

¹ Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу : Наказ Міністерства юстиції України від 5.03.2012, № 368/5., п.2.

² Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999, № 1045-XIV / Відомості Верховної Ради України. – 1999, № 45. – ст. 397.

³ Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991, № 987-XII. / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991, № 25. – ст. 283.

Проте монастирі, як окремі культові споруди, теж можуть мати персональні назви, але вони традиційно стосуються і монастиря, як комплексу споруд спеціального призначення, так і чернечої громади, яка є власником або користувачем цих споруд. Наприклад, під поняття Христо-Воздвиженський чоловічий монастир Тернопільської єпархії Української Православної Церкви Київського патріархату підпадає і чернеча громада, і культова споруда. Релігійні управління (центри) за своїми статутами мають подвійну назву – власну і назву релігійного об'єднання, структурним підрозділом якого вони є, наприклад, «Єпархіальне управління Української Православної Церкви». Релігійні братства за традицією також мають назви, але які не пов'язані з матеріальними об'єктами, наприклад, «Релігійне братство Андрія Первозваного». Духовні навчальні заклади за своїми статутами можуть мати традиційні назви (семінарія) і загальноприйняті (академія, інститут)¹.

Стосовно правил написання найменування юридичної особи, то назва юридичної особи береться у лапки та зазначається безпосередньо після організаційно-правової форми суб'єкта господарювання (крім органів державної влади, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим, державних, комунальних організацій, закладів, установ). Використання лапок у найменуванні юридичної особи не є ознакою для визначення тотожності найменувань. При написанні найменування юридичної особи використовуються: літери українського алфавіту – при написанні найменування українською мовою; літери латинського алфавіту – при написанні найменування англійською мовою; розділові знаки та символи; арабські та римські цифри².

Таким чином, особливості найменування залежать від виду юридичної особи. Тож при виборі свого найменування юридична особа повинна враховувати норми не лише загального, але й спеціального законодавства.

¹ Піддубна В. Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. Ф. Піддубна. – Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008, с. 88.

² Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу : Наказ Міністерства юстиції України від 5.03.2012, № 368/5., п. 3.

3.1.2. Особисте немайнове право на найменування та його зміст

Право на найменування являє собою юридично забезпечену можливість поведінки юридичної особи, яка виражається у використанні найменування в своїй діяльності. Російський вчений В. А. Дмитрієв стверджує, що право на найменування юридичної особи слід розглядати як гарантовану законом можливість юридичної особи виступати в цивільному обороті під власним найменуванням, яким є словесне позначення організації, містить вказівку на її організаційно-правову форму, що відповідає вимогам істинності, винятковості і сталості, і служить цілям індивідуалізації юридичної особи серед інших учасників цивільних правовідносин¹.

Ознаками права юридичної особи на найменування є:

1) невідчужуваність, невіддільність від носія. Будучи необхідним засобом індивідуалізації юридичної особи, фірмове найменування органічно пов'язане із самою особистістю організації і супроводжує її протягом усього часу існування останньої у всіх суспільних відносинах. Невідчужуваність, як одна з особливостей права на найменування, впливає насамперед з функціонального призначення даного засобу індивідуалізації. В даному випадку воно виступає як ім'я певного суб'єкта цивільних відносин, тому воно невіддільне від свого носія, що слід розглядати як встановлене законом правило;

2) відсутність економічного змісту, нетоварність. Це відноситься і до найменування, але при цьому слід відзначити наявність його певної економічної цінності для юридичної особи. Так, порушення права на фірму часто викликає майново-правові наслідки для юридичної особи;

3) виключність. Це забезпечує їх носію вчинення всіх дозволених законом дій з одночасною заборонаю всім третім особам вчинення зазначених дій без згоди правоволодільця. Виключне право на використання найменування означає, що тільки сам власник може використовувати дане найменування. Всі інші особи не мають права цього робити, вони можуть здійснювати його використання тільки з

¹ Дмитрієв В.А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности: Дисс. ...канд.юр.наук: 12.00.03. / Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003. – 210с., с.44.

дозволу власника, інакше їх дії неправомірні. Нематеріальні об'єкти, до яких належить найменування, взагалі можуть захищатися тільки за допомогою виняткових прав. Саме шляхом визнання за суб'єктивним правом на використання найменування виняткового характеру можливе забезпечення реального захисту прав юридичної особи;

4) абсолютність. Винятковий характер права на найменування обумовлює також і його абсолютний характер, який проявляється у відсутності точної визначеності кола зобов'язаних осіб, що протистоять власнику. Обов'язок, що відповідає абсолютному праву, полягає в утриманні від вчинення дій, що порушують абсолютне право. Так, порушником абсолютного права може виявитися будь-яка особа, закон захищає дане суб'єктивне право від усіх і кожного, тобто невизначеного кола осіб. Іншими словами, власнику протистоїть не якась конкретна особа, яка зобов'язана здійснити чи утриматися від будь-яких дій, а всі особи, на яких покладається обов'язок не порушувати право на найменування і не перешкоджати власнику в здійсненні його повноважень;

5) індивідуалізація. Право на найменування юридичної особи виділяє конкретну організацію з усієї маси існуючих юридичних осіб. Конкретне найменування притаманне лише певній юридичній особі та індивідуалізує її. Серед великої кількості юридичних осіб з їх різноманітною діяльністю, найменування виконує індивідуалізуючу, правомірну, юридично значущу роль для діяльності юридичної особи, яка виконується в певних цивільно-правових формах і має ціль вирішення юридичної особи серед інших суб'єктів цивільних правовідносин;

б) специфічність виникнення і припинення. Правом на найменування юридична особа володіє безстроково, протягом невизначеного проміжку часу, поки існує його носій. Виникає воно з початком створення юридичної особи, а припиняє свою дію право з моменту ліквідації. Однак, не тільки з ліквідацією юридичної особи пов'язується можливість припинення права на найменування в організації. Такими підставами можуть виступати й інші обставини, до яких можна віднести як правомірні дії юридичної особи, так і правопорушення. До них можна віднести і реорганізацію юридичної особи, і відмову від найменування та його зміну, і рішення суду про

невідповідність найменування вимогам закону, порушенням прав чи законних інтересів інших осіб¹.

Здійснюючи дослідження права юридичної особи на найменування, слід згадати про правомочності, що складають дане право. Ціллю використання назви виступає індивідуалізація конкретної юридичної особи, а вона досягається за допомогою здійснення різних дій, які й складають конкретні форми реалізації права на найменування.

В юридичній літературі висловлена думка, що суб'єктивне цивільне право складається з трьох елементів (правомочностей):

- 1) право на свої дії,
- 2) на вимогу певних дій від зобов'язаної особи,
- 3) дії, спрямовані на захист².

Така позиція не дозволить в повній мірі розкрити зміст права на найменування юридичної особи. Доцільніше розглядати право на найменування та його зміст через такі правомочності як володіння, користування та розпорядження, схоже з правом власності. Проте існує відмінність у понятті розпорядження, оскільки у праві власності воно означає визначення долі речі з можливим відчуженням. Стосовно особистих немайнових прав, розпорядження полягає також у визначенні долі блага, але враховуючи, що це благо нематеріального характеру, відчужити його практично неможливо, за деякими винятками.

Можливість особи мати розглядуване благо вбачається, за словами Р. Ю. Молчанова, називати належністю. Таке позначення даної правомочності дозволило б відокремити елемент змісту суб'єктивного права на нематеріальне благо від володіння, як елемента змісту суб'єктивного права власності, тобто речового права. Адже найменування належить особі, вона його має, а не володіє ним. Тож одну з правомочностей особистого суб'єктивного права на найменування можна сформулювати наступним чином: належність –

¹ Федюк Л. В. Право на найменування юридичної особи / Л. В. Федюк // Вісник Господарського судочинства. – 2013, № 1. – С. 87–91.

² Цивільне право України. Академічний курс. Підручник у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. — К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1, с. 68–69; Цивільне право України : підручник у 2 кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. — К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1, с. 82.

це юридично забезпечена можливість особи мати певне найменування, називатись своїм іменем¹. На наш погляд, перейменування правомочності по володінню на належність не грає суттєвої ролі стосовно права на найменування.

Зміст цього права Р. Ю. Молчановим пропонується розкривати через наступні правомочності:

1) належність, як юридично забезпечену можливість юридичної особи мати певне найменування, називатись ним. Таке позначення даної правомочності дозволило б відокремити елемент змісту суб'єктивного права на нематеріальне благо від володіння, як елемента змісту суб'єктивного права власності, тобто речового права;

2) використання, як юридично забезпечену можливість юридичної особи видобувати корисний ефект з найменування в результаті його експлуатації, задовольняти потреби завдяки корисним властивостям, використовувати його вступаючи в цивільні правовідносини;

3) розпорядження, як юридично забезпечену можливість визначити правову долю найменування, в тому числі шляхом його зміни².

М. Н. Малєїна стверджувала, що правомочність володіння в цьому праві полягає в тому, що особа має певне благо – в даному випадку найменування, яке зафіксоване в документах (установчих документах) та зареєстроване у відповідних органах реєстрації³.

Володіючи правом на найменування юридична особа вправі вимагати від необмеженого кола третіх осіб утримуватися від будь-якого роду дій, що порушують його право, а в разі порушення звертатися за захистом до органів держави (суд, антимонопольні органи та ін.). Однак, як зазначають деякі автори, найменування всупереч волі власника може згадуватися будь-якими зацікавленими особами в засобах масової інформації, різних публікаціях, рейтингах,

¹ Молчанов Р. Ю. Ім'я як особисте немайнове благо / Р. Ю. Молчанов // *Юридична Україна*. – К. : 2008. – № 10 (70). – С. 58–63.

² Молчанов Р. Ю. Здійснення та цивільно-правовий захист особистого немайнового права на ім'я : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / Р. Ю. Молчанов. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2009, с. 7.

³ Малєїна М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита / М. Н. Малєїна. – М. : МЗ Пресс. – 2000, с. 114.

узагальненнях правозастосовчої практики тощо. При цьому найменування не повинно спотворюватися, створювати у публіки помилкового уявлення про організаційно-правовий статус юридичної особи, про його предмет діяльності та відносини з третіми особами¹.

Правомочність користування найменуванням, виходячи з поглядів М. Н. Малєїної, полягає у можливості особи користуватись ним, беручи участь у всіх суспільних відносинах, вимагати від інших називати її належним чином, давати дозвіл на користування своїм найменуванням іншим учасникам цивільних відносин².

Разом з тим, не можна не погодитись з В. А. Дозорцевим, який стверджує, що зміст користування у праві власності та у праві на нематеріальне благо є різними. Відмінність полягає в тому, що матеріальний об'єкт може застосовуватись у зв'язку зі своєю обмеженістю у просторі в той чи інший момент часу тільки однією особою чи обмеженим, чітко визначеним колом осіб. Нематеріальне благо, як необмежене у просторі, може бути використано одночасно невизначеним колом осіб та будь-де. Наприклад, за допомогою мережі Інтернет, найменування може бути використано одночасно будь-ким, в будь-якому місці, і коло таких осіб, що використовують його, є абсолютно невизначеним. Нематеріальний об'єкт не підлягає амортизаційному зносу, що впливає на дію права у часі³.

Але головна відмінність між використанням такого нематеріального блага як найменування та користуванням речами, що впливає з права власності, полягає в тому, що вони базуються на різних принципах. Для правомочності використання найменування характерна наявність спеціально встановленої заборони здійснення такого використання третіми особами у конкретних випадках, а за відсутності такої заборони існує свобода використання. Тож правомочність по використанню найменування є юридично забезпеченою можливістю юридичної особи вилучати корисний ефект

¹ Дедиков С. В. Фирменное наименование / С. В. Дедиков // Финансовая газета. – 1997, № 37; Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. – М. : 1996. – С. 521–523.

² Малєина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан / М. Н. Малєина. — М. : Юридическая литература, 1991, с. 114.

³ Дозорцев В. А. Понятие исключительного права / В. А. Дозорцев // Проблемы современного гражданского права : сборник статей / В. А. Дозорцев. — М. : Городец, 2000, с. 290, 291.

в результаті його експлуатації, задовольняти свої потреби¹.

Правомочність користування проявляється в можливості виключного користування найменуванням юридичної особи в правочинах, на вивісках, оголошеннях, на бланках, рахунках, печатках, в рекламі і т.д. Найменування виступає як необхідний атрибут ділового обороту, який, виділяючись в якості засобу індивідуалізації юридичної особи, може слугувати також опосередковано і цілям відмінності товарів, робіт і послуг однієї юридичної особи від аналогічних товарів, робіт і послуг іншої. Тобто, юридична особа може розміщувати власну назву на своїх товарах, упаковках тощо. Вона має можливість використовувати найменування при укладенні різних договорів та інших не заборонених законом юридичних дій. Користування найменуванням може виявлятися у використанні назви для комерційного найменування, торгівельної марки, доменного імені тощо.

Третя правомочність права на найменування проявляється в можливості розпорядження ним, включаючи можливість передати найменування іншій юридичній особі, виходячи з того, що розпорядження – це можливість визнати юридичну і фактичну долю об'єкта шляхом зміни його приналежності (відчуження), стану, призначення тощо².

Говорячи про правомочність розпорядження найменуванням, слід зупинитися на наступних моментах. За ч. 4 ст. 90 ЦК України в разі зміни найменування юридична особа повинна помістити оголошення в друкованих засобах інформації, в яких публікуються відомості про державну реєстрацію, та повідомити про таку зміну особам, з якими вона перебуває в договірних відносинах. За публікацію повідомлень в ЗМІ справляється плата в розмірі трьох неоподаткованих мінімумів доходів громадян³. Тож, разом з правом,

¹ Молчанов Р. Ю. Здійснення та цивільно-правовий захист особистого немайнового права на ім'я : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / Р. Ю. Молчанов. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2009, с. 61.

² Суханов Е. А. Лекции о праве собственности / Е. А. Суханов. — М. : Юридическая литература. – 1991, с. 20; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за відп. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1, с. 533.

³ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15. 05. 2003 р. (зі змінами і доповненнями) / Відомості Верховної Ради. – 2003. – № № 31–32, ч. 5 ст. 22.

юридична особа має деякі обов'язки при розпорядженні своїм найменуванням.

Таким чином, особисте немайнове право на найменування – це надана особі міра можливої поведінки, з метою задоволення її потреб, яка полягає в можливостях здійснення певних дій по відношенню до свого найменування самою уповноваженою особою, та в можливостях уповноваженої особи вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб¹. Воно може бути охарактеризоване як особисте, абсолютне, економічне та невіддільне від свого носія за існування останнього.

3.1.3. Захист особистого немайнового права на найменування

Захист особистих немайнових прав полягає у можливості використання в межах, визначених законом, засобів самозахисту, а також у можливості звернення до відповідного державного, самоврядного чи громадського органу або уповноваженої особи за захистом свого права чи інтересу².

Змістом права на захист особистих немайнових прав є такі повноваження: вимагати утримуватись від порушення цих прав; вимагати припинення всіх діянь, якими порушуються ці права; вимагати відновлення особистих немайнових прав у випадку їх порушення; вимагати визнання права або усунення сумнівів щодо належності суб'єктивного права особі.

Отже, право на захист найменування – це охоронюване суб'єктивне право, яке є самостійним і виникає з моменту порушення регулятивного суб'єктивного права на ім'я чи його оспорювання. Як і будь-яке суб'єктивне право, право на захист імені містить в собі можливість вчинення уповноваженою особою власних дій та можливість вимоги певної поведінки від зобов'язаної особи. Його структура вбирає в себе позитивну поведінку уповноваженої особи та

¹ Молчанов Р. Ю. Особисте немайнове право на ім'я / Р. Ю. Молчанов // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали науково-практичної конференції, 31 травня 2008 р. – Харків : ХНУВС, 2008, с. 378–380.

² Цивільне право України / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова – К. : Істина. – 2003, с. 183.

можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаного суб'єкта. Ця вимога носить двосторонній характер: з однієї сторони, вона має матеріальний характер та адресується до зобов'язаної особи, з іншої сторони – має процесуальний характер та адресується до держави в особі її юрисдикційних органів. У тому випадку, коли можливість пред'явлення вимоги реалізується через юрисдикційні органи держави, то мова повинна йти про примусове здійснення вимоги уповноваженої особи.

Змістом права на захист найменування є: вимога не порушувати це право; вимога припинення всіх дій, якими порушується право на найменування; вимога щодо відновлення права на найменування у разі його порушення; вимога визнання права на певне найменування за юридичною особою. При цьому захист права на найменування – це дії по запобіганню, припиненню порушення права на найменування або відновленню чи визнанню цього порушеного права¹.

Шляхом захисту відбувається: відновлення початкового стану потерпілого; припинення порушення шляхом позбавлення акту (події) сили «регулятивного» юридичного факту; охоронювально-забезпечувальний вплив, тобто створення правових умов для безперешкодного здійснення порушених прав; еквівалентна компенсація порушених прав. При цьому найбільш повно захист цивільного права на найменування досягається за допомогою цивільно-правових способів². В цілому, захист можна уявити як систему його способів, форм та засобів.

В юридичній літературі висловлювалась думка про те, що під способами захисту суб'єктивних прав треба розуміти закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється відновлення чи визнання порушених чи оспорюваних прав та здійснюється вплив на правопорушника³.

¹ Молчанов Р. Ю. Здійснення та цивільно-правовий захист особистого немайнового права на ім'я : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / Р. Ю. Молчанов. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2009, с. 129.

² Илларионова Т. И. Система гражданско-правовых охранительных мер : автореф. дисс. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Т. И. Илларионова. – Свердловск, 1985, с. 4.

³ Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издание 2-е, перераб. и доп. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ТЕИС, 1996, с. 244.

Відповідно до ст. 16 ЦК України, до способів захисту права на найменування можуть бути віднесені наступні: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових осіб. Ці способи можна використовувати і для захисту інших особистих немайнових прав юридичної особи.

Коли певне право в особи фактично виникло, але піддається сумніву, оспорується, заперечується чи існує реальна загроза таких дій, то існує можливість застосувати такий спосіб захисту як визнання права. Невизначеність суб'єктивного права на найменування неминуче унеможливить його використання чи ускладнить таке використання. Визнання права служить засобом усунення невизначеності у взаємовідносинах суб'єктів, створює необхідні умови для їх розвитку. Т. І. Ілларионова справедливо вважає, що визнання права є особливим заходом охоронювально-забезпечувального характеру, яким створюють додаткові умови для забезпечення інтересів особи у спірних ситуаціях¹.

Позов про визнання права на найменування застосовується, наприклад, у разі використання третіми особами найменування, тотожного чи подібного до ступеня змішування з найменуванням юридичної особи. Прикладом вказаної категорії позовів є справа в Господарському суді м. Києва за позовом АТ ХК «Київміськбуд» до ТОВ «Київміськбуд-Інвест» про порушення останнім законодавства про найменування. Рішенням по даній справі від 30 серпня 2005 року Господарський суд підтвердив право АТ ХК «Київміськбуд» на власне найменування і визнав факт порушення з боку ТОВ «Київміськбуд-Інвест» прав, зобов'язавши ТОВ виключити з власного найменування слово «Київміськбуд». Суд дійшов висновку, що використання створеною у 2003 році компанією «Київміськбуд-Інвест» найменування «Київміськбуд», і той факт, що компанія

¹ Ілларионова Т. И. Система гражданско-правовых охранительных мер : автореф. дисс. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Т. И. Илларионова. – Свердловск, 1985, с. 6.

проводить таку ж господарську діяльність, що й створена в 1995 році холдинг «Київміськбуд», вводить в оману споживача¹.

До поширених способів захисту права на найменування можна віднести і вимогу про припинення дій, що порушують право. Суть цього способу полягає у припиненні зазвичай триваючого порушення на майбутнє чи припиненні дій, які створюють загрозу порушення права. Наприклад, за позовом ТОВ «Азов-Тріумф», де третьою особою виступало Міське комунальне підприємство «Маріупольське бюро технічної інвентаризації» про визнання недійсною державної реєстрації при друкуванні ухвал від 9 липня 2007р. та 24 липня 2007р. по справі 2-4286/06, замість найменування Товариство з обмеженою відповідальністю «Азов-Тріумф» було помилково зазначено найменування Відкрите акціонерне товариство «Азов-Тріумф». Суд зобов'язав виправити опіску по тексту ухвал господарського суду по справі 2-4286/06, і замінити найменування позивача Відкрите акціонерне товариство «Азов-Тріумф» на Товариство з обмеженою відповідальністю «Азов-Тріумф» в усіх відмінках.

Відновлення становища, яке існувало до порушення права може бути досягнуте шляхом внесення порушником відповідних змін в установчі документи, довідники, рекламні матеріали, шляхом публікації за рахунок порушника повідомлення про порушення і повідомлення точного найменування юридичної особи. В таких категоріях справ застосовується і вимога про скасування державної реєстрації юридичної особи або зобов'язання її змінити назву шляхом перереєстрації з мотивів схожості найменувань². Прикладами таких справ можуть бути: справа за позовом ЗАТ трудового колективу Київського підприємства по виробництву бактерицидних препаратів «Біофарма» до ТОВ НВП «Біофарма» про усунення порушень прав на комерційне позначення³; справа за позовом ТОВ Спеціалізоване підприємство «Голографія» до ТОВ «Київголографія» про заборону

¹ Постанова Вищого господарського суду України від 01.03.2005 року по справі № 11/245. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua>.

² Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності : Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 10.06.2004 р. № 04-5/1107.

³ Постанова Вищого господарського суду України від 20.06.2006 року по справі № 39/151.

використання фірмового найменування і визнання недійсним установчих документів¹.

Порушенням права на найменування можуть заподіюватись збитки, тоді юридична особа має право на їх відшкодування у повному обсязі. Згідно ст. 22 ЦК України збитками є втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки) та доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Реальним збитком можуть, зокрема, виступати витрати юридичної особи, пов'язані зі зміною комерційного найменування, яке було скомпрометовано виступом відповідача в обороті під таким же чи подібним найменуванням. До збитків можуть відноситись витрати на додаткову рекламну кампанію, покликану загладити заподіяну відповідачем шкоду тощо. Як упущена вигода можуть розглядатись втрати юридичної особи, пов'язані зі зниженням його доходів внаслідок неправомірних дій відповідача по використанню найменування для власного найменування в комерційних цілях, для свого комерційного найменування, для своєї торгівельної марки тощо.

Що стосується відшкодування моральної шкоди, то тісний зв'язок найменування з діловою репутацією юридичної особи дозволяє вести про це мову при аналізі компенсації, яку вона може вимагати². Зважаючи на те, що законодавство і судова практика дозволяє застосовувати даний правовий інститут до юридичних осіб, питання про відшкодування моральної шкоди за порушення такого немайнового блага як ділова репутація повинно вирішуватись позитивно³.

Таким чином, найбільш поширеними порушеннями права на найменування юридичної особи є: використання іншими особами позначення, тотожного або схожого до ступеня змішування з найменуванням власника, як найменування організації; використання в якості товарного знака позначення, тотожного або схожого до

¹ Постанова Вищого господарського суду України від 29.11.2006 року по справі № 30/499-21/265.

² Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003, ст. 23, 1167.

³ Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди : Роз'яснення вищого арбітражного суду України від 29.02.1996 р. № 02-5/95.

ступеня змішування з найменуванням власника; перекручення найменування юридичної особи. В силу абсолютного характеру права на найменування юридичної особи до подібного роду дій слід відносити дії необмеженого кола осіб, які порушують виключне право на найменування.

3.2. Право на місцезнаходження юридичної особи

Наступним особистим немайновим правом юридичної особи, яке відображається в цивільному законодавстві, є її місцезнаходження. Поряд з найменуванням місцезнаходження юридичної особи виконує індивідуалізуючу функцію організація, і тим самим дозволяє виділити конкретну юридичну особу серед усієї маси функціонуючих організацій. При цьому в системі засобів індивідуалізації воно грає далеко не останню роль. Так, для індивідуалізації юридичної особи не тільки важливо знати його найменування, а й володіти інформацією про територіальне розміщення юридичної особи, зокрема його органів управління, інших структурних підрозділів, його майна.

3.2.1. Поняття місцезнаходження

Загальні положення щодо місця знаходження юридичної особи закріплені в ст. 93 ЦКУ. За положеннями цієї статті при прийнятті Цивільного кодексу місцезнаходження юридичної особи визначалося місцем її реєстрації, і в цьому Кодекс відійшов від доктрини осілості юридичної особи¹. Далі стаття зазнала змін, і місцезнаходженням юридичної особи стала адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені².

¹ Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. розробників Цивільного кодексу України. – К. : Істина, с. 82.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 03.03.2005, № 2452-IV. / Відомості Верховної Ради України. – 2005. - № 16. – ст. 257.

Але й надалі відбулись зміни, внесені Законом України від 2 грудня 2010 р. до Цивільного кодексу України: втретє була змінена редакція ст. 93, яка визначає місцезнаходження юридичної особи. Враховуючи, що юридична особа набуває цивільних прав і обов'язків, здійснює їх через свої органи або осіб, які відповідно до установчих документів чи закону, виступають від її імені, визначення місцезнаходження юридичної особи, що містилося в ній було чіткішим.

У теперішній редакції це визначення є таким: «Місцезнаходженням юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку»¹.

Спробуємо сформулювати в узагальненому вигляді визначення місця знаходження юридичної особи. Під місцем державної реєстрації юридичної особи слід розуміти не конкретну поштову адресу органів державної реєстрації, а ту, в якій здійснена реєстрація юридичної особи. Державна ж реєстрація, за загальним правилом, провадиться за місцем знаходження органів юридичної особи. Місцем знаходження юридичної особи є адміністративно-територіальне утворення, в якому здійснена державна реєстрація юридичної особи.

Визначення місця знаходження юридичної особи через визначення місця його державної реєстрації навряд чи є оптимальним і зручним. В кінцевому підсумку, всі дії з визначення місця знаходження юридичної особи зводяться до встановлення місця знаходження його органів. Дане визначення має абстрактний характер і навряд чи зручно для застосування у практичній діяльності. Фіксація місця знаходження юридичної особи лише шляхом зазначення конкретної адміністративно-територіальної одиниці не вирішує повною мірою питання про необхідний ступінь індивідуалізації конкретної організації.

Для здійснення різного роду юридичних дій необхідно більш точно визначення місця розташування органів юридичної особи та її майна. У багатьох випадках як синонім поняття місцезнаходження

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України : Закон України від 02.12.2010 р. – № 2756-VI. / Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Ст. 3249.

юридичної особи використовуються терміни «поштова адреса», «юридична адреса», які в більшості випадків розглядаються як тотожні¹.

Поштова адреса юридичної особи в більшості випадків завжди асоціюється з певними реквізитами, що використовуються для здійснення такого виду зв'язку як поштовий. Тому визначення поштової адреси можливо шляхом зазначення поштових реквізитів. До їх числа можна віднести наступні: поштовий індекс, назва країни, області, населеного пункту, назва вулиці, номер будинку, корпусу, приміщення, кімнати².

Таким чином, поштовою адресою юридичної особи слід визнавати сукупність поштових реквізитів, за допомогою яких закріплюється точне місце розташування (адресні орієнтири) юридичної особи. Кожна юридична особа повинна мати поштову адресу із зазначенням всіх необхідних поштових реквізитів.

Російський вчений В. А. Дмитрієв дає таке визначення, за яким місцезнаходженням юридичної особи є територіальне розташування юридичної особи (адресні орієнтири), яке визначається за місцем знаходження його діючого виконавчого органу, а в разі відсутності такого – за місцем знаходження іншого органу або особи, які мають право діяти від імені юридичної особи без довіреності³. В цій дефініції все зводиться до місця знаходження органу юридичної особи.

Дослідниця О. Кібенко твердить, що можна вивести наступні ознаки поняття «місцезнаходження юридичної особи»:

1) це має бути місцезнаходження за певною адресою, тобто із зазначенням країни, поштового індексу, найменування населеного пункту, району, області, найменування вулиці, номеру будинку, квартири;

¹ Дмитрієв В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитрієв. – Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 91.

² Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. – К. : Істина, 2004, с. 78.

³ Дмитрієв В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитрієв. – Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 95.

2) за цією адресою має знаходитись постійно діючий виконавчий орган юридичної особи, а у разі його відсутності – інший орган чи особа, уповноважена діяти від імені юридичної особи без довіреності;

3) ця адреса (місцезнаходження) має бути вказана в установчих документах;

4) за цією адресою має здійснюватися постійний зв'язок з юридичною особою, тобто на цю адресу можна направляти кореспонденцію, яка буде отримуватись юридичною особою¹.

В практиці широко поширені випадки, коли в різного роду документах (установчих, договорах, бланках, рахунках) юридичні особи закріплюють своє місце знаходження, вказуючи так звану «юридичну адресу», «юридичні реквізити». При цьому, незважаючи на термінологічне розходження понять «поштова адреса» та «юридична адреса», вони використовуються як синоніми. Так, аналіз різного роду юридичних документів показує, що в кінцевому підсумку юридична адреса організації фактично зводиться до вказівки поштової адреси юридичної особи, що само по собі логічно. Це природно, оскільки будь-яким іншим чином неможливо визначити точне місце розташування юридичної особи. Разом з тим поняття «юридична адреса» несе особливе змістове навантаження. Воно використовується для позначення місця знаходження юридичної особи, закріпленого в установчих документах організації, і, відповідно, зазначених при державній реєстрації юридичної особи. Тому юридичною адресою юридичної особи слід вважати конкретну поштову адресу організації, зафіксовану в її установчих документах.

Тож місце знаходження юридичної особи може визначатися шляхом зазначення місця його державної реєстрації. Такий спосіб не завжди може бути використаний. Він прийнятний в тих випадках, коли не потрібне встановлення точного місця розташування (адресних орієнтирів) юридичної особи.

Місце знаходження юридичної особи може бути також визначено шляхом вказівки точної поштової адреси, за якою розташовуються її органи управління.

У багатьох випадках підрозділи юридичної особи, її майно можуть розташовуватися як за різними поштовими адресами в рамках

¹ Кібенко О. Місцезнаходження юридичної особи: навація у законодавстві України / О. Кібенко // Юридичний радник. – 2004. – № 2, с. 9.

одного адміністративно-територіального утворення, так і в декількох населених пунктах. Найбільш прийнятним виходом із такої ситуації буде визначення місця знаходження організації за допомогою вказівки місця розташування її постійно діючих органів управління.

Визначення точного місця знаходження юридичної особи викликано необхідністю вирішення різних питань юридичного характеру. В деяких випадках місце знаходження юридичної особи виступає місцем виконання зобов'язань. Зокрема, якщо місце виконання грошового зобов'язання не визначено законом, іншими правовими актами або договором, не впливає із звичаїв ділового обороту або суті зобов'язання, то виконання повинно бути проведене в місці знаходження кредитора, тобто юридичної особи. Дане питання набуває особливого значення при захисті суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів юридичних осіб. При зверненні до суду з будь-яким цивільно-правовим позовом виникає питання про визначення його місцезнаходження.

Якщо брати до уваги спеціальне законодавство, то визначення місця знаходження юридичної особи має здійснюватися за допомогою визначення місця його державної реєстрації, тобто фактично єдиним інструментом встановлення місця знаходження юридичної особи виступає місце державної реєстрації. Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» місцезнаходженням юридичної особи зазначалась адреса органу чи особи, що виступають від її імені відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону¹.

Відповідно до існуючих в науці підходів до місцезнаходження, можна виділити такі його чинники:

- 1) місце створення та реєстрації юридичної особи;
- 2) місце, де знаходяться керівні органи юридичної особи;
- 3) місце, де здійснюється основна діяльність юридичної особи².

Деякі науковці виділяють два основних способи визначення місця знаходження юридичної особи:

¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15. 05. 2003 р. (зі змінами і доповненнями) / Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 31–32, п. 5 ч. 1 ст. 1.

² Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 2-ге вид., перероб.і доп. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інте, 2006. – Т. 1, с. 150.

1) шляхом визначення місця його державної реєстрації у вигляді вказівки адміністративно-територіальної одиниці, в якій проведена реєстрація юридичної особи. Він прийнятний в тих випадках, коли не потрібне встановлення точного місця розташування, тобто адресних орієнтирів юридичної особи;

2) шляхом зазначення точної поштової адреси, за яким розташовуються його органи управління¹.

Якщо брати до уваги, що ми розглядаємо місцезнаходження в руслі особистого немайнового права на нього юридичної особи, то його слід визначити як територіальне місце розташування юридичної особи, яке необхідне для її діяльності.

3.2.2. Право на місцезнаходження

Законодавство встановлює обов'язок юридичної особи мати місцезнаходження. Одним з обов'язкових умов державної реєстрації юридичної особи є вказівка відомостей про місцезнаходження, які повинні бути зафіксовані в установчих документах, а їх відсутність є однією з підстав відмови у реєстрації юридичної особи².

Разом з тим, питання про вибір місця знаходження цілком відноситься до компетенції самої організації, і являє собою особисте немайнове право юридичної особи. Також за юридичною особою слід визнавати право на зміну свого місцезнаходження. Звичайно, важливою характеристикою місця знаходження юридичної особи виступає його сталість, тобто незмінність місця знаходження протягом тривалого періоду часу, але це не виключає можливості зміни місцезнаходження організації. При цьому дозволу з боку будь-яких державних органів зазвичай не потрібно. Проте, при зміні місцезнаходження юридична особа повинна повідомити про це відповідні органи, для того, щоб захистити інтереси інших учасників цивільних правовідносин і свої.

¹ Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 6.

² Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. (зі змінами і доповненнями) / Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 31–32, с. 27.

Практика показує, що в багатьох випадках зазначені умови не виконуються, а також достатньо багато випадків, коли є невідповідність фактичної адреси та юридичної адреси організацій. За невідповідність юридичної та фактичної адрес в українському законодавстві немає прямої відповідальності, наприклад у вигляді штрафу. Однак шкода, яку можна понести за таку дію юридична особа, значно перевищує штрафні санкції. Через невідповідність фактичної адреси юридичної особи адресі юридичної реєстрації шкоду отримує переважно малий і середній бізнес. При цьому повною мірою не усвідомлюється, що така невідповідність породжує ряд проблем.

Якщо юридична особа, що займається підприємницькою діяльністю зареєстрована за однією адресою, а працює зовсім в іншому місці, податкова міліція може в будь-який момент перевірити відповідність адреси. Згідно з п. 184.1 Податкового кодексу, якщо з'ясується, що юридичної особи немає за адресою її фактичної реєстрації, в Єдиному державному реєстрі юридичних і фізичних осіб може з'явитися відповідний запис, котрий уже є підставою для анулювання реєстрації підприємства як платника ПДВ¹. Це може також стати причиною позову, за яким податковий орган взагалі може припинити існування юридичної особи. При цьому сам підприємець може до завершення процедури не знати, що його підприємство примусово ліквідується. Довідатися про це він може навіть лише тоді, коли піде здавати в податкову службу звіт, або в банку виявить заблокованим свій рахунок. Також, якщо у юридичної особи виникли суперечності з іншою особою і справа загрожує судом, весь судовий розгляд може пройти непомітно для юридичної особи, якщо юридична адреса не відповідає фактичній, і вона не зможе захистити себе.

У той же час виникає питання про те, чи необхідно при зміні місцезнаходження юридичної особи внесення змін до його установчих документів, або достатньо тільки повідомлення органів, що здійснили державну реєстрацію юридичної особи? До числа обов'язкових відомостей, які повинні містити установчі документи юридичної особи, законодавство відносить і дані про місце його

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010. – № 2755-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2011, № 13–17, ст. 184.

знаходження¹. При цьому такі дані характеризуються як важливі суттєві ознаки будь-якої юридичної особи. Це правило само по собі створює складнощі для юридичних осіб, які не мають свого офісу.

Видається, що наслідком визнання можливості зміни місця знаходження організації без внесення відповідних змін до установчих документів, є недостовірність таких установчих документів, оскільки вказане в них місце розташування юридичної особи не буде відповідати його реальному, фактичному місцю знаходження. Очевидно, що таке положення не може бути прийнятним. Одночасно з цим можливі й винятки. Так, звичайно немає необхідності внесення змін до установчих документів у разі тимчасової зміни місцезнаходження (наприклад, внаслідок капітального ремонту приміщення), але при цьому має слідувати повідомлення організацією всіх зацікавлених осіб про таку зміну.

З вищевикладеного випливає, що правом на місцезнаходження юридичної особи виступає передбачена законом можливість організації визначати своє територіальне розташування на власний розсуд, а також змінювати місце знаходження в порядку, визначеному законом².

Крім цього не виключено, що за однією юридичною адресою можна зареєструвати одночасно декілька юридичних осіб, наприклад, при оренді кімнат в готелях. Тоді виходить взагалі кілька протиріч: місце розташування однієї юридичної особи є місцем розташування іншої юридичної особи або декількох юридичних осіб одночасно. В практиці бувають випадки, коли в одній кімнаті готелю зареєстровано близько десяти юридичних осіб. Крім того, житловий готельний фонд використовується не за призначенням. Втім, особливої проблеми тут немає, бо готелі як суб'єкти підприємництва можуть отримувати прибуток не тільки від надання житла в найм, але й від здачі його в оренду, в тому числі під офіси.

Кожна зміна місця розташування передбачає необхідність внесення змін в його установчі документи та відповідні витрати.

¹ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ст. 57.

² Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитриев. – Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 95, 70.

Видається, що в цих випадках слід встановити особливі правила. Потрібно вказувати точне місцезнаходження юридичної особи, яка орендує приміщення, наприклад, номер кімнати. Реєстрацію слід проводити лише при наданні нотаріально завіреної копії договору про оренду приміщень. Можна покласти на орендодавця обов'язок інформувати реєстраційні органи про розірвання з ним орендарем договору оренди та виселення. В крайньому випадку, це ускладнить можливість зловживання правом умисної зміни місця розташування юридичної особи.

Слід звернути увагу, що всі змодельовані організаційно-правові форми юридичних осіб визначають щодо деяких індивідуальних ознак імперативні умови. Інакше кажучи, Господарський кодекс, виходячи з вимоги ст. 57, встановив єдині вимоги щодо установчих документів юридичних осіб і не допускає суперечності цивільного законодавства. В установчих документах юридичних осіб не може бути, в принципі, встановлено інше правило про визначення місця розташування юридичної особи. Ускладнюється дана ситуація тим, що розрізняють офіційну юридичну адресу (місцезнаходження головного виконавчого або іншого постійно діючого органу на момент реєстрації чи інше місце його знаходження, яке відоме реєструючому органу) та фактичну адресу організації, а вони можуть і не співпадати. Це пояснюється тим, що інтереси репрезентабельності юридичної особи зумовлюють необхідність пошуку таких місць розташування, які б сприяли успіху, насамперед комерційному. Якщо ми додамо ще й те, що певне значення має і місце здійснення основної діяльності, на яке впливає найменування географічного місця, особливо при його унікальній властивості, та місце розташування нерухомого майна (зумовлює ціну), а іноді і місце розташування філій та представництв, то ми маємо ряд проблем: визначення місця виконання зобов'язань, підсудності, реєстраційних процедур та ін. Видається, що в установчих документах це має отримати своє чітке відображення.

При визначенні місцезнаходження юридичної особи слід мати на увазі два моменти. Перший полягає в тому, що місцезнаходження та місце здійснення основної діяльності можуть не збігатися, що характерно для малих і дрібних підприємств. У такому випадку воно має значення для встановлення місцезнаходження відповідальних осіб. Другий момент – формалізація місцезнаходження юридичної

особи, що є умовою її реєстрації. Важливо зазначити, що з часом в практичній діяльності суб'єктів підприємництва стала з'являтися практика, коли юридична адреса, що співпадає з місцем державної реєстрації, була одною, а фактичне місцезнаходження розташування постійно діючого органу – іншою.

Потрібно, щоб місце знаходження юридичної особи було тотожним з місцем його реєстрації. При зміні місцезнаходження повинна бути змінена і юридична адреса через внесення змін до установчих документів та їх державну реєстрацію. Відповідно можливість зникнення юридичної особи з місцезнаходження може бути попереджена через встановлення реєстраційної застави – майна або грошей, які при зникненні юридичної особи підлягають стягненню. Видається, що така міра може бути виправдана. Негативний момент пов'язаний з тим, що вона може стати непереборною перешкодою для дрібного і малого бізнесу, де і так немає багато грошей на початковому етапі.

Законодавець деталізує свою позицію щодо місцезнаходження юридичної особи. Тим самим реєстрація юридичної особи була прив'язана до місця знаходження офісу, що стабілізує відносини і дозволяє кредиторам, зацікавленим державним органам знайти такі юридичні особи. При зміні свого місцезнаходження, слід повідомити про це орган державної реєстрації¹.

Таким чином, хоча щодо місцезнаходження законом передбачено ряд обов'язків, проте воно є, разом з тим, особистим немайновим правом. Під правом на місцезнаходження юридичної особи слід розуміти передбачену законом можливість організації визначати своє територіальне розташування на власний розсуд, а також змінювати місце знаходження в порядку, визначеному законом, але це неповний зміст права на місцезнаходження.

Думається, дане особисте немайнове право юридичної особи перекликається з правом фізичної особи на місце проживання, яке закріплюється в статті 310 Цивільного кодексу. Положення цієї статті закріплюють, що фізична особа має право на місце проживання, на вільний вибір місця проживання та його зміну.

¹ Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Б., 2006, с. 71–73.

Також воно може розглядатися в руслі прав фізичної особи на недоторканність житла та свободи пересування. М. К. Галянтич дослідив принципи недоторканності житла, свободи вибору місця проживання¹. Право на недоторканність житла, за його словами, виникає одночасно з наявним житлом, з яким воно тісно пов'язане², і називає також особисте немайнове право на житло, яке має нематеріальний характер, спрямоване на виявлення і розвиток індивідуальності, особливий об'єкт особистих прав та специфіку підстав виникнення й припинення³.

Ми більше схильні до позиції, за якою право на житло має майновий характер, а можливість особи задовільнити нематеріальні інтереси, пов'язані з житлом варто розглядати в аспекті прав на вибір місця проживання, на недоторканність житла, на свободу пересування.

Якщо проводити паралель між особистими немайновими правами фізичних осіб, якими може користуватися юридична особа згідно статті 94, то право на вибір місця проживання в аспекті права на вибір місцезнаходження юридичної особи ми вже розглянули. Тож необхідно проаналізувати можливість користуватися правами на недоторканність житла та свободи пересування.

Право на недоторканність житла, за словами М. Н. Малєїної, включає в свій зміст такі правомочності: визначати режим у своєму житлі, правила прийому і поведінки гостей, вжиття заходів, які обмежують проникнення в житло⁴.

Говорячи про юридичну особу, думаємо, слід надати їй можливість визначати режим знаходження у своєму місці

¹ Галянтич М. К. Приватноправові засади реалізації житлових прав громадян в Україні : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / М. К. Галянтич. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2008, с. 12.

² Галянтич М. К. Особисте немайнове право на житло (цивільно-правовий аспект) / М. К. Галянтич // Право України. – 2007, № 5, с. 32.

³ Галянтич М. К. Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав у житловій сфері / М. К. Галянтич // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції : Науково-практичний стіл : збірник тез наукових повідомлень учасників. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007, с. 9.

⁴ Малєїна М. Н. Личные неимущественные права граждан. Понятие, осуществление, защита. Изд. 2-е, испр. и доп. / М. Н. Малєїна. – М. : МЗ-ПРЕСС, 2001, с. 190.

розташування інших осіб, правила прийому і поведінки відвідувачів юридичної особи, якщо це не суперечить нормам закону. Також юридична особа повинна мати закріплену в цивільному законодавстві можливість вживати дозволені законом заходи щодо запобігання незаконному проникненню в приміщення, яке займає юридична особа.

Під об'єктом особистого немайнового права на недоторканність житла розуміть передбачену законом гарантію від будь-яких свавільних посягань на місце особи, яке визначається чіткими межами в просторі (будівлі, споруди, інші об'єкти стаціонарного та стаціонарно-переносного типу, призначені для постійного чи тимчасового проживання, де протікає особисте життя особи)¹. Дане благо полягає у свободі вибору поведінки в житлі сторонніх осіб та конфіденційність відомостей про облаштування житла і поведінку в ньому осіб².

Свобода вибору поведінки полягає в тому, що уповноважена особа може на власний розсуд визначати дії, які вона може здійснювати у житловому приміщенні, але якщо воно тимчасове, то вона обмежується правилами поведінки у відповідних закладах, які затверджені на державному та локальному рівнях. Особа може обирати коло осіб, яким вона дозволяє в певних випадках входити і знаходитись в приміщенні, обирати час перебування в ньому³. Те ж саме правило можна застосовувати до юридичних осіб, проте такі можливості будуть мати вужчий характер, бо вони не можуть не надавати доступ до публічних місць, в яких розташовуються.

За цивільним законодавством право на недоторканність житла трактується наступним чином: житло є недоторканим, і проникнення до нього чи проведення в ньому огляду чи обшуку може відбуватися за рішенням суду, крім певних винятків; особа не може

¹ Горобець Н. О. Проблеми здійснення особистого немайнового права фізичної особи на недоторканність житла в Україні / Н. О. Горобець // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції : Науково-практичний стіл : збірник тез наукових повідомлень учасників. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007, с. 147.

² Бобрик В. І. Особисте життя як об'єкт цивільно-правової охорони : монографія / В. І. Бобрик. – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України. – Київ-Тернопіль : Підручники і посібники, 2008, с.137.

³ Там само, с.137.

бути виселена чи іншим чином примусово позбавлена житла¹. Вважаємо, що таке право розповсюджується і на юридичних осіб, тому норма підлягає доповненню, яке ми пропонуємо нижче.

Фізична особа має також право на свободу пересування², то чому ж юридична особа не може мати цього особистого немайнового права? За словами С. В. Максименко, свобода пересування надається не тільки громадянам країни, але і всім особам, які законно знаходяться на території держави. Свобода пересування – це закріплена в праві й гарантована державою невідчужувана сукупність повноважень індивіда діяти та право вимагати від держави, усіх юридичних і фізичних осіб виконання обов'язків по її дотриманню, а також звертатися за захистом у випадку її порушення³.

У вузькому значенні вона є конституційно-правовою категорією, яка полягає у самостійному виборі фізичною особою варіанту здійснення будь-якого переміщення. У широкому сенсі свобода пересування, крім переміщень, охоплює вільний вибір місця проживання в межах держави, право вільно залишати територію держави, право в будь-який час повертатися до держави. Зміст свободи пересування, за словами науковців, охоплює: свободу пересування кожного територією України; свободу вільного вибору місця проживання; свободу залишати територію України, а для громадян України – свободу повернення в Україну. Обмеження свободи пересування можливі: у прикордонній смузі; на території військових об'єктів; в зонах, які згідно із законом належать до зон з обмеженим доступом (наприклад, територія, що постраждала від Чорнобильської катастрофи, природні заповідники); на приватних земельних ділянках за відсутності згоди їх власника та відсутності виключень з цього правила, передбачених Земельним кодексом України; на територіях, де введено воєнний або надзвичайний стан⁴.

¹ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003, ст. 311.

² Там само, ст. 312.

³ Максименко С. В. Міжнародно-правове регулювання права на свободу пересування і вибір місця проживання : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. В. Максименко. – Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2006, с. 10, 7.

⁴ Динько О. Ф. Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 /

Повертаючись до юридичної особи, слід сказати, що таких обмежень є набагато більше, і їх розглядати можна лише характеризуючи той чи інший вид юридичної особи, тож необхідно знати, яким видом діяльності вона займається.

О. І. Гуменюк визначає зміст права на місцезнаходження низкою певних можливостей, пов'язаних з вирішенням її серед інших осіб. До активних правомочностей він відносить володіння та використання. Серед активних повноважень він також виокремлює можливість юридичної особи довільно, на власний вибір, з урахуванням власної мети та інтересів обирати для себе місцезнаходження, змінювати його, а також іншим чином використовувати, наприклад, зазначати в рекламі¹.

За дослідженням Е. Е. Мухамедової, право фізичної особи на місце проживання включає всі можливі модифікації, що входять до змісту поняття житла та слугують в якості місця проживання. Проте зміст даного права вона розуміє лише в можливості самостійно на власний розсуд обирати і визначати таке місце, та здійснювати цивільно-правовий захист цього права. Вона погоджується з тим, що дане право є особистим немайновим, належить від народження та супроводжує людину протягом життя, його ніхто не може відчужити. Особливістю його реалізації дослідниця називає виникнення даного права разом з правоздатністю, тому забезпечення кожного цим правом необхідне для вільного положення людини, для задоволення потреб особи у сукупності всіх її індивідуальних інтересів та особливостей, для належного та всебічного розвитку її особистості. Шляхом здійснення права на місце проживання задовольняються не лише житлові, а й інші духовні потреби, такі як місце для перебування, відпочинку, наукової діяльності².

О. Ф. Динько. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003, с. 5, 8.

¹ Гуменюк О. І. Особисті немайнові права, що забезпечують індивідуалізацію учасників цивільних відносин : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. І. Гуменюк. – Хмельницький університет управління та права. – Х., 2011, с. 149, 153.

² Мухамедова Е. Е. Цивільно-правові аспекти реалізації особистих немайнових прав фізичної особи в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. Е. Мухамедова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2010, с. 183.

Паралельно до права юридичної особи на місцезнаходження, можна сказати, що шляхом реалізації цього права також здійснюються інші потреби цієї особи, зокрема, юридична особа може здійснювати свою діяльність, виконувати функції, для яких вона була створена.

Слід зазначити, що крім визначення місця розташування та захисту права на нього, до цього права ми включаємо також можливість зміни місця знаходження, а також виділяємо права на недоторканність та на свободу пересування, що дещо перекликається з правом на місце знаходження в плані вибору та зміни такого місця.

Отже, саме право на місцезнаходження юридичної особи має позитивний зміст, який включає в себе правомочності по володінню, користуванню та розпорядженню місцем знаходження.

Володіння полягає в можливості мати місце розташування юридичної особи. Не слід плутати дану правомочність з можливістю володіння приміщенням як майновим правом. Воно буде виявлятися в праві власності, або в речовому праві на чуже майно, якщо юридична особа користується приміщенням, яке належить на праві власності іншій особі. Як особисте немайнове право, володіння означає можливість вибирати собі місцезнаходження, його географічні, просторові показники.

У своєму дослідженні стосовно захисту немайнових прав суб'єктів господарювання А. І. Гурова говорила про право на вільний вибір місця службового (офісного) приміщення, яке передбачає можливість самостійного рішення цим суб'єктом питання про оренду чи покупці такого приміщення і вибору місця його розташування¹. Назване нею право фактично є правомочністю по володінню, яка входить до змісту права на місцезнаходження юридичної особи.

Користування правом на місцезнаходження юридичної особи означає можливість використовувати своє розташування, його адресу в своїх цілях, виконуючи ту чи іншу діяльність, наприклад, вказувати її при укладенні правочинів, при користуванні поштовими послугами тощо. Також користування може полягати в можливості вибору поведінки в приміщенні, де знаходиться юридична особа, але яка не повинна суперечити закону, моральним засадам та установчим

¹ Гурова А. І. Судовий захист немайнових прав суб'єктів господарювання : дис. канд. юр. наук : 12.00.04 / А. І. Гурова. – Донецький національний університет. – Д., 2010, с. 118.

документам юридичної особи, а також правам та інтересам осіб, що є споживачами товарів та послуг даної юридичної особи.

Розпорядження місцезнаходженням може полягати в можливості вільно розпоряджатися як самими реквізитами місця розташування юридичної особи, так і в можливості зміни свого місцезнаходження. При цьому в юридичної особи є обов'язки інформування певних органів, контрагентів та інших осіб про зміну свого місця розташування.

Крім власне права на місцезнаходження, юридична особа може мати суміжні з ним права. Зокрема, Цивільний кодекс України для фізичної особи передбачив права на недоторканність житла (стаття 311) та на свободу пересування (стаття 313). Проаналізувавши норми статей, якими вони закріплюються, ми не бачимо причин для відмови юридичним особам в таких правах, проте з деяким корегуванням цих норм.

Юридична особа не може мати особистого немайнового права на недоторканність житла, оскільки вона не може використовувати його в цілях проживання себе в ньому. Вона може мати у своїй власності житло, але для проживання в ньому фізичних осіб, тому особисте немайнове право на недоторканність житла буде належати тим фізичним особам, що проживають у житлі, яке в даному випадку належить юридичній особі. Тобто, лише людина може володіти таким правом.

Проте, юридична особа може мати право на недоторканність приміщення, в якому вона розташовується, але його варто назвати особистим немайновим правом на недоторканність володіння. Тут мається на увазі володіння без акценту на праві власності чи праві користування чужим майном, до того ж, при захисті права на недоторканність володіння, як особистого немайнового права, не має значення на яких саме майнових правах особа користується даним володінням (приміщенням).

Як і фізична особа, юридична особа теж повинна мати можливість захисту від стороннього вторгнення в приміщення, де вона знаходиться, яке може заважати її діяльності, може спричинити шкоду майнового чи немайнового характеру. Вона повинна бути захищена від незаконного огляду чи обшуку в приміщенні, від незаконного втручання публічних органів чи певних посадових осіб в

роботу юридичної особи чи іншої її законної діяльності, якщо немає для цього визначених законом підстав.

В юридичній науці є згадка про право на недоторканність службового (офісного) приміщення суб'єкта господарювання, що містить заборону проникнення в таке приміщення, проведення в ньому огляду чи обшуку без вмотивованого рішення суду¹. Думаємо, варто встановити право на недоторканність не лише службового (офісного) приміщення юридичної особи, а й іншого її володіння, оскільки проникнення до нього без відповідної правової підстави може зашкодити діяльності самої юридичної особи.

Юридична особа так як і фізична може мати право на свободу пересування, правда слід враховувати специфіку даного права залежно від суб'єкта, що ним володіє. Звичайно, юридична особа не буде користуватися всіма правомочностями, які передбачені в статті 313 для фізичних осіб, але слід вказати, що вона має право на свободу пересування, на заборону видворення її з обраного законно місця перебування тощо.

В літературі згадується свобода пересування підприємців як один з компонентів свободи заснування юридичних осіб². Говориться, що компанії чи фірми прирівнюються з точки зору свободи пересування до фізичних осіб³. Т.П. Карнаух називає особисте немайнове право на свободу місцезнаходження (заснування) і наголошує, що це право розглядається за аналогією до свободи пересування фізичних осіб⁴, але вказує, що до юридичних осіб публічного права воно застосовуватись не може, оскільки їх

¹ Гурова А. І. Судовий захист немайнових прав суб'єктів господарювання : дис. канд. юр. наук : 12.00.04 / А. І. Гурова. – Донецький національний університет. – Д., 2010, с. 118.

² Право Европейского Союза : учеб. пособие / отв. ред. С. Ю. Кашкин. – М. : Проспект, 2009, с. 162.

³ Договор, учреждающий Европейское Сообщество. – Рим, 25.03.1957 г. (с учетом Ниццких изменений от 16.04.2003г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.eulaw.ru/content/2001>.

⁴ Карнаух Т. П. Особисті немайнові права юридичних осіб приватного та публічного права / Т. П. Карнаух // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2 (6). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ktptpp.pdf>, с.5.

місцезнаходження чітко визначається актом органу державної влади, наприклад: Указом Президента «Про створення Академії митної служби України», яким її створено при Державному митному комітеті України з її місцезнаходженням у м. Дніпропетровськ¹; Постановою Кабінету Міністрів України «Про створення Української державної корпорації «Укрзакордоннафтогазбуд», якою створено Українську державну корпорацію «Укрзакордон-нафтогазбуд», з місцезнаходженням у м. Києві². Звичайно ж, такі обмеження впливають на юридичних осіб публічного права, але це не виключає загальної можливості юридичних осіб мати право на свободу пересування. Можна прописати, що це право мають юридичні особи, за деякими винятками, що встановлені законом.

Таким чином, юридична особа має право на місцезнаходження, яке включає в себе право на вибір місця знаходження, його зміну, право на недоторканність володіння та право на свободу пересування. Названі права, на наш погляд, входять до змісту базового особистого немайнового права юридичної особи на місцезнаходження, і розкривають його суть, доповнюючи зміст даного права³.

У зв'язку з цим, слід провести зміни в главі 22 Цивільного кодексу, яка буде носити назву «Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття особи», і доповнити статті 310, 311, 313 наступним чином:

Стаття 310. Право на місце проживання (місцезнаходження).

1. Фізична (юридична) особа має право на місце проживання (місцезнаходження).
2. Особа має право на вільний вибір місця проживання (розташування) та його зміну, крім випадків, встановлених законом.

Стаття 311. Право на недоторканність володіння.

1. Житло фізичної особи є недоторканим.

¹ Про створення Академії митної служби України : Указ Президента від 11 червня 1996 р., № 412 / Урядовий кур'єр. – 1996. – № 107–108.

² Про створення Української державної корпорації «Укрзакордоннафтогазбуд» : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 1997 р., № 198 / Офіційний вісник України. – 1997. – № 75.

³ Федюк Л. В. Право юридичної особи на місцезнаходження / Л. В. Федюк // Вісник Господарського судочинства. – К. : 2013, № 4. – С. 131–134.

2. Проникнення до житла чи до володіння фізичної та юридичної особи, проведення в ньому огляду чи обшуку може відбуватися лише за вмотивованим рішенням суду.

3. У невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна або безпосередній переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, законом може бути встановлено інший порядок проникнення до володіння особи, проведення в них огляду та обшуку.

Стаття 313. Право на свободу пересування.

1. Фізична та юридична особа мають право на свободу пересування.

2. Фізична особа, яка досягла 14 років, має право на вільне самостійне пересування по території України і на вибір місця перебування.

Фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років, має право пересуватися по території України лише за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними.

3. Фізична особа, яка є громадянином України, має право на безперешкодне повернення в Україну.

Фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України.

Фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними.

4. Фізична та юридична особи можуть бути обмежені у здійсненні права на пересування лише у випадках, встановлених законом.

Фізична та юридична особа не може бути видворена з обраного нею місця перебування, доступ до якого не заборонений законом.

Законом можуть бути встановлені особливі правила доступу на окремі території, якщо цього потребують інтереси державної безпеки, охорони громадського порядку, життя та здоров'я людей.

3.3. Право на ділову репутацію юридичної особи

Наступним особистим немайновим правом юридичної особи, яке закріплене в цивільному законодавстві, є право на ділову репутацію. В статті 94 Цивільного кодексу воно називається як право юридичної особи на недоторканність її ділової репутації. Ділова репутація була об'єктом цивільних правовідносин ще до того, як особисті немайнові права стали повноцінним предметом цивільного права. В науці дехто відносить ділову репутацію до майнової сфери, хтось даний термін пов'язує з іншими поняттями. Тож нам, насамперед, слід відмежувати ділову репутацію від суміжних термінів, дослідити її поняття та ознаки.

3.3.1. Поняття ділової репутації юридичної особи

Відмежування «ділової репутації» від інших термінів.

Для пояснення механізмів формування репутації використовуються близькі, але не ідентичні поняття ділової репутації, бренду, корпоративної індивідуальності, іміджу. Так, за словами М. В. Брехова, ділова репутація володіє всіма рисами економічного капіталу, бренд і корпоративна індивідуальність можуть бути охарактеризовані як культурний капітал компанії, імідж може розглядатися в якості соціального капіталу. Тісно пов'язані з внутрішнім і зовнішнім сприйняттям організації поняття «ділова репутація», «організаційна ідентичність», «імідж», «бренд» не є тотожними поняттями, і умовою чіткого розмежування цих понять може стати їх інтеграція в проблемне поле соціального простору. При цьому соціальна сутність перерахованих феноменів може бути інтерпретована з точки зору різних станів економічного, соціального, культурного та символічного капіталів. Ділова репутація в контексті гудвілу буде володіти всіма рисами економічного капіталу, бренд і корпоративна (організаційна) індивідуальність можуть бути охарактеризовані як культурний капітал, імідж може розглядатися в якості соціального капіталу¹.

¹ Брехов М. В. Корпоративная репутация в условиях трансформирующегося общества : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.08. – Волгоград, 2009, с. 5.

В даному випадку ми не згодні з тим, що ділова репутація має економічний характер та з ідентифікацією її з гудвілом, адже ділова репутація має інший характер. Так, за дослідженнями О. А. Рассомахіної, ділова репутація є одним із чинників, що впливають на вартість гудвілу, тобто одна із його умовних складових, вона характеризує підприємство як суб'єкт господарювання, а гудвіл характеризує властивості підприємства як цілісного майнового комплексу, тобто як об'єкт правовідносин щодо купівлі-продажу. В ідеалі ділова репутація має виражати особисте немайнове право особи, а гудвіл – майнове право особи¹. Не можемо погодитись з останнім формулюванням, адже ділова репутація не може бути вужчим поняттям від гудвілу, це взагалі різні категорії.

Гудвіл визначається бухгалтерським обліком, як перевищення вартості придбання над часткою покупця у справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів та зобов'язань на дату придбання², який є окремою групою нематеріальних активів³. Він є грошовою різницею між ціною підприємства та вартістю його основного капіталу, умовною вартістю ділових зв'язків юридичної особи, престижу торгівельних марок тощо⁴, його становлять нематеріальні активи юридичної особи, його репутація, зв'язки, способи маркетингових досліджень, сприятливе місце розташування⁵, тобто репутація є впливовим чинником для гудвілу. Гудвіл як актив дещо характеризує ділову репутацію комерційної юридичної особи, яка включає сукупність факторів, що забезпечують можливість отримання прибутку. До таких обставин можна також віднести

¹ Рассомахіна О. А. Взаємозв'язок торговельної марки, ділової репутації та гудвілу як активів підприємства: правовий аспект / О. А. Рассомахіна // Правове регулювання економіки. Збірник наукових праць – 2008, №1, с. 105.

² Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 19 «Об'єднання підприємств», затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 163 від 7 липня 1999 р.

³ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 8 «Нематеріальні активи» затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 242 від 8 жовтня 1999 р.

⁴ Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. : Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта та ін. – К. : Довіра, 2000, с. 311.

⁵ Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 1 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000, с. 300.

вигідне місцезнаходження, клієнтуру, бренд, високу кваліфікацію співробітників, впізнаваність торгівельної марки¹.

І одне, і інше поняття містять в собі нематеріальні блага у вигляді престижу, досвіду, кваліфікації юридичної особи, її зв'язки з контрагентами, персоніфікуючи асоціації, що виділяють її від інших суб'єктів. За словами Ж. В. Нора, різниця між діловою репутацією та гудвілом лише в тому, що стосовно першого поняття оцінка розглядається відносно соціальних явищ, людської діяльності, а стосовно другого поняття оцінку складає ціна, грошове відбиття вартості, тож обидва вони є сторонами одного явища². Але він говорить, що ділова репутація комерційних юридичних осіб може відчужуватись і передаватись за договором комерційної концесії іншим юридичним особам, з чим не можна погодитись, оскільки право на ділову репутацію, як особисте немайнове право, є невідчужуваним.

Схожу думку ми знайдемо в дослідженнях І. Ф. Коваль, яка говорила, що ділову репутацію та гудвіл не слід ототожнювати, оскільки вони мають різну правову природу: ділова репутація є немайновим благом, а гудвіл – активом, який має чітке вартісне вираження. На формування гудвілу, крім ділової репутації, впливає ще низка об'єктивних та суб'єктивних чинників. Ділова репутація та гудвіл різняться не тільки за своєю природою, а й за моментом виникнення. Ділова репутація, будучи нематеріальною, властива суб'єкту господарювання з моменту його створення та протягом усього існування, хоча рівень ділової репутації у момент створення господарської організації може бути різним, а гудвіл, як певна вартість, утворюється тільки в разі продажу майнового комплексу³.

¹ Вакулович Э. В. Гудвил : правовая природа / Э. В. Вакулович // Современное состояние исследования неимущественных правоотношений в науке гражданского права : сборник тезисов научных докладов и сообщений круглого стола. – Харьков : ХНУВД, 2012, с. 81.

² Нор Ж. В. Право на ділову репутацію ОВС як особисте немайнове право / Ж. В. Нор // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010, № 2 (49). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2010_49/49/34.pdf.

³ Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / І. Ф. Коваль. – Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2005, с. 12.

Крім того, за дослідженням Р. О. Стефанчука, гудвіл наділений такими ознаками, які просто не притаманні діловій репутації як особистому немайновому благу особи, яка є непередаваною, невідчужуваною. Автор наголошує, що ділова репутація є «чистим» немайновим благом особи та попри всі майнові впливи (вартість витрат на створення іміджу, вартість ділових зв'язків, вартість майбутніх, наразі неохоронених доходів тощо)¹.

Розглядаючи поняття «ділова репутація» у взаємозв'язку з термінами «репутація», «гудвіл», «імідж», «реноме», О. С. Жидкова проводить детальний аналіз етимологічного значення та поглядів учених щодо сутності вказаних правових категорій. Робиться висновок, що поняття «престиж» і «реноме» є самостійними категоріями, а, отже, їхня правова природа різниться, а поняття «імідж», «реноме», «престиж» складаються в суб'єктів як результат реалізації певних прав, у тому числі й права на ділову репутацію, про що свідчить їх зміст². Про визначення та розмежування таких правових категорій, як «репутація», «гудвіл», «імідж», «реноме», «престиж» відстоюється теза, що ділова репутація і гудвіл досить близькі, тісно взаємозв'язані категорії, проте носять самостійний характер, і з урахуванням цього не підлягають ототожненню. Між такими категоріями як «ділова репутація», «імідж», «реноме», «престиж» вбачається певний взаємозв'язок, проте останні є одним із структурних компонентів свідомості, і як наслідок – вони теж не підлягають ототожненню³.

Варто детальніше розмежувати ділову репутацію і такі поняття як «імідж» та «бренд». Якщо розглядати точку зору А. Е. Богоявленського, імідж є односторонньою зовнішньою комунікацією, яка ґрунтується на емоційному впливі, а репутація є розумовим сприйняттям, придбаним оціночним знанням шляхом багатосторонньої комунікації. Тож вона є більш складним явищем, ніж імідж, тому що складається з іміджевої (поверхневого рівня) і

¹ Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві / Р. О. Стефанчук. – Хмельницький ін-т регіонального управління та права. – К. : Науковий світ, 2001, с. 23.

² Жидкова О. С. Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. С. Жидкова. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : 2008, с. 8.

³ Там само, с. 5.

змістовної частини, що базуються на особистій історії, яка заснована на стереотипах і архетипах аудиторії¹. Тобто, імідж є продуктом компанії, над яким вона працює, розвиває свій вигляд, який подобається їй самій та широким масам, а репутація є відгуком суспільства на діяльність компанії².

Таким чином, імідж є допоміжним засобом, умовою формування і підтримки ділової репутації організації, він створюється всередині організації для зовнішнього світу з метою побудови репутації, а репутація є відповіддю суспільства. На відміну від ділової репутації, яка, за словами Є. А. Дагаєвої, складається роками, імідж як враження від організації є одномоментним набором висновків, зроблених людиною у відповідь, які отримані в певний момент часу про організацію. Різниця між іміджем та репутацією організації пролягає в глибині і кількості складових цих двох понять: імідж є зовнішньою, більш поверхневою складовою репутації, що визначає першочергове сприйняття того чи іншого соціального об'єкта. Переважно він формується із зовнішніх комунікаційних складових, які були донесені до цільової аудиторії за допомогою класичних маркетингових комунікацій; ділова репутація є більш широким поняттям, яке відображає глибинне, комплексне сприйняття об'єкта цільовою аудиторією, засноване на довготривалому досвіді контакту з ним³.

От відмінною характеристикою бренду в порівнянні з іміджем є велика протяжність його формування в часі. На відміну від іміджу, який є одномоментним набором висновків, і являє собою сильне враження, що володіє великими регуляторними властивостями, бренд – це стійкий унікальний образ торгової марки, який отримав визнання з боку цільової групи і укорінений у свідомості споживачів⁴. Тобто з поняттям ділової репутації він не співвідноситься.

¹ Богоявленский А. Е. Понятия «имидж», «репутация» и «образ» в контексте «Критики чистого разума» И. Канта / А. Е. Богоявленский // Альманах «Акценты», Воронеж, ВГУ. – 2004, № 5–6, с. 57.

² Серов А. Г. Страшные тайны PR. Записки PR-консультанта / А. Г. Серов. – СПб. : Питер, 2004, с. 66.

³ Дагаева Е. А. Сравнительный анализ понятий «имидж», «деловая репутация» и «бренд» / Е. А. Дагаева // Вестник Таганрогского института управления и экономики. – Таганрог, 2008. – № 1, с. 93.

⁴ Там само, с. 95.

Ділова репутація знаходиться в тісному взаємозв'язку з поняттями честі й гідності. Часто такі нематеріальні блага як честь, гідність і ділова репутація ставляться більшістю дослідників в одну групу. Їх юридична природа, цілі та особливості способів реалізації та духовно-моральних основ звичайно схожі. В залежності від інтересів, які обумовлюють існування особистих немайнових прав, ця група прав спрямована на індивідуалізацію особи. Проте між ними все ж таки є відмінності¹, тому слід проаналізувати кожне з цих понять.

Чесць як моральна оцінка особистісних якостей відома давно, поняття і уявлення про неї формувались в процесі розвитку того чи іншого суспільства, спілкування людей між собою, зміст цього поняття є соціальним. Поняття гідності і репутації з'явилися пізніше, але історично всі зазначені явища об'єднувались одним поняттям – «чесць». З метою дефініції категорії чесць, дослідник І. Екштейн розглядає її, з одного боку, як визнання і повагу особистості (зовнішня чесць), з іншого – як думка, що визначає характер особи (внутрішня чесць)².

Сучасне розуміння честі, гідності, ділової репутації є уособленням історично обумовлених підходів законодавства різних епох, в тому числі законодавства радянських часів та зарубіжних країн, які розвинуті й удосконалені з огляду на нові соціальні і моральні умови розвитку особистих немайнових прав у незалежній Україні. Доказом цього слугує також судова практика, бо за умов сучасного розвитку цивільного права захист честі, гідності, ділової репутації стає одним із найбільш поширених серед звернень в судові органи, що пояснюється зростанням самосвідомості особистості у демократичному суспільстві. Пояснення названих термінів є прикладом сприйняття і удосконалення позитивного досвіду не лише розвинутих країн Європи, але і вітчизняного законодавства радянських часів³.

¹ Федюк Л. В. Відмежування ділової репутації від інших термінів / Л. В. Федюк // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківськ : 2012, Вип. 6. – С. 276–281.

² Экштейн И. Чесць в философии и праве / И. Экштейн. – СПб. : Издание Я. Канторовича, 1895, с. 11.

³ Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 /

Так, дослідник Н. Н. Розін виділяє два її значення: суб'єктивна честь – сукупність рис характеру, гідність, вона може бути властива не тільки індивіду, а й спільноті; об'єктивна честь – визнання іншими, повага і шана особи в суспільстві, соціальна цінність¹. В іншому розумінні зовнішня честь – це суспільна оцінка особистості, міра соціальних, духовних якостей громадянина, внутрішня – це сукупність власних якостей, здібностей та їх внутрішня самооцінка².

Поняття честі найбільш адекватно відображає її визначення як суспільної оцінки особистості, певної міри духовних, соціальних якостей громадянина, гідність – самооцінка власних якостей, здібностей, світогляду, своєї поведінки, суспільного значення. У наведених визначеннях вбачаються оціночні категорії, що вказують на зв'язок людини з певною спільністю людей. Оскільки існує ця спільність, тому й існують категорії честі та гідності. В межах моральних відносин поняття честі збігається з поняттям морального обов'язку, оскільки моральність велить чинити згідно обов'язку, незалежно від думки оточуючих чи вимог правової норми. У вигляді загального правила ці уявлення, можливо, збігаються, але вони можуть і розходитися, викликаючи необхідність розмежування поняття честі у сфері моральності, суспільних звичаїв і права³. Тож хоча поняття ділової репутації близьке за змістом до честі, проте останнє є оцінкою не ділових, а моральних якостей особи.

Українська дослідниця І. В. Саприкіна розглядає честь як особисте немайнове благо, яке є позитивною соціальною інформацією про особу, яка ґрунтується на уявленнях про добро і зло, усталених у суспільстві, й усвідомлюється самою особою, та водночас є сукупністю найвищих морально-етичних принципів особистості, і благом, яке дає право на повагу, пошану й визнання людини у суспільстві. Гідність – це особисте немайнове благо, яке є

І. В. Саприкіна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006, с. 11.

¹ Розін Н. Н. Об оскорблении чести. Уголовно-юридическое исследование / Н. Н. Розин. – Томск : Товарищество «Печатая С.П.Яковлева», 1910, с. 116.

² Шелютто М. Л. Гражданско-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации : автореф. дисс. ... канд. юр. наук / М. Л. Шелютто – М., 1997, с. 7.

³ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Институт философии и права. – Новосибирск, – 2004, с. 16.

інформацією про цінність кожної особи, яка визнана в суспільстві. Ділова репутація – це інформація, яка набула рис суспільного знання про досягнення тої чи іншої особи, вона ґрунтується на висновках щодо морального обличчя, ділових якостей і законслухняності особи, й пов'язується у сучасному баченні найчастіше з добрим ім'ям фізичної або юридичної особи. Запропоновані автором визначення дозволяють підкреслити загальновизнані ознаки цих понять, значна частка змісту яких лежить у площині не права, а моралі¹.

Що стосується категорії ділової репутації, то найбільш поширеною є точка зору, згідно якої вона знаходиться в органічному зв'язку з честю й гідністю. Дослідники відзначають, якщо поняття про гідність особистості виходить з принципу рівності всіх людей у моральному відношенні і їх самооцінки, то поняття честі, навпаки, диференційовано оцінює людей, що тим чи іншим чином знаходить відображення в їх репутації². Зауважують, що поняття репутації у відомому сенсі збігається з поняттям честі в її об'єктивному значенні. У діловій репутації особи проявляються професійні якості, які формуються за допомогою його поведінки як учасника особливого роду відносин. За словами З. Б. Хавжокової, якщо уявлення про гідність особистості виходить з принципу рівності всіх людей у моральному відношенні та їх самооцінки, то поняття честі, навпаки диференційовано оцінює людей, що тим чи іншим чином знаходить відображення в їх репутації, а поняття репутації у відомому сенсі збігається з поняттям честі у її зовнішньому, об'єктивному значенні. У той час як честь і гідність притаманні кожній людині від народження, ділова репутація в момент появи громадянина на світ або створення організації як нематеріальне благо ще не існує, оскільки відсутня формуюча її діяльність, тому, на відміну від честі й гідності, позитивна ділова репутація не презюмується³.

¹ Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / І. В. Саприкіна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006, с. 5–6.

² Малеїна М. Н. Защита чести, достоинства, деловой репутации предпринимателя / М. Н. Малеїна // Законодательство и экономика. – 1993, № 24, с. 18–20.

³ Хавжокова З. Б. Защита чести, достоинства и деловой репутации : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / З. Б. Хавжокова. – М., 2009, с. 180.

Тож в літературі традиційно відносять честь, гідність і ділову репутацію до однопорядкових явищ, які з позиції права можуть розглядатися як нематеріальні блага, які охороняються законом, термін «ділова репутація» все ж таки має якісно інший зміст, ніж «честь» та «гідність», що зумовлює необхідність самостійного дослідження поняття ділової репутації.

Поняття та ознаки ділової репутації.

Репутація, за словами Р. О. Стефанчука, є усталеною оцінкою фізичної чи юридичної особи у будь-якій сфері професійної чи іншої суспільно-корисної діяльності, що ґрунтується на наявній інформації про її позитивні та негативні суспільно-значимі діяння, що відома оточуючим, і в силу цього відображена в суспільній свідомості як думка про особу з точки зору моралі даного суспільства чи соціальної групи¹. Але поняття репутації та ділової репутації не співпадають, оскільки репутація є загальною суспільною оцінкою про соціальні якості особи, а ділова репутація має конкретний напрям оцінювання якостей особи у сфері суспільної діяльності.

Ділова репутація розглядається в літературі в різних варіантах: разом з об'єктами виключних прав, спрямованих на індивідуалізацію особи, її товарів, робіт, послуг; в складі підприємства як майнового комплексу; як елемент правоздатності; як соціальне благо, яке охороняється правом; як охоронюваний законом інтерес; як суб'єктивне право². Проте ми, по-перше, не згодні, що даний термін можна розглядати через призму всіх цих варіантів; по-друге нас цікавить ділова репутація лише як особисте немайнове благо, яке в даний перелік не увійшло.

Як стверджував О. В. Синегубов, ділова репутація являє собою окремий випадок репутації взагалі та вже сформовану думку про якості (достоїнства й недоліки) конкретної особи в сфері професійної, службової діяльності, ділового обігу, в тому числі у сфері

¹ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення і захисту) : монографія / Р. О. Стефанчук [відп. ред. Я. М. Шевченко]. – Хмельницький : Вид.ХУУП, 2007, с. 451.

² Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 11, 15.

підприємництва. Виникненню фактичної ділової репутації повинна передувати якась професійна діяльність. Її, як особисте немайнове благо, слід розуміти як усталену оцінку особи, що ґрунтується на наявній інформації про її позитивні та негативні суспільно значимі професійні діяння (поведінку), що відомі оточуючим, і в силу цього відображені в суспільній свідомості, як думка про працівника з точки зору моралі даного суспільства чи соціальної групи¹.

В деяких працях ділова репутація визначається як сформована думка про якості (достоїнства і недоліки) колективу, організації, підприємства, установи, конкретної фізичної особи у сфері ділового обороту, в тому числі у сфері підприємництва². В інших – під діловою репутацією розуміють позитивну оцінку фізичної чи юридичної особи перш за все як сумлінного підприємця іншими учасниками майнового обороту³. Стверджується, що ділова репутація людини та юридичної особи – стійка позитивна оцінка їх ділових (виробничих, професійних) достоїнств громадською думкою⁴.

Під діловою репутацією окремих юридичних осіб розуміють оцінку їх професійної діяльності, яку вони здійснюють, виступаючи учасниками суспільних відносин⁵. Говорячи про ділову репутацію банків, зауважується, що вона повинна розглядатися як всебічне відображення сприйняття банку його клієнтами і партнерами, контролюючими органами, громадянами, державними структурами та

¹ Синегубов О. В. Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. В. Синегубов. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2008, с. 11.

² Анисимов А. Л. Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско-правовая защита / А. Л. Анисимов. – М. : Юрист, 1994, с. 18.

³ Зингилевский А. Правовые аспекты защиты чести, достоинства и деловой репутации / А. Зингилевский // Нестор-вестник. – 1995. – № 12. – С. 22.

⁴ Булович В. Дело чести / В. Булович // Законодательство и практика средств массовой информации. Казахстан. – 1997. – Вып. 3. – С. 11.

⁵ Нор Ж. В. Право на ділову репутацію ОВС як особисте немайнове право / Ж. В. Нор // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Х., 2010. – № 2 (49). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnucs/2010_49/49/34.pdf.

громадськими організаціями¹. В літературі зустрічається визначення ділової репутації юридичної особи загалом, – це позитивна суспільна оцінка її ділових якостей як учасника цивільного обороту, що виражається в престижі комерційного найменування, товарних знаків та інших матеріальних активів, його надійності як контрагента в договірних відносинах у частині належного виконання взятих на себе зобов'язань²; проте вказується, що вона характеризується оборотоздатністю, і включає в себе як немайнові, так і майнові складові, що суперечить загальному нашому загальному розумінню особистого немайнового блага, яким є ділова репутація.

Згідно з визначеннями, які узагальнені В. Д. Костюком, під репутацією слід розуміти: складену про особу думку, що ґрунтується на оцінці суспільно значущих його якостей; переважна в певному суспільному середовищі думка про окрему особу чи про групу осіб; загальна думка про якості, достоїнства і недоліки кого-небудь, чого-небудь; супроводжується позитивною оцінкою суспільства відображення ділових якостей особи в суспільній свідомості; складена в оточуючих думка про моральний стан тієї чи іншої людини (колективу), засноване на його попередній поведінці чи діяльності³, – тобто, ділова репутація пов'язана зі сферою діяльності особи. Таким чином, репутація може бути декількох видів: ділова, професійна, міжособистісна та ін., проте цивільне законодавство регулює відносини, пов'язані з діловою репутацією.

За словами С. В. Горіна, зміст поняття ділової репутації організації включає дві складові: описову (інформаційну) складову, яка представляє собою сукупність всіх знань про організацію; оціночну складову, пов'язану з окремими аспектами діяльності організації. Ділова репутація залежить від набору чинників і напрямків діяльності організації: від тривалості ведення бізнесу, а

¹ Полуйчик Н. Некоторые вопросы, возникающие при рассмотрении дел о защите деловой репутации банков в арбитражной практике / Н. Полуйчик // Хозяйство и право. – 1997. – № 12. – С. 178.

² Зозуляк О. І. О сущности и особенностях деловой репутации юридического лица / О. І. Зозуляк // Современное состояние исследования неимущественных правоотношений в науке гражданского права : сборник тезисов научных докладов и сообщений круглого стола. – Харьков : ХНУВД, 2012, с. 125.

³ Костюк В. Д. Нематериальные блага. Защита чести, достоинства и деловой репутации / В. Д. Костюк. – М. : Лекс-Книга, 2002, с. 315.

також від стану виробництва та якості менеджменту, від інноваційної активності й положення на ринку, від соціальної позиції та зорієнтованості на стратегічний розвиток. Вона є об'єктом оцінки з боку декількох суб'єктів: держави, конкурентів, партнерів, інвесторів, споживачів, і при цьому набір показників, значимих для визначення ділової репутації можуть істотно різнитися. Ділова репутація організації є свого роду загальна встановлена думка про якість, достоїнства і недоліки організації в сфері ділового обороту, яка стимулює клієнтів продовжувати користуватися її продукцією, роботами, послугами і може приносити понаднормовий прибуток¹. Таке визначення ділової репутації підходить лише для юридичних осіб, що мають за мету отримання прибутку, тобто для комерційних організацій.

Якщо говорити про підприємницькі юридичні особи, то дехто взагалі відносить їх ділову репутацію до активів юридичної особи, яка оцінюється за сумою стійкості ринкових позицій підприємства, плюс рівень економічної ефективності підприємства, плюс перспективний рівень прибутковості підприємства з урахуванням показників вартості акціонерного, короткострокового та довгострокового позичкового капіталу, поділеною на три². Або визначають такий її коефіцієнт: він дорівнює вартості ділової репутації в грошовій одиниці поділеній на вартість підприємства, яка включає вартість матеріальних і нематеріальних активів підприємства³.

В нашому випадку ми не можемо вести мову про вартість ділової репутації, адже вона, за нашим переконанням, не має грошової оцінки, є нематеріальним благом, який має неекономічний характер. Про всякого роду обчислення можна згадувати у випадку необхідності розрахунку відшкодування шкоди при порушенні права на ділову репутацію.

Дослідниця в сфері ділової репутації юридичних осіб Н. Ю. Нікулічева дає їй визначення як економічної цінності,

¹ Горин С. В. Деловая репутация организации / С. В. Горин. – Серия : Вершина успеха. – Изд. Феникс. – Ростов н/Д, 2006, с. 15.

² Радіонов О. В. Ділова репутація підприємства: формування, діагностика, розвиток : монографія / О.В. Радіонов. – Луганськ : Ноулідж, 2009. – 408 с.

³ Горин С. В. Деловая репутация организации / С. В. Горин. – Серия : Вершина успеха. – Изд. Феникс. – Ростов н/Д, 2006, с. 128.

закономірно притаманної суспільству, що став на ринковий шлях розвитку, що забезпечує задоволення потреб індивідів в адекватній позитивній оцінці організованого бізнесу¹. Не можемо погодитись, що ділова репутація розглядається як економічна цінність та пов'язується лише з бізнесом, вона має ширший характер.

А. Ф. Суржик також робить висновок, що ділова репутація може бути оцінена в грошовій формі, хоча й приблизно. Крім того, він вважає, ділова репутація може бути об'єктом деяких договорів (комерційної концесії, простого товариства). Ділову репутацію він визначає як нематеріальне благо, захист якого може здійснюватися в судовому порядку, у встановлених законом випадках враховується як правова категорія, применшення якої несе для учасників господарського обороту правові наслідки негативного характеру, він вважає її немайновим благом, пов'язаним з майновим². Категорично не погоджуємось із цією думкою, яка суперечить концепції особистих немайнових прав. Ділова репутація юридичної особи звичайно ж може вплинути на її прибутковість, однак цей зв'язок настільки ж опосередкований як і зв'язок інших немайнових благ з майновою сферою. Так ми можемо підвести всі немайнові права до зв'язку з економічною сферою, навіть права на життя і здоров'я, адже здоровій людині легше отримувати прибуток.

Якщо говорити про підприємницькі юридичні особи, законодавство дає визначення діловій репутації деяким з них: це відомості про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, в тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі у такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи³. Думається, насправді поняття

¹ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 69.

² Суржик А. Ф. Проблемы правового регулирования институтов чести, достоинства и деловой репутации в гражданском праве Российской Федерации : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. Ф. Суржик. – М. : 2006, с. 6.

³ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001, № 5–6, ст. 2.

ділової репутації юридичних осіб, навіть лише підприємницьких, має значно ширший зміст¹.

Так, ділова репутація суб'єкта господарювання визначається як заснована на інформації про якість вироблених ним товарів, виконаних робіт, наданих послуг, дотримання законодавства, договірних та інших господарських зобов'язань, правил ділової етики оцінка суб'єкта господарювання споживачами, покупцями, діловими партнерами, органами державної влади, громадськими організаціями, засобами масової інформації. Вона формується на основі інформації про вироблену суб'єктом господарювання продукцію і пов'язану з цим діяльність. У відносинах зі споживачами, покупцями об'єктом оцінки є якість, конкурентоспроможність продукції. У відносинах з контрагентами в договірних зобов'язаннях, іншими учасниками господарського обігу поряд з якістю продукції оцінюється й дотримання суб'єктом господарювання зобов'язань, правил ділової етики. У відносинах з органами державної влади, громадськими організаціями, засобами масової інформації оцінюється, відповідно, дотримання господарського, конкурентного, податкового, іншого законодавства, участь у громадських заходах, здійснення благодійної діяльності². Тож ділова репутація юридичних осіб, які беруть участь в діловому обороті має специфічні властивості, залежно від виду її діяльності, а нам потрібне узагальнююче визначення для всіх юридичних осіб.

Постанова Пленуму Верховного суду України під діловою репутацією юридичної особи (у тому числі підприємницьких) розуміє оцінку їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних

¹ Федюк Л. В. Поняття ділової репутації юридичних осіб / Л. В. Федюк // Сборник научных трудов SWorld. Материалы международной научно-практической конференции «Современные направления теоретических и прикладных исследований, 2013». – Выпуск 1. Том 27. – Одесса : Куприенко, 2013. – С. 23–27.

² Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / І. Ф. Коваль. – Національна академія наук України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005, с. 7.

відносин¹. Тобто, визначення ділової репутації юридичної особи частково залежить від виду її діяльності.

Значимим при дослідженні поняття «ділова репутація» називають питання про розгляд його з об'єктивної (зовнішньої) сторони і з суб'єктивної (внутрішньої) сторони. З об'єктивної сторони ділова репутація – це благо, що свідчить про значимість особи для суспільства, що визначається в процесі її діяльності, незалежно від її виду, з точки зору її професійної діяльності, ділових, моральних якостей, рівня кваліфікації, здатності своєчасно й на високому рівні виконувати роботу, бути надійним партнером, дотримуватися вимог законодавства тощо. З суб'єктивної сторони – це благо, яке свідчить про значимість діяльності особи незалежно від виду діяльності як представника професійної, ділової сфери суспільного життя на основі власної, індивідуальної свідомості, пріоритетів і переконань².

Ще розглядають це поняття в широкому й вузькому значеннях. В широкому сенсі вона розуміється як позитивна суспільна оцінка професійних, службових, посадових якостей суб'єктів стосовно юридичних осіб, зайятих в будь-якій загальнокорисній діяльності, включаючи як тих, що беруть участь, так і тих, що не беруть участі в діловому (підприємницькому) обороті. У вузькому сенсі вона розуміється як позитивна оцінка ділових якостей учасників ділового обороту, комерційних юридичних осіб та некомерційних юридичних осіб, які беруть участь в підприємницькій діяльності³. Це розуміння терміну «ділова репутація» не сприяє однаковості правозастосовчої практики і не забезпечує рівний захист права на ділову репутацію всім юридичним особам.

¹ Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009, № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.zakon2.rada.gov.ua.>, п.4.

² Жидкова О. С. Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. С. Жидкова. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : 2008, с. 5.

³ Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2005, с. 7.

В цивілістичній науці дослідниками ділової репутації юридичних осіб називаються такі її ознаки: відсутність матеріально-речової (фізичної) структури; можливість ідентифікації (виділення, відділення) організацією від іншого майна; використання у виробництві продукції, при виконанні робіт чи наданні послуг або для управлінських потреб організації; використання протягом тривалого часу, тобто строку корисного використання; здатність приносити організації економічні вигоди (дохід) в майбутньому; наявність належно оформлених документів, що підтверджують існування самого активу і виключного права в організації на результати інтелектуальної діяльності¹. За такими ознаками не можна розпізнати ділову репутацію, деякі з них взагалі пролежні її природі, для прикладу, можливість виділення організацією від іншого майна, здатність приносити організації економічні вигоди в майбутньому.

І. Ф. Коваль стверджує, що за своєю правовою природою діловій репутації суб'єктів господарювання притаманні такі ознаки: нематеріальний, невідчужуваний характер; вона впливає на майнове становище суб'єкта господарювання, забезпечуючи стабільний дохід чи послабляючи його економічні позиції; властива суб'єкту господарювання з моменту його створення і протягом всього існування; індивідуалізуючий характер, що виявляється у відображенні своєрідності кожного виробника та виокремленні його серед інших учасників господарського обігу; динамічність, рухливий характер, оскільки в перебігу здійснення суб'єктом господарювання своєї діяльності ділова репутація постійно піддається змінам у позитивний чи негативний бік². З більшістю ознак ми згодні, хоча пояснення їх не зовсім вдалі.

З проведеного аналізу можна визначити, що **ділова репутація юридичної особи** – це немайнове благо, яке характеризує загальну думку про цю особу, що склалася на підставі оцінки її діяльності.

¹ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 91.

² Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / І. Ф. Коваль. – Національна академія наук України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005, с. 8.

Точніше й ширше визначення ділової репутації можливо дати лише знаючи сферу діяльності тієї чи іншої юридичної особи.

3.3.2. Право юридичної особи на ділову репутацію та його зміст

Поняття та ознаки.

Приступаючи до безпосереднього аналізу поняття права юридичної особи на ділову репутацію, варто розглянути ті позиції, які на сьогодні реально представлені в науці цивільного права. Дослідник А. Л. Анісімов зазначає, що кожен суб'єкт права наділяється певною сукупністю особистих (суб'єктивних) прав, що визначають його правове становище, і в їх число входить суб'єктивне право на ділову репутацію. До моменту порушення ділової репутації цивільне право охороняє ці особисті немайнові відносини шляхом покладення загального обов'язку утримуватися від їх порушення¹. Його позиція не дає підстави говорити про існування суб'єктивних прав на ділову репутацію. От на думку С. Н. Братуся, зміст суб'єктивного права слід розкривати насамперед через позитивні дії самого володільця суб'єктивного права². За словами О. М. Дьяченко, абсолютне право на ділову репутацію представляє собою можливість суб'єкта формувати, володіти, використовувати і розпоряджатися належною йому діловою репутацією на свій розсуд і в своїх інтересах шляхом вчинення системи юридичних та фактичних дій, а також вимагати від усіх третіх осіб утримуватися від порушень його права на ділову репутацію³. Дане визначення розкриває фактично правомочності досліджуваного права, про які ми поговоримо нижче.

В літературі також вказується, що право на ділову репутацію полягає в можливості отримати адекватну оцінку поведінки особи, а

¹ Анисимов А. Л. Гражданско-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации по законодательству Российской Федерации / А. Л. Анисимов. – М. : Владос-прес, 2001, с. 19.

² Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Государственное изд-во юридической литературы, 1950, с. 9.

³ Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2005, с. 128.

також правомочності на істинність інформації про факти поведінки особи, узгодженої з вимогами моралі¹. Схожа точка зору сформульована Д. І. Роговим, згідно з якою ділова репутація є об'єктом права на достовірну суспільну оцінку не протиправної діяльності, яка полягає в тому, що громадянин, який реалізує не протиправні інтереси, має право на те, щоб інформація, поширювана про нього, відповідала дійсності й не порушувала його право на ділову репутацію². Законодавець відображає іншу позицію до ділової репутації, що проявляється в особливому правовому регулюванні, не обмежуючись лише її захистом.

От Н. Ю. Нікулічева приходить до визначення, за яким суб'єктивне право на ділову репутацію – це забезпечена законом міра можливої поведінки, яка об'єднує правомочності на визначення ділової репутації та на її використання й відчуження, а також правомочність вимоги відповідної поведінки від зобов'язаних осіб і правомочність на захист³. Що стосується правомочностей, які включені у визначення, то не варто включати відчуження до їх складу, оскільки, на нашу думку, особисті немайнові права мають таку ознаку як невідчужуваність, але ознаки і правомочності права на ділову репутацію ми ще нижче розглянемо. З визначення бачимо, що дане право не обмежується лише захистом, а й регулюється законом.

Право на ділову репутацію у дослідженнях І. Ф. Коваль визначається як забезпечена законом можливість суб'єкта господарювання здійснювати на свій розсуд не заборонені законом дії, спрямовані на формування і використання ділової репутації, а також вимагати від інших осіб утримуватись від посягань на неї⁴, але

¹ Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / В. А. Жакенов. – М., 1984, с. 15–16.

² Рогов Д. И. Механизм гражданско-правового регулирования отношений, возникающих по поводу чести, деловой репутации и доброго имени граждан : автореф. дисс. ... канд. юр. наук / Д. И. Рогов. – Екатеринбург, 2003, с. 17.

³ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 10.

⁴ Коваль И. Ф. К вопросу о понятии деловой репутации хозяйствующих субъектов / И. Ф. Коваль // Праці підсумк. наук. конф. Донецького

воно стосується лише тих юридичних осіб, які беруть участь в господарській діяльності.

Щоб дати повне визначення праву на ділову репутацію юридичної особи, слід проаналізувати, крім самих визначень, ознаки цього права. Дослідниця І. Ф. Коваль говорить про деякі з них, і зазначає, що момент виникнення цього права в законодавстві не визначено, а в науці склалися різні підходи щодо нього. Авторка дотримується позиції, згідно з якою ділова репутація і право на неї виникають одночасно з моменту створення суб'єкта господарювання. При цьому уточнюється, що рівень ділової репутації в момент створення господарської організації може бути різним, оскільки на цьому етапі він залежить в основному від репутації засновників, яка переноситься на ділову репутацію створеної організації. Право на ділову репутацію є немайновим і невідчужуваним правом¹.

Виділяють такі особливості суб'єктивного права ділову репутацію:

1) воно є особистим немайновим правом, не пов'язаним з майновими. У зв'язку з цим таке право традиційно характеризується тим, що виникає з приводу об'єктів, які не мають матеріального змісту, не може бути відокремлене від особистості носія та передано іншим суб'єктам цивільного права, має властивість індивідуалізації особи володільця даного права;

2) воно є абсолютним правом з огляду на те, що суб'єктивному праву управомоченої особи кореспондує обов'язок невизначеного кола осіб. Разом з тим, воно має свою специфіку в порівнянні з іншими суб'єктивними правами подібного роду, адже власник права здійснює належні йому права своїми діями, наприклад, створює уявлення в оточуючих про власну репутацію, поза рамками права;

3) йому притаманні деякі особливості змісту і здійснення. Зміст особистого немайнового права не включає, за загальним правилом, здійснення позитивних цивільно-правових дій, хоча уповноважений суб'єкт на свій розсуд використовує належні йому особисті

національного університету за період 1999-2000 р. р. : Правознавство. – Донецьк : ДонНУ. – 2001, с. 82.

¹ Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / І. Ф. Коваль. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005, с. 8.

нематеріальні блага. Об'єктивне право не визначає, як повинен вести себе носій прав, а передбачає лише їх захист, коли вони порушені. Здійснення особистих немайнових прав має свою особливість в тому, що законом визначаються не межі реалізації нематеріальних благ уповноваженою особою, а встановлюються межі вторгнення сторонніх осіб в особисте середовище, якщо ці межі порушуються, допускається застосування примусових заходів до їх відновлення;

4) момент його виникнення має певну специфіку, адже воно існує об'єктивно незалежно від його правової регламентації і потребують правового захисту тільки в разі посягання на таке благо¹.

Третя ознака викликає деякий сумнів, оскільки тут говориться про обмеження здійснення цього права захистом, ми не згодні й з четвертою рисою, оскільки знову є обмеження правової регламентації лише при посяганні на ділову репутацію.

За іншими дослідженнями, праву на ділову репутацію притаманні такі ознаками й особливості:

1) це право є суб'єктивним. Суб'єктивне право надає особі можливість задовольнити свої матеріальні й духовні потреби (користуватися соціальними благами);

2) воно об'єднує в собі правомочності: на визначення ділової репутації, на використання та відчуження, на вимогу певної поведінки від зобов'язаних осіб та на захист. Як ми вже зазначали вище, особисте немайнове право на ділову репутацію не може бути відчужене юридичною особою, адже воно є невід'ємним від особи;

3) це право є абсолютним. Воно є таким з огляду на те, що суб'єктивному праву уповноваженої особи кореспондує обов'язок невизначеного кола осіб. Суть цього загального обов'язку полягає в утриманні від посягання на ділову репутацію особи;

4) юридичним фактом його виникнення є активні дії уповноваженої особи, спрямовані на визначення значення ділової репутації для різних цілей. Ряд цивілістів стверджує, що немайнові відносини, не пов'язані з майновими, не входять до предмету регулювання цивільного права, оскільки воно використовується лише для захисту такого роду відносин, але не для їх прямої регламентації. Але в даному випадку більш переконливою видається все ж позиція інших вчених, які вважають, що розширення цивільно-правової бази

¹ Хавжокова З. Б. Защита чести, достоинства и деловой репутации : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / З. Б. Хавжокова. – М., 2009, с. 180.

для захисту особистих немайнових благ і визнання факту наявності у громадян і юридичних осіб суб'єктивних прав з приводу цих благ принципово виключає можливість відкидати застосування цивільного законодавства для регулювання здійснення цих прав. Таким чином, можна констатувати, що сучасне цивільне право містить положення, які спрямовані на регулювання та захист права на ділову репутацію і суттєво відрізняються від колишнього цивільного законодавства, що обмежувало свободу та особисту ініціативу суб'єктів цивільного права;

5) юридичними особами, здатними бути володільцями цього права є лише комерційні юридичні особи¹. Остання ознака є не лише суперечливою, а й взагалі, на нашу думку, порушує принцип рівності учасників цивільних правовідносин: юридичні особи повинні мати однакові особисті немайнові права, незалежно від того, чи займаються вони підприємницькою діяльністю.

Не викликають суперечностей такі характерні риси даного права:

1) дане суб'єктивне цивільне право тісно пов'язане з особою правоволодільця (особистими правами);

2) носять нематеріальний характер;

3) мають об'єктом нематеріальні блага;

4) носять абсолютний характер і складаються по типу відносин власності: присвоєння об'єкта суб'єктом і його панування над належним йому нематеріальним благом².

Як бачимо, **право на ділову репутацію юридичної особи** носить загальні ознаки особистих немайнових прав³. Отже, його можна визначити як суб'єктивне немайнове право юридичної особи на благо, яке характеризує загальну думку про цю особу, що склалася

¹ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 71.

² Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2005, с. 74.

³ Федюк Л. В. Поняття права юридичної особи на ділову репутацію / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – Випуск 32. – С. 150–156.

на підставі оцінки її діяльності, це право має неекономічний характер, є абсолютним, невідчужуваним, загальним для всіх юридичних осіб.

Правомочності.

Тепер необхідно дослідити зміст цього права, який, як ми вже казали, полягає в сукупності правомочностей. Дослідниця права на ділову репутацію І. Ф. Коваль вказує, що право на ділову репутацію включає право суб'єкта на власні дії, право на чужі дії та право на захист ділової репутації. Авторка приєднується до критичних заперечень щодо закріплення у статтях 94 і 299 Цивільного кодексу України права на недоторканність ділової репутації, а не права на ділову репутацію, що є більш широким поняттям і охоплює також можливість суб'єкта здійснювати різного роду не заборонені законом дії з формування, використання ділової репутації, які стають об'єктом оцінки. Такі дії направлені на задоволення інтересу суб'єкта в досягненні конкурентних переваг, заснованих на результатах його діяльності, і отриманні, зрештою, більшого прибутку¹, але це стосовно комерційних юридичних осіб. В принципі, ми згодні з такими висловлюваннями, проте правомочності ми будемо брати аналогічні з тими, які розглядати при дослідженні попередніх особистих немайнових прав юридичних осіб².

При дослідженні змісту права на ділову репутацію, О. В. Синегубов також стверджує, що зміст даного особистого немайнового права полягає не лише в праві кожного громадянина на недоторканність його ділової репутації (можливості жадати від всіх інших фізичних та юридичних осіб утримання від порушення цього права) та можливості судового захисту в разі порушення (негативний елемент), як це визначено у ст. 299 ЦК України, а й у можливостях своїми активними діями через відповідні правомочності по володінню, формуванню та користуванню здійснювати це право

¹ Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / І. Ф. Коваль. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005, с. 8.

² Федюк Л. В. Зміст права юридичної особи на ділову репутацію / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – Випуск 31. – С. 199–205.

(позитивний елемент)¹. Про позитивний характер пише і М. Н. Малєїна, яка відзначає, що їх структура схожа зі структурою права власності: їх власники можуть володіти і користуватися цими правами, але розпорядження ними у формі відчуження неможливе².

Детальніше зміст права на ділову репутацію розглядає О. М. Дьяченко, яка пише, що його складають правомочності на формування, володіння, використання і розпорядження діловою репутацією, а також правомочність вимоги, адресована необмеженому колу осіб утримуватися від дій, що порушують його право на даний нематеріальний об'єкт³. На наш погляд, не всі правомочності повинні мати місце в складі змісту права на ділову репутацію, тому розглянемо кожне з них в детальності.

Правомочність формування ділової репутації є можливістю особи утворювати таку шляхом поширення певних відомостей, здатних вплинути на створення свого позитивного вигляду в діловому обороті і, в кінцевому рахунку, служити збільшенню прибутковості власної справи. При цьому підкреслюється, що це процес, а не момент в часі, й займає він достатньо довгий період часу, тому з моменту державної реєстрації юридичної особи виникає, за словами авторки, не ділова репутація, а суб'єктивне право на неї⁴.

Ми вважаємо, що правомочність формування не слід виділяти окремо, оскільки вона фактично може розчинитися в правомочностях по використанню та зміні ділової репутації. Накопичуючи і збільшуючи обсяг позитивних відгуків про юридичну особу, отримуючи схильність позитивних думок про неї, можна говорити про використання права на ділову репутацію. Якщо, наприклад, склалися негативні думки про діяльність юридичної особи, можна використовувати правомочність по зміні, таким чином сформувати

¹ Синегубов О. В. Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. В. Синегубов. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2008, с. 11.

² Малєїна М. Н. Содержание и осуществление личных неимущественных прав граждан: проблемы теории и законодательства / М. Н. Малєїна // Государство и право. – 2000, № 2, с. 18.

³ Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2005, с. 129.

⁴ Там само, с. 108.

позитивні відгуки про неї, тобто, можна змінити ділову репутацію юридичної особи.

Правомочність володіння діловою репутацією означає можливість мати її шляхом обліку на балансі. Володіння позитивною діловою репутацією є для комерційної юридичної особи необхідною умовою її існування, входить до її інтересів¹. Позитивна ділова репутація є необхідною не лише для комерційних юридичних осіб, а для всіх, і володіння не означає мати її шляхом обліку на балансі, її взагалі, на наш погляд, так матеріалізувати не можливо.

Правомочність використання ділової репутації означає можливість вилучення з неї корисних властивостей в цілях зміцнення свого положення в діловому обороті, на ринку товарів, робіт і послуг. Стверджується, що комерційна юридична особа використовує приналежну їй ділову репутацію в цілях отримання прибутку, шляхом вилучення її корисних властивостей². Звичайно, для комерційних юридичних осіб головною ціллю є отримання прибутку, але для інших і цілі інші, тож використання ділової репутації буде полягати в можливостях отримання інших благ, для яких ці юридичні особи створені й проводять свою діяльність. Використання позитивної ділової репутації сприяє тому, що з юридичною особою більше співпрацюють, укладають правочини, вони мають більше клієнтів, прихильників, партнерів, споживачів тощо. Таке використання допомагає закріплювати своє становище в сфері діяльності, схожій з цією юридичною особою.

Правомочність розпорядження означає можливість визначення фактичної та юридичної долі своєї ділової репутації, яка реалізується шляхом її зміни, зокрема зміцнення. Зазначається, що правоволоділець може визначати фактичну долю своєї ділової репутації шляхом вчинення як фактичних, так і юридичних дій. Фактичні дії суб'єкт систематично здійснює в процесі свого функціонування, реалізуючи заходи, спрямовані на поліпшення управлінських, фінансових і соціальних показників. Так, юридична особа вчиняє фактичні дії, спрямовані на поліпшення своєї ділової репутації, здійснюючи заходи щодо підвищення якості випущених

¹ Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2005, с. 129, 109.

² Там само, с. 120.

товарів, вироблених робіт, послуг, що надаються. Покращує воно свою ділову репутацію також шляхом здійснення інвестицій у розвиток юридичної особи, підвищуючи рівень умов праці своїх працівників і т. д. Зміна ділової репутації шляхом юридичних дій можлива в тих випадках, коли суб'єкт здійснює правочини, спрямовані на покращення своєї репутації з різними суб'єктами, які професійно займаються формуванням іміджу юридичної особи, головне місце в якому посідає ділова репутація. В сучасних умовах можна вести мову, за словами авторки, про управління діловою (комерційною) репутацією, яке вона також відносить до дій, спрямованих на визначення долі ділової репутації. Одним із способів формування та управління репутацією компанії є успішне встановлення контактів з численними інститутами споживачів, партнерів, державних органів влади та суспільством у цілому¹.

Таким чином, до змісту права юридичної особи на ділову репутацію включаються правомочності по володінню, користуванню і розпорядженню, що сумісно з конструкціями інших особистих немайнових прав.

3.3.3. Захист особистого немайнового права на ділову репутацію

Підстави.

Право на захист ділової репутації – це гарантована можливість особи на свій розсуд захищати суб'єктивне право на недоторканність ділової репутації від протиправних посягань інших осіб, скориставшись системою встановлених державою способів і засобів захисту, застосовуваних судом та іншими уповноваженими органами або самою особою для забезпечення реалізації й відновлення стану, який існував до порушення, а також на припинення дій, якими порушується право на недоторканність ділової репутації, і

¹ Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2005, с. 129, 122.

відшкодування шкоди, заподіяної інтересам особи¹.

Підставами для захисту особистого немайнового права на ділову репутацію є:

- 1) розповсюдження даних;
- 2) ці дані не відповідають дійсності;
- 3) вони носять негативний характер².

1) Під поширенням інформації слід розуміти:

- опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації;
- поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку;
- викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам;
- повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі;
- вивішування (демонстрація) в громадських місцях плакатів, гасел, інших творів, а також розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою порочать ділову репутацію юридичної особи.

Проте судам необхідно враховувати, що повідомлення оспорюваної інформації лише особі, якої вона стосується, не може визнаватись її поширенням, якщо особа, яка повідомила таку інформацію, вжила достатніх заходів конфіденційності для того, щоб ця інформація не стала доступною третім особам³.

Дехто впевнений, що посилення на чутки або громадську думку є одним зі способів уникнути від пред'явлення позову. Розповсюджувачі таких відомостей часто посилаються на те, що вони не поширювали інформацію щодо конкретної особи, а поширювали

¹ Жидкова О. С. Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. С. Жидкова. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : 2008, с. 9.

² Зихрацкий С. Основания гражданско-правовой защиты чести, достоинства и деловой репутации. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.bymedia.net>.

³ Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009, № 1. – п. 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.

лише реально існуючі чутки про нього. Оскільки факт наявності чуток відповідає дійсності, відповідальність по захисту ділової репутації, на їхню думку, не повинна наступати. Однак судова практика по-іншому вирішує це питання¹, поширюючи недостовірну інформацію, навіть посилаючись на те, що це «чутки», «громадська думка», «інформація взята з неперевіраних джерел», особа повідомляє відомості про це іншій особі, просто виражені в іншій формі, то ці відомості повинні відповідати дійсності.

2) Недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності, тобто є неповні або перекручені².

Згідно з частиною третьою статті 277 ЦК негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного (презумпція добропорядності). Так, у справі Львівського державного університету безпеки життєдіяльності про захист ділової репутації судом було встановлено, що відповідачем поширена недостовірна інформація про невідповідність результатів оцінювання фізичної підготовки приймальною комісією Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, наявність у діяч членів ознак корумпованості. Така інформація поширена до відома на розширеному засіданні приймальної комісії з участю викладачів, вступників та їхніх батьків. Поширення даної інформації завдало шкоди діловій репутації навчального закладу. Відповідач у судовому засіданні не довів, що поширена ним інформація є достовірною. Дані про корумпованість членів приймальної комісії, невідповідність результатів оцінювання

¹ Рішення Ржищівського міського суду Київської області від 22 грудня 2009 року. – Справа № 2-17/09. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>; Рішення Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 21 травня 2012 року. – Справа № 2-п-5/12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

² Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009, № 1. – п. 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.

рівня фізичної підготовки вступників, не доведені відповідачем, тому є недостовірними¹.

При визначенні цього питання слід також приймати до уваги ступінь недостовірності відомостей. Якщо ступінь їх недостовірності незначна, вони можуть не визнаватися такими, що порушують право юридичної особи. З журналістами, які не розбираються в тонкощах законодавства, часто трапляються ситуації, коли вони можуть застосовувати не зовсім коректні юридичні терміни (наприклад, «арешт» замість «затримання», «грабіж» замість «крадіжка», «в'язниця» замість «колонія»). Очевидно, що такі помилки не повинні визнаватися такими, що принижують ділову репутацію. У той же час якщо помилка значна, то такі відомості, безсумнівно, повинні визнаватися такими, що порушують право. Ступінь недостовірності й те, як цей факт впливає на принижуючий характер відомостей, визначається судом на основі внутрішніх переконань.

Ступінь недостовірності буде по-різному оцінюватися читачем в залежності також і від форми викладу матеріалу (стаття, фейлетон, карикатура), використаних журналістських прийомів, особливостей поширення відомостей. Не можна не погодитися з тим, що коли мова йде про карикатури і фейлетони, то необхідно враховувати специфіку літературної форми викладу². Іноді сама художня форма подачі матеріалу (фейлетон, карикатура, пародія) передбачає відомий художній домисел автора. Використання при цьому таких художніх прийомів, як гіпербола, метафора, гротеск само по собі не може вважатися протиправним, якщо тільки це виправдано законами жанру, не створює у публіки спотвореного уявлення про суб'єкта і не виражено в образливій для нього формі³.

3) Негативною слід вважати інформацію, в якій стверджується про порушення особою норм чинного законодавства чи вчинення будь-яких інших дій, наприклад, порушення принципів моралі, загальноновизнаних правил співіснування, неетична поведінка в

¹ Рішення Богородчанського районного суду Івано-Франківської області від 22 січня 2010 року. – Справа № 2-75/2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.reyestr.court.gov.ua>.

² Белявский А. В. Судебная защита чести и достоинства граждан / А. В. Белявский. – М. : Юрид. лит., 1966. – С.13.

³ Сергеев А. П. Право на защиту репутации. – Л. : Знание, 1989, с. 25.

особистому, суспільному чи політичному житті тощо, і яка порушує його право на повагу до ділової репутації¹.

Негативна інформація є заперечною інформацією, протилежною позитивній². Так, у справі за позовом Дочірнього підприємства «Імідж Холдинг» акціонерної компанії «Імідж Холдинг АпС» до Товариства з обмеженою відповідальністю «Медіа-Проект» та Закритого акціонерного товариства «Редакція газети «Індустріальное Запорожье» про визнання інформації недостовірною та такою, що порочить ділову репутацію, були опубліковані видавництвом відповідачів такі відомості в статті «Налоговая служба разыскивает ЛВЗ «Хортиця»: «Недавно в одной из Запорожских газет (в который раз!) набатно звучало о баснословных суммах, перечисленных в бюджет от ЛВЗ «Хортиця», теперь надо понимать, исходя из названия продукции – это производитель ДП «Имидж Холдинг»; «Но сейчас другие времена, и, наверное, запорожские бизнесмены упомянутого холдинга проигнорировали классика былых времен и работают ради самого процесса. Иначе как объяснить тот факт, что сумма налога на прибыль за прошлый год – как кот наплакал. А те цифры налогов, уплаченные в бюджет, которые любят афишировать руководители холдинга, причем ссылаясь на налоговую службу (об этом отдельный разговор), есть ничто иное как манипуляция цифрами» Суд визнав негативність такої інформації та задовольнив позов³.

Не всі недостовірні дані є негативними, а лише ті, які звинувачують особу в порушенні норм права, моралі. Так, у справі Господарського суду міста Києва, позивач Державне підприємство Авіаційного науково-технічного комплексу ім. О. К. Антонова звернувся до суду з позовною заявою до відповідача Державного

¹ Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009, № 1, п. 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.zakon2.rada.gov.ua>.

² Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 2-ге вид., перероб. і доп. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т. 1, с. 457.

³ Рішення Господарського суду Запорізької області від 17.04.2009 року. – Справа № 8/108/09. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

авіабудівельного концерну «Антонов» про зобов'язання відшкодувати збитки на правову допомогу, завдані позивачу розповсюдженням недостовірної інформації стосовно діяльності ДП АНТК ім. О. К. Антонова, що викладена в листі № 328/48 від 04.02.2008 ДАК «Авіація України» на ім'я секретаря РНБО України Р. Богатирьової, у розмірі 12307,01 грн. Листом від 04.02.2008 № 328/48 Державного авіабудівельного концерну «Антонов» Секретарю Ради національної безпеки та оборони України п. Р. В. Богатирьовій було викладено негативну оцінку діяльності позивача, а також його посадових осіб було звинувачено в економічних злочинах та зловживаннях. Оскільки суд задовольнив даний позов, можна вважати, що недостовірна інформація є такою, оскільки негативні відомості стосувалися порушення юридичною особою права¹. Навіть негативні дані можуть не вважатися такими, що порушують права на ділову репутацію, бо вони мають бути такими, що применшують ділову репутацію юридичної особи.

Ю. Г. Іваненко, розглядаючи цю проблему, ділить відомості на ті, що об'єктивно порочать і суб'єктивно порочать ділову репутацію. До перших відносяться відомості, чий принижуючий характер очевидний для всіх або більшості, до других – ті відомості, які сприймаються такими, що ганьбляться конкретною особою². Тому при аналізі відомостей на предмет порушення моральних принципів необхідно враховувати соціальну групу, до якої належить позивач, а також особливості поширення відомостей. Однак при зверненні уваги на соціальну групу і моральні принципи, якими керуються члени цієї групи, необхідно мати на увазі, що ці принципи не повинні суперечити загальноприйнятим у всьому суспільстві моральних цінностей.

Як бачимо, основним порушенням права на ділову репутацію юридичної особи є розповсюдження про неї неправдивих відомостей.

¹ Рішення Господарського суду міста Києва. – Справа № 50/56419.10.09. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

² Іваненко Ю. Г. Актуальные вопросы защиты чести, достоинства, деловой репутации граждан и деловой репутации юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Ю. Г. Иваненко. – М., 1998, с. 14.

В літературі це поняття називають «дифамацією»¹, під якою розуміють будь-яке поширення компроментуючих відомостей. В залежності від відповідності поширених відомостей дійсності і суб'єктивного ставлення розповсюджувача до своїх дій, можна виділити наступні види дифамації: умисна недостовірна дифамація. Це поширення завідомо неправдивих ганебних відомостей або наклеп; ненавмисна недостовірна дифамація. Це ненавмисне поширення неправдивих ганебних відомостей; достовірна дифамація. Це поширення правдивих компрометуючих відомостей, який може бути навмисним і ненавмисним².

Для цивільно-правового захисту ділової репутації юридичної особи має значення лише сам факт поширення неправдивих відомостей незалежно від форми і способу передачі неправдивої інформації, кількості повідомлених осіб та умов ознайомлення з нею потерпілої організації. Не є обов'язковою ознакою поширення відомостей з публічним характером їх повідомлення, оскільки висловлені навіть у присутності однієї особи, якої вони не стосуються, ці відомості мають можливість їхнього спростування³. Як справедливо відзначається в літературі, розповсюджувач відомостей, які не відповідають дійсності та ганьблять юридичну особу, позбавлений можливості якимось чином обмежити їх подальше розповсюдження. Інформація, яка повідомлена хоча б одній особі, якої вона не стосується особисто, може за типом ланцюгової реакції стати надбанням подальшого необмеженого кола обізнаних осіб⁴, тобто розповсюдженням є розголошення відомостей серед

¹ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 85.

² Самородов Д. А. Достоверная диффамация и гражданско-правовая ответственность за неё / Д. А. Самородов // Юрист. – 2001, № 8, с. 17.

³ Рафиева Л. К. Условия и порядок гражданско-правовой защиты чести и достоинства граждан и организаций / Л. К. Рафиева // Вестник ЛГУ : Сер. Экономика, философии и права. – 1966, № 5. – Вып. 1, с. 141.

⁴ Иваненко Ю. Г. Юридически значимые понятия по делам о защите чести, достоинства, деловой репутации / Ю. Г. Иваненко // Адвокатская практика. – 2002, № 2, с. 39.

невизначеного кола осіб, і це може бути навіть одна людина¹. Інколи навіть не має значення факт отримання відомостей особами, якщо, наприклад, опубліковану статтю чи розміщену інформацію в Інтернеті ніхто не читав, все одно порушення права на ділову репутацію відбулося, і можна говорити про можливість його захисту.

Способи.

Стосовно захисту ділової репутації організації, пропонується класифікувати його способи на:

1) ті, що забезпечують реалізацію права на ділову репутацію. Це може бути присікання дій, які порушують право, що може мати місце лише в тому випадку, якщо відомості, які містяться в нерозповсюджених джерелах, раніше були розповсюджені тим же способом і кваліфіковані судом як ті, що не відповідають дійсності й паплюжать ділову репутацію організації;

2) відновлення юридичного стану, яке існувало до порушення права. Сюди можна віднести спростування, накладення обов'язку про публікацію відповіді на засіб масової інформації;

3) компенсація порушення права на ділову репутацію. Це такі способи як відшкодування збитків та компенсація шкоди², які, на наш погляд, не є вичерпними.

Виділяють різновиди правовідносин щодо захисту ділової репутації:

1) різновид, в якому способом захисту виступає опублікування відповіді. Він здійснюється без покладання на порушника якоесь обов'язків поза зобов'язанням: якщо встановити особу, яка розповсюджує відомості, що не відповідають дійсності неможливо, особа вправі звернутися до суду із заявою про визнання поширених відомостей такими, що не відповідають дійсності;

2) різновид, в якому способом захисту виступає спростування. Вона характеризується як модель позадоговірного зобов'язання, яке не є зобов'язанням по відшкодуванню шкоди водночас;

¹ Федюк Л. В. Підстави для захисту права на ділову репутацію юридичної особи / Л. В. Федюк // Карпатський правничий часопис. – Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». – Львів : 2013, № 2. – С. 63–66.

² Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 21–22.

3) різновид, в якому способом захисту виступає відшкодування (компенсація) шкоди. В частині застосування майнового способу захисту, тобто відшкодування (компенсації) шкоди, правовідносини щодо захисту ділової репутації мають форму деліктного зобов'язання¹.

Проте, нас більше влаштовує конструкція, за якою способи захисту права на ділову репутацію поділяються на загальні і спеціальні.

Для захисту права на недоторканність ділової репутації можуть застосовуватися не тільки практично всі загальні способи, закріплені в ст. 16 ЦК України, але й спеціальні, зокрема, поновлення порушеного особистого немайнового права; право на відповідь та спростування недостовірної інформації; заборона поширення інформації, якою порушено особисті немайнові права. Застосування спеціальних способів захисту можливе паралельно із загальними, що надасть змогу управомоченій особі більш ефективно захистити порушене право на недоторканність ділової репутації².

Можна засвідчити, що ефективність спеціальних способів захисту підтверджується на сьогодні судовою практикою, а враховуючи, що перелік способів захисту цивільних прав залишається відкритим, спостерігається тенденція до появи нових, більш ефективних саме для захисту ділової репутації, способів захисту. Обґрунтовуються положення про те, що мають значну специфіку позови про захист ділової репутації за участю ЗМІ, яка полягає у специфіці складу учасників цих відносин; у різних формах представлення засобів масової інформації, зокрема, в сучасній електронній формі; у значно більшому резонансі справ, які пов'язані із публікаціями у ЗМІ; у підвищенні ролі ЗМІ в сучасний період розвитку демократії в Україні й наближенні України до європейських стандартів у сфері захисту прав як фізичних та юридичних осіб, так і журналістів; у підвищенні відповідальності органів ЗМІ та журналістів, влади, кожного громадянина України у сфері захисту честі, гідності, ділової репутації. Все зазначене впливає на динаміку

¹ Шелютто М. Л. Гражданско-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации : дисс. ... канд. юр. наук. – М., 1997, с. 66.

² Жидкова О. С. Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. С. Жидкова. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : 2008, с. 6.

розвитку законодавства у сфері прав людини і на провідну роль судової практики в питаннях його подальшого вдосконалення¹.

Законодавство про засоби масової інформації теж передбачає спростування інформації. Відповідно до нього, юридичні особи мають право вимагати від редакції друкованого засобу масової інформації опублікування ним спростування поширених про них відомостей, що не відповідають дійсності або принижують їх честь та гідність. Якщо редакція не має доказів того, що опубліковані нею відомості відповідають дійсності, вона зобов'язана на вимогу заявника опублікувати спростування їх у запланованому найближчому випуску або опублікувати його за власною ініціативою. Спростування повинно бути на тому ж місці шпальти, де містилося повідомлення, яке спростовується під заголовком «Спростування». Обсяг спростування може удвічі перевищувати обсяг спростовуваного фрагменту опублікованого повідомлення або матеріалу, воно може бути підготовленим у формі відповіді. Скорочення чи інші зміни в тексті спростування заявника без його згоди не допускаються. Редакція може відмовити в публікації спростування, якщо спростування: порушує положення статті 3 Закону «Про засоби масової інформації (пресу) в Україні»; суперечить рішенню суду, яке набрало чинності; є анонімним; якщо спростування стосується відомостей, які нею вже спростовано².

Що стосується порушення права на ділову репутацію засобами телебачення чи радіомовлення, то законодавство закріплює, що юридична особа має право вимагати від телерадіоорганізації спростування поширених у її програмі чи передачі відомостей, які не відповідають дійсності. Заяву з вимогою спростування має бути подано до телерадіоорганізації у письмовій формі протягом 14 днів з дня поширення таких відомостей з письмовим повідомленням про це Національної ради. Телерадіоорганізація зобов'язана розглянути заяву в семиденний термін з дня її надходження, і на

¹ Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / І. В. Саприкіна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006, с. 7.

² Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992, № 2782-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 1, ст. 37.

вимогу заявника надати йому можливість безкоштовного прослуховування (перегляду) відповідного фрагменту програми чи передачі. Якщо в телерадіоорганізації відсутні достатні докази того, що поширені нею відомості відповідають дійсності, вона зобов'язана терміново їх спростувати тією ж телерадіоорганізацією і в такій же програмі чи передачі, що й відомості, які не відповідають дійсності, або в інший час за домовленістю. У спростуванні має бути зазначено, які відомості не відповідають дійсності, коли і в якій програмі чи передачі вони були поширені телерадіоорганізацією. Якщо юридична особа надала текст спростування, то він підлягає поширенню, його скорочення чи інші зміни без згоди юридичної особи не допускаються. Телерадіоорганізація може надати йому можливість зачитати власний текст і передати його до запису¹.

Також юридична особа може використати схожий спосіб захисту – право на відповідь. Воно полягає в дачі коментарю чи власного тлумачення обставин справи у програмах та передачах телерадіоорганізації незалежно від того, було подано заяву з вимогою спростування чи ні². Цей же спосіб вона може використовувати і при порушенні його права іншим засобом масової інформації³.

Право на відповідь схоже з правом на спростування, але має кілька принципових відмінностей:

- спростування застосовується виключно в разі поширення відомостей, які не відповідають дійсності й ганьблять ділову репутацію особи, в той час як відповідь можлива в разі опублікування відомостей, що ущемляють права або охоронювані законодавством інтереси особи. Це можуть бути відомості, які не відповідають дійсності, але не паплюжать ділову репутацію цієї особи, або відомості, що порочать особу, хоч і відповідають дійсності;

- спростування може застосовуватися у всіх випадках поширення неправдивих ганебних відомостей, в той час як відповідь

¹ Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993. – № 3759-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1994, № 10, ст. 64.

² Там само, ст. 65.

³ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003., ч. 6 ст. 277.

застосовується виключно при опублікуванні відомостей у засобах масової інформації¹;

- спростування виходить від редакції, хоча текст може бути запропонований особою, щодо якої поширені відомості не відповідають дійсності, а під відповіддю ставиться підпис особи, чії права були порушені газетною публікацією².

Найпоширенішими способами захисту права юридичної особи на ділову репутацію в суді є відшкодування збитків і моральної шкоди. Компенсацію моральної шкоди в роботі І. В. Саприкіної названо основним способом захисту особистих немайнових прав. Практично будь-яке порушення прав у цій сфері тягне за собою також фізичні й моральні страждання. У законодавстві та в науці інколи вживаються як рівнозначні терміни «моральна шкода» та «немайнова шкода». Доводиться, що у всіх випадках слід зазначати «немайнова шкода», оскільки саме цей термін здатний поглинути всі інші значення даного поняття. Можливо в складі «немайнової шкоди» можна буде говорити про шкоду психічну, можливо про моральну, але в усіх випадках йдеться саме про немайнову шкоду, як певну противагу шкоді майновій³. Схожу позицію висловлює А. Ф. Суржик: що до компенсації моральної шкоди юридичній особі, то вводити подібну термінологію представляється неприпустимим. Юридична особа, щодо якої поширені відомості, що порочать його ділову репутацію, має право поряд із спростуванням таких відомостей вимагати відшкодування збитків і грошової компенсації нематеріальної шкоди, завданих їх розповсюдженням⁴.

¹ Зихрацкий С. Основания гражданско-правовой защиты чести, достоинства и деловой репутации. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.bymedia.net>.

² Ковалев Е. А. Защита чести, достоинства и деловой репутации в суде : практ. рек. / Е. А. Ковалев, В. Д. Шевчук. – Ярославль : Ред.газ. «Именем закона». – 1995, с. 12.

³ Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / І. В. Саприкіна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006, с. 16.

⁴ Суржик А. Ф. Проблемы правового регулирования институтов чести, достоинства и деловой репутации в гражданском праве Российской Федерации : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. Ф. Суржик. – М. : 2006, с. 180.

Дехто вважає, що юридичній особі неможливо нанести моральну шкоду, і пропонує встановити фіксований розмір відповідальності у випадку винного протиправного посягання на ділову репутацію юридичної особи у вигляді штрафу¹, що видається нам неправильним. Протилежна позиція стверджує: юридична особа, наприклад, музей, завод, акціонерне товариство фізичних чи моральних страждань зазнавати не може, а тому неможлива і компенсація неіснуючої «моральної шкоди», ніби заподіяної юридичній особі²; компенсація моральної шкоди не може бути застосована до юридичної особи, оскільки організація не може відчувати моральних страждань³; ні про які фізичні або моральні страждання не може йти мова, якщо потерпілим є юридична особа, оскільки визначення моральної шкоди як фізичних і моральних страждань не дає юридичній особі можливості пред'явити суду докази⁴. Всі вони стверджують, що юридична особа, щодо якої поширені не відповідаючі дійсності відомості, що порочать його ділову репутацію, може захищатися тільки за допомогою спростування таких відомостей і відшкодування збитків, з чим ми погодитись не можемо. Інші дослідники пропонують замість терміну «моральна шкода» застосовувати поняття «репутаційна шкода»⁵.

На нашу думку, моральна сторона відносин може бути між будь-якими суб'єктами, в тому числі, коли в правовідносини вступає юридична особа. Юридична особа створюється людьми, вона діє за допомогою людей, це є співтовариство фізичних осіб, які організовуються між собою і діють в інтересах цієї юридичної особи. Отже, якщо завдають шкоду діловій репутації юридичної особи,

¹ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 22.

² Бониер А. Можно ли компенсировать моральный вред юридическому лицу? / А. Бониер // Российская юстиция. – 1996. – № 6, с. 11.

³ Михно Е. А. Компенсация морального вреда во внедоговорных обязательствах : дисс. канд. юр. наук / Е. А. Михно. – СПб, 1998, с. 53.

⁴ Голубев К. Защита деловой репутации юридических лиц / К. Голубев, С. Нарижный // Российская юстиция. – 1999, № 7, с. 25.

⁵ Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2005, с. 145.

співвласники та люди, які там просто працюють можуть зазнавати душевних хвилювань, психологічних переживань, тож їм завдається моральна шкода. Ці фізичні особи діють як об'єднання, тобто юридична особа це ніщо інше як «сукупність фізичних осіб», і така юридична особа може вимагати компенсації моральної шкоди за порушення права на ділову репутацію. Інша справа, що її важко обчислити, в принципі, підрахування матеріальної шкоди теж має свої складнощі.

На практиці моральна шкода за порушення ділової репутації юридичній особі відшкодовується судами в не виправдано малих розмірах. Наприклад, у справі Борзнянського районного суду позивач Борзнянська райспоживспілка, ділова репутація якої була порушена, вимагала відшкодування моральної шкоди в сумі 1000 гривень мотивуючи тим, що «...житель села в присутності пайовиків села публічно принижував ділову репутацію юридичної особи, а саме Борзнянської райспоживспілки та її працівників, при цьому обзивав їх нецензурними словами, крім того звинувачував райспоживспілку в тому, що вона розвалила колгоспи, тепер приїхали розвалювати магазини...», натомість суд встановив розмір моральної шкоди 100 гривень¹; замість вимог 10 000 гривень суд інколи може встановити розмір моральної шкоди 200 гривень².

Проте, останніми роками ця ситуація істотно покращується, і розмір компенсацій моральної шкоди стає дедалі більшим. Наприклад, у справі про спростування неправдивої інформації, яка розглядалася в Івано-Франківському міському суді 29 березня 2012 року, на відшкодування заподіяної моральної шкоди було встановлено суму 1700 гривень³; у справі за позовом Кримської республіканської молодіжної громадської організації «Молоді Регіони» до Товариства з обмеженою відповідальністю «ГУРУ

¹ Рішення Місцевого Борзнянського районного суду від 16 лютого 2007 року. – Справа №2-12/07. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

² Рішення Апеляційного суду Запорізької області від 21 лютого 2007 року. – Справа № 22-319/07. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

³ Рішення Івано-Франківського міського суду від 29 березня 2012 року. – Справа № 2/0907/1075/2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

МЕДІА ГРУП» і Товариства з обмеженою відповідальністю «Чорноморська телерадіокомпанія» про захист ділової репутації та стягнення моральної шкоди, Київський районний суд м. Сімферополя встановив розмір такої в сумі 3000 гривень¹; у справі за позовом ТОВ «Концерн «Сімекс-Агро» до до КП «Редакція газети «ІНФОРМАЦІЯ» Липовецький районний суд Вінницької області на користь Товариства з обмеженою відповідальністю «Концерн «Сімекс-Агро» вирішив стягнути моральну шкоду в розмірі 10 000 гривень², хоча до стандартів країн з добре розвинутою судовою системою ще дуже далеко.

Що стосується проблеми розрахунків шкоди, на допомогу, за деякими дослідженнями, можуть прийти економічні показники. Такими величинами можуть бути показники, які умовно діляться на дві групи: показники, отримані шляхом аналізу даних бухгалтерського балансу організації; інші показники успішності діяльності юридичної особи.

До першої групи показників відносяться: коефіцієнт поточної ліквідності, який характеризує загальну забезпеченість організації оборотними коштами для ведення господарської діяльності і своєчасного погашення термінових зобов'язань (від 0 до 10 балів); коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами, що показує наявність власних оборотних коштів у організації, необхідних для його фінансової стійкості (від 0 до 5 балів); коефіцієнт фінансової незалежності, який показує частку власного капіталу організації в активах (від 0 до 5 балів); коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості відображає швидкість погашення дебіторської заборгованості організації (від 0 до 5 балів); коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості відображає швидкість погашення кредиторської заборгованості організації (від 0 до 5 балів); коефіцієнт оборотності активів організації (від 0 до 5 балів), що характеризує швидкість оборотності всіх активів організації. Необхідність обліку зазначеного показника обумовлена

¹ Рішення Київський районний суд м. Сімферополя від 20 червня 2012 року. – Справа № 2/0109/1990/2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

² Рішення Липовецького районного суду Вінницької області від 24 лютого 2012 року. – Справа № 213/103/2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

особливістю ділової репутації, яка, здійснюючи перенесення своєї ціни на товар, роботу або послугу, не зменшує своєї цінності, а тільки збільшує її; рентабельність продажів показує, скільки прибутку припадає на одну гривню товару, робіт, послуг (від 0 до 5 балів); рентабельність власного капіталу відображає ефективність використання власного капіталу організацією (від 0 до 5 балів)¹.

Показниками другої групи є: частка зобов'язань з пропущеним терміном виконання в загальному обсязі зобов'язань організації за певний період (від 0 до 5 балів). Даний показник ілюструє насамперед зацікавленість організації в продовженні своїх ділових контактів і збільшення швидкості обороту фінансових засобів; потік кадрів організації свідчить про наявність або відсутність у неї досвідчених і зацікавлених в результатах діяльності організації працівників, а також про витрати, що вкладаються організацією в розвиток власного персоналу (від 0 до 5 балів); частка постійних клієнтів організації в загальній кількості клієнтів за певний період (від 0 до 5 балів). Показник ілюструє впевненість контрагентів в якості діяльності організації та її надійності; зростання чи зниження числа клієнтів організації характеризує якість діяльності організації, її надійність і ділову активність, що також впливає на популярність юридичної особи, і, відповідно, на його ділову репутацію (від 0 до 5 балів). Набрана організацією кількість балів еквівалентно розміру відсотків, які при співвідношенні з величиною її власного капіталу вкажуть на величину ділової репутації. Наприклад, якщо юридична особа набрала 30 балів, і якщо розмір його власного капіталу дорівнює 10000 гривень, то 30% від 10000 складають 3000 гривень, які і відображаються в якості ділової репутації організації в її бухгалтерському балансі².

Деякі з цих показників та їх величина можуть, на нашу думку, використовуватися при розрахунку завданих збитків діловій репутації. Взагалі відшкодування збитків юридичній особі повинно розраховуватись з урахуванням:

1) коштів, які необхідні на відновлення ділової репутації,

¹ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 98.

² Там само, с. 99.

2) реальних збитків, як втрати чи пошкодження майна юридичної особи,

3) упущеної вигоди, як недоотримані прибутки у зв'язку з пониженням її ділової репутації.

Насправді, на практиці важко відсудити навіть матеріальні збитки, оскільки треба довести, що вони є наслідком саме порушення права юридичної особи на ділову репутацію.

Хотілося б ще додати щодо такої вимоги особи, право на ділову репутацію якої порушене, як вибачення перед нею відповідача. Ми не згодні з тим, що суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачитися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту гідності, честі чи ділової репутації за поширення недостовірної інформації не передбачено у статтях 16 та 277 Цивільного кодексу, як нам тлумачить Постанова Пленуму Верховного суду України Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи¹. Якщо це не можна вимагати через суд, то інакшим чином примусити порушника ділової репутації вибачитись перед юридичною особою практично неможливо. Не коректно відмовляти особі, що постраждала внаслідок порушення її особистих немайнових прав у вимозі про вибачення перед нею за такі дії правопорушника. Доцільно, мабуть, зробити зміни до Цивільного кодексу і передбачити такий спосіб захисту.

3.4. Інформативні права юридичної особи

У Цивільному кодексі України спеціально для юридичних осіб передбачені інформативні права. В статті 94 вказано, що юридична особа має право на інформацію та на таємницю кореспонденції, і віднесені вони до особистих немайнових прав.

¹ Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009, № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.zakon2.rada.gov.ua.>, п. 25.

3.4.1. Особисте немайнове право на інформацію

Не будь-яку інформацію закон та наука відносить до сфери особистих немайнових прав, і щоб розібратися глибше в цьому питанні, слід розглянути поняття та види інформації.

Поняття інформації.

Згідно Закону «Про інформацію», нею є будь-які відомості й дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях чи відображені в електронному вигляді¹, відповідно до ЦК України – відомості про події та явища, що мають місце в суспільстві, державі та навколишньому середовищі, які є документовані або публічно оголошені². Але законодавче визначення не розкриває в повній мірі цього поняття, тому звернемось до розробок науковців.

Якщо розглядати загальне поняття інформації, в точних науках увага приділяється саме розгляду фізичної природи інформації як такої та виявленню об'єктивно притаманних їй властивостей, описаних фахівцями у сфері точних наук, які безпосередньо вивчають інформацію. Тому тільки вони можуть розкрити зміст поняття інформації як такої. Виходячи із математичної теорії інформації, кількість сприйнятих із повідомлення стороною відомостей складають суть поняття інформації як такої; також інформація розуміється як зміст повідомлення і як міра складності об'єкта. Отже, математична теорія інформації дозволяє виявити властивості інформації, з якими закон може зв'язати певні правові наслідки. Такою властивістю інформації є її «кількісний вимір».

Використання терміну «інформація» в сфері правового регулювання суспільних відносин повинно базуватися на тих даних про інформацію як таку, які відображають її основну функцію у суспільстві, а саме функцію повідомлення, яке містить в собі відомості. А. Г. Дідук пропонує закласти в цивільному праві концептуальне уявлення про інформацію як об'єкт цивільного права: інформацією є повідомлення, яке містить відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі, при цьому виходиться із системи, яка

¹ Про інформацію : Закон України від 2.10.1992. – № 2657-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 4, ст. 1.

² Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, ст. 200.

відображає її фізичну та соціальну природу. Відповідно, інформація – це природне явище, яке завжди впливає наступним чином: завжди є той чи інший об'єкт, потім є властивості об'єкта, далі можуть бути відомості про властивості об'єкта, наступний етап є повідомлення, яке містить в собі відомості про властивості цього об'єкта. Сприйняте в результаті людиною повідомлення завжди містить у собі відомості (дані) про властивості того чи іншого об'єкта. У цьому ланцюгу повідомлення і є інформацією як такою¹. Для правового визначення інформації такої її характеристики замало, тому варто розглянути, як розуміють це поняття в правовій науці.

В цивілістичній науці поняття інформації розглядається в різних значеннях. Воно інколи розуміється як особисте немайнове благо у комплексі благ, перерахованих у ст. 201 і Книзі 2 ЦК України, як результат творчої інтелектуальної діяльності, тобто як об'єкт виключних прав, врегульованих у ст. 199 і Книзі 4 ЦК України, як інформаційний продукт, ресурс, документ, тобто об'єкт, який може бути інформаційним товаром і предметом будь-яких правочинів, з урахуванням особливостей і специфіки його як об'єкту особливого роду². Її розуміють як відкриту інформацію, як інформацію з обмеженим доступом, як об'єкт права інтелектуальної власності, як особисте немайнове благо³. Ще інформацією визначають будь-які відомості про які-небудь раніше невідомі події, змістовний опис об'єкта або явища, результат вибору, зміст сигналу, повідомлення, результат відображення реальності у свідомості людини, поданий її внутрішньою мовою, продукт наукового пізнання, засіб вивчення реальної дійсності, основний зміст відображення, неодмінну субстанцію живої матерії, психіки, свідомості, вічну категорію, що міститься в усіх без винятку елементах і системах матеріального світу, що проникає в усі частини життя людей та суспільства,

¹ Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. Г. Дідук. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х, 2008, с. 10.

² Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія / . Кохановська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006, с. 6.

³ Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Б. М. Гоголь. – НАН України Інститут держави і права ім. В. М.Корецького. – К., 2010, с. 14.

властивість матерії, її атрибут, якусь реалію, що існує поряд з матеріальними речами або в самих речах, мова світу як живого цілого¹. Як бачимо, існують різні погляди до розуміння інформації, тож нам треба вибрати правильний підхід до її визначення.

В цілому, розрізняють категорію «інформація» як термін буденного життя і як правовий термін, яким вона не завжди може виступати, наприклад, у буденному житті інформація – це просто повідомлення про що-небудь, у правовій сфері – це відомості, які є об'єктом вивчення, зберігання, переробки й передачі². Для нашого дослідження має значення інформація в правовому полі, і для права його визначення повинно відображати якісну характеристику, що розкриває зміст інформації.

Існує доктринальне визначення інформації, під якою О. В. Кохановська розуміє нематеріальне немайнове благо особливого роду, яке нерозривно пов'язане з життям, з його виникненням і закінченням, яке проявляється як особисте немайнове благо, як результат впливу на людину та інших суб'єктів та об'єктів права, як результат інтелектуальної творчої діяльності та як відомості про осіб, події і явища, предмети, об'єкти та процеси незалежно від форми їхнього представлення³. В даній дефініції фігурує прив'язка цього немайнового блага до життя, тому для дослідження права на інформацію юридичної особи воно не підходить.

За іншими дослідженнями, інформацією як об'єктом цивільних прав є нематеріальні результати інтелектуальної (розумової) діяльності людини, які існують в будь-якій формі, доступній для сприйняття людиною чи технічним пристроєм⁴. Дехто вважає, що це насамперед відомості, а не дані про події та явища, які можуть бути

¹ Кузнецов Н. А. Состояние, перспективы и проблемы развития информатики / Н. А. Кузнецов, Р. И. Подойников, Р. М. Юсупов // Проблемы информатизации. – 2000. – № 1. – С.5-12., с.7; Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине. – М.: Советское радио, 1968, с. 201.

² Снытников А. А. Обеспечение и защита права на информацию / А. А. Снытников, Л. В. Туманова. – М. : Городец, 2001, с. 20.

³ Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Кохановська. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006, с. 5.

⁴ Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Б. М. Гоголь. – НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корещького. – К., 2010, с. 14.

пізнані особою та передані іншій особі у вигляді, придатному для сприйняття, також це завжди результат, продукт діяльності людини, орієнтований на створення нових відомостей або взяття відомостей з інших об'єктів матеріального або духовного світу, для об'єднання цих відомостей у певний продукт та товар, необхідний для суспільства¹. Інші пишуть про нематеріальне (ідеальне) благо, що являє собою результат інтелектуальної діяльності людей, який існує в будь-якій об'єктивній формі у вигляді відомостей про навколишній світ у всій сукупності його явищ і процесів, та складає предмет діяльності суб'єктів цивільного права². Хтось вважає її повідомленням, яке містить відомості про події та явища, що мали або мають місце в суспільстві, державі й навколишньому середовищі³. Найоптимальніше визначення можна обрати лише тоді, коли будуть розглянуті властивості інформації, її характерні риси.

В загальному, властивості інформації описані фахівцями точних наук у сфері інформації, і до них відноситься: ідеальність і субстанціональна несамостійність інформації; нематеріальний характер інформації та самостійність інформації (об'єкт нетілесний) по відношенню до свого матеріального носія (об'єкт тілесний); кількісна визначеність інформації; системність інформації; селективність інформації; наступність інформації; трансформованість інформації; здатність інформації до відображення, копіювання, збирання, збереження, накопичення та стиснення; невичерпність і неспоживність інформації; збереження інформації за суб'єктом, який її передає; універсальність інформації; комплексна якість інформації⁴.

Дослідники цивільного права виділяють наступні властивості інформації: фізична невідчужуваність, відокремлюваність, тиражування, властивість інформаційної речі та властивість

¹ Петров Є. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Є. В. Петров. – Національний інститут внутрішніх справ. – Х., 2003, с. 5, 9.

² Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 80.

³ Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. Г. Дідук. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х, 2008, с. 6.

⁴ Там само, с. 11.

організаційної форми¹; нематеріальна сутність, одночасне перебування інформації в необмеженого кола осіб, багатоваріантність форм подання, одночасна віртуальна доступність інформації необмеженому колу суб'єктів, незалежно від місця їх перебування, можливість необмеженого за кількістю миттєвого копіювання й відтворення інформації, неможливість застосування до інформації інституту застави, невитратний характер виробництва та використання і т. п.²; системність, субстанціональна несамостійність, наступність, невичерпність, масовість, трансформованість, здатність до обмеження, універсальність інформації, її цінність, нееквівалентність якісної і кількісної оцінки інформації, старіння інформації з часом та ін.³; нематеріальна природа інформації як явища ідеального світу, неспоживаність при її використанні, несхильність до матеріального старіння, можливість лише морального старіння, можливість практично необмеженого тиражування і перетворення форм фіксації⁴; певна самостійність інформації стосовно матеріального носія (для інформації характерна наявність матеріального носія, фізико-хімічні та інші властивості якого, однак, не справляють визначального впливу на організацію інформації), можливість багаторазового використання однієї і тієї ж інформації, її незникнення при споживанні, збереження переданої інформації в передаючого суб'єкта (цією ознакою інформація істотно відрізняється від речових, матеріальних об'єктів), здатність до збереження, інтегрування, нагромадження, кількісна визначеність інформації, системність⁵.

Тож, властивостями інформації є її нематеріальність, а також те, що вона може бути скопійована та відтворена необмежену

¹ Кутафин О. Е. Проблемы становления информационного права в России / О. Е. Кутафин // НТИ. Сер. 1. Орг. И методика информ. работы. – 1998. – № 8, с. 19.

² Снытников А. А. Обеспечение и защита права на информацию / А. А. Снытников, Л. В. Туманова. – М.: Городец, 2001, с. 156.

³ Лопатин В. Н. Защита права на тайну в России. Учебное пособие / В. Н. Лопатин. – СПб. : МВД РФ. Санкт-Петербургский университет, 2000, с. 28.

⁴ Гражданское право. Том 1. Учебник. Изд. 4-е переработанное и дополненное / под ред. Л. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : Проспект, 1999, с. 191.

⁵ Венгеров А. Б. Категория «информация» в понятийном аппарате юридической науки / А. Б. Венгеров // Советское государство и право. – 1977. – № 10, с. 70.

кількість разів. Одна й та сама інформація як об'єкт права може одночасно перебувати у необмеженого кола суб'єктів права. Відносно інформації як об'єкта права неможливо застосувати інститути віндикації та застави власності. Інформація вимірюється не тільки кількісно, також береться до уваги цінність об'єкта, яку визначає змістовна сутність інформації, вона має різні форми подання¹.

О. В. Кохановська називає особливостями інформації, як об'єкта цивільного права, нематеріальну природу інформації як блага, можливість бути невід'ємною немайновою складовою таких майнових об'єктів як документ, інформаційний ресурс, продукт тощо та можливість існування інформації, яку вона називає «юридично байдужою», тому що носії цієї інформації не сприймаються органами відчуття людини, або носій цієї інформації взагалі ще невідомий науці, між тим, вплив такої інформації проявляється як позитивний або негативний результат її впливу на людину, і в цей момент інформація повинна враховуватись правом, вона може бути пов'язана і з невідомими людству носіями, між тим, заперечити її існування безвідповідально, а не враховувати її.

До найважливіших ознак інформації вчена відносить: нематеріальність, ідеальність, невичерпність, масовість, здатність інформації до трансформації, універсальність, якість, фізична невідчужуваність, відокремленість, екземплярність, оборотоздатність інформації, як самостійного окремого об'єкта правовідносин, поширюваність, змістовність, незалежність форми надання, корисність, наявність в інформації змісту, здатність до багатократного використання, практична незнищуваність, здатність залишатися при передачі у суб'єкта, який її передає. Юридично значимими вона називає наступні: нематеріальний характер; неспоживність; можливість багаторазового використання; переважна об'єктивізація при включенні у правовий обіг і суб'єктивний характер; зберігання інформації у суб'єкта, який її передає; можливість багаторазового використання; здатність до відтворення, копіювання, збереження, перетворення і накопичення².

¹ Петров Є. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Є. В. Петров – Національний інститут внутрішніх справ. – Х., 2003, с. 12.

² Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Кохановська. –

Вчена розкриває деякі ознаки в своїй монографії:

1) фізична невідчужуваність інформації означає, що вона органічно пов'язана з людиною, тому в разі передачі інформації від однієї до іншої особи відбувається не процедура її відчуження, а передача прав на її зберігання, використання;

2) відокремленість інформації значить те, що для самостійного існування і включення в обіг інформації, вона має упередметнитися у вигляді символів, знаків тощо, в результаті чого вона відокремлюється від її творця чи виробника і набуває незалежного від нього існування;

3) екземплярність інформації полягає в тому, що інформація поширюється за допомогою матеріального носія, який робить можливим у ряді випадків обліковувати екземпляри інформації через облік носіїв, що її містять, а це можливо лише за умови законодавчого закріплення, процедури засвідчення відповідності змісту інформації з її носієм;

4) властивість інформаційного об'єкта значить, що в нашому матеріальному світі людині доступне сприйняття інформації, яка передається і поширюється переважно на матеріальному носії, або за його допомогою, проте навіть не маючи чіткої уяви про наявність чи відсутність носія інформації, вплив її може бути абсолютно об'єктивним і таким, що вимірюється, спостерігається;

5) ознака тиражування інформації означає її можливість тиражуватися й поширюватись в необмеженій кількості екземплярів без зміни її змісту, вона може поширюватись потоками, необмежено, найчастіше навіть важко визначити реальні масштаби поширення інформації різними способами, інформація може бути відома необмеженому колу осіб;

6) організаційна форма, тобто інформація, що знаходиться в обороті, як правило, представляється у документованому вигляді: може бути оригінал документа, його копія, масив документів на паперовому чи електронному носії (база даних). Це дозволяє відносити до інформаційних об'єктів як окремі документи, так і складні організаційні інформаційні структури¹.

Київський національний університет ім.Т.Шевченка. – К., 2006, с.5, 12, 16.

¹ Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія / О. В. Кохановська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006, с. 187–189.

Тобто, інформація володіє як загальними властивостями інформації як об'єкта правовідносин: змістом, якістю, відтворюваністю, фізичною невідчужуваністю, незнищуваністю і неспоживністю, відособленістю від виробника шляхом висловлення в об'єктивній формі на будь-якому матеріальному носії, здатністю бути самостійним об'єктом прав; так і властивостями цивільно-правового характеру¹.

Отже, інформація – це нематеріальне благо, яке є універсальним, невичерпним, здатним до збереження і відображення, є самостійною цінністю, в основі якої лежать відомості.

Види інформації.

Якщо брати законодавчу класифікацію інформації, то згідно Закону «Про інформацію», вона поділяється:

1) за змістом на:

- інформацію про фізичну особу;
- довідково-енциклопедичного характеру;
- про стан довкілля (екологічна інформація);
- про товар (роботу, послугу);
- науково-технічну;
- податкову;
- правову;
- статистичну;
- соціологічну;
- інші види інформації²;

2) за порядком доступу на:

- відкриту інформацію;

- інформацію з обмеженим доступом³, яка в свою чергу ділиться на:

- конфіденційну. Нею може бути інформація, доступ до якої обмежено юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, і вона може поширюватися за її бажанням (згодою) у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших

¹ Строганова И. В. Правовой режим конфиденциальной информации: гражданско-правовой аспект : дисс. канд. юр. наук : 12.00.03 / И. В. Строганов. – Екатеринбург, 2004, с. 9.

² Про інформацію : Закон України від 2.10.1992. – № 2657-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 4, ст. 10.

³ Там само, ст. 20.

випадках, визначених законом;

- таємну. Це інформація, доступ до якої обмежується в інтересах осіб чи суспільства, і її розголошення може завдати їм шкоди. Її види становлять такі таємниці:

- державна;
- професійна;
- банківська;
- слідства¹;
- службову².

Наукові праці також містять класифікації за різноманітними критеріями:

1. Інформацію за видами цивільно-правових відносин поділяють на:

1) інформацію, яка є самостійним особливим об'єктом цивільних прав (відомості та інші види інформації, які не належать до двох наступних видів), тобто як інформаційний продукт, ресурс, документ, який може бути й об'єктом майнових відносин, товаром, чи складовою цінних паперів, майна, послуг тощо;

2) інформацію, як об'єкт виключних прав інтелектуальної власності (твори), тобто як результат творчої діяльності;

3) інформацію, як об'єкт особистих немайнових прав, тобто як особисте немайнове благо³.

2. За ступенем організованості (упорядкованості) виділяють:

1) документовану та іншу інформацію;

2) інформаційні ресурси і вільну інформацію, що не знаходиться в інформаційних системах;

3) систематизовану (каталоги, енциклопедії, рубрикації і т. ін.) і несистематизовану інформацію.

3. За видом носія (формою закріплення):

1) на паперовому носії, відео і звукова, комп'ютерна інформація,

¹ Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. – № 2939-VI / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 32, ст. 8.

² Про інформацію : Закон України від 2.10.1992. – № 2657-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 4, ст. 21.

³ Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Кохановська. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006, с. 6, 16.

2) в об'ємно-просторовій формі, усна, енергетична (біологічна) при енергоінформаційному обміні.

4. За функціональним призначенням (за сферою застосування):

1) масова інформація, що розповсюджується через засоби масової інформації,

2) галузева, професійна інформація за інтересами. Нам видається, що є інформація, яка є об'єктом цивільного права, яка не входить в ці види.

5. За ступенем доступу:

1) інформація з обмеженим доступом,

2) інформація без права обмеження доступу,

3) об'єкти інтелектуальної власності,

4) «шкідлива інформація» з обмеженням на розповсюдження,

5) інша загальнодоступна інформація¹.

Не зовсім вдала, на наш погляд, класифікація, оскільки за даним критерієм можна поділити інформацію на вільну і з обмеженим доступом. В ній відображаються зовсім не доречні до даного критерію види: об'єкти інтелектуальної власності; а також види, які означають одне і те ж: загальнодоступна інформація і інформація без права обмеження доступу.

6. Виходячи з особливостей правового регулювання відносин із приводу інформації:

1) інформація як результат творчості (здобутки, винаходи, відкриття);

2) масова інформація, що містить повідомлення інформаційного характеру;

3) документована інформація про громадян (персональні дані);

4) офіційна документована інформація;

5) інформація, обов'язково надана юридичними і фізичними особами в порядку звітності про власну діяльність;

6) інформація, що не є результатом творчості, але сформована і розповсюджувана як товар;

7) інформація у формі інформаційних ресурсів як масивів

¹ Бачило И.Л. Информационное право : учебник / И. Л.Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов [под ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001, с.146.

(запасів) ретроспективної інформації¹.

Це більше схоже на перелік інформації, а не її класифікацію.

7. Як загальний об'єкт правовідносин у публічно-правовому і цивільно-правовому обороті:

1) масова (відкрита, вільно розповсюджувана) інформація;
2) інформація про державну таємницю (закрита);
3) конфіденційна інформація (обмеженого доступу), що у свою чергу підрозділяється на: службову інформацію, інформацію про комерційну і службову таємницю, інформацію про громадян (персональні дані);

4) інформацію про інтелектуальну власність;

5) інформацію, розповсюдження якої заборонено².

Тут теж немає чіткого розподілу на види за одним критерієм.

8. Залежно від особи, якої вона стосується:

1) інформацію приватно-правового характеру,

2) інформацію публічно-правового характеру.

9. Залежно від ступеня оборотоздатності:

1) обороноздатну,

2) необороноздатну.

10. Залежно від режиму доступу:

1) загальнодоступну,

2) нерозкрити (з обмеженим доступом).

11. Залежно від джерела інформації:

1) приватну,

2) офіційну³.

12. За сферою використання:

1) для комерційного,

2) вільного,

3) звичайного,

4) наукового,

¹ Копылов В. А. Информация как объект правоотношений в системах частного и публичного права / В. А. Копылов // Научно-техническая информация. Сер. 1. – 1997. – № 9, с. 12.

² Семилетов С. И. Информация как особый нематериальный объект права / С. И. Семилетов // Государство и право. – 2000. – № 5, с. 74.

³ Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 170.

5) освітянського використання¹.

Нам здається, не всі сфери тут враховані.

Деякі науковці виділяють у межах об'єктів цивільних прав інформацію двох видів:

1) інформацію, яка захищається в режимі комерційної таємниці,

2) інформацію як результат інтелектуальної діяльності². Ми з цією позицією не згодні, оскільки існують ще інші види інформації як об'єкти цивільних прав, які тут не враховані, зокрема, інформація як особисте немайнове благо. Такий вид інформації є основою дослідження досліджуваної проблеми.

Для інформативних прав юридичної особи інформацію слід поділити за критерієм права на ознайомлення з нею:

1) відкрита інформація. За цим видом можна виділити право юридичної особи на інформацію, як можливість вільного доступу до неї, можливість ознайомлюватися з необхідною для існування і діяльності юридичної особи інформацією;

2) інформація з обмеженим доступом. Така інформація буде стояти в основі права юридичної особи на таємницю, тобто як можливості визначати обмежений режим доступу до неї, оскільки розголошення такої конфіденційної інформації суперечать інтересам юридичної особи (в даному випадку «таємність» і «конфіденційність» не розмежовуються).

Поняття права на інформацію.

У доктрині цивільного права склалося два підходи до розуміння права на інформацію: як суб'єктивне право (позиція законодавця України); як охоронюваний законом інтерес (позиція вчених і суддів континентальної системи права). Дехто взагалі вважає, що термін «право на інформацію», є не точним, умовним, а більш точним

¹ Петров Є. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Є. В. Петров. – Національний інститут внутрішніх справ. – Х., 2003, с. 6, 10

² Сусллова С. И. Тайна в праве России: цивилистический аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. И. Сусллова. – Иркутск, 2003, с. 8.

науковим формулюванням, яке адекватно відображає його суть у природі, суспільстві та в праві є термін «право доступу» до інформації¹.

Право на доступ до інформації в суб'єктивному розумінні – це гарантована державою можливість фізичних, юридичних осіб і держави (державних органів) вільно одержувати відомості, необхідні їм для реалізації своїх прав, свобод та законних інтересів, здійснення завдань і функцій, що не порушує права, свободи й законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб; в об'єктивному розумінні доступ до інформації – це сукупність правових норм, що регламентують суспільні інформаційні відносини щодо одержання їх учасниками відомостей, необхідних їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань та функцій².

Отже, право на доступ до інформації є частиною права на інформацію, а саме можливістю вільно збирати її, яка є одним з елементів його змісту.

Право на інформацію, як цивільне особисте немайнове право, розуміється як нормативно забезпечена можливість особи вільно збирати, зберігати, обробляти і поширювати інформацію у будь-який не заборонений законом спосіб³.

Інколи в літературі зустрічається термін не «право на інформацію», а «особисте інформаційне право», яке визначається в об'єктивному значенні як сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі створенням, володінням, використанням та поширенням актуальної інформації, і в суб'єктивному – як сукупність правомочностей та зобов'язань власника актуальної інформації. У цивільному інформаційному обороті дане право охоплює відносини «громадянина і громадянина», «підприємця і споживача», «юридичної особи та індивідуального підприємця», «юридичної особи та її засновника» і «юридичної особи публічного права як власника актуальної інформації і громадянина -

¹ Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. Г. Дідук. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х, 2008, с. 17.

² Марущак А. І. Правомірні засоби доступу громадян до інформації : наук.-практ. посіб. / А. І. Марущак. – Біла Церква : Буква, 2006, с. 145.

³ Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Б. М. Гоголь. – НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010, с. 9.

заявника інформаційного запиту». Сутність цих відносин виражається в тому, що вони представляють собою взаємовідношення між індивідуальними певними особами з приводу доступу, володіння, використання і поширення актуальної інформації¹.

Дехто формує два підходи до трактування права на інформацію: вузький і широкий. У рамках вузького підходу право на інформацію трактується як право на одержання (доступ) до інформації, тобто як відносне право. Широкий підхід припускає віднесення до права на інформацію усіх видів суб'єктивних прав, спрямованих на інформацію чи на здійснення дій з нею. До суб'єктивного права на інформацію в широкому розумінні відносять дві групи суб'єктивних прав: абсолютні права на інформацію, наприклад, право на інформацію, що становить таємницю; відносні права на інформацію, до яких належить право на одержання інформації, право на поширення інформації та інші відносні права². Ми вважаємо, що право на інформацію у вузькому розумінні тут тлумачиться в рамках одновекторного підходу, який включає лише одну зі сторін цього права. Як ми вже казали, доступ до інформації є лише однією з правомочностей досліджуваного права.

Цей елемент змісту трактується як гарантована можливість кожного отримувати безпосередньо від органів публічної влади, їх установ та організацій інформацію про їх діяльність, від приватноправових юридичних осіб суспільно значущу інформацію про їх діяльність та можливість знайомитися з відомостями про себе³; або в суб'єктивному розумінні як гарантована державою можливість фізичних, юридичних осіб вільно одержувати відомості, необхідні їм для реалізації своїх прав, свобод та законних інтересів, здійснення завдань і функцій, що не порушує права, свободи й законні інтереси

¹ Гаюров Ш. К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан : дисс. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Ш. К. Гаюров. – Москва, 2010, с. 10.

² Петров С. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. В. Петров. – Національний інститут внутрішніх справ. – Х., 2003, с. 12.

³ Нестеренко О. В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / О. В. Нестеренко. – Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Харків, 2008, с. 16.

інших громадян чи юридичних осіб; в об'єктивному – сукупність правових норм, що регламентують суспільні інформаційні відносини щодо одержання їх учасниками відомостей, необхідних їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань та функцій¹.

Наявні підходи до розуміння змісту права на доступ до інформації пропонують означити як класичний, розширений, обмежений та комплексний.

Класичний підхід розглядає право на доступ до інформації як право на одержання офіційних документів та інформації про діяльність органів виконавчої гілки влади або від усіх органів державної влади. Розширений підхід окрім юридичних можливостей пошуку та одержання інформації від органів державної влади та органів місцевого самоврядування про їх діяльність та можливість ознайомлення з відомостями про себе в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях, включає також отримання будь-якої інформації із засобів масової інформації, можливість ознайомлення з літературними, науковими працями, перегляд фільмів, спектаклів, свободу доступу до джерел інформації. Обмежений підхід розуміє право на доступ до інформації як право знайомитися з відомостями про себе, іноді право знати тлумачиться як можливість представників ЗМІ звертатися до органів влади з інформаційними запитом щодо надання інформації про їх діяльність. Комплексний підхід означає право кожного отримувати інформацію безпосередньо від органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, а також організацій, підприємств, громадських об'єднань, що виконують специфічні функції та повністю чи частково фінансуються з бюджету, про їх діяльність, що включає право одержувати офіційні документи та знайомитися з відомостями про себе².

Але за загальною схемою розгляду змісту особистих немайнових прав, право на інформацію повинні складати правомочності по володінню, користуванню і розпорядженню.

¹ Марущак А. І. Правомірні засоби доступу громадян до інформації : наук-практ. посібник / А. І. Марущак. – Біла Церква : Буква, 2006, с. 145.

² Нестеренко О. В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / О. В. Нестеренко. – Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Харків, 2008, с. 9.

Правомочності.

Зі статті 302 Цивільного кодексу України випливає, що зміст права на інформацію складається з правомочностей: збирання, зберігання, використання, поширення (якщо інформація достовірна).

Юридична особа має це право згідно Закону «Про інформацію», який вказує, що кожен має право на інформацію, яке передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів¹. З цього випливає зміст даного права, що включає в себе отримання, використання, поширення, зберігання та захисту.

Науковці до змісту даного права підходять по-різному: хтось відносить до нього правомочності отримання та поширення інформації²; інші включають у зміст правомочності вільно виробляти, шукати, отримувати, передавати, поширювати інформацію³; ще до нього відносять правомочності знати про створення і функціонування всіх конкретних інформаційних систем, що торкаються особистого життя, надавати згоду на збирання інформації, що має особистий характер, перевіряти достовірність такої інформації і спростовувати недостовірну інформацію, на достовірну інформацію про стан навколишнього середовища⁴, і деякі з правомочностей виходять за рамки права на інформацію, входячи до змісту права на таємницю; дехто до права на інформацію включає такі позитивні правомочності: право на доступ до інформації, право володіння інформацією, право використання інформації, право розповсюдження інформації⁵, що вже більш прийнятно з огляду на схему правомочностей особистих немайнових прав.

¹ Про інформацію : Закон України від 2.10.1992. – № 2657-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 4, ст. 5.

² Дозорцев В. А. Информация как объект исключительного права / В. А. Дозорцев // Дело и право. – 1996. – № 4, с. 28.

³ Бачило И. Л. Право собственности на информационные ресурсы / И. Л. Бачило // Информационные ресурсы России. – 2001. – № 2. – С. 29–34.

⁴ Муратов М. Я. Право на свободу слова: история и современность : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / М. Я. Муратов. – ИЗСП. – Москва, 2002, с. 45.

⁵ Гаюров Ш. К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан : дисс. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Ш. К. Гаюров. – Москва, 2010, с. 12.

Під здійсненням особистого інформаційного права Ш. К. Гаюров розуміє обумовлене волевиявлення особи і забезпечене системою гарантій перетворення в дійсність конкретної інформаційної можливості, що становить зміст даного суб'єктивного права, при чому виконання обов'язку означає забезпечені системою гарантій належні дії чи бездіяльність, необхідність яких складає зміст обов'язків перед відповідним учасником особистих інформаційних правовідносин. Особисті інформаційні правовідносини є частиною суспільних відносин з приводу доступу до актуальної інформації та зобов'язання з надання інформаційних послуг, учасники яких у взаємодії між собою автономні й рівноправні, тому інформаційні відносини не є винятковим предметом публічного права. Якщо питання визнання прав громадян на інформацію, створення, зберігання, оновлення та використання державних інформаційних ресурсів та державна політика в інформаційній сфері (в тому числі питання міжнародного співробітництва) відносяться до публічного права, то багато питань здійснення особистого інформаційного права громадян і зобов'язання з надання інформаційних послуг регулюються нормами цивільного (приватного) права. Доводиться, що в результаті здійснення особистого інформаційного права громадян забезпечуються можливість самостійно здійснювати фактичні і юридично значимі дії, правомочність вимоги, тобто можливість вимагати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків, правомочність на захист, тобто можливість використання або вимоги використання державно-примусових заходів у випадках порушення суб'єктивного інформаційного права¹, проте, варто вживати термінологію право на інформацію, оскільки інформаційне право носить ширший характер.

Наслідуючи законодавству Б. М. Гоголь в своїх працях змістом права на інформацію визначає права збирати, зберігати, обробляти та поширювати інформацію. За його словами збирання інформації – це пошук, одержання, набуття, придбання інформації будь-якими не забороненими законодавством способами інформаційних відносин; зберігання – це тримання інформації на будь-яких інформаційних носіях, забезпечення належного стану таких носіїв для збереження

¹ Гаюров Ш. К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан : дисс. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Ш. К. Гаюров. – Москва, 2010, с. 13.

інформації, можливість на власний вибір встановлювати різні заходи технічного, організаційного, юридичного характеру, спрямовані на обмеження доступу третіх осіб до неї; обробка – це дії суб'єктів інформаційних відносин, спрямовані на зміну змісту чи форми вираження первинної інформації, в результаті яких появляється нова інформація; поширення інформації – це розповсюдження, обнародування, надання на платній основі інформації та інші дії особи, яка зберігає інформацію, спрямовані на появу цієї інформації в інших осіб¹.

З суті цих описаних понять можна дійти висновку, що збирання і зберігання входить у правомочність по володінню інформації; правомочність по використанню інформації перекликається з її зміною та обробкою; поширення інформації належить до правомочності по розпорядженню нею. Крім описаних в нормах Цивільного кодексу можливостей, можуть бути й інші, які належать до змісту правомочностей по володінню, користуванню і розпорядженню інформацією.

Таким чином, змістом особистого немайнового права юридичної особи на інформацію є правомочності по володінню, користуванню та розпорядженню інформацією.

Володіння означає як саме заволодіння інформацією, яка не обмежена в доступі за нормами законодавства, яке можна здійснити шляхом пошуку та отриманню інформації від різноманітних осіб з різноманітних джерел дозволеними способами; так і володіння нею як триваючий процес зберігання інформації на інформаційних носіях чи просто в усній формі людьми, які є або учасниками юридичної особи, або звичайними працівниками.

Користування інформацією означає вилучення з неї корисних властивостей, застосування її в процесі функціонування юридичної особи, впровадження її для діяльності, якою займається юридична особа. Зміна інформації може означати обробку та переробку первинної інформації.

¹ Гоголь Б. М. Право на інформацію як особисте немайнове право / Б. М. Гоголь // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції : Науково-практичний стіл : збірник тез наукових повідомлень учасників. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007, с. 188–189.

Розпорядження інформацією може полягати в її поширенні, наданні іншим суб'єктам, викладенні чи повідомленні такої іншої особі.

Вчена О. В. Кохановська заперечує класичну тріаду права власності, оскільки, за її словами, інформація не річ, тому застосування терміну «володілець» має умовний характер, а щодо правомочності користування, то його доречніше розуміти як «використання» інформації, за аналогією з об'єктами права інтелектуальної власності, а не з правом власності. Натомість, вона пропонує іншу «тріаду» основних правомочностей: створення (вироблення) інформації, передання і одержання інформації, використання (включно з поширенням та зберіганням) інформації¹.

На цей рахунок варто сказати, що поняття користування і використання в даному випадку різниці не становлять, а решта запропонованих правомочностей входять у володіння, користування чи розпорядження, як ми вже вище зазначали.

Захист.

За словами дослідників права на інформацію, його порушення може полягати у розголошенні інформації про приватне життя, порушенні прав інтелектуальної власності, поширенні неправдивої інформації, що порочить честь, гідність чи ділову репутацію особи, поширенні інформації, що розпалює расову, національну, релігійну ворожнечу тощо². Слід сказати, що деякі з них не стосуються порушення права юридичної особи на інформацію взагалі, деякі стосуються порушення права на таємницю, а не на інформацію. На нашу думку, порушеннями права на інформацію юридичної особи може полягати, в основному, в перешкоді ознайомленню з інформацією.

Основними причинами таких порушень за деякими дослідженнями в Україні є: низький рівень фахової підготовки посадових і службових осіб, який проявляється у незнанні Конституції та законів України та нездатності тлумачити норми

¹ Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Кохановська. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006, с. 18, 7.

² Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Б. М. Гоголь. – НАН України Інститут держави і права ім. В. М.Корецького. – К., 2010, с. 12.

закону, що в кінцевому підсумку призводить до помилкового розуміння духу та букви закону; відсутність культури інформаційної відкритості влади; істотні недоліки та невідповідність міжнародним стандартам у сфері доступу і свободи інформації нормативно-правових актів, що регламентують реалізацію права на інформацію в Україні, матеріально-технічні причини¹.

Захист права на інформацію розглядається як правомірна реакція юридичних осіб на порушення, невизнання чи оспорювання права на інформацію з метою припинення порушення, поновлення чи визнання зазначеного права або компенсації завданої правомочній особі шкоди. Ключову роль у механізмі захисту права на інформацію відіграє суб'єктивне право на захист, яке необхідно розглядати, як можливість особи використовувати заходи правоохоронного характеру з метою запобігання протиправним посяганням на суб'єктивне право на інформацію та поновлювати його у разі порушення. Посягання на це право можуть бути у формі порушення, оспорювання, чи невизнання даного права. Захист права на інформацію відбувається в юрисдикційній чи неюрисдикційній формі².

На підставі аналізу законодавства України та практики його застосовування з'ясовується, що захист права на інформацію може здійснюватись за допомогою способів захисту цивільних прав, які становлять систему. Застосування того чи іншого способу захисту права на інформацію повинно обумовлюватись характером посягання на зазначене суб'єктивне право.

Способи захисту права на інформацію класифікуються Б. М. Гоголем за різними критеріями на загальні та спеціальні; превентивні, присікальні, відновлювальні та компенсаційні; міри юридичної відповідальності та способи захисту, які не пов'язані з юридичною відповідальністю. Ними ж обґрунтовується необхідність фіксації в чинному законодавстві такого спеціального способу захисту права на інформацію, як визнання відкритою інформацію, що

¹ Нестеренко О. В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / О. В. Нестеренко. – Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Харків, 2008, с. 9.

² Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Б. М. Гоголь. – НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010, с. 12.

була безпідставно віднесена до категорії з обмеженим доступом¹, але нам здається, що окремо виділяти його в законодавстві немає необхідності, оскільки це можливо зробити в межах існуючих способів захисту, наприклад, за допомогою визнання незаконним правового акту органу державної влади².

Важливим для захисту права на інформацію є поділ способів на загальні і спеціальні, які передбачаються Цивільним кодексом. Найважливішим загальним способом захисту права на інформацію О. В. Кохановська називає визнання права, оскільки для особи набагато важливіше отримати саму інформацію, визнати своє право на інформацію, ніж отримати фізичний контроль над об'єктом, який самий по собі може бути доступний багатьом особам. Також, на її думку, нематеріальний характер об'єктів інформаційних прав визначає важливість такого способу захисту, як відновлення положення, яке існувало до порушення права, зокрема, відновлення змісту інформації чи первісного тексту твору, і припинення дій, які порушують інформаційне право чи створюють загрозу його порушення. Часто даний спосіб застосовується для усунення перепон для здійснення права, створених порушником. При цьому порушення права на отримання інформації, наприклад, через засоби масової інформації саме по собі не позбавляє особу права звертатися до інших джерел інформації, але може ускладнювати чи заважати нормально використовувати зазначене право. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди нею названо найбільш ефективним способом захисту для застосування до порушених особистих немайнових прав на інформацію, в разі поширення недостовірної інформації. Увага звертається й на те, що спеціальні способи захисту цивільних прав можуть застосовуватися сьогодні й для інформаційних цивільних правовідносин. Розглядаючи питання про

¹ Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Б. М. Гоголь. – НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010, с. 12.

² Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, ст. 21.

способи захисту особистих немайнових прав на інформацію, враховувати можна не названі у ст. 16 ЦК України¹.

За деякими дослідженнями, спори, що виникають при здійсненні особистого немайнового права на інформацію, розглядаються судами загальної або спеціальної юрисдикції, а спори, що виникають внаслідок невиконання або неналежного виконання інформаційних зобов'язань за договором сторін, можуть бути розглянуті третейським судом. У першому випадку праволоділець обмежений у своїх можливостях на реалізацію права на альтернативний спосіб захисту своїх прав, у другому випадку зацікавленій стороні надаються більш широкі можливості в матеріально-правовому сенсі, в сенсі цивільного суб'єктивного права на примусове здійснення обов'язку боржника вчинити дію або утриматися від певної дії (право на позов у матеріальному сенсі)². На наш погляд, звернення з позовом в суд загальної чи спеціальної юрисдикції не носить обмежений характер, навпаки, якщо є договірні відносини, можливості обрання способів захисту можуть передбачатися договором.

На практиці судових справ, якими б захищалось право на інформацію за позовом юридичної особи в змісті досліджуваної нами проблеми (правомочностей на володіння, користування і зміну інформації), не доводилось зустрічати, хоча порушень даного права є багато. Існують справи про порушення прав, пов'язаних з інформацією: про спростування недостовірної інформації, про розголошення конфіденційної інформації, про порушення різного роду таємниць. Але порушення права на саму інформацію, ми впевнені, що є. Особливо часті випадки, коли юридична особа не отримує належним чином необхідну їй інформацію, а перешкодити їй користуватися чи змінювати вже отриману інформацію важко, та мало кому потрібно. Відсутність таких спорів пов'язано, на нашу думку, з тим, що важко знайти «крайнього», який би відповідав за неотримання юридичною особою тої чи іншої інформації.

¹ Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Кохановська. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006, с. 21.

² Гаюров Ш. К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан : дисс. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Ш. К. Гаюров. – Москва, 2010, с. 14.

Наприклад, часто трапляються випадки, коли особа не отримує інформації про судову справу, в якій вона є відповідачем, і в результаті не може захистити своїх інших прав, оскільки не з'являється на судове засідання. Право на інформацію цієї особи явно порушується, але хто буде відповідати: секретар, позивач, який зобов'язався надіслати документи відповідачу, чи «пошта, яка погано працює».

Думається, якщо б була налагоджена система інформаційних відносин в державі, таких позовів було б більше, а порушень права на інформацію менше, але це вже завдання публічного, а не приватного права.

3.4.2. Особисте немайнове право на таємницю

Розглядаючи питання класифікації інформації, ми говорили, що вона поділяється на відкриту, право на яку вже проаналізовано вище, та інформацію з обмеженим доступом. Дана інформація стане основою нашого подальшого розгляду. Вже згадувалось про те, що дехто поділяє таку інформацію на конфіденційну і таємну, а також про те, що в нашому випадку їх розмежовувати немає необхідності. Тож досліджуючи право на інформацію з обмеженим доступом, ми будемо називати його правом на таємницю.

Поняття таємниці.

Перш за все, зупинемось на самому понятті таємниці.

У загальному розумінні таємниця трактується як щось непізнане, нерозгадане, те, що ще не стало відомим, вона розглядається як об'єктивна категорія, і такий її вид називають абсолютною таємницею (таємниця природи). Можна розглядати таємницю як суб'єктивну категорію, тобто як те, що відомо не всім, і її можна назвати відносною таємницею. Розподіл таємниці на суб'єктивну і об'єктивну є умовним, оскільки суб'єкт, який встановлює, що дана інформація є таємницею для інших осіб (таємниця в суб'єктивному розумінні), у будь-який момент може її розкрити, а таємниця в об'єктивному розумінні якоюсь мірою також є суб'єктивною, тому що вона поки що не пізнана людством як суб'єктом пізнання, проте розкрити цю таємницю людство може тільки тоді, коли дані явища, закони природи будуть пізнані і

розкриті¹. Тож таємниця являє собою режим інформації, по відношенню до якої обмежується доступ, є способом охорони від третіх осіб певної інформації. Виходячи з норм цивільного права, таємниця, оскільки це вид інформації, є нематеріальним благом, і може бути об'єктом особистих немайнових прав.

Згідно законодавства, таємною є інформація, доступ до якої обмежений, і розголошення якої може завдати шкоди особі². Інформацію з обмеженим доступом становлять відомості, дані і знання, що мають особливу цінність, які відомі тільки визначеному колу осіб, щодо яких вживаються заходи, спрямовані на обмеження вільного доступу третіх осіб, поширення яких може заподіяти істотну шкоду зацікавленим особам. Режим таємниці поширюється на інформацію з обмеженим доступом, що належить юридичним особам, стосується діяльності юридичних осіб та полягає в забороні доступу до цих відомостей³.

Зі змістової сторони, таємниця є блоком секретної чи конфіденційної інформації (відомостей), який охороняється законом та відомий або довірений вузькому колу суб'єктів у силу виконання службових, професійних та інших обов'язків або окремих доручень, розголошення яких спричиняє настання юридичної відповідальності⁴, проте це визначення не розкриває даного поняття в сфері цивільного права.

Вона може визначатися також як повідомлення, яке містить не загальновідомі та не легкодоступні відомості, внаслідок обмеження до нього доступу особою, яка фактично контролює таку інформацію⁵, проте таке визначення носить складний суперечливий характер.

¹ Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 98, 11.

² Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. – № 2939-VI / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011, № 32, ст. 8.

³ Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 98, 11.

⁴ Смолькова И. В. Проблемы охраняемой законом тайны в уголовном процессе / И. В. Смолькова. – М. : Изд-во Луч, 1999, с. 14–17.

⁵ Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. Г. Дідук. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2008, с. 6.

Для того, щоб запропонувати досконаліше визначення, варто розглянути ознаки таємниці.

Ознаки.

Деякі вчені виділяють наступні ознаки таємниці:

1) це інформація або відомості про явища, процеси, події, що відбуваються в житті людей, діяльності груп або держави;

2) розголошення даних відомостей може принести шкоду, внаслідок чого інформація захищається від доступу до неї третіх осіб;

3) негативна оцінка суспільством дій щодо розголошення таємниці;

4) можливість передачі даних відомостей третім особам. При цьому інформація трансформується в інший вид таємниці й на даних осіб покладається обов'язок із захисту даних відомостей під страхом настання несприятливих наслідків;

5) закріплення дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності за розголошення даних відомостей в залежності від способу отримання та використання цієї інформації, а також тяжкості наслідків, що настали від несанкціонованого розголошення¹. Їх можна прийняти до уваги, крім останньої, оскільки вона виходить за рамки цивільно-правової характеристики даного поняття.

На підставі аналізу нормативного матеріалу та науково-правових джерел, виділяються дещо схожі ознаки таємниці: це відомості, інформація; відомості повинні бути відомі або довірені вузькому колу осіб; відомості можуть бути відомі або довірені певним суб'єктам у силу їхньої професійної або службової діяльності, виконання доручень; відомості не підлягають розголошенню; розголошення відомостей, інформації може спричинити настання негативних наслідків у вигляді матеріальної та моральної шкоди власнику, користувачам або іншим особам; особи, яким довірено інформацію, що не підлягає розголошенню, зобов'язані зберігати доступ до неї², які є більш прийнятними з точки зору цивільного права.

¹ Сусллова С. И. Тайна в праве России: цивилистический аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. И. Сусллова. – Иркутск, 2003, с. 181.

² Смолькова И. В. Неприкосновенность частной жизни граждан / И. В. Смолькова // Права человека. – 1998. – № 6, с. 14.

Інші вчені зупиняються на таких рисах як: недоступність широкому колу осіб; приналежність визначеному суб'єктному складу; обмеження вільного доступу третіх осіб до інформації внаслідок прийняття власником інформації певних заходів; наявність особливої соціальної цінності інформації в силу її недоступності та дійсної або потенційної невідомості третім особам; відповідність інформації обмеженням, установленим чинним законодавством¹.

З вищенаведених ознак та з огляду на законодавчі норми можна визначити таємницю як нематеріальне благо юридичної особи наступним чином: **таємниця** – це відомості, якими володіє юридична особа в процесі її діяльності, що не підлягають розголошенню.

Основними ознаками таємниці є:

1) властивість інформації. Таємницею можуть бути відомості про процеси та події, що відбуваються в процесі діяльності юридичної особи;

2) режим обмеженого доступу до неї третіх осіб. Юридична особа може визначати обмежений доступ до цієї інформації, і може дозволяти ознайомлюватись з нею тій чи іншій особі;

3) належність в даному випадку лише цій юридичній особі. Таємниця може бути приналежна лише тому чи іншому суб'єкту, в цьому разі тій чи іншій юридичній особі;

4) розголошення може завдати матеріальну чи моральну шкоду даній особі. Таємниця не підлягає розголошенню, лише за дозволом юридичної особи, якій вона належить, крім передбачених законом винятків.

Види.

Спроби класифікувати різні види конфіденційної інформації стали вживатися в юридичній літературі порівняно недавно. Ці класифікації відображають різні сторони такого явища як таємниця, однак ні в одній з них не аргументована практична значимість такого поділу конфіденційної інформації. Більшість запропонованих класифікацій викликають критику.

Найбільш поширеною є розподіл таємниць залежно від суб'єктного складу чи належить таємниця:

1) юридичній особі,

¹ Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 120.

- 2) фізичній особі,
- 3) державі.

В рамках дослідження приватно-правових відносин, останній вид до уваги брати не будемо. Більшість видів таємниць можуть одночасно належати як фізичним, так і юридичним особам. У зв'язку з цим, використаний критерій призводить до змішання різних видів таємниць, коли один і той же вид конфіденційної інформації потрапляє в усі групи наведеної класифікації. Але незалежно від того, хто є володільцем таємниці – фізична чи юридична особа, правовий режим таємної інформації у них буде однаковий.

Ще одна класифікація, яка використовується в юридичній літературі, поділяє всі види таємниць на конфіденційну інформацію та державну таємницю. Цей поділ також викликає ряд зауважень, пов'язаних з тим, що будь-який вид таємниці – це конфіденційна інформація, і державна таємниця в цьому зв'язку так само є конфіденційною інформацією, безсумнівно, з особливим правовим режимом її захисту.

Виробляючи класифікацію діючих в законодавстві видів таємниць, виділяють самостійне існування таких груп, як:

- 1) таємниця приватного життя. Це банківська, лікарська, таємниця листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень, таємниця зв'язку, нотаріальна таємниця тощо;

- 2) комерційна таємниця, до складу якої включені крім її самої різні конфіденційні дані і журналістська таємниця, державні секрети, зміст яких становить державну і службову таємниця.

Наведена класифікація викликає сумніви, оскільки такі види таємниць, як банківська, лікарська, нотаріальна та інші включають до свого складу не тільки інформацію про приватне життя особи, а можуть містити відомості, що входять до складу комерційної таємниці. У зв'язку з цим дані різновиди конфіденційної інформації формують самостійний блок – професійну таємницю. Також не зрозуміло виділення в одну групу комерційної та журналістської таємниці, коли остання відповідає всім ознакам професійної таємниці та її існування пов'язане зі здійсненням відповідної професійної діяльності.

Говориться також про самостійне існування п'яти видів таємниць:

- 1) державної,
- 2) службової,
- 3) особистої та сімейної,
- 4) комерційної,
- 5) професійної¹,

але такий поділ не знімає більшості проблем, що виникають при розмежуванні діючих видів таємниць, у тому числі про співвідношення банківської і комерційної таємниці, службової та комерційної таємниці, службової та професійної таємниці.

Схожі види пропонуються й іншими дослідниками: комерційна таємниця, банківська таємниця, професійна таємниця, персональні дані, службова таємниця²; чи таємниці: державна, службова, ноу-хау, комерційна, персональні дані³, які так само не є беззаперечними.

Для систематизації даного питання С. І. Суисловою було запропоновано розподіл конфіденційної інформації за таким критерієм, як наступність у передачі відомостей. В залежності від його відсутності або наявності всю конфіденційну інформацію пропонується розділити на два види – первинну і похідну. До першого виду буде відноситися державна, комерційна, службова, особиста і сімейна таємниця. До другого – всі різновиди професійної таємниці⁴.

Інша дослідниця даного роду інформації пропонує класифікувати її за складною підставою: особливість суб'єктного складу, спосіб виникнення правового режиму, зміст (характер) відомостей, що складають інформацію з обмеженим доступом. Відповідно весь обсяг інформації з обмеженим доступом представлений складною системою різних видів інформації з обмеженим доступом, об'єднаних у дві великі групи:

- 1) державна таємниця,

¹ Алексенцев А. И. О классификации конфиденциальной информации по видам тайн / А. И. Алексенцев // Безопасность информационных технологий. – 1999, № 3, с. 70.

² Строганова И. В. Правовой режим конфиденциальной информации: гражданско-правовой аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / И. В. Строганова. – Екатеринбург, 2004, с. 9.

³ Копылов В. А. Информационное право : учебник. – М., 2003, с. 47.

⁴ Суслова С. И. Тайна в праве России: цивилистический аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. И. Суслова. – Иркутск, 2003, с. 182.

2) конфіденційна інформація. При цьому конфіденційною інформацією запропоновано визнавати будь-яку інформацію з обмеженим доступом, що не володіє ознаками державної таємниці. Конфіденційна інформація, у свою чергу, групується в такі види:

- таємниця приватного життя (особиста і сімейна таємниця),
- комерційна таємниця,
- професійна та службова таємниці.

Приватноправові таємниці запропоновано класифікувати на:

1) таємниці-об'єкти, які опосередковують належність певної інформації конкретній особі (таємниця приватного життя, комерційна таємниця);

2) таємниці-обов'язки, які опосередковують законодавче обмеження соціального руху інформації, юридичну фіксацію перебування цієї інформації у певної особи (професійна та службова таємниці)¹.

Для юридичної особи варто виділити такі види таємниць:

1) загальна (тобто таємниці, що можуть належати будь-яким юридичним особам),

2) таємниця за видом діяльності.

Право на таємницю. Правомочності.

Відповідно до такої класифікації, юридична особа має наступні права на таємницю:

1) право на таємницю кореспонденції та особисті папери;

2) право на комерційну, банківську, нотаріальну, адвокатську, професійну та службову таємницю.

Юридична особа має право надавати дозвіл на поширення відомостей, що становлять таємницю іншими особами, може забороняти використання цих відомостей. Вона може визначати можливість доступу до цієї інформації, користується цими відомостями на свій розсуд, проте кожен вид таємниці має свої особливості правового регулювання права на неї.

Право на таємницю кореспонденції. Стаття 306 ЦК України закріплює право фізичної особи на таємницю кореспонденції, що включає в себе таємницю листування, телеграм, телефонних розмов, телеграфних повідомлень та інших видів кореспонденції. Вважаємо,

¹ Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 121.

що юридична особа також повинна мати це право. Таємниця кореспонденції юридичної особи може впливати з норм Конституції України, де кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної кореспонденції (ст. 31), отже юридичній особі також. Закон «Про телекомунікації» містить норми, які спрямовані на охорону права на таємницю споживачів телекомунікацій, оскільки такими споживачами можуть бути юридичні особи, значить їм так само забезпечується такі права.

Оператори, провайдери телекомунікацій повинні забезпечувати схоронність відомостей щодо споживача, отриманих при укладенні договору про надання телекомунікаційних послуг, а також про отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання. Призначені для оприлюднення телефонні довідники, електронні версії та бази даних інформаційно-довідкових служб, можуть містити інформацію про найменування юридичної особи, адресу та номер телефону, лише якщо в договорі про надання цих послуг міститься згода її на опублікування такої інформації. Під час автоматизованої обробки інформації про абонентів, оператор телекомунікацій забезпечує її захист відповідно до закону. Юридична особа має право на безоплатне вилучення відомостей про нього повністю або частково з електронних версій баз даних інформаційно-довідкових служб. Інформація про юридичну особу та про телекомунікаційні послуги, що вона отримала, може надаватись у випадках і в порядку, визначених законом, в інших випадках зазначена інформація може поширюватись лише за наявності письмової згоди особи¹.

За дослідженнями М. Н. Малєїної, об'єктом права на таємницю переписки, телефонних переговорів, телеграфних повідомлень є довідки про поштові й телеграфні, телефонні повідомлення, які можуть видаватись підприємствами зв'язку лише відправнику, адресату, особі, яка брала участь в телефонній розмові, абоненту телефонного зв'язку чи їх представникам. Таємницею є інформація про зміст переписки, повідомлень чи переговорів, а також власне про самих осіб, які здійснювали такий зв'язок, чи інформація просто про наявність чи відсутність кореспонденції або телефонних розмов

¹ Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003, № 1280-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2004, № 12, ст. 34.

певної особи¹. Звичайно, сьогодні з'явилося дуже багато нових видів зв'язку, які тут не враховані, але суть вірна.

Дане право має абсолютний характер, тому таємницю зобов'язані зберігати не лише працівники засобів зв'язку, а й взагалі всі інші особи повинні утримуватись від ознайомлення з кореспонденцією, підслуховування розмов чи підглядання за скайп-зв'язком.

В. І. Бобрик визначає таємницю кореспонденції як інформацію про зміст і особливості кореспонденції, що стала відома підприємствам зв'язку, їх працівникам у зв'язку з наданням послуг, або іншим стороннім особам та не підлягає розголошенню, а право на нього абсолютним, і не лише в інформаційному аспекті. Він стверджує про матеріальний аспект кореспонденції, оскільки повідомлення й відправлення мають об'єктивну письмову чи електронну форму. Змістом його називає правомочності визначати можливість розголошення інформації про кореспонденцію та вимагати від сторонніх осіб забезпечити і дотримувати таємницю кореспонденції², проте ми вважаємо зміст даного права ширшим.

До правомочностей права належить володіння інформацією про зв'язок через листування, телеграф, телефон, факс, E-mail, Інтернет, мобільний, скайп та інші види технічного зв'язку, а також його змістом. З літератури впливає, що володіння розповсюджується на кореспонденцію, як майнову цінність у вигляді листів, телеграм, повідомлень, бандеролей³, проте, даний аспект захищається правом власності, а в цілях досліджуваного нами права захистити саме інформацію в нерозкритому стані.

Друга правомочність стосується користування, адже юридична особа, яка отримала інформацію, що не повинна бути відомою для третіх осіб, користується цими відомостями на свій розсуд. Вона

¹ Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991, с.88.

² Бобрик В. І. Особисте життя як об'єкт цивільно-правової охорони : монографія / В. І. Бобрик. – НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. – Київ-Тернопіль : Підручники і посібники, 2008, с. 136.

³ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2-т. – 2-е вид., перероб. і доп. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т. 1, с. 514.

може також визначати можливість доступу до цієї інформації, вправі забороняти використання цих відомостей іншим особам.

Що стосується правомочності по розпорядженню, то юридична особа може надавати згоду на поширення відомостей, що становлять таємницю третім особам. Вона може розпорядитися цією інформацією на власний розсуд, в тому числі, шляхом її опублікування. Проте, якщо відомості стосуються також особи, що направила таку інформацію, то розпорядження шляхом розголошення можливе лише за згодою цієї особи також. Якщо кореспонденція стосується особистого життя іншої фізичної особи, для її використання, зокрема шляхом опублікування, потрібна згода даної особи.

Думається, слід врахувати право юридичної особи на такого роду таємницю і в Цивільному кодексі, та внести зміни до статті 306 «Право на таємницю кореспонденції». Насамперед, звернемось до її назви: чи враховує слово «кореспонденція» всі засоби зв'язку, таємницю яких закріплює ця стаття?

Його назва походить від латинського слова «correspondeo», що в перекладі українською мовою означає «повідомляю». Кореспонденція виступає в кількох значеннях. По-перше, так називають сукупність поштових відправлень (листи, газети, журнали); по-друге, це листування між окремими особами або установами, організаціями; по-третє, повідомлення, одержане якимось виданням від свого кореспондента¹. З цього випливає, що «кореспонденція» не враховує телефонного зв'язку. Тож може замінити термін на «телекомунікацію»?

Телекомунікації виступають свого роду електрозв'язком. Згідно Закону «Про телекомунікації» термін визначається як передавання, випромінювання чи приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, проводових, оптичних або інших електромагнітних системах². Проте, під це поняття не підпадають звичайне листування і схожі способи кореспонденції.

Дехто називає його правом на інформацію про поштові та телеграфні відправлення, телефонні розмови, яка має конфіденційний

¹ <http://www.kreschatic.kiev.ua>.

² Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003, № 1280-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2004, № 12, ст. 34.

характер¹, правом на недоторканність особистого спілкування², чи правом на захист засобів особистого спілкування³, правом на таємницю поштово-телеграфних відправлень та інших повідомлень, на таємницю телефонних й інших переговорів⁴, але краще підібрати об'єднуюче ці види зв'язку поняття.

Варто розглянути інший термін, який врахує всі види вищезазначених зв'язків – «комунікація». Слово комунікація означає від латинського communicatio – єдність, передача, з'єднання, повідомлення. Пов'язане воно також з дієсловом (лат.) communico – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, і є похідним від (лат.) communis – спільний. Комунікація – технічний процес обміну інформацією між двома і більше індивідами чи групами⁵. Вважаємо, що дане поняття враховує всі види зв'язку, таємницю на які нам необхідно закріпити.

Пропонуємо внести зміни до Цивільного кодексу з урахуванням всього вищесказаного та згідно технічного прогресу й появи нових видів зв'язку:

Стаття 306. Право на таємницю комунікації.

1. Фізична та юридична особа має право на таємницю зв'язку через листування, телеграф, телефон, факс, E-mail, Інтернет, мобільний, скайп та інші види технічного зв'язку.

2. Інформація, яка надійшла до фізичної чи юридичної особи через поштовий, мобільний, електронний чи інший зв'язок належить лише цій особі.

¹ Цивільне право України : підручник : у 2-х кн.. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – Кн. 1, с. 12.

² Красицька Л. В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян : монографія / Л. В. Красицька. – ДІВС МВС України. – Донецьк, 2002, с. 156.

³ Чернооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чернооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2000, с. 127.

⁴ Петрухин И. Л. Личные тайны (человек и власть) / И. Л. Петрухин. – М. : Ин-т гос.и права Российской академии наук, 1998, с. 68, 84.

⁵ Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ю. В. Косенко. – Суми : Сумський державний університет, 2011, с. 19.

Дана особа може використовувати цю інформацію та розпоряджатися нею на свій розсуд.

Використання кореспонденції шляхом опублікування можливе лише за згодою особи, яка направила, та особи, яка отримала її. Якщо кореспонденція стосується особистого життя іншої фізичної особи, для її використання, зокрема шляхом опублікування, потрібна згода цієї особи.

3. У разі смерті фізичної особи, яка направила кореспонденцію, і адресата використання кореспонденції, зокрема шляхом її опублікування, можливе лише за згодою фізичних осіб, визначених частиною четвертою статті 303 цього Кодексу.

У разі смерті фізичної особи, яка направила кореспонденцію, і адресата, а також у разі смерті фізичних осіб, визначених частиною четвертою статті 303 цього Кодексу, кореспонденція, яка має наукову, художню, історичну цінність, може бути опублікована в порядку, встановленому законом.

4. Кореспонденція, яка стосується особи, може бути долучена до судової справи лише у разі, якщо в ній містяться докази, що мають значення для вирішення справи. Інформація, яка міститься в такій кореспонденції, не підлягає розголошенню.

5. Порушення таємниці комунікаційного зв'язку може бути дозволено судом у випадках, встановлених законом, з метою запобігання злочинів чи з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Право на особисті папери. Стаття 303 ЦК України закріплює право на особисті папери, проте лише фізичної особи. До особистих паперів належать документи, фотографії, записки, замітки, записні книжки, архівні матеріали, календарі з помітками, графічні записи тощо.

Враховуючи те, що юридична особа також може володіти документами, фотографіями, записами, архівами, ознайомлення з якими сторонніх осіб може завдати шкоди, їй теж необхідне право на особисті папери в якості розповсюдження режиму таємниці на них, за виключенням документації, яка, згідно з законом, повинна бути відкритою для доступу певних осіб (наприклад, бухгалтерські звіти не можуть бути конфіденційними для органів податкової інспекції чи

контрольно-ревізійної служби). Тобто, залежно від роду діяльності юридичної особи, зважаючи на законодавчо передбачені можливі перевірки цих осіб, дане право буде мати вужчий характер, ніж передбачений для фізичних осіб.

Тим не менше, юридична особа теж має право на особисті папери, ознайомлення з якими допускається за згодою цієї особи, крім передбачених законом випадків для відповідних органів держави. Навіть для цих органів є обов'язки не розголошувати надалі інформацію, яка стала відома їм в результаті ознайомлення в процесі своєї діяльності. Ніхто не може без згоди самої юридичної особи поширювати конфіденційну інформацію, опубліковувати інформацію з особистих паперів.

Дослідниця М. Н. Малєїна до змісту даного права відносить повноваження вносити зміни до особистих паперів, додатки, користуватися і розпоряджатися ними на свій розсуд, давати згоду на їх опублікування¹, з чим важко не погодитись. Проте вона відносить до даних паперів також листи, що ми не підтримуємо, оскільки відносимо їх до кореспонденції.

Л. О. Красавчикова відносить до нього такі правомочності як: авторська приналежність паперів; користування, розпорядження матеріальним об'єктом даного права; диспозитивні правомочності – повнота свободи автора в створенні й веденні особистих документів, відхилення втручання в особисте життя шляхом втручання в особисту документацію².

Право авторської приналежності може належати тільки автору відповідного документа. Правомочність юридично виражає факт створення конкретного документа саме даною особою, і коли право власності на нього переходить до іншої особи, ця правомочність

¹ Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов). – М. : Знание, 1991, с. 95.

² Красавчикова Л. О. Авторське право и право на письма, дневники, записки, заметки / Л. О. Красавчикова // Проблемы советского авторського права : сб. ст. – М. : ВААП, 1979, с. 107; Бобрик В. І. Юридична природа права фізичної особи на особисті папери / В. І. Бобрик // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції : Науково-практичний стіл : збірник тез наукових повідомлень учасників. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007, с. 59.

залишається за автором¹. Вважаємо, що така правомочність дещо виходить за рамки права на особисті папери як інформативного права, адже вона виражає авторські права особи, що створила документ.

Диспозитивні правомочності автора особистого документа полягають в наданні йому повної свободи стосовно створення, ведення та накопичення особистих документів. Відкидають вторгнення в особисту документацію від усіх, чим захищають, на думку С. І. Чорнооченко, особисте життя.

Вона дає визначення цьому праву, згідно з яким воно є цивільним суб'єктивним особистим немайновим правом, за яким кожна особа володіє свободою створення, ведення, використання та розпорядження своєю приватною документацією на власний розсуд, що виключає будь-яке втручання в неї з боку третіх осіб без її бажання, за винятком передбачених законом випадків². Вважаємо, що основне призначення права на особисті папери зберегти в таємному режимі інформацію, що містяться в особистих паперах, створення та ведення особистої документації в цьому праві ролі не грає.

В. І. Бобрик стверджує, що право на особисті папери складається з таких правомочностей:

1) створення, зберігання, використання та вирішення долі особистих паперів. Особа може мати особисті папери, може письмово чи іншим способом створювати їх, визначати можливості використання, передавати іншим особам чи отримувати від інших осіб. Особа, що володіє особистими паперами може знищити їх, зберігати в своєму архіві, передавати на зберігання до бібліотечного чи архівного фонду, може розпоряджатися ними на випадок смерті тощо;

2) вимагати дотримання іншими особами режиму конфіденційності особистих паперів. Особа, в якій знаходяться особисті папери, може вимагати від інших осіб утримуватися від втручання в її особисту сферу шляхом ознайомлення з ними чи їх використання, може надавати згоду на використання, якщо вони не містять інформації про особисте життя інших осіб;

¹ Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2000, с. 141.

² Там само, с. 142.

3) вимагати від сторонніх осіб дотримуватись недоторканності особистих паперів. Особа може вимагати не псувати, не знищувати, не вносити зміни в особисті документи, не робити їх копії. Не дозволяється позбавлення особи її особистих паперів¹. Знову ж таки, надається широкий спектр правомочностей, що виходить за потреби права на особисті папери як інформативного права.

Ми вважаємо, що до правомочностей права на особисті папери як одне з видів особистих немайнових прав юридичної особи на таємницю належить право володіння, користування та розпорядження інформацією, що міститься в особистих паперах у формі документів, записок, заміток, зображень та інших записів особистого характеру, причому не лише в паперовій формі, але й електронній.

Тож якщо ця інформація не завжди виступає в паперовій формі, можливо не слід дане право називати «правом на особисті папери»? Поняття особистих паперів тісно пов'язане з терміном «документ» (з лат. *documentum* – повчальний приклад, свідчення, доказ), який означає матеріальну форму відображення, поширення, використання і зберігання інформації, яка надає їй юридичної сили, і може фіксуватися не лише на папері, а й на інших носіях. Але вказується, що характерною особливістю його є те, що він матеріалізується лише у письмовій формі мовлення², це матеріальний об'єкт, в якому міститься та чи інша інформація, призначена для передачі в часі й просторі³.

Проте цим правом захищається таємниця не лише документів, і взагалі, якщо розглядати поняття особистих документів, то ними є офіційні записи про факти або відомості, що мають юридичний характер і стосуються конкретної особи, його становища, які засвідчені підписом службової особи та печаткою органу, підприємства, установи, організації. До цих документів відносять паспорти, трудові книжки, посвідчення особи, перепустки, свідоцтва

¹ Бобрик В. І. Особисте життя як об'єкт цивільно-правової охорони : монографія / В. І. Бобрик. – НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. – Київ-Тернопіль : Підручники і посібники, 2008, с. 130–132.

² Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2 : Д-Й. – 744 с.

³ Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000, с. 180.

про шлюб, народження тощо¹. Тому перейменувати право на особисті папери в право на особисту документацію не будемо, не дивлячись на те, що термін документ допускає, як сказано вище, не лише паперовий, а й інший носій інформації.

До особистих паперів у цьому праві не відносять документи, які посвідчують певні факти чи права, що вважають публічними, в тому числі й вище перераховані: паспорт, свідоцтва, посвідчення, договори, адже під ними тут розуміють закріплену в певній об'єктивній формі інформацію особистого характеру для передачі її в часі й просторі². Отже, особистими паперами є ті документи, які носять приватний, а не публічний характер.

Тож пропонуємо доповнити сам зміст статті без зміни її назви. Статтю 304 ЦК України «Розпоряджання особистими паперами» пропонуємо виключити, оскільки її зміст буде врахований в статті «Право на особисті папери», замість неї викласти наступну:

Стаття 304. Право на особисті папери.

1. Фізична та юридична особа має право на особисті папери (документи, записки, замітки, зображення, та інші записи особистого характеру в паперовій чи електронній формі) і таємницю на інформацію, що знаходиться в них.

2. Особа має право на використання інформації, яка знаходиться в особистих паперах, що належать їй.

Вона може давати дозвіл на ознайомлення з особистими паперами та використання інформації, яка в них містяться.

3. Поширення відомостей, які містяться в особистих паперах можливе лише за згодою особи, якій належать ці папери.

Якщо відомості стосуються таємниці іншої особи, потрібна також згода цієї особи на їх поширення.

Якщо фізична особа, якій належали особисті папери, чи якої стосується інформація, що в них міститься, померла, особисті папери можуть використовуватися за згодою їхніх спадкоємців, якщо за

¹ Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 4 : Н-П. – 720 с.

² Бобрик В. І. Особисте життя як об'єкт цивільно-правової охорони : монографія / В. І. Бобрик. – НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. – Київ-Тернопіль : Підручники і посібники, 2008, с. 128.

життя вона не залишила розпорядження про заборону доступу третіх осіб до особистих паперів.

4. Особа може розпоряджатися особистими паперами на власний розсуд.

Вона може давати дозвіл на розпорядження ними, в тому числі на випадок смерті фізичної особи, чи на випадок припинення юридичної особи.

Право на комерційну таємницю. За статтею 505 ЦК України, комерційна таємниця – це секретна інформація, що є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які зазвичай мають справу з цим видом інформації, і в зв'язку з цим має комерційну цінність. Нею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру.

Тож ознаками комерційної таємниці є:

1) секретність, яка включає незагальновідомість та нелегкодоступність;

2) комерційна цінність;

3) застосування необхідних заходів для збереження її секретності.

Але в даному розумінні інформація охороняється лише від осіб, які володіючи нею можуть нанести їх власнику збитки¹, а в плані особистого немайнового права на комерційну таємницю, вона захищається від всіх третіх осіб, незалежно від того, чи можуть вони скористатися цією інформацією.

При аналізі поняття комерційної таємниці потрібно враховувати, що більшість ознак, названих в цивільному законодавстві, мають відношення не до характеристики об'єкта, а до характеристики правового режиму, тому під комерційною таємницею можна розуміти будь-яку, що охороняється суб'єктом підприємницької діяльності комерційно цінну інформацію, обмеження доступу до якої відбувається з метою захисту економічних інтересів її власника².

¹ Каневский В. М. Гражданско-правовая охрана информации в режиме коммерческой тайны в России и США : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. М. Каневский. – Москва, 2008, с. 10.

² Сулова С. И. Тайна в праве России: цивилистический аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. И. Сулова. – Иркутск, 2003, с. 8.

В літературі також виділяються ознаки комерційної таємниці: відомості мають технічний, організаційний, комерційний, виробничий характер, що пов'язані з діяльністю суб'єкта господарювання; відомості є об'єктом права власності суб'єкта господарювання, який визначає їх склад та обсяг; вони не є загальновідомими чи загальнодоступними на законних підставах; відповідним чином зазначені; власник відомостей вживає заходів щодо охорони їх конфіденційності; має дійсну чи потенційну цінність у силу її невідомості конкурентам та відсутності вільного доступу до неї на законних підставах; розголошення (втрата) яких може заподіяти майнову чи немайнову шкоду їх законному власнику; не стосуються негативної діяльності підприємства, яка може завдати шкоди суспільству¹; або: інформаційність комерційної таємниці (в тому розумінні, що комерційна таємниця – це інформація); конфіденційність, комерційна цінність та захищеність інформації, яка становить комерційну таємницю². А ще юридично значимими ознаками, необхідними і достатніми для визнання інформації комерційною таємницею суб'єкта господарювання, є: дійсна або потенційна комерційна цінність для певної особи внаслідок її невідомості іншим особам; відсутність на законних підставах вільного доступу до інформації; наявність заходів, прийнятих суб'єктом господарювання (володарем інформації) до охорони її таємності.

Враховуючи ці ознаки, комерційною таємницею є комерційно цінна конфіденційна інформація, що охороняється суб'єктом господарювання і доступ до якої обмежений з метою захисту прав і законних інтересів її володаря від неправомірного доступу до неї, розголошення або використання³.

¹ Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 150.

² Носік Ю. В. Права на комерційну таємницю в Україні (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Ю. В. Носік. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка – К., 2006, с. 8.

³ Сляднева Г. О. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та його захист : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Г. О. Сляднева. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005, с. 8.

За працями дослідників комерційної таємниці, вона є нематеріальним об'єктом товарного характеру і результатом інтелектуальної діяльності, виступає в якості самостійного об'єкту цивільного права. Комерційна таємниця – це неопублікована науково-технічна, технологічна, виробнича, фінансово-економічна чи інша інформація, що має для власника комерційну цінність, до якої в третіх осіб немає вільного доступу і власник якої вживає заходи по охороні її конфіденційності¹.

Комерційної таємниці не становлять: установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами; інформація за всіма встановленими формами державної звітності; дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов'язкових платежів; відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць; документи про сплату податків і обов'язкових платежів; інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров'ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків; документи про платоспроможність; відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об'єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю; відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають розголошенню².

Не дивлячись на те, що комерційна таємниця має майнову цінність та віднесена до прав інтелектуальної власності, юридична особа має також особисте немайнове право на комерційну таємницю, в розумінні її як інформативного права та правомочностями права на таємницю такої інформації.

В Цивільному кодексі сказано про охорону комерційної таємниці лише від недобросовісного комерційного використання

¹ Строганова И. В. Правовой режим конфиденциальной информации: гражданско-правовой аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / И. В. Строганова. – Екатеринбург, 2002, с. 6.

² Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 р. – № 611.

такої інформації¹. Ми ж говоримо про право на таємницю як абсолютне, що повинно захищатись не лише від конкурентів, а від всіх інших осіб, і не обов'язково, щоб цю інформацію хотілось би використовувати в комерційних цілях.

Право на комерційну таємницю, за науковими розробками, є суб'єктивним правом, що включає можливість самого суб'єкта господарювання визначати склад інформації, що становить комерційну таємницю, режим її конфіденційності, вживати заходів щодо збереження її секретності, використовувати та розпоряджатися нею тощо; можливість вимагати, щоб зобов'язані особи діяли відповідно до чинного законодавства, не порушували його право; можливість звертатися за захистом до уповноважених державних органів у разі порушення права на комерційну таємницю, зокрема, неправомірного збирання, розголошення та використання комерційної таємниці суб'єкта господарювання².

Його ще розуміють в суб'єктивному значенні як сукупність встановлених законом правомочностей особи щодо належної їй комерційної таємниці, а саме: право на використання комерційної таємниці, виключне право дозволяти її використання іншим особам, виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці. Правом на використання комерційної таємниці є визначена законодавством правомочність особи вчиняти з інформацією, яка становить комерційну таємницю, дії, направлені на отриманням вигод від її комерційної цінності. Право на використання комерційної таємниці може здійснюватись у дозвільній (позитивній) формі та в формі заборони (негативній). Право дозволяти використання комерційної таємниці становить передбачену законом можливість надавати іншим особам змогу правомірно використовувати комерційну таємницю в їх інтересах чи в інтересах третіх осіб. Сфера здійснення права дозволяти використання комерційної таємниці є обмеженою за колом осіб. Правовими формами здійснення права дозволяти використання комерційної таємниці є правочини. Здійснення виключного права

¹ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, ст. 507.

² Сляднева Г. О. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та його захист : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / Г. О. Сляднева. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005, с. 8.

дозволяти використання комерційної таємниці може відбуватись двома способами: надання уповноваженою особою власне дозволу, що зумовлює виникнення в іншій особі права на використання комерційної таємниці або передання права на використання комерційної таємниці. Право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці є можливістю уповноваженої особи вживати превентивних заходів, спрямованих на недопущення порушень режиму конфіденційності комерційної таємниці та прав особи на комерційну таємницю. Це право одночасно виступає обов'язком уповноваженої особи, невиконання якого може призвести до припинення правової охорони комерційної таємниці¹.

Інші до нього включають наступні правомочності: установлювати, змінювати і скасовувати режим комерційної таємниці відповідно до закону; використовувати комерційну таємницю в господарській діяльності, передавати іншим особам на підставі договорів, а також надавати дозвіл на її включення в господарський обіг іншими способами; захищатися у встановленому порядку від діянь (дій або бездіяльності) інших осіб, що порушують установлений відповідно до законодавства режим комерційної таємниці або створюють загрозу порушення такого режиму², або класичні володіння користування і розпорядження інформацією³.

В науковій літературі вказується, що питання про зміст права на комерційну таємницю складним і важливим, так як в ньому сфокусовані всі проблеми, пов'язані з поняттям комерційної таємниці та її цивільним оборотом. Розглядаються правомочності, що утворюють зміст права на комерційну таємницю: правомочності вимоги, правомочності на власні дії та правомочності на захист. Сутність права на комерційну таємницю полягає в забезпеченні

¹ Носік Ю. В. Права на комерційну таємницю в Україні (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Ю. В. Носік. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка – К., 2006, с. 9.

² Сляднева Г. О. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та його захист : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / Г. О. Сляднева. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005, с. 8.

³ Топалова Л. Д. Правовий режим комерційної таємниці : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. Д. Топалова. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2006, с. 38.

власнику інформації можливості засекречувати цю інформацію від широкої публіки, визначати умови доступу до неї і вимагати, щоб треті особи утримувалися від використання незаконних методів отримання даної інформації. Відстоюється висновок про те, що комерційна таємниця може бути об'єктом як абсолютних цивільних правовідносин, так і об'єктом зобов'язань, що випливають з договорів¹.

За словами О. О. Кулініч, комерційну інформацію умовно можна поділити на дві частини, де помітна його частина – це відкрита інформація, непомітна – закрита².

Відкрита інформація – це та, яка не приховується виробником. Вона є загальновідомою, являє теоретичний та науковий інтерес або охороняється патентним чи авторським правом, використовується в процесі виготовлення товарів, виконання робіт, надання послуг. Відкритою є науково-технічна, технологічна та інша інформація, яка є комерційною цінністю; це будь-які заходи та виробничий досвід, якими в радянські часи безоплатно обмінювалися підприємства. Цю інформацію називають «ноу-хау». Вона характеризує науково-технічний бік виробництва, а її використання забезпечує секрет привабливості та конкурентоздатності товару. Це також стосується ділової інформації, яка характеризує управлінську, фінансову, маркетингову та іншу діяльність, що дозволяє успішно вести справи та укладати взаємовигідні угоди.

Закритою є інформація, яка спеціально приховується та захищається виробником товарів (робіт, послуг) від сторонніх осіб. Її використання в процесі виробництва та збуту товарів дає комерсанту перевагу перед конкурентами на ринку. Відомо, що основою ринкової економіки є конкуренція товарів (робіт, послуг). Успіх при їх виробництві визначається неможливістю доступу підприємців до сировини та енергоресурсів; її основа – інтелектуальна власність підприємства, яка використовується так, щоб виробити та

¹ Строганова И. В. Правовой режим конфиденциальной информации: гражданско-правовой аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / И. В. Строганова. – Екатеринбург, 2002, с. 8.

² Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 140.

запропонувати споживачам товари (роботи, послуги) більш дешеві, більш економічні та зручні у використанні, ніж в аналогічних фірм¹.

Одержання інформації, що є комерційною таємницею можливе: особою при здійсненні досліджень, спостережень або іншої інтелектуальної діяльності, незважаючи на те, що зміст інформації, яка її складає, може співпадати зі змістом інформації, яка складає комерційну таємницю, суб'єктом права на яку є інша особа; від суб'єкта відповідного права на підставі договору або іншим законним шляхом, у тому числі повідомлена іншим особам в усній чи письмовій формі у довірчому порядку².

Таким чином, звичайно, комерційна таємниця володіє реальною чи потенційною економічною цінністю в силу того, що не є загальновідомою і не може бути легко отриманою законним шляхом іншими особами, які могли б отримати економічну вигоду від її розголошення чи використання³, тим не менше, ознаки особистих немайнових прав притаманні всім інформативним правам, а значить і правам на всі види таємниць, і повинно отримати додатковий захист від них.

Право на банківську таємницю. Банківська таємниця – це інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку.

Банківською таємницею, зокрема, є: відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України; операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; фінансово-економічний стан клієнтів; системи охорони банку та клієнтів; інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи - клієнта, її керівників, напрями діяльності; відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-

¹ Северин В. А. Правовой механизм регулирования коммерчески значимой информации в торговом обороте / В. А. Северин // Юрист. – 2002, № 10, с. 11.

² Івченко Т. В. Цивільно-правове регулювання комерційної таємниці як об'єкта права інтелектуальної власності в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Т. В. Івченко. – НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2009, с. 12.

³ Боташева Ф. Н. Коммерческая информация как объект гражданских прав : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Ф. Н. Боташева. – Краснодар, 2003, с. 185.

якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація; інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню; коди, що використовуються банками для захисту інформації¹.

Під банківською таємницею науковці розуміють інформацію, відомості про операції, рахунки, вклади своїх клієнтів і кореспондентів, а також інші дані, встановлені кредитною організацією в їх інтересах (якщо це не суперечить закону), отримана кредитними організаціями в ході здійснення банківської діяльності, невідома третім особам в силу її підвищеної значимості та має обмежений доступ на законних підставах, яка захищається і гарантується законом встановленими суб'єктами².

Не дивлячись на те, що суб'єктами права на банківську таємницю є переважно такі юридичні особи як банки, ми вважаємо, що таке право мають і інші юридичні особи, які є користувачами послуг банків. Вони можуть мати рахунок у банку, можуть здійснювати різноманітні операції в банку, і цю інформацію повинні зберігати в таємниці в інтересах цієї юридичної особи, як суб'єкта права на банківську таємницю.

До особистих немайнових прав це право віднесла і М. Н. Малєїна, яка визначила об'єктом таємниці інформацію як про саму особу, що є клієнтом банку, так і про банківські операції, стан рахунку, виражені в особистому рахунку, цінних паперах, довідках чи отримані усно³.

Обов'язок збереження банківської таємниці покладається на банки, які зобов'язані забезпечувати зберігання та захист інформації, яка містить банківську таємницю, з метою недопущення її незаконного розкриття і завдання внаслідок цього матеріальної чи моральної шкоди своїм вкладникам, кредиторам та іншим клієнтам⁴.

¹ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000. – № 2121-III / Відомості Верховної Ради України. – 2001, № 5–6, ст. 60.

² Даниленко С. А. Правовое регулирование банковской тайны : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. А. Даниленко. – Москва, 2007, с. 6.

³ Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 95.

⁴ Про затвердження Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці : Постанова Національного банку України від 14.07.2006. – № 267.

Банківська таємниця щодо юридичних осіб може розкриватися лише: на письмовий запит або з письмового дозволу власника такої інформації; за рішенням суду; органам прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Антимонопольного комітету України – на їх письмову вимогу стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу; органам Державної податкової служби України на їх письмову вимогу щодо наявності банківських рахунків; центральному органу виконавчої влади із спеціальним статусом з питань фінансового моніторингу на його запит щодо фінансових операцій, пов'язаних з фінансовими операціями, що стали об'єктом фінансового моніторингу згідно із законодавством щодо запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також учасників зазначених операцій; органам державної виконавчої служби на їх письмову вимогу з питань виконання рішень судів та рішень, що підлягають примусовому виконанню, стосовно стану рахунків конкретної юридичної особи; має право розкривати інформацію, що містить банківську таємницю, особі, на користь якої відчужуються активи та зобов'язання банку при виконанні заходів, передбачених програмою фінансового оздоровлення банку, або під час здійснення процедури ліквідації¹.

Дослідниця С. І. Чорнооченко пропонувала внести до ЦК України статтю, яка б регулювала право на банківську таємницю. Вона писала, що кожна фізична особа має право на банківську таємницю, що фінансово-кредитна установа зобов'язана оберігати конфіденційність даних про особу вкладника, розмір вкладу, операції по вкладу, і що не допускається збирання, використання та розповсюдження даних, які складають банківську таємницю².

На нашу думку, окрему статтю із закріпленням обов'язків по схоронності даних, що є банківською таємницею закріплювати не

¹ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000. – № 2121-III / Відомості Верховної Ради України. – 2001, № 5–6, ст. 62.

² Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2000, с. 116.

варто, оскільки є спеціальне законодавство, яке регулює дане питання. Ми пропонуємо закріпити загальну статтю для всіх спеціальних видів таємниць, про що напишемо нижче. Норми цієї статті дадуть можливість посилатися на неї при захисті права на банківську таємницю юридичної особи.

Право на нотаріальну таємницю. Нотаріальною таємницею є відомості, які отримані під час вчинення нотаріальної дії чи звернення до нотаріуса особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки.

Збереження нотаріальної таємниці покладається на нотаріуса та осіб, що мають відношення до цих нотаріальних дій. Обов'язок дотримання таємниці поширюється і на осіб, яким про вчинені нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними роботи, на свідків та інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці¹.

Згідно досліджень М. Н. Малєїної, С. І. Чернооченко право на нотаріальну таємницю відноситься до особистих немайнових. Інформацією, що охороняється цим правом є відомості про саму особу, що звернулась до нотаріуса, про вид та характер дій та послуг, про зміст письмових документів, про третіх осіб, що згадуються при зверненні до нотаріуса². Зовсім не обов'язково, щоб ця інформація містила відомості, розголошення яких може принести шкоду юридичній особі.

Отже, юридична особа має право на нотаріальну таємницю, тобто на збереження в таємниці інформації, яка стала відома нотаріусу та іншим особам, що мають відношення до вчинення нотаріальних дій. Ця інформація оберігається і від всіх інших, тобто третіх осіб, тому носить абсолютний характер також.

Право на адвокатську таємницю.

¹ Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993. – № 3425-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 39, ст. 8.

² Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 77; Чернооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чернооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2000, с. 121.

Адвокатська таємниця – це відомості, які отримані адвокатом в процесі виконання професійних обов'язків, розголошення яких може завдати збитків юридичній особі (клієнту). Нею є факт звернення до адвоката, мотиви, що спонукали до звернення, відмова адвоката від доручення та її мотиви, умови договору про надання юридичної допомоги, документи, які передані адвокату клієнтом, суть консультацій, порад та роз'яснень, правові документи, що складені адвокатом, відомості, які отримані з матеріалів справи, процесуальні дії адвоката, що спрямовані на реалізацію прав клієнта, відомості про особисте життя клієнта та членів його родини, будь-які інші відомості, що можуть бути розголошені лише з дозволу клієнта.

Адвокатська таємниця розглядається в двох аспектах, а саме: таємниця клієнта (факт та мотиви звернення, відомості, що не можуть бути розголошені без дозволу клієнта) і таємниця адвоката (умови договору, суть консультацій, порад та роз'яснень, зміст правових документів, що складені адвокатом, відомості з матеріалів справи тощо). Таємниця клієнта є визначальною, оскільки в широкому розумінні таємниця адвоката є таємницею клієнта¹.

Зберігання адвокатської таємниці покладали на адвоката. Йому, його помічнику, посадовим особам адвокатських об'єднань заборонялось розголошувати відомості, що становлять предмет адвокатської таємниці, використовувати їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб. Предметом адвокатської таємниці стали питання, з яких громадянин або юридична особа зверталися до адвоката, суть консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, одержаних адвокатом при здійсненні своїх професійних обов'язків².

Згідно нового Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється на адвоката, його помічника, стажиста та осіб, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також на особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю. Адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання зобов'язані забезпечити

¹ Логінова С. М. Адвокатська таємниця: теорія і практика : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.10 / С. М. Логінова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2002, с. 10.

² Про адвокатуру : Закон України від 19.12.1992. – № 2887-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 9, ст. 6.

умови, що унеможливляють доступ сторонніх осіб до адвокатської таємниці або її розголошення.

Проте передбачається за новим Законом, що в разі пред'явлення клієнтом вимог до адвоката у зв'язку з адвокатською діяльністю адвокат звільняється від обов'язку збереження адвокатської таємниці в межах, необхідних для захисту його прав та інтересів. У такому випадку суд, орган, що здійснює дисциплінарне провадження стосовно адвоката, інші органи чи посадові особи, які розглядають вимоги клієнта до адвоката або яким стало відомо про пред'явлення таких вимог, зобов'язані вжити заходів для унеможливлення доступу сторонніх осіб до адвокатської таємниці та її розголошення¹.

Адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи й відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності. Інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта, при цьому інформація або документи, що отримані від третіх осіб і містять відомості про них, можуть поширюватися з урахуванням вимог законодавства з питань захисту персональних даних².

Тим не менше, інформація, що є предметом адвокатської таємниці належить лише юридичній особі (яка є клієнтом адвоката), лише вона вправі розпорядитися нею дозволяти чи забороняти третім особам ознайомлюватись з нею і використовувати її. Не дивлячись на те, що між юридичною особою та особою, що надає правову допомогу складаються договірні відносини, тобто право на адвокатську таємницю має ознаки відносного права, особисте

¹ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012. – ст. 22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.

² Там само, ст. 22.

немайнове право все ж таки носить переважно абсолютний характер, оскільки захищається від всіх і кожного.

Право на адвокатську таємницю як особисте немайнове право ще свого часу виділяла М. Н. Малєїна, яка говорила, що таке виникає в силу договору між юридичною консультацією та особою, яка звернулася до неї, а суб'єктом цього права вона називала адвоката, як представника консультації. Той повинен не розголошувати інформацію з самого початку ознайомлення з нею, і після закінчення справи обов'язок залишається¹. Хоча обов'язок зберігати таємницю повинен поширюватися на всіх працівників юридичної консультації та інших пов'язаних з нею осіб².

Науковцями пропонується ввести до Цивільного кодексу статтю, яка б закріплювала положення про те, що особа має право на збереження у таємниці даних, повідомлених нею адвокату при отриманні юридичної допомоги, а дані, які є предметом адвокатської таємниці, забороняється розголошувати особами, які отримали їх внаслідок виконання професійних та службових обов'язків³. Хочемо сказати, що інформація, яка входить до адвокатської таємниці захищається не тільки від порушень її розголошення особами, які ознайомились з нею в процесі своєї професійної чи службової діяльності, але й від усіх третіх осіб, тому формулювання статті не зовсім відповідає характеру особистого немайнового права на адвокатську таємницю, а закріплення це право окремо не потребує, оскільки, як ми вже згадували, пропонуємо загальну об'єднуючу для всіх видів таємниць статтю.

Право на професійну таємницю. Під професійною таємницею в законодавстві розуміється стан збереження матеріалів, документів, інших відомостей, якими користуються посадові особи Рахункової палати та особи, які залучаються до здійснення функцій Рахункової

¹ Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 77.

² Стецовский Ю. И. Охрана личной жизни граждан и адвокатская тайна / Ю. И. Стецовский // Советское государство и право. – 1987. – № 3. – с. 62.

³ Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2000, с. 121.

палати під час проведення перевірок, ревізій, обслідувань, і про які забороняється розголошувати у будь-якій формі до моменту прийняття рішення Рахункової палати¹, а ще матеріали, документи, інші відомості, якими користуються в процесі та у зв'язку з виконанням своїх посадових обов'язків посадові особи державних органів, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, та особи, які залучаються до здійснення цих функцій, і які забороняється розголошувати у будь-якій формі до моменту прийняття рішення відповідним уповноваженим державним органом². Але ці визначення стосуються лише окремих видів діяльності.

У наукових працях термін «професійна таємниця» означає окремий вид інформації з обмеженим доступом, що об'єднує відомості, які одержуються суб'єктом-професіоналом про осіб при виконанні ним професійних обов'язків³.

Професійна таємниця містить досить широке коло різного роду інформації і заснована на специфіці діяльності представників багатьох професій. Конфіденційні відомості, що належать юридичним особам, отримуються і використовуються іншою особою – представником певної професії при виконанні професійних обов'язків, з метою забезпечення реалізації та захисту прав і законних інтересів юридичних осіб.

Дослідниця О. О. Кулініч даною таємницею визначає охоронювані законом конфіденційні відомості, які довірені чи стали відомими особі виключно в силу виконання своїх професійних обов'язків, що не пов'язані з державною або муніципальною службою, незаконне одержання чи поширення яких може завдати шкоду правам та інтересам особи, яка довірила ці відомості, і надає їй право на захист відповідно до чинного законодавства⁴.

¹ Про Рахункову палату : Закон України від 11.07.1996 р. № 315/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 43. – ст. 212.

² Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III / Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – ст. 1.

³ Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 165.

⁴ Там само, с. 172.

Юридична особа може мати право на професійну таємницю, якщо вона стосується діяльності цієї особи. Вона має право на збереження професійних відомостей у таємниці, може визначати режим доступу до неї, може здійснювати захист права на професійну таємницю.

Право на службову таємницю. В законодавстві службова таємниця визначається як склад і обсяг відомостей, що є в розпорядженні контрольно-ревізійної служби або його посадової особи стосовно об'єктів контролю, контрольних, правоохоронних та інших державних органів, їх працівників, способів досягнення визначених законодавством завдань, що необхідні для якісного проведення контрольно-ревізійних дій, забезпечення відповідної їх раптовості та ефективності, і які з цієї причини на певний період не підлягають зовнішньому чи внутрішньому розголошенню. До цих відомостей належить: положення плану контрольно-ревізійної роботи на термін до часу повідомлення об'єкта контролю про початок проведення контрольного заходу; факти виявлених під час проведення контрольних заходів порушень, зловживань до їх повного документального підтвердження й закріплення в актах, а також заплановані з цією метою раптові інвентаризації готівки й майна, контрольні обміри та інші ревізійні дії; надані правоохоронними органами оперативні та інші відомості щодо діяльності об'єктів контролю (учинені порушення, зловживання посадових осіб, письмові пояснення посадовими особами, протоколи допиту з конкретних питань тощо); конкретні пояснення посадових осіб щодо виявлених фактів зловживань, крадіжок тощо; відомості, які містяться у зверненнях громадян щодо їхнього (чи інших громадян) особистого життя, та інша інформація, що зачіпає (порушує) їхні права та законні інтереси; документи, що становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію (доповідні записки, листування між підрозділами, матеріали колегій тощо), якщо вони пов'язані з розробленням напряму діяльності контрольно-ревізійної служби, процесом прийняття рішень і передують їх прийняттю; чернетки матеріалів контрольних заходів¹.

¹ Про затвердження Інструкції про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним відділом Державної судової адміністрації України : Наказ Державної судової адміністрації України від 29.07.2011 р., № 120 / Офіційний вісник України. – 2011. – № 65. – Ст.2547.

Звичайно, до цієї таємниці входить і інша інформація, але нормативно-правовими актами вона не встановлена. Зате вказані відомості, що відносяться до службової інформації: це інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню чи прийняттю рішень; інформація, що зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці¹.

Науковцями службова таємниця розглядається як склад і обсяг відомостей, що є в розпорядженні конкретного підрозділу державного фінансового контролю або її посадової особи стосовно об'єктів контролю, контрольних, правоохоронних та інших державних органів, їх працівників, способів досягнення визначених законодавством завдань, що необхідні для якісного проведення контрольних-ревізійних дій, забезпечення відповідної їх раптовості та ефективності, і які з цієї причини на певний період не підлягають зовнішньому чи внутрішньому розголошенню².

Думається, службова таємниця має все ж таки ширший обсяг інформації. Сюди відноситься вся конфіденційна інформація, що стала відома особам у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, розголошення якої може зашкодити особі. Тобто, службова таємниця дещо схожа з професійною, але має свої особливості.

В юридичній літературі розмежування їх вбачається в тому, що службова таємниця – це таємниця державних органів влади, а професійна – інших суб'єктів. У той же час такий розподіл не дає зрозуміти, як таємниця державного нотаріуса належить до службової, тоді ж вийде, що таємниця приватного нотаріуса належить до професійної, а це не логічно. Тоді слід сказати, що в зміст службової

¹ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011. – № 2939-VI / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 32, ст. 9.

² Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 168.

таємниці повинні включатися відомості, які визнаються такими в силу службової необхідності відповідними посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування та підвідомчих їм підприємств і установ¹.

Отже, службова таємниця – це відомості, що не підлягають розголошенню, знаходяться в розпорядженні певної посадової особи органу влади та необхідні для ефективного здійснення покладених державою функцій. Але сюди, за деякими дослідженнями, може входити й інформація про інших осіб, які є суб'єктами приватного права.

Тож службову таємницю складають дві групи відомостей: конфіденційні відомості про діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, державних і муніципальних установ та конфіденційні відомості про фізичних і юридичних осіб, а також відомості, які складають державну таємницю, що стали відомі посадовим особам, працівникам та іншим представникам державних органів, органів місцевого самоврядування, державних і муніципальних установ у силу їхньої службової діяльності². Тож якщо до службової таємниці можуть входити відомості про юридичну особу, можна вважати, що вона зацікавлена в нерозголошенні таких, в результаті їй необхідне право на службову таємницю.

Таким чином, право на службову таємницю можна розглядати в деяких випадках як особисте немайнове право юридичних осіб, якщо вони є державними, але вступають у приватні правовідносини, і в результаті цього їм необхідний захист цивільних прав. Також право на неї мають інші юридичні особи, якщо відомості про них знаходяться в даних, що входять до службової таємниці, і вони не є загальнодоступними згідно закону.

Захист.

Захист права особи на конфіденційну інформацію може здійснюватися за допомогою законодавства про недобросовісну конкуренцію (право на захист від якої ми будемо розглядати в наступному розділі), або засобами цивільного права і способами,

¹ Сусллова С. И. Тайна в праве России: цивилистический аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. И. Сусллова. – Иркутск, 2003, с. 9.

² Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006, с. 175.

передбаченими цивільним законодавством України. Проте не всі вказані в ст. 16 Цивільного кодексу України способи можуть бути використані щодо конфіденційної інформації, оскільки характер порушеного інтересу і природа самого порушення ставлять звичайні рамки можливого вибору.

Позивач може використовувати наступні способи захисту, безпосередньо пов'язані з даним інтересом: визнання права; припинення лише визначеного кола дій, які порушують це право; відшкодування шкоди (як матеріальної, так і моральної), пов'язаної з порушенням. Також суд може захистити право способом, який був встановлений договором, між особою, яка фактично контролює доступ до конфіденційної інформації і особою, яка згідно з договором отримала такий доступ до неї¹.

Захист особи, яка фактично контролює конфіденційну інформацію здійснюється, в основному, в судовому порядку: шляхом пред'явлення позову до конкурентів, який базується на законодавстві про недобросовісну конкуренцію, або шляхом пред'явлення позову до неконкурентів, заснованого на загальних правилах про відповідальність².

Особи, які незаконними методами одержали інформацію, яка становить комерційну таємницю, зобов'язані відшкодувати завдані збитки. Такий же обов'язок покладається на працівників, які розголосили комерційну таємницю всупереч трудовому договору, і на контрагентів, які зробили це всупереч цивільно-правовому договору³.

До засобів захисту доводиться звертатись тоді, коли право на таємницю вже порушено або є реальна загроза його порушення. Найчастіше шкода внаслідок порушення конфіденційності нерозкритої інформації виступає у формах:

- невиконання договірних зобов'язань;
- розірвання ділових відносин;

¹ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, ч. 2 ст. 16.

² Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. Г. Дідук. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х, 2008, с. 18.

³ Строганова И. В. Правовой режим конфиденциальной информации: гражданско-правовой аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / И. В. Строганова. – Екатеринбург, 2004, с. 9.

- втрати можливостей укладання правочинів;
- завдання шкоди діловій репутації;
- випередження конкурентами на ринку товарів та послуг¹.

Захист права на таємницю повинен будуватись на тих самих засадах, що й інші цивільні права, однак на законодавчому рівні слід визначити відшкодування завданої шкоди, яка виникла внаслідок розповсюдження важливих відомостей².

Засобами захисту права юридичних осіб як суб'єктів господарювання на комерційну таємницю, зокрема:

- визнання права на комерційну таємницю;
- відновлення становища, що існувало до порушення права, і припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення;
- визнання недійсним повністю або частково акту державного чи іншого органу, що суперечить законодавству і порушує право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю;
- відшкодування збитків, завданих порушенням права суб'єкта господарювання на комерційну таємницю.

Особливого значення, за словами дослідників, набуває захист комерційної таємниці у відносинах економічної конкуренції, оскільки вона насамперед служить конкурентоздатності суб'єкта господарювання. Тому необхідно захищати суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції у вигляді неправомірного збирання, розголошення, примушування до розголошення та використання їх комерційної таємниці³. Власник комерційної таємниці самостійно обирає конкретні способи захисту своїх прав на комерційну таємницю і має право вимагати:

- визнання прав володільця на комерційну таємницю;
- припинення дій, що порушують режим комерційної таємниці, або порушення, що створюють його загрозу;

¹ Петров Є. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Національний інститут внутрішніх справ. – Х., 2003, с. 14.

² Там само, с. 16.

³ Сляднева Г. О. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та його захист : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / Г. О. Сляднева. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005, с. 11.

- відшкодування збитків, завданих розголошенням або неправомірним використанням комерційної таємниці;
- вживання інших передбачених законодавством заходів, що забезпечують захист його права на комерційну таємницю¹.

На думку О. В. Кохановської, вибір таких способів захисту є більшим:

- визнання прав володільця на комерційну таємницю;
- припинення дій, які порушують режим комерційної таємниці чи таких, що створюють загрозу його порушення; відшкодування збитків, спричинених розголошенням чи неправомірним використанням комерційної таємниці;
- виплати компенсації;
- укладення ліцензійного договору чи договору про передання ноу-хау при наявності умов, визначених законодавством, і при фактичному використанні ноу-хау третьою особою у своїх інтересах;
- прийняття інших передбачених законодавством і таких, що забезпечують захист його на комерційну таємницю заходів².

Типовим способом захисту особистих немайнових прав, до яких належить і право на таємницю, є припинення дій, які порушують право чи створюють іншу загрозу його порушення, яке може застосовуватись також як запобіжний захід. До основних способів цивільно-правового захисту права на таємницю відноситься право вимагати через позов до суду від порушника наступного:

- визнання права;
- відновлення положення, яке існувало до порушення права;
- визнання його дій незаконними;
- припинення дій, які порушують право чи створюють загрозу його порушення;
- визнання недійсним акту державного органу чи органу місцевого самоврядування;
- відшкодування збитків;
- відшкодування моральної шкоди;

¹ Сляднева Г. О. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та його захист : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / Г. О. Сляднева. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005, с.14.

² Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія / О. В. Кохановська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006, с. 358.

- опублікування відповіді юридичної особи;
- спростування судом відомостей, які порочать ділову репутацію юридичної особи (в тому числі в засобах масової інформації) тощо.

Частина перерахованих тут способів належить до загальних, частина – для спеціальних¹.

В науковій літературі не досліджуються питання захисту права на таємницю. Дещо більше уваги приділено захисту права на комерційну таємницю, і на практиці його легше захистити, оскільки простіше вирахувати шкоду.

Розмір збитків тут залежить від переваг, які отримує юридична особа як суб'єкт господарювання при використанні інформації, що складає комерційну таємницю:

- створення ексклюзивної продукції або продукції з кращими характеристиками (якістю, оформленням, сервісним обслуговуванням) при однаковій ціні з її аналогами;
- зниження ціни на продукцію за тієї ж якості;
- отримання тимчасової монополії та створення власного бренду (торговельної марки).

Склад збитків та їх розмір у перших двох варіантах залежить від того, чи окупилися витрати на випуск продукції з використанням інформації, що складає комерційну таємницю. У випадку, коли витрати на випуск продукції окупилися, порушення права суб'єкта господарювання не завдає реальні збитки, оскільки продукція має попит на ринку незалежно від кількості на ньому товарів-аналогів. Відшкодуванню підлягає неотриманий прибуток. Розмір неотриманого прибутку не повинен бути меншим за доходи порушника від незаконного використання комерційної таємниці. При визначенні розміру неотриманого прибутку слід виходити з того, на якій стадії життєвого циклу знаходиться товар (розробка, просування на ринок, стандартизація), чи комерціалізувався об'єкт комерційної таємниці.

Розмір відшкодування моральної шкоди визначається виходячи з тієї шкоди, яка завдана діловій репутації юридичній особі, яка є власником комерційної таємниці, характеру правопорушення (ступінь суспільної небезпеки, ступінь зниження конкурентоспроможності

¹ Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія / О. В. Кохановська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006, с. 370.

власника комерційної таємниці, чи втратив суб'єкт господарювання монополію на товарному ринку), вини порушника¹.

На практиці до судів звертаються при порушенні права саме на такий вид таємниці як комерційна, яка не є «чисто особистим немайновим благом». Найбільша чисельність судових рішень про розкриття банківської таємниці, але звертаються за дозволом доступу до такої інформації. Не дивлячись на те, що в Україні надто багато порушень всіх видів таємниць, судова практика в цьому аспекті не чисельна.

В результаті дослідження, проведеного в даному підрозділі, бачимо, що право на інформацію, як воно розглядалося більшістю попередніх досліджень, носить недосконалий характер, оскільки вони включали в зміст даного права повноваження, які не відносяться до правомочностей по володінню, користуванню, розпорядженню інформацією, яка належить особам.

В цілому їх можна розглядати як інформативні права, які включають в себе дві групи особистих немайнових прав юридичної особи, які поділяються за критерієм поділу інформації на відкриту і таємну: право на інформацію та право на таємницю.

З огляду на це, в Цивільний кодекс України необхідно внести зміни, оскільки всі інформативні права в ньому ідентифікуються як право на інформацію. Слід розмежувати право на інформацію та право на таємницю як юридичної так і фізичної осіб. Стаття 302 ЦК України містить в собі і право на інформацію (п. 1 ч. 1), і деякі сторони права на таємницю (п.2 ч.1), і обов'язки особи (ч. 2), тому варто або перейменувати статтю, або розділити її і внести деякі зміни, що, на наш погляд, буде правильніше.

Отже, пропонуємо викласти особисті немайнові інформативні права юридичної особи в наступній редакції статей Цивільного кодексу:

Стаття 302. Право на інформацію.

1. Фізична і юридична особа має право на заволодіння, використання та розпорядження інформацією.

¹ Топалова Л. Д. Правовий режим комерційної таємниці : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. Д. Топалова. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2006, с. 19.

Вона може використовувати та поширювати інформацію не перевіряючи на достовірність, якщо отримала її з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних реєстрів, офіційних сайтів, звіти, стенограми тощо).

2. Фізична та юридична особа поширюючи інформацію має обов'язок робити посилання на джерело, перевірити її на достовірність, якщо вона отримана не з офіційних джерел.

(Далі змістити наступні чинні статті: зміст 303 перенести в 304, а 304 статтю виключити, на місце чинної 303 статті викласти наступну.)

Стаття 303. Право на таємницю.

1. Фізична та юридична особа може встановлювати обмежений режим доступу до інформації про неї, якщо це не заборонено законом та не суперечить правам чи законним інтересам інших осіб.

2. Фізична та юридична особа має право на таємницю комунікації, особистих паперів, таємницю за родом діяльності (професійну, службову, нотаріальну, адвокатську, комерційну, банківську).

Фізична особа має право на таємницю особистого життя.

3. Фізична та юридична особа зобов'язані не втручатися до інформації про інших осіб, якщо вона носить обмежений режим доступу. Вона не має права на розголошення інформації, що становлять одну з таємниць про іншу особу.

РОЗДІЛ 4.

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, ЩО ПОТРЕБУЮТЬ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

4.1. Особисте немайнове право юридичної особи на індивідуальність

Поняття індивідуальності.

Кожна юридична особа може бути своєрідною, володіти індивідуальністю, яка вирізняє дане утворення серед інших суб'єктів цивільних правовідносин. Під індивідуальністю (від лат. *individuitas* - неподільне), традиційно, розуміють неповторну своєрідність якогось-небудь явища, окремої істоти, людини¹, що включає в себе особливості характеру й психічного складу, що відрізняють одну людину від іншої², рівень розвитку особистості³, основну властивість індивіда в особі⁴, оскільки особа є носієм індивідуальних властивостей, певних характерних ознак⁵.

У самому ж загальному плані індивідуальність є особливістю, що характеризує особистість в її якісних відмінностях, протиставляється типовому як загальному, властивому всім суб'єктам даного класу або значної її частини. Традиційно індивідуальне завжди протиставляється груповому. Стосовно юридичної особи, індивідуальні риси кожної організації фактично протистоять загальним ознаками юридичної особи як абстрактної юридичної конструкції, що об'єднує зазначений різновид суб'єктів цивільного права.

¹ Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с.

² Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. – Харків. – «Фоліо», 2002, с. 162.

³ Філософський словник. – К. : Наук.думка, 1996, с. 228.

⁴ Овген С. Антитезы. Терминография. Индивидуология. Этика / С. Овген. – Калуга : Издательский педагогический центр «Гриф», 2005, с. 140.

⁵ Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ, Ірпінь. – Перун, 2005, с. 496.

Звичайно, сам по собі термін «індивідуальність» більше застосовується до фізичних осіб. Насамперед, це стосується наявності у конкретної фізичної особи вроджених природних, психічних, фізіологічних властивостей і якостей. Такі якості притаманні індивіду від природи. Набагато складніше вирішується питання про індивідуалізацію юридичної особи. Заперечення існування певних індивідуальних, особливих рис у кожної конкретної організації неприпустимо, оскільки конкретна юридична особа відмінна від подібних організацій, що говорить про її особливості. Володіння індивідуальними рисами є необхідною і обов'язковою умовою повноцінної, реальної участі конкретної організації в цивільному обороті. Тільки будучи належним чином індивідуалізованою, тобто виділеною з маси інших юридичних осіб, організація об'єктивно може вступати в суспільні відносини.

Участь юридичної особи в суспільних відносинах не може бути знеособленим, так як це суперечить як здоровому глузду, так і загальним засадам цивільно-правового регулювання суспільних відносин. Будь-яке правовідношення передбачає якусь визначеність, персоніфікованість в його суб'єктному складі, хоча ступінь визначеності, звичайно ж, може бути різною. Так, в абсолютних правовідносинах конкретно визначена, відома лише одна особа – носій суб'єктивного права, всі інші є зобов'язаними особами. У відносних правовідносинах точно визначені, персоніфіковані всі його учасники¹.

Індивідуалізація юридичної особи в цілому ряді випадків переслідує не тільки цивільно-правові цілі, а тому має не лише цивільно-правове значення. Зокрема, вона може бути спрямована на рішення адміністративно-правових, податкових, бюджетних, процесуальних і навіть не правових завдань (наприклад, обліково-контрольних, статистичних). Індивідуалізація юридичної особи необхідна не тільки в сфері суспільних відносин, що становлять предмет цивільного права, а й в інших сферах відносин, що включаються в цілому в сферу правового регулювання².

¹ Бабаев В. К. Теория современного советского права. Нижний Новгород, Изд-во Нижегород. ВШ МВД РСФСР, 1991, с. 84.

² Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 /

Для індивідуалізації юридичної особи інколи значення має така властивість як національність, і в цьому сенсі під національністю юридичної особи розуміють особливу якість, властиву колективному утворенню, яке виступає самостійним учасником цивільного обороту, що виражає державну приналежність даного утворення або його підпорядкованість національному правопорядку. Визнання цієї якості обумовлюється тим, що юридична особа є продуктом національної системи права, що умови його створення, організації і діяльності неминуче прив'язані до того чи іншого національного правопорядку¹.

Індивідуалізація юридичної особи має місце в різних сферах суспільного життя, здійснюється за допомогою цілого набору правових інструментів, що використовуються в залежності від характеру правовідносин, у які вступає організація. Якщо мова йде про правову індивідуалізацію юридичної особи, а точніше, цивільно-правову, то доцільним буде підхід, в основі якого лежить положення про цивільно-правову індивідуалізацію як про правомірну, юридично значиму діяльність, що протікає в певних цивільно-правових формах.

Цивільно-правову індивідуалізацію юридичної особи, в першу чергу, слід розглядати як процес самовирізнення, самоідентифікації організації серед інших учасників цивільних правовідносин. Індивідуалізація юридичної особи є комплексом цілком визначених і закріплених чинним законодавством та звичаями ділового обороту дій, тобто діяльність, спрямована на досягнення конкретної мети – виділитися, виокремитися серед інших юридичних осіб. Таким чином, основна мета цивільно-правової індивідуалізації відокремлення юридичної особи серед суб'єктів цивільних правовідносин².

В. А. Дмитриев. – Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 91.

¹ Городисский А. М. Национальность юридических лиц и международный торговый оборот / А. М. Городисский. – М., 1987. – С. 1; Ладыженский А. М. Теории национальности юридических лиц в международном частном праве / А. М. Ладыженский // Советский ежегодник международного права. 1981. – М., 1982. – С. 260–274.

² Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитриев. – Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 92.

Юридична особа повинна відрізнятися серед інших, мати виключне право на здатність відрізнятися. Її засоби, специфічні ознаки повинні мати правовий режим. Вона однозначно повинна сприйматися в законодавстві, на практиці, бути політимічною, бо чим більше ознак, тим більше вона має відмінну здатність мати свою систематику та правову охорону. Характерні індивідуалізуючі ознаки вибираються засновниками юридичної особи, набуваються в процесі її легалізації та діяльності¹.

Потреба в індивідуалізації виникла з моменту появи найперших утворень, що відповідають ознакам юридичної особи. В умовах же розвитку товарно-грошових відносин та збільшення кількості суб'єктів господарської діяльності цивільно-правова індивідуалізація юридичних осіб та результатів їх діяльності набуває все більшого значення. В першу чергу, це пояснюється необхідністю захисту інтересів самих організацій як учасників цивільного обороту.

Захист права на індивідуалізацію юридичних осіб виходить з наступних положень:

- вони є особистими немайновими правами організації, спрямованими на їх індивідуалізацію, відокремленими від інших суб'єктів цивільних правовідносин;

- дані суб'єктивні права, як правило, є за своєю правовою природою винятковими, що належать тільки їх носію – юридичній особі;

- порушення особистих немайнових прав призводить до заподіяння реальних збитків та упущеної вигоди, які підлягають відшкодуванню в повному обсязі².

Таким чином, кожна юридична особа має право на індивідуальність. Індивідуальністю є своєрідність тої чи іншої особи, яка становить її особливість, що складається з якісних відмінностей

¹ Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации / А. П. Сергеев. М. : Проспект, 1996. – С. 521–595; Минков А. Международная охрана интеллектуальной собственности / А. Минков. СПб. ; М., 2001. – С. 32–34; Право інтелектуальної власності / під ред. О. А. Подопригори, О. Д. Святоцького. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2002. – С. 229–237.

² Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 7.

цієї особи. Завдяки індивідуальності та чи інша юридична особа протиставляється розумінню юридичної особи в цілому, чи окремого її виду, організаційно-правової форми. Індивідуальні риси кожної організації фактично протистоять загальним ознакам юридичної особи як абстрактної юридичної конструкції, що об'єднує зазначений різновид суб'єктів цивільного права. Юридична особа має властивості, якими вона відрізняється від інших. До них також входять ті, які називаються засобами індивідуалізації.

Особливості індивідуальності юридичної особи.

Цивільно-правова індивідуалізація як діяльність здійснюється в індивідуально-правових формах шляхом використання особливих правових інструментів, що об'єднуються єдиним поняттям – засоби індивідуалізації юридичної особи та результатів його діяльності. Це можуть бути як обов'язкові, прямо передбачені чинним законодавством, цілком певні засоби індивідуалізації (найменування юридичної особи, місце знаходження юридичної особи), так і інші способи (наприклад, застосовані в силу сформованих звичаїв).

Під засобами індивідуалізації слід розуміти певні умовні позначення (знаки, символи), за допомогою яких юридична особа виділяється серед маси інших собі подібних організацій. Це також відноситься й до виділення результатів діяльності організації. Ними можуть виступати словесні, образотворчі, об'ємні, звукові, комбіновані та інші позначення (знаки). І в цьому значенні до засобів індивідуалізації необхідно відносити найменування юридичної особи, місце знаходження юридичної особи, товарний знак і т.д.

Засоби індивідуалізації, по суті, є нематеріальними об'єктами, незважаючи на те, що вони втілені в будь-якому матеріальному носії. Спосіб індивідуалізації є видом діяльності юридичної особи по застосуванню конкретного засобу ідентифікації як певного позначення в економічній та іншій діяльності організації, що ставить за мету індивідуалізацію. Так, використання юридичною особою найменування являє собою найбільш поширений спосіб індивідуалізації даної організації в суспільстві, що дозволяє виділити організацію, як цілком певного учасника суспільних відносин. Слід відмітити, що лише оригінальні слова та фрази сприяють належній індивідуалізації даної юридичної особи по відношенню до інших осіб. При вирішенні питання про тотожність найменувань, розбіжності в організаційно-правовій формі не слід приймати до

уваги. Додатковим аргументом на користь даного висновку є можливість зловживання недобросовісних суб'єктів підприємництва при виборі найменувань успішних конкурентів, хоча й іншої організаційно-правової форми. Це відкриває можливість для окремих несумлінних конкурентів уникати відповідальності перед сумлінним власником права на найменування.

Безумовно, присвоєння найменування юридичної особи і визначення його місця знаходження – це такі види діяльності юридичної особи, в яких знаходять втілення основні способи його цивільно-правової індивідуалізації. Вимоги про закріплення в установчих документах зазначених атрибутів організації носять обов'язковий характер. Тим не менше, юридичні особи далеко не завжди обмежуються використанням тільки цих способів, застосовують і інші засоби індивідуалізації.

Зазначене положення повною мірою відповідає основним методам цивільно-правового регулювання, зокрема, диспозитивності та ініціативності суб'єктів цивільного права, у формуванні та реалізації цивільних правовідносин. Так, нерідко індивідуалізація конкретної юридичної особи і результатів його діяльності, одночасно здійснюється за кількома напрямками, з використанням певної сукупності засобів індивідуалізації, аж до розробки й використання власного оригінального фірмового стилю. За словами спеціалістів у сфері економіки, фірмовий стиль представляє собою ряд прийомів, які забезпечують, з одного боку, певну єдність усіх виробів організації а з іншого – протиставляють організацію і її вироби конкурентам та їх товарам. Як складові елементи, у фірмовий стиль включаються товарний знак, логотип (спеціально розроблене оригінальне зображення повного або скороченого найменування юридичної особи чи групи його товарів), фірмовий блок (об'єднані в композицію знак і логотип, включаючи фірмові гасла, фірмовий колір, фірмовий комплект шрифтів)¹.

Висока конкуренція комерційних юридичних осіб сприяє намаганням утриматися на ринку, бути впізнаваним, мати можливість протидіяти недобросовісній конкуренції. Завдяки глобалізації

¹ Восканян Р. С. Экономическое, правовое и функциональное значение товарных знаков в условиях действия нового хозяйственного механизма / Р. С. Восканян // Переход на патентную форму охраны изобретений. М., 1995, с. 5.

економіки, проблема індивідуалізації набуває міжнародного характеру. На основі єдиних підходів можна забезпечити єдиний товарний простір, де споживач отримує можливість ідентифікувати виробника товару за його індивідуальними ознаками. Не виключається більш досконалі інтегровані цифрові засоби індивідуалізації, на основі новітніх цифрових технологій та кодування, в тому числі й штрихкодування. Воно є досить ефективним засобом індивідуалізації¹.

Для встановлення рівня правового регулювання індивідуалізації юридичних осіб, слід у загальних рисах визначитися в їх специфіці й у тому, до яких за своєю юридичною природою прав вони тяжіють, і до яких видів юридичних осіб належать. За юридичною особою визнається можливість бути суб'єктом права, вступаючи в правовідносини вона діє як особлива соціальна персоніфікована в правовому становищі особа – власник, продавець, покупець, наймач і т. п. При цьому виникла потреба в більш глибокій індивідуалізації стосовно тих чи інших потреб: банківського обслуговування (рахунки), ведення статистичної звітності (коди статистичної звітності), стягнення податків (податковий код) та інше. Така персоніфікація здійснювалася в міру виникнення необхідності, але інтегрувалася на загальному рівні.

Що стосується юридичних осіб одного виду й спрямування, вони повинні відрізнитися між собою ще в більшій мірі. Для цього власне їм і потрібні такі спеціальні внутрішні, властиві тільки даній юридичній особі ознаки, які б давали можливість оцінити результати діяльності та створити систему стимулювання високих показників. Вони формуються, з одного боку, під впливом економічного обороту та імперативів законодавства, а з іншого боку – появою нових технологій та ініціативи засновників.

Виділяють загальні цивільно-правові та спеціальні ознаки і такі, які юридичного значення не мають, але можуть додатково впливати на цивільно-правове становище суб'єкта (наприклад, погана репутація). Крім того, виділяються інституційні ознаки юридичних осіб. До них можна віднести правове становище юридичної особи в

¹ Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Белгород, – 2006, с. 50.

певних відносинах (наприклад, професійний торговець цінними паперами, реєстратор). Вони, так чи інакше, відбиваються в чинному законодавстві, що має вирішальне значення при регулюванні певних суспільних відносин і вирішенні суперечок між їх учасниками. Для юридичних осіб публічного права визначена їх компетенція, структура, джерела формування майна і система. Відповідно, можливість прояву приватної ініціативи в їх особливій індивідуалізації чинним законодавством практично зведена до мінімуму: найменування, місце розташування, рахунки, печатку, поштові та інші реквізити¹.

Засоби індивідуалізації юридичної особи.

Слід сказати, що не всім юридичним особам притаманні усі ознаки індивідуалізації. Деякі з ознак є специфічними тільки для одних, в залежності від організаційно-правової форми, виду діяльності, цілі діяльності та інших факторів. Спеціальні ознаки присвоюються їм у процесі легалізації (номер в державному реєстрі суб'єктів підприємницької діяльності, коди статистичної звітності, коди платника податку та інші), або за результатами роботи (наприклад, звання: академічний, народний, заслужений, провідний та інше)².

Тож участь юридичної особи в цивільних відносинах від свого імені забезпечується саме засобами його індивідуалізації в комплексі. Через ці інструменти юридична особа ідентифікується, проводить розрахунки, забезпечує персоніфікацію, презентабельність і комунікацію. Це надає стабільності цим відносинам через можливість перевірки правового становища юридичної особи в тих чи інших правовідносинах приватного та публічного характеру.

Що стосується таких ознак індивідуалізації як найменування та місцезнаходження, то вони притаманні всім юридичним особам, але ми про них вже говорили в попередньому розділі. Також зупиняйтесь не будемо на таких індивідуалізуючих ознаках юридичних осіб та їх

¹ Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Белгород, 2006, с. 61–67.

² Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Белгород, 2006, с. 74–76.

товарів і послуг як торгова марка, географічне зазначення, оскільки вони детально були розглянуті в багатьох дослідженнях¹.

Зупинемось лише на тих ознаках, на яких вітчизняна цивілістична наука не наголошує як на тих, що індивідуалізують юридичну особу.

Печатка грає констатуючу роль в документообігу, оскільки її відбиток на документі підтверджує і легалізує дану юридичну особу. Зазвичай в документообігу, крім печатки юридичної особи, є й підпис

¹ Козинець А. О. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у цивільному праві України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. О. Козинець. – КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 219с.; Козинець А. О. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. О. Козинець. – К., 2006. – 18с.; Козинець А. О. Право на засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг : монографія / А. О. Козинець : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Київський університет, 2007. – 312 с.; Козинець А.О. Географічне зазначення та торговельна марка : проблеми правової охорони / А. О. Козинець // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 237–242; Макода В. Право інтелектуальної власності на торговельну марку / В. Макода // Юридична Україна. – 2009. – № 5. – С. 60–64; Мельник О. М. Проблеми правової охорони знаків для товарів і послуг в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Мельник. – Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1999. – 203 с.; Кашинцева О. Ю. Правова охорона знаків для товарів і послуг в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. Ю. Кашинцева. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 198 с.; Архипова М. І. Цивільно-правова охорона географічних зазначень в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. І. Архипова. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 189 с.; Мельниченко Ю. С. Цивільно-правова охорона права на географічне зазначення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. С. Мельниченко. – Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 201 с.; Іолкін Я. О. Торговельні марки в Україні та Європейському Союзі : монографія / Я. О. Іолкін. – Нац. акад. прав. наук України, НДІ інтелект. власності. – К. : НДІ ІВ НАПрНУ : Лазурит-Поліграф, 2011. – 140 с.; Кузнецов В. Торговая марка: вопросы права и учета. – Х. : Фактор, 2008. – 208 с.; Рассомахіна О. А. Правове регулювання використання торговельних марок у господарському обороті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. А. Рассомахіна. – КНЕУ ім. В. Гетьмана. – К., 2008. – 253 с.; Демченко Т. С. Охорона товарних знаків (порівняльно-правовий аналіз) / Т. С. Демченко. – НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К. : Преса України, 2004. – 184 с.

діючої від імені організації певної особи. При такому положенні печатка засвідчує правомочність підпису. Тому, якщо документ підписаний не уповноваженою на те особою, але його підпис завірений належною печаткою юридичної особи, то він має правове значення. Надалі представники юридичної особи не можуть посилалися на неправомочність підпису та вимагати визнання недійсною відповідного правочину. Такий підхід виправданий у зв'язку з особливими правилами зберігання та використання печатки юридичної особи. Виділяються два види печаток: гербові, які видаються особам публічного права та державним підприємствам, установам, і номерні, що видаються юридичним особам приватного права. Деякі юридичні особи (брокерські контори) можуть мати кілька печаток. Крім печаток юридична особа має штемпелі, які в принципі теж його індивідуалізують, і містять основні реквізити юридичної особи. Печатка юридичної особи необхідна при відкритті рахунку в банку і повинна проставлятися на формах відповідних документів, при оформленні трудових книжок працівникам, при укладанні письмових договорів. Тим самим наявність печатки є передумовою для отримання інших засобів індивідуалізації¹.

Юридична особа може обирати вигляд печатки, тим самим проявляти свою індивідуальність також. Проте, якщо це стосується, наприклад, юридичних осіб публічного права, їхній вибір зводиться до мінімуму, оскільки пред'являється більше вимог, стандартів до печаток. Інколи обмеження виходять за рамки вимог до осіб публічного права. Так, загальноосвітні навчальні заклади Наказом Міністерства освіти і науки України «Про назви, печатки, штампи, вивіски загальноосвітніх навчальних закладів» обмежуються вибором затвердженими описами печаток, цим вимогам вони повинні відповідати².

¹ Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Белгород, 2006, с. 104.

² Про назви, печатки, штампи, вивіски загальноосвітніх навчальних закладів : Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.02.2004 – № 120.

Раніше законодавством встановлювалось більше обмежень вибору печатки, як ознаки, що надає юридичній особі індивідуальності¹, але воно втратило чинність².

Відповідно до змін штемпельно-гравірувальні майстерні, печатки та штампи не входять в перелік предметів, речовин і матеріалів підприємств, майстерень і лабораторій, на які поширюється дозвільна система. Відповідно до цього, більше не потрібно отримувати дозвіл на виготовлення печаток та штамів, відкриття і функціонування штемпельно-гравірувальної майстерні. Тобто, виготовляти печатки, штампи зможуть будь-які суб'єкти господарювання без отримання на це дозволу МВС; підприємства можуть виготовляти для себе печатки, штампи без попереднього отримання на це дозволу МВС³. Але в плані обов'язковості застосування печаток нічого не змінилося (там, де цього потребує законодавство, печатки, як і раніше, повинні застосовуватися). Так само поки що незмінними залишилися вимоги щодо кількості печаток, їх зберігання та здавання на знищення.

До індивідуальних ознак можна віднести також **установчі документи юридичної особи**: статут, установчий договір, установчий акт, а в деяких випадках загальне положення про організацію певного виду. Статут юридичної особи максимально деталізує як найменування, місце знаходження, так і внутрішню структуру, статутний фонд, порядок управління й компетенцію керівних органів та інше. Разом з тим, для деяких організаційно-правових форм юридичних осіб статут не передбачається.

В статут юридична особа може вносити не тільки обов'язкові пункти, такі як найменування, органи управління, їх компетенція, порядок прийняття рішень, порядок вступу та виходу учасників⁴, мету і предмет діяльності, певні відомості залежно від організаційно-

¹ Про затвердження опису гербової печатки державного реєстратора та описів і зразків штамів державного реєстратора : Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 7.04.2004. – № 42.

² Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 07.04.2004 № 42 : Наказ Міністерства юстиції України від 20.01.2012. – № 114/5.

³ Постанова КМУ «Про внесення змін до Положення про дозвільну систему» від 29.12.10 р. № 1216.

⁴ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, ч. 1 ст. 88.

правової форми, але й інші положення, що не суперечать законодавству¹.

Засновницький договір включає зобов'язання учасників створити його, порядок їх спільної діяльності щодо створення, умови передання йому майна², порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю, порядок вибуття та входження нових засновників³.

Що стосується установчого акта, в нього включають мету установи, описують майно, що їй передається для досягнення цієї мети, структуру управління установою⁴.

До засобів індивідуалізації належать **рахунки** юридичної особи. Так, фінанси юридичних осіб, що є суб'єктами господарювання, є самостійною ланкою фінансово-кредитної системи з індивідуальним обігом коштів. Для юридичних осіб публічного права значення грошової діяльності є теж важливим, і така діяльність включає в себе грошове та фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів та страхування⁵.

Для зарахування коштів від своєї діяльності або з бюджетного фінансування та здійснення розрахунків, у встановленому чинним законодавством порядку повинні бути відкриті банківські рахунки. Порядок відкриття банківських рахунків врегульовано чинним законодавством⁶.

Юридичні особи можуть відкривати поточні та депозитні рахунки. Поточні рахунки відкриваються підприємствами усіх форм та видів власності, їх відокремленими підрозділами для зберігання грошових коштів та здійснення банківських операцій. Депозитні рахунки відкриваються юридичними особами і їх підрозділами на

¹ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ч. 4 ст. 57.

² Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, ч. 2 ст. 88.

³ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ч.3 ст.57.

⁴ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, ч.3 ст. 88.

⁵ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ст. 333.

⁶ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 № 2121-111 (зі змінами) / Відомості ВРУ, 2001. – 5–6. ст. 30.

підставі депозитного договору, якщо це не заборонено для того чи іншого виду юридичної особи. Кошти на цей рахунок можуть зараховуватися з поточного рахунку на певний строк, після спливу якого повертаються на поточний рахунок¹.

Юридичні особи та їх відокремлені підрозділи відкривають рахунки для зберігання грошових коштів і здійснення всіх видів банківських операцій у будь-яких банках України за своїм вибором і за згодою цих банків. Рахунки юридичної особи, що є клієнтом банку, відкриваються в установах банків за місцем її реєстрації чи іншому банку України за їх згодою. Тим, що мають самостійний баланс, рахунки відкриваються для розрахунку за продукцію, виконані роботи, надані послуги, для виплати заробітної плати, сплати податків, зборів та інших розрахунків, які пов'язані з фінансовим забезпеченням їх діяльності². Банк приймає і зараховує на відкритий рахунок грошові кошти, що надходять юридичній особі, виконує її розпорядження про перерахування та видачу відповідних сум з рахунка тощо³.

Одним із засобів, що може надавати індивідуальності юридичної особи є **ЛОГОТИП** (від англ. logotype, грецьк. logos - слово), як асоційований образ організації. Найочевидніша характеристика логотипу є характеристика близького «подобною» і ця подібність не є абсолютною, вона має виглядати просто як подоба і не більше. Він є своєрідним обличчям організації, його візитівкою⁴.

За визначенням Т. М. Малиновської, логотипом є постійний словесний візуальний знак, що є вирізняльним засобом юридичної особи чи її структурного підрозділу, і використовується для позначення її товару, майна чи документів⁵. Він дозволяє юридичній

¹ Малиновська Т. М. Індивідуалізація суб'єктів підприємницької діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. М. Малиновська. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008, с. 75.

² Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ст. 342.

³ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, ст. 1066.

⁴ Эльбрюнн Бенуа. Логотип / пер. с франц. Н. М. Баженова. – М. : Нева: ОЛМА-ПРЕСС, 2003, С. 13–14.

⁵ Малиновська Т. М. Індивідуалізація суб'єктів підприємницької діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. М. Малиновська. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008, с. 125.

особі ідентифікуватися, і така ідентифікація має три типи: монолітна ідентифікація, ідентифікація за допомогою переданих характеристик та за допомогою марок¹.

За допомогою монолітної ідентифікації організація використовує свій єдиний візуальний стиль скрізь, де вона присутня. Логотип може представляти марку та брати на себе функцію уособлення суб'єкта підприємництва. Присутність логотипу на кожному з об'єктів може засвідчувати, що все виконано відповідно до цінностей юридичної особи (стиль, смак, особливі взаємини з клієнтами).

Відповідно до ідентифікації за допомогою переданих характеристик, організація забезпечує своїм логотипом більшість своїх марок, повідомляючи тим самим про їх походження, якість товару і про те, що фірма є гарантом та керівником цих марок. Логотип тут виконує виключно функцію перестраховки і гарантії високої якості її товарів на ринку. В такому випадку на кожному з товарів співіснують два логотипи: логотип марки і логотип організації. Функція першого логотипу полягає в насиченні товару додатковим утриманням за рахунок введення особливих ціннісних характеристик марки (емоційних, ігрових). Другий логотип представляє організацію як гарант високої марки особи: якість, безпека, швидкість, гарантії.

Логотип може використовуватися для маркування товару юридичної особи. Стратегія маркування товарів найтіснішим чином пов'язана з ідентифікуючою структурою організації і з відносинами, встановленими між інституційним рівнем організації та рівнем виробництва товарів або послуг. Відповідно до ідентифікації за допомогою марок, юридична особа наділяє свої марки повною автономією. В цьому випадку саме марки грають роль посередницької інстанції між організацією та її клієнтами. Так, Procter & Gamble чи Unilever обрали саме цю стратегію і діють через широку дилерську мережу. Підприємства, які пішли по такому шляху, часто невідомі широкій публіці, а лише загальновідомі їх марки. Тут саме марка бере на себе виконання функції ідентифікації виробленої організацією продукції, при цьому сама організація не повідомляє широкій публіці свої інституційні характеристики. Тут

¹ Olins W. Corporate Identity: Making Business Strategy through Design / W. Olins. – Harvard Business School Press, October 1990. – 224 p.

логотип представляє марку та інформує клієнтів про її можливості в економічних секторах дії. Для організацій цього сектора надзвичайно важливим є вплив марки на споживача¹.

Логотип може бути знаком ідентифікації юридичної особи, якщо він володіє довговічністю в часі й просторі. Ідентичність юридичної особи виникає за трьох умов: якщо ідентичність використовує знаки, що є текстовими продуктами юридичної особи і повідомляють про систему пріоритетів та дій, а логотип діє як підпис під текстами, за допомогою яких він розповідає про себе; ідентичність є процесом, будується у часі й просторі в ході різних подій; вона не встановлюється остаточно і не має закінченості, повинна мати можливість розвитку й видозмінювання². Для того, щоб логотип міг розвиватися й змінюватися, його слід розглядати як дійсну систему позначень, яка може поділятися й об'єднуватися, обновлятися й розширюватися, оскільки він являє собою потенційно еволюційну сутність³.

Процес створення іміджу (образу) організації пластичними засобами відображається в інших елементах індивідуалізації юридичної особи, оскільки логотип не може дати повне уявлення про діяльність організації. Логотип майже завжди функціонує як позначення, що передує його перетворенню в товарну марку. Хоча логотип є знаком суто умовним, все ж повинен підчинятися критеріям мотивації, що вимагає встановлення відносин аналогії між логотипом як матеріальним знаком, та організацією, яка представляється або маркою. Отже, логотип служить для індивідуалізації, основна функція якої полягає в «поданні» юридичної особи. Він не має власного самостійного значення, а є своєрідним «обличчям» організації, його візитною карткою, сукупністю яскравих образів, основною функцією яких є здійснення ідентифікації юридичної особи. Звідси цілком логічно розглядати логотип як «образ» організації.

¹ Бенуа Э. Логотип / Э. Бенуа [пер. с франц. Н. М. Баженова]. – М. : Нева : ОЛМА-ПРЕСС, 2003, с. 39–40.

² Erikson E. Adolescence et crise: La quête de l'identité / E. Erikson. – Flammarion. – Paris, 1993, с. 22.

³ Малиновська Т. М. Індивідуалізація суб'єктів підприємницької діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. М. Малиновська Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008, с. 123.

Проте логотип є не просто певним образотворчим знаком, а постає як система внутрішніх залежностей, яка функціонує в результаті структури пластичних варіантів, що дозволяють розрізняти юридичну особу та реалізовані нею товари від тих, що представляють інші суб'єкти. Тож логотип – це комплексний образотворчий знак індивідуалізації як система внутрішніх залежностей, яка дозволяє розрізняти його власника (юридичну особу) і реалізовані ним товари і офіційні дані від інших суб'єктів¹.

Він складається з візуальних і графічних елементів, пов'язаних синтагматичними і парадигматичними відносинами. Синтагматичні відносини підтверджуються тим, що логотип вимагає мінімуму візуальних елементів, щоб існувати ще як знак. Парадигматичні відносини існують стосовно необхідності реальної відмінності, як необхідність розрізняти певні елементи всередині самої системи, щоб її елементи спільно формували зміст².

Великий інтерес юридичних осіб до логотипу зумовлений необхідністю забезпечити особі впізнання за найбільш короткий термін найбільшим числом клієнтів, споживачів, контрагентів. У літературі серед логотипів відрізняють ті, які:

- 1) представляють повну назву підприємства;
- 2) приймають форму акроніма (скорочення), вводячи в знак тільки початкові літери найменування організації (наприклад, ІКЕА, Р&G і т.д.);
- 3) містять одну літеру (наприклад, літера Н для Honda, К для Kodak і т.д.);
- 4) являють собою суміш цифр і літер (наприклад, нафтові компанії Q8 і 7Eleven)³.

Логотип є своєрідним відбитком юридичної особи, оскільки кожен може через нього довідатися про цю особу, асоціюючись із назвою юридичної особи та її діяльністю. Виділяють такі функції

¹ Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Белгород, – 2006, с. 110.

² Foucault M. Dits et Écrits, vol. 1 : 1954-1975 / M. Foucault. – Paris, Gallimard, coll. «Quarto», 2001, с. 91.

³ Schechter A. H. Chairman and CEO, The Schechter Group. Measuring the Value of Corporate and Brand Logos / A. H. Schechter // Design Management Journal. Winter 1993, Vol. 4, No. 1, p. 33.

логотипу як комунікаційна, референтивна, експресивна, імпресивна, металінгвістична, естетична¹. Комунікаційна функція служить встановленню та підтримці контакту з клієнтами юридичної особи, передачі клієнтам інформації про ідентичність і характеристики юридичної особи, якій даний знак належить, забезпечує впізнання та інтерес до неї. Референтивна функція логотипу стисло повідомляє інформацію про продукт чи послуги, що він представляє. Експресивна має за мету демонструвати знак гарантії, ідентифікує юридичну особу та результати її діяльності, вказує на ціннісні пріоритети організації. Функція імпресивна передає одержувачу послання, певне враження, ніби пояснює, для якого споживача призначений продукт. Естетична функція уособлює емоційний елемент, дає волю відчуттям, створює естетичну насолоду, тому для розробки своїх логотипів деякі підприємства запрошують художників. Металінгвістична функція вказує на інформаційний ресурс, який використовується для передачі повідомлення, дає зрозуміти, що продукт є незвичайним, відчути різницю від інших.

Отже, логотип допомагає індивідуалізувати юридичну особу, оскільки основна його функція полягає в представленні як самої особи, так і результату її діяльності. Він є інтегруючим візуальним представницьким засобом індивідуалізації деяких юридичних осіб, який за своєю юридичною природою наближений до торговельної марки. До юридичних ознак логотипу відносять розрізняльну здатність, що проявляється в асоціативності з власником прав на логотип; охоронну здатність, яка повинна виникати з моменту першого використання, але в подальшому не виключати реєстрацію права на логотип за процедурою прав на торговельні марки; допустимість логотипу, яка визначається за вимогами права та не суперечить нормам моралі.

На нього виникає особисте немайнове право, як засіб, що індивідуалізує юридичну особу. Хоча логотип не віднайшов свого регулювання в законодавстві, він широко використовується з рекламною метою, його доцільно використовувати для збереження та розширення кола споживачів та при виході на зовнішні ринки. Ми згодні з Т. М. Малиновською, яка вважає за доцільне в цивільному законодавстві врегулювати право на логотип і наслідки його

¹ Green D. Understanding a corporate symbol / D. Green, V. Loveluck // Applied Cognitive Psychology, Vol 8 (1), Feb 1994, с. 41.

порушення, що назріла проблема на міжнародному рівні врегулювати відносини з приналежності права на логотип і наслідків порушення цього права тощо¹.

Наступним засобом вирішення юридичної особи є так званий «бренд», що є новим актуальним елементом у сфері ідентифікації. Це символічно втілений комплекс інформації, пов'язаний з певним продуктом або послугою. Бренд (від англ. brand – клеймо, тавро) є сукупністю об'єктів авторського права, товарного знаку і фірмового найменування. Зазвичай він включає в себе назву, логотип та інші візуальні елементи (шрифти, схеми кольорів, символи тощо)².

Бренд об'єднує в собі елементи інших ознак індивідуалізації, може бути віднесеним до нематеріальних активів. Індивідуальність враження про бренд і компанії створюється протягом тривалого часу в результаті подання на ринок товарів високої якості. Якщо індивідуальність бренду носить відкритий характер, то в клієнтів він асоціюється з почуттям комфорту і безпеки в товарному середовищі, яка реалізується під даним брендом. Розробка емоційного взаємозв'язку з клієнтом є способом створити непорушні відносини. З цією метою бренд є предметом рекламних послуг для його популяризації серед споживачів. Основна мета реклами бренду полягає у створенні певного образу.

Найчастіше правова наука включає в бренд знак для товарів та послуг, комерційне найменування та об'єкти авторського права і промислової власності, які пов'язані з певними товарами чи послугами, що виробляються або надаються певним суб'єктом господарювання. Тобто, торговельна марка, поряд з іншими об'єктами інтелектуальної власності є лише однією зі складових частин бренду. За суміжним підходом до визначення категорії бренд з маркетингових, економічних та юридичних досліджень можна визначити бренд як правову категорію, яка являє собою складний засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг, що складається з об'єктів права інтелектуальної власності, представлених у візуальній, звуковій, ароматній, тактильній та

¹ Малиновська Т. М. Індивідуалізація суб'єктів підприємницької діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. М. Малиновська. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008, с. 120.

² Bennett P. D. American Marketing Association Dictionary / P. D. Bennett. – Lincolnwood, Ill, USA : NTC Business Books, 1995. – 316 p.

смаковій формах, які в своїй сукупності та взаємодії створюють образ виробника чи його товарів або послуг, у свідомості споживача – ефект впізнання товарів або послуг, що ним позначені та безпосередньо впливають на рівень споживання товару¹.

Брендом є психологічно-правове явище, здатне впливати на людину і призводити до виникнення, зміни та припинення мотивації юридично значимого поведження особи. Людям подобаються індивідуальності, які можна ідентифікувати. Зрозумілі індивідуальності швидше й точніше розпізнаються, а швидка оцінка є цінною для юридичної особи, що займається підприємницькою діяльністю². Призначення бренду – вивести юридичну особу в лідери в рамках товарної категорії. Вона буде викликати лояльність у клієнтів і співробітників, бути могутнім внутрішнім фокусом, стимулом до повторних покупок і готовністю до майбутніх змін на ринку³.

Ознаками бренду, за словами Т. С. Кузьменко, як складного засобу індивідуалізації є:

1) складний правовий режим бренду, який обумовлений поєднанням різноманітних об'єктів інтелектуальної власності, представлених у візуальній, звуковій, ароматній, тактильній та смаковій формах;

2) єдина мета використання об'єктів інтелектуальної власності – структурних елементів бренду. Створення чи використання кожного з таких різноманітних об'єктів відбувається саме для товарів, робіт та послуг певної юридичної особи;

3) рівнозначність окремих додаткових елементів бренду щодо інших, тобто кожен з складових не є головним щодо інших;

4) самостійне значення складових бренду, що можуть використовуватись як разом, так і окремо від інших елементів;

¹ Кузьменко Т. С. «Бренд» як складний правовий засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Т. С. Кузьменко. – НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011, с. 7–8.

² Рэнделл Д. Брендинг. Кратный курс / Д. Рэнделл. – М. : ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2003, с. 7.

³ Зайцева Е. А. Правовая охрана общеизвестных товарных знаков : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. А. Зайцева. – М., 1998, с. 78.

5) стабільність та незмінність у структурі основних елементів та можливість оновлення додаткових елементів бренду, що обумовлено конкуренцією на ринку, запровадженням нових промо-акцій та іншими факторами.

Виділяють такі види брендів в залежності від концепцій їх створення:

- материнський бренд з його подальшим поширенням (єдина торговельна марка);

- окремий для кожного найменування товару (бренд-унікум, продуктова торгова марка, індивідуальний бренд) – це самостійні назви товару, які не містять навіть натяку на компанію-виробника або країну походження;

- лайн-бренд (бренд-сімейства, торгова марка продуктової лінії та продуктового ряду, споріднені бренди) – це бренди, які містять у собі як назву товарів, так і назву компанії-виробника;

- парасольковий бренд (парасолькова торговельна марка) – у такому випадку найчастіше наголошується на просуванні корпоративного бренду і закріпленні його у свідомості споживача як гарантії якості.

За географією популярності бренди підподіляють на:

- мега-бренд (mega-brand) – використовується для товару широкого міжнародного розповсюдження;

- національний бренд (national-brand) – бренд, відомий в загальнонаціональному масштабі;

- місцевий бренд (local brand) – використовується для товару місцевого розповсюдження¹.

Критерії бренду визначаються індивідуальністю, яка повинна відображати манеру поведінки компанії: повагу до клієнта, відкритість, неупередженість, цілеспрямованість. Він також має бути привабливим для клієнтів, відображати бізнес-стиль компанії та емоційний вплив на споживачів. Необхідною умовою бренду є його виразність, вибірковість, здатність подобатися тим клієнтам, які хочуть, щоб їх сприймали такими, що піклуються про власну зовнішність і виділення з маси. Розрізняльна здатність бренду

¹ Кузьменко Т. С. «Бренд» як складний правовий засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг : автореф.дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Т. С. Кузьменко. – НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011, с. 8–9.

повинна створювати у клієнтів враження про достатність наданих товарів і послуг. Заради цього компанії найчастіше вибирають прізвище добре відомих людей. Бренд є інтегруючою ознакою індивідуалізації юридичної особи, мета якого полягає в забезпеченні комерційного успіху, результат інтегруючого бренду полягає в тому, що споживачі готові платити за товар чи послуги тільки завдяки назві бренду¹.

Основними елементами успішного інтегрованого бренду є:

- 1) розрахунок на тривалий успіх бренду. Цей бренд повинен детермінувати стиль компанії, дії та комунікації;
- 2) розуміння, що утримання клієнтів є одним з першочергових завдань;
- 3) розробка інтегрованого бренду вимагає створення драйверів організації та бренду, які повинні бути одночасно всеосяжними й легкими у використанні².

Тож під брендом розуміється як саме фірмове найменування, так і найбільш вдалі товарні групи, що пропонуються споживачу як запорука їх підтвердженої зусиллям юридичної особи репутації. Це поняття, яке існує на ринку України, але норми, яка б регулювала захист прав на бренд, немає, тому бренд не може більше ігноруватися позитивним правом України.

З огляду на єдність правового регулювання інституту індивідуалізації та з метою ініціативи, Т. М. Малиновська пропонує доповнити статтю 33 Господарського кодексу України «Неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання» такими словами: неправомірне використання ділової репутації – це використання бренду іншої компанії чи інших індивідуальних ознак, що призводять до змішування їх товарів, робіт, послуг³. Необхідність забезпечення індивідуальності та охорони

¹ Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Белгород, 2006, с. 130.

² Паркер Л. М. Интегрированный брендинг / Джозеф Ф. Ле Пла, Линн М. Паркер [перев. с англ. А. Романченко] под науч. ред. С. Г. Божук. – Нева, ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2003, с. 21.

³ Малиновська Т. М. Індивідуалізація суб'єктів підприємницької діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. М. Малиновська. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008, с. 132.

бренду засобами цивільного права базується на тому, як ми сприймаємо інформацію про компанії та їх товари. Психологічно вони наділяються людськими атрибутами – від симпатій і антипатій, до цілісної індивідуальності. Не менш важливим є й завдання бренду. Бренд – це результат переважно творчої діяльності людини, він здатен стимулювати збут товарів, він є об'єктом права, як нематеріальне благо, і стосовно нього виникають суб'єктивні абсолютні права.

Отже, бренд є особистим нематеріальним благом, на яке юридична особа може мати абсолютне особисте немайнове право. Він є засобом, який допомагає індивідуалізувати ту чи іншу юридичну особу, тому повинен бути під охороною особистого немайнового права на індивідуальність. На сьогоднішній день бренд стає основою для процвітання юридичної особи. Деякі юридичні особи використовують індивідуальність як основу бренду, вони приваблюють тих клієнтів, які прагнуть чітко ідентифікувати себе з певними брендами. При першому застосуванні юридичною особою найменування в якості бренду на нього виникає абсолютне право на його використання, а в подальшому протистояти використанню такого бренду іншими особами.

Певний інтерес представляє застосування нових способів індивідуалізації юридичної особи та її продукції, викликаних розвитком засобів зв'язку, комунікації. Так, в даний час актуальність набули питання використання засобів індивідуалізації при реєстрації та користуванні **доменних імен** (адрес) в українській частині Інтернету. Широке поширення отримала практика реєстрації інтернет-адрес, в назві яких використовується найменування або товарний знак, що належить відомій компанії з метою подальшого продажу останньої прав на доменне ім'я (адреси) (наприклад, «www.apple.ua», «www.kodak.ua», «www.pentium.ua» тощо).

По своїй суті доменне ім'я – спеціальне реєстраційне позначення, яке засобами логічних операцій в системі зареєстрованих інших позначень дозволяє встановити користувача. Локальна комп'ютерна мережа або який-небудь комп'ютер може отримати так званий IP (протокол Internet) адресу і з'єднатися з усією системою Інтернет. Формально Інтернет – це самоврядна організація, об'єднана в величезну і швидко зростаючу комп'ютерну мережу, яка

складається із сотень більш дрібних мереж. Формою організації мережі Інтернет є система доменних імен¹.

Система доменних імен є формою організації мережі Інтернет, оскільки технічно будь-який комп'ютер у мережі ідентифікується набором цифр, але людині важко оперувати цифровими поняттями, тому зручніше використовувати більш зрозумілі й логічно вимовні засоби ініціалізації. У зв'язку з цим і було придумано систему доменних імен, що є синонімами цифрової системи ідентифікації серверів мережі Інтернет. Це факультативне, додаткове ім'я сервера, яке обирається користувачем, але від нього можна й відмовитися. Це не означає, що пропадає з мережі сервер, оскільки, набираючи в рядку доменне ім'я, користувач лише дає програмі команду з'ясувати, за якою IP-адресою знаходиться те чи інше доменне ім'я. Сама по собі Інтернет-сторінка в будь-якому разі має стійку адресу у вигляді комбінації з чотирьох цифр. Потім почали з'являтися доменні імена, що зазвичай складаються з трьох частин: перша і друга частини – це назва фірми чи теми, третя – спеціальний суфікс чи географічний ідентифікатор. Такий новий засіб індивідуалізації мережі Інтернет був схвалений учасниками мережі, дана система дуже швидко поширилася в ній, виникли численні організації і правила виділення доменних імен. Ці правила роз'яснюють користувачам мережі Інтернет, як потрібно реєструвати домени, як за них платити і т.д., а організація InterNIC ці функції виконує у світовому масштабі².

В мережі Інтернет не можна обійтися без засобів індивідуалізації, що проводиться за допомогою доменних імен. Вони мають нематеріальну сутність, асоціюються з певною особою, що стоїть за інформаційним ресурсом. Як словесна і цифрова знакова система, доменні імена можуть ідентифікуватися з такими об'єктами

¹ Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Белгород, – 2006, с. 136.

² Минков А. Международная охрана интеллектуальной собственности / А. Минков. – СПб : ПИТЕР, 2001, с. 210.

права інтелектуальної власності як товарні знаки, фірмові найменування¹.

В. В. Бонтлаб під доменними іменами розуміє унікальне слово або словосполучення, яке виступає правовим засобом індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у всесвітній мережі Інтернет та за допомогою якого здійснюється адресація до інформаційного ресурсу (масиву, бази даних) юридичних чи фізичних осіб. Він визначає наступні особливості доменних імен:

1) унікальність, тобто в силу своєї правової природи у світі не може існувати двох однакових доменних імен;

2) наявність специфічних функцій, які відображають своєрідність даного засобу індивідуалізації;

3) є єдиними правовим засобом індивідуалізації інформаційних ресурсів у віртуальній мережі Інтернет;

4) подвійність призначення, тобто, з однієї сторони вони виступають засобом індивідуалізації інформаційного масиву, а з іншої – індивідуалізують у мережі Інтернет суб'єктів права;

5) є засобом адресації до інформаційних ресурсів та повідомлення про їх володільця додаткової інформації;

6) є юридичною гарантією реалізації захисту права фізичних та юридичних осіб на інформацію;

7) наднаціональний характер, тобто право на доменне ім'я виникає в одній країні, а може реалізовуватися в інших².

Д. В. Бойком виділені наступні ознаки доменних імен, як об'єктів права:

1) нематеріальний характер;

2) виключний характер;

3) міжнародний характер використання, що не може бути обмежений кордонами певної країни.

Стосовно найменувань юридичних осіб обмеження права забороняти використання такого найменування у тотожному доменному імені слід, на думку автора, сформулювати наступним

¹ Бойко Д. В. Правова природа доменних імен Інтернет : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Д. В. Бойко. – Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005, с. 4.

² Бонтлаб В. В. Цивільно-правове регулювання доменних імен : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Бонтлаб. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006, с. 7.

чином. Не є порушенням права на найменування юридичної особи використання найменування в доменному імені, за умови реєстрації такого доменного імені до моменту набуття права на найменування юридичної особи. Не є порушенням права на найменування юридичної особи застосування такого найменування у доменному імені, яке здійснюється на достатній правовій підставі. Достатньою правовою підставою слід визнати реєстрацію доменного імені, яке співпадає з фактично належним володільцю доменного імені іншим об'єктом права: іменем цієї особи, знаком для товарів та послуг, об'єктом авторського права тощо¹.

Юридичні особи з певним найменуванням, коли вони входять в мережу Інтернет, повинні бути належно індивідуалізовані. Доменне ім'я є факультативним, додатковим ім'ям серверу юридичної особи, вибраним ним для його ідентифікації у віртуальному просторі². Система індивідуалізації віртуального мережевого світу існує відповідно до системи індивідуалізації реального світу, тобто системи комерційних найменувань, товарних знаків, брендів, але вона внаслідок адресності має свою специфіку. Доменні імена є унікальні, бо ніхто інший не може володіти таким же сполученням доменів³, тому вони допомагають індивідуалізувати юридичних осіб.

Цивільне законодавство не регулює відносини щодо використання в Інтернет адресах засобів індивідуалізації, власник яких наділений виключним правом їх використання. Такого роду нерегульованість викликає в житті немало конфліктних ситуацій, які вимагають якнайшвидшого вирішення. Єдиним шляхом вирішення існуючих і можливих у майбутньому конфліктних ситуацій може бути тільки залучення виниклих суспільних відносин у сферу правового регулювання, що передбачає розробку і прийняття

¹ Бойко Д. В. Правова природа доменних імен Інтернет : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. В. Бойко. – Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 19 с.

² Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Белгород, 2006, с. 5.

³ Малиновська Т. М. Індивідуалізація суб'єктів підприємницької діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. М. Малиновська. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008, с. 145.

законодавчого акта, який би закріпив процедуру реєстрації Інтернет адреси¹.

Дослідниками цієї проблеми пропонується ідентифікувати сайти, удосконалити і привести у відповідність із правом на найменування в Цивільному кодексі України, та врахувати в Законі «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», або в іншому спеціальному законі². Згідні з тим, що варто змінити статтю 420 Цивільного кодексу, і включити доменні імена до переліку об'єктів права інтелектуальної власності, а також доповнити Книгу четверту главою «Доменні імена», в якій доцільно врегулювати правові аспекти виникнення права на доменні імена, зміст прав володільців тощо. Пропонується також прийняти Закон України «Про доменні імена», в якому слід відобразити поняття доменного імені, його основні ознаки, порядок набуття, використання та припинення права на нього, порядок співвідношення доменних імен з іншими об'єктами права інтелектуальної власності, порядок взаємовідносин адміністратора та користувача доменним іменем, територіальні межі права на використання доменного імені, юрисдикцію, під яку підпадає те чи інше доменне ім'я, у тому числі угоди про реєстрацію доменних імен, особливості їх реєстрації, використання та захисту³. Проте, в нашому випадку, доменне ім'я має значення не як об'єкт права інтелектуальної власності, а як індивідуалізуюча ознака, що є нематеріальним благом, особисте немайнове право на яке регулюється Книгою другою Цивільного кодексу України.

Тож юридична особа може виділятися серед інших суб'єктів за допомогою індивідуалізуючих ознак. Такими, насамперед, є найменування та місцезнаходження, які ми досліджували в попередньому розділі. Виділяючими її ознаками можуть бути печатки, статuti, номер в державному реєстрі суб'єктів

¹ Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитриев. – Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003, с. 32.

² Малиновська Т. М. Індивідуалізація суб'єктів підприємницької діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. М. Малиновська. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008, с. 132.

³ Бонтлаб В. В. Цивільно-правове регулювання доменних імен : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Бонтлаб. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006, с. 10.

підприємницької діяльності, коди статистичної звітності, коди платника податку. Впізнаваність тієї чи іншої комерційної юридичної особи може забезпечуватись за допомогою логотипу, бренду. В мережі Інтернет її може виділяти доменне ім'я.

Отже, можна сказати, що особисте немайнове право на індивідуальність юридичної особи здійснюється, насамперед, за допомогою вище описаних ознак юридичної особи, серед яких є ті, що можуть належати окремим юридичним особам.

Право на індивідуальність.

Дослідники особистих немайнових прав фізичних осіб, розглядаючи право на індивідуальність, називали його різними поняттями. Так, М. Н. Малєїна виділяла право на індивідуальний вигляд, в яке вона включала право на зовнішній вигляд людини, право на власне зображення, запис голосу. До змісту права на індивідуальність вчена відносила можливість особи самостійно визначати свій зовнішній вигляд, з урахуванням суб'єктивних інтересів, смаків; використовувати його. Вчена казала з приводу захисту цього права, що ніхто не може піддаватися примусу, який порушує недоторканність особи та її право на індивідуальний вигляд, крім передбачених законом випадків¹. Для юридичних осіб термін «індивідуальний вигляд» та складові його елементи не підходять. З приводу змісту права, то доцільно взяти до уваги правомочності визначати та використовувати таке нематеріальне благо як індивідуальність.

Ж. В. Нор виділяє, паралельно до права на індивідуальність фізичних осіб, для юридичної особи право на зовнішній образ як особисте немайнове право. Він аргументує це тим, що окремим категоріям працівників міністерств, відомств, установ видається формений одяг, що часто має за мету виділити співробітників серед інших громадян, тому юридична особа публічного права взагалі й органи внутрішніх справ зокрема наділені правом на зовнішній образ, яке виявляється в зовнішньому вигляді представників певної юридичної особи. При цьому пропонує віднести зміни до статті 300 Цивільного кодексу, і передбачити, що аналогічно до права на індивідуальність для фізичних осіб, юридичні особи можуть володіти

¹ Малєїна М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малєїна. – М. : Знание, 1991, с. 54.

правом на зовнішній вигляд¹. Вважаємо, що правильніше буде передбачити право на індивідуальність юридичної особи, оскільки крім зовнішнього вигляду представників деяких юридичних осіб є ще й інші ознаки, які характеризують індивідуальність юридичної особи, про які ми говорили вище.

Інша дослідниця, С. І. Чорнооченко, право на індивідуальність розглядала через правомочності визначення та використання. Перша правомочність, яка полягає в можливості, за її словами, самостійно визначати свій зовнішній вигляд, може обмежуватися носінням одягу встановленого зразка у зв'язку з професією, але коли особа її вибирає, то свідомо обмежує свою індивідуальність. Друга правомочність полягає в можливості вільно використовувати свій зовнішній вигляд. Вона пропонувала закріпити в законодавстві положення, за яким не допускається використання індивідуальності особи в рекламних, пропагандистських та інших цілях без її згоди². Якщо провести деяку паралель до юридичної особи, то використання індивідуальності особи не слід допускати не тільки у вищезазначених цілях, а й взагалі без згоди особи її індивідуальні ознаки використовувати не можна.

В. І. Бобрик право на індивідуальність розглядає переважно через правомочності на свої дії, куди він вписує можливості мати індивідуальність, визначати її, тобто вільно вибирати форми та способи прояву своєї індивідуальності, та надавати дозвіл на використання форм прояву своєї індивідуальності іншим особам. Правомочність на чужі дії, за його словами, полягає в можливостях вимагати від сторонніх осіб не нав'язувати форми і способи прояву індивідуальності, не обмежувати її³. Як ми вже зазначали,

¹ Нор Ж. В. Чи можуть особи публічного права бути носіями власної «індивідуальності» та мати право на неї (на прикладі органів внутрішніх справ)? / Ж. В. Нор // Право і Безпека. Науковий журнал, 2010. – № 5 (37). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_5/PB-5/PB-5_63.pdf.

² Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2000, с. 137–139.

³ Бобрик В. І. Особисте життя як об'єкт цивільно-правової охорони : монографія / В. І. Бобрик. – НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. – Київ-Тернопіль : Підручники і посібники, 2008, с. 117.

результативніше розглядати зміст права через володіння, користування та розпорядження немайновим благом.

Що стосується правомочності по володінню індивідуальністю, юридична особа може мати різноманітні індивідуалізуючі її ознаки. Їх вона може набути в процесі реєстрації, наприклад, найменування юридичної особи, місцезнаходження, а може формувати їх в процесі своєї діяльності. Юридична особа може вільно обирати цю назву, місце свого розташування, інші індивідуалізуючі ознаки, при цьому формуючи свою індивідуальність.

Що стосується правомочності по користуванню індивідуальністю, то Науково-практичний коментар Цивільного кодексу роз'яснює її як можливість обрання будь-якої форми та способу прояву індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та моральними засадами суспільства¹. З таким обґрунтуванням ми не згодні, оскільки обрання того чи іншого способу індивідуалізації юридичної особи відбувається в процесі заволодіння, тобто, ця можливість входить в правомочність по володінню.

Користування індивідуальністю, на наш погляд, полягає у використанні вже обраних ознак, які індивідуалізують юридичну особу в процесі своєї діяльності, можливо і в корисних цілях. Таке використання може бути навіть для отримання прибутку, хоч і право на індивідуальність є немайновим правом, і в ньому не повинно бути економічного характеру.

Використання тієї чи іншої ознаки чи сукупності ознак юридичної особи без її згоди не повинно допускатись, так як і не допустимо перешкоджати юридичній особі вільно користуватися своєю індивідуальністю в якості її ознак. Звичайно, що таке використання не повинно порушувати права інших учасників цивільних правовідносин та норм законодавства. Можливими є деякі обмеження у використанні індивідуальності щодо юридичних осіб, якщо таке використання суперечить цілям, для яких створена юридична особа, якщо в статуті не передбачений певний вид діяльності, в сфері якої особа хоче використати індивідуальні ознаки та інші обмеження вибіркового характеру в залежності від виду

¹ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т. 1, с. 505.

юридичної особи, індивідуалізуючої ознаки, сфери діяльності юридичної особи.

Правомочність по розпорядженню, яка означає самостійний вияв волі юридичної особи щодо визначення долі блага, полягає в можливостях відмовитись від тієї чи іншої індивідуалізуючої ознаки, змінити її, надати в користування іншій особі. Тут теж все залежить від виду ознаки: якщо це загальна ознака для юридичних осіб, така як найменування – відмовитись від неї юридична особа не може без свого припинення, оскільки існування такої особи без найменування є неможливим; якщо це специфічна ознака, яка допомагає в індивідуалізації, наприклад, логотип, юридична особа може відмовитись від неї без всяких обмежень.

Таким чином, **право на індивідуальність юридичної особи** – це суб'єктивне особисте немайнове право, яке полягає в можливості формувати та використовувати індивідуалізуючі її ознаки у вигляді найменування, місцезнаходження, печатки, установчих документів, логотипу, бренду, доменного імені тощо, сукупність яких становить особливість юридичної особи, що робить її своєрідною та впізнаваною серед інших осіб.

Що стосується захисту права на індивідуальність, вважаємо, що юридична особа може використовувати всі можливі способи, передбачені для захисту особистих немайнових прав цивільним законодавством. На практиці ми не зустрічали позовів про захист саме права на індивідуальність юридичної особи, напевно тому, що в цивільному законодавстві воно не прописане. Окремі ознаки, що індивідуалізують юридичну особу захистити легше, оскільки в законодавстві містяться норми, що закріплюють їх. Проте їхніх захист відбувається без наголошення на особистій немайновій природі таких прав.

В Цивільному кодексі слід закріпити право на індивідуальність юридичної особи, доповнюючи статтю 300, і викласти її в наступній редакції:

Стаття 300. Право на індивідуальність.

1. Фізична та юридична особа мають право на індивідуальність.

Фізична та юридична особа мають право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

2. Фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності.

Юридична особа має право на прояв своєї індивідуальності у вигляді формування та захисту своїх індивідуалізуючих ознак.

4.2. Особисте немайнове право юридичної особи на конкуренцію

Конкуренція визначається законодавством як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання отримують можливість вибору необхідного товару і при цьому окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації товару на ринку¹. Але конкуренція існує, на наш погляд, не лише в господарських відносинах, і юридичні особи змагаються між собою не лише з приводу отримання прибутку. Візьмемо, наприклад, політичну партію: між такими юридичними особами завжди існує конкуренція, яка ще більше зростає перед виборами, і мета такої конкуренції – отримати більше голосів від виборців. Конкуренція існує між будь-якими видами юридичних осіб, не лише суб'єктами господарювання, проте досліджується дане питання завжди лише в сфері господарських відносин. Ми ж розуміємо право на конкуренцію як особисте немайнове право юридичної особи, що виходить за рамки економічної конкуренції, та повинно бути врегульоване в цивільному законодавстві.

Поняття конкуренції.

Поняття «конкуренція» розглядається дослідниками у двох аспектах: в широкому сенсі слова та у вузькому сенсі. У широкому сенсі конкуренція – процес суперництва господарюючих суб'єктів на товарному ринку за досягнення переваг, з метою отримання найбільш вигідних умов збуту товарів, з використанням різних методів конкурентної боротьби. Методи, застосовувані господарюючими суб'єктами для досягнення переваг, можуть бути як законними так і незаконними, а саме: застосування обмежувальних договорів,

¹ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ст. 25.

зловживання домінуючим становищем, використання різних прийомів недобросовісної конкуренції. У вузькому сенсі конкуренція визначається як процес суперництва на товарному ринку між господарюючими суб'єктами за досягнення переваг з метою отримання найбільш вигідних умов збуту товарів, у встановлених законом межах¹.

Її також пропонують розуміти як з об'єктивної так і з суб'єктивної сторони. З об'єктивної сторони, конкуренція – це економічні відносини між суб'єктами господарювання на ринку, результатом яких є певний стан ринку, при якому можлива свобода вибору для споживачів та суб'єктів господарювання, і виключений вирішальний вплив окремого суб'єкта господарювання на ринок. З суб'єктивної сторони конкуренція – це вільні й правомірні дії суб'єктів господарювання змагального характеру, засновані на власних досягненнях і спрямовані на одержання переваг над іншими суб'єктами господарювання та максимального прибутку².

Вона визначається також як об'єкт правового регулювання, під яким розуміється система базових суспільних відносин, що виникають між державою і господарюючими суб'єктами, в рамках яких на основі правових норм держава бере на себе зобов'язання по створенню умов для захисту та розвитку конкуренції³. Визначають конкуренцію і як природний для ринкових умов стан економіки, при якому за допомогою встановлених і захищених державою правил поведінки, господарюючі суб'єкти на паритетних засадах змагаються в досягненні кращого результату господарювання на якому-небудь ринку, виключаючи можливість кожного впливати в односторонньому порядку на загальні умови господарювання на цьому ринку⁴. Конкуренція розуміється як процес змагання суб'єктів

¹ Варламова А. Н. Правовое обеспечение развития конкуренции : учебное пособие / А. Н. Варламова. – М. : Статут, 2010, с. 10.

² Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2003, с. 8.

³ Сухоруков А. С. Конституционно-правовое регулирование конкуренции в Российской Федерации : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / А. С. Сухоруков. – Екатеринбург, 2010, с. 9.

⁴ Владимирова П. М. Правовое регулирование конкуренции в Российской Федерации : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03. – М., 2007, с. 10.

господарювання, як економічне явище, і проявляється вона в ефективному функціонуванні товарних ринків та суспільного виробництва, а норми законодавства про захист економічної конкуренції регулюють публічно-правові відносини, які виникають між суб'єктами господарювання у зв'язку з конкуренцією на товарних ринках¹.

Для нас має значення розуміння конкуренції не лише як економічна боротьба між учасниками ринку², а в ширшому значенні. Звичайно, основною метою підприємницьких юридичних осіб є отримання прибутку, і тут найбільшу роль відіграє економічна конкуренція, але має значення й позаекономічна діяльність юридичних осіб.

Виходячи з поняття конкуренції як економічної категорії, та враховуючи наукові її визначення, можна сказати, що в загальному її розумінні конкуренцією є змагальність між деякими юридичними особами за кращі умови діяльності³, правомірна, не заборонена законом, автономна діяльність юридичних осіб, метою якої є одержання найбільш вигідних умов діяльності⁴, процес протиборства

¹ Валітов С. С. Становлення та розвиток антимонопольно-конкурентного законодавства України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / С. С. Валітов. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2010, с. 5, 9.

² Лысенко Н. М. Конкуренция в маркетинговой деятельности. – Киев : Аудит-Информ. – Вып. 2. – Киев, 1993, с. 20; Курс предпринимательства. Учебник для вузов / под ред. В. Я. Горфинкеля, В. А. Швандара. – М. : Финансы, Юнити, 1997, с. 311; Основы предпринимательства / под ред. А. С. Пелиха. – М., Гардарики, 1996, с. 143; Гальчинский А. С. Основы экономических знаний : навч. посіб / А. С. Гальчинский, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища школа, 1998, с. 219; Войтов А. Г. Экономика. Общий курс : учебник / А. Г. Войтов. – 3-е изд. – М. : Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 1999, с. 209; Борисов Е. Ф. Экономическая теория. Учебное пособие / Е. Ф. Борисов. – 2-е изд. – М. : Юрайт, 1999, с. 111; Гукасян Г. М. Экономическая теория: ключевые вопросы : учебное пособие / Г. М. Гукасян. – 3-е изд. – М. : Инфра-М, 1999, с. 62; Экономика : учебник / под ред. А. С. Булатова. – 2-е изд. – М. : Изд-во БЕК, 1997, с. 99.

³ Предпринимательское право Украины : учебник / под общей ред. Р. Б. Шишки. – Харьков : Эспада, 2001, с. 551.

⁴ Тотьев Ю. К. Правовая поддержка конкуренции в России / Ю. К. Тотьев // Государство и право. – 1997, № 12, с. 39.

юридичних осіб з метою завоювання більш широкого простору¹, ситуація, при якій будь-який бажаючий скористатися результатом діяльності юридичних осіб може вибирати між різними такими особами². Це врегульована законодавством змагальність між юридичними особами, які займаються одночасно такою ж самою діяльністю, з метою одержання кращих результатів своєї діяльності.

Основні умови моделі досконалої конкуренції:

- конкуренція тим сильніше, чим більше число конкуруючих фірм; конкуренція передбачає наявність інформації, знань про умови ринкових взаємодій;

- конкуренція існує в умовах економічної свободи ринкових агентів; конкурентна рівновага на ринку встановлюється поступово³. Вільна конкуренція є головною умовою формування ринкових цін на ринках товарів, праці та капіталу, що в свою чергу забезпечує безкризовий і сталий економічний розвиток країни. Існує механізм автоматичного встановлення рівноваги на ринку з допомогою досконалої конкуренції за дією законів граничної корисності та граничної продуктивності⁴.

До теперішнього часу необхідність регулювання, обмеження конкуренції залишається недостатньо вивченим питанням. Серед учених, критично оцінюють регулювання конкуренції за допомогою проведення політики, спрямованої на збереження державної монополії, фіксації. В разі регулювання конкуренції, компанії змушені займатися взаємодією з регулюючими органами і захистом своєї власності. У результаті відбувається зниження рівня конкуренції, розвиток галузей стає менш динамічним, інвестиційна привабливість знижується. Конкуренція переходить на новий виток, розвиваючись не тільки на товарних ринках, але і між транснаціональними корпораціями, охоплює територіальні ринки, що

¹ Уолл Н. Экономика и Бизнес / Н. Уолл, Я. Маркузе, Д. Лайз, Б. Мартин. – А-Я : словарь-справочник. Пер с англ. – М. : Фаир-Пресс, 1999, с. 181.

² Джон Б. Экономика. Толковый словарь : англо-русский / Блек Джон. – М. : Инфра-М, 2000, с. 116.

³ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – Книга IV. М. : ЭКСМО, 2007, с. 307.

⁴ Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл. [пер. с англ. В. И. Бомкина и др.]. – Серия : Антология экономической мысли. М. : Эксмо, 2007. – 831 с.

знаходить своє підтвердження в сучасній світовій економіці. Для успішного досягнення лідерства на ринку, в умовах конкурентної боротьби, господарюючому суб'єкту необхідно виробити конкурентну стратегію, метою якої є забезпечення переваги над конкурентами через виявлення конкурентних переваг, їх вдосконалення, а також зміцнення конкурентної позиції в довгостроковому періоді. Серед способів досягнення конкурентних переваг виділяються впровадження нових технологій, використання інновацій та розширення масштабу конкуренції¹.

Як пишуть дослідники проблем конкуренції, вільна конкуренція є синонімом свободи вибору, свободи підприємництва, свободи виходу на ринок, що є невід'ємною частиною економічних свобод людини і громадянина. Конкуренція примушує підприємців до ефективних дій на ринку, змушуючи їх пропонувати споживачам більш широкий асортимент товарів і послуг за нижчими цінами та кращої якості. При цьому сигнали ринку без спотворень доходять до постачальників (виробників), дозволяючи їм самостійно приймати рішення про перерозподіл ресурсів в економічно більш привабливі сфери².

Професор Г. Ф. Шершеневич, говорячи про конкуренцію, згадує торговельні підприємства, які прагнуть повернути до себе і відвернути від іншого можливо більше число споживачів. Серед торгових представників відкривається запекле суперництво, а ідея конкуренції полягає в тому, що забезпечення особистого існування з боку кожного господарства веде до найкращого забезпечення інтересів суспільства³. Про зв'язок конкуренції саме з торгівлею писали і вчені-економісти. На їх думку, конкуренція полягає в тому, що одна особа змагається з іншою, особливо при продажі або покупці чого-небудь⁴, це боротьба фірм за обмежений обсяг

¹ Архипов А. М. Формирование и развитие теории конкуренции в истории экономической мысли : дисс. ... канд. эконом. наук : 08.00.01 / А. М. Архипов. – М., 2008, с. 138.

² Конкуренція і антимонопольне регулювання : навчальний посібник для вузів / під ред. А. Г. Циганова. М. : Логос, 1999, с. 3.

³ Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права / Г. Ф. Шершеневич. – СПб., 1908. : Классика российской цивилистики. – М. : Статут, 2005, с. 109.

⁴ Маршалл А. Принципы экономической теории / А. Маршалл. – М., Прогресс, УНИВЕРС, 1993. – Т. 1, с. 60.

платоспроможного попиту споживачів, що ведеться ними на доступних сегментах ринку¹.

Російська дослідниця С. М. Кондратовська зазначає, що об'єктивно конкуренція виражається в поведінці, здатній сприяти збуту одного з господарюючих суб'єктів². Саме необхідність продати товар і продати його на найбільш вигідних умовах, змушує виробників враховувати питання конкуренції. Виробник змушений думати про якість товару, про ціну, про постпродажне обслуговування та багатьох інших питаннях, які допоможуть йому продати товар якомога вигідніше³.

В літературі зустрічаються різноманітні класифікації конкуренції, зокрема, вона поділяється на:

- 1) вільну і регульовану;
- 2) індивідуальну і місцеву;
- 3) галузеву і міжгалузеву;
- 4) національну і глобальну⁴;
- 5) внутрішньогалузеву, міжгалузеву і міжнародну⁵
- 6) чисту і монополістичну⁶;
- 7) цінову і нецінову⁷,

за засобами її ведення. Цінова конкуренція ведеться шляхом маневрування цінами з метою найбільш вигідного використання ринку, у неціновій використовуються засоби, що не мають безпосереднього відношення до цін;

¹ Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика : учеб.-практ. пособ. – 2-е изд., испр. и доп. / А. Ю. Юданов. – М. : Ассоц. авторов и издателей «Гамдем»; Изд-во «ГНОМ-ПРЕСС», 1998, с. 12.

² Кондратовская С. Н. Правовые проблемы пресечения недобросовестной конкуренции на товарных рынках : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. Н. Кондратовская. – 2005. – 177с., с.16.

³ Варламова А. Н. Правовое обеспечение развития конкуренции : учебное пособие / А. Н. Варламова. – М. : Статут, 2010, с. 10.

⁴ Борисов Е. Ф. Основы экономики : учебник для студентов средних специальных учебных заведений / Е. Ф. Варламова. – М. : Юристъ, 1998, с. 112.

⁵ Курс предпринимательства. Учебник для вузов / под ред. В. Я. Горфинкеля, В. А. Швандара. – М. : Финансы, Юнити, 1997, с. 320.

⁶ Современный бизнес. – М. : Республика, 1995. – Т. 1. – 436 с.; – Т.2, с. 45.

⁷ Основы предпринимательства / под ред. А. С. Пелиха. – М., Гардарика, 1996, с. 147.

8) добросовісну і недобросовісну. При цьому добросовісною визначається така конкуренція, при якій дотримуються правові й етичні норми взаємовідносин із партнерами, а під недобросовісною конкуренцією розуміється технічне шпигунство, переманювання фахівців, підкуп працівників конкурента, помилкова реклама, самовільне використання чужого товарного знака, копіювання зовнішнього оформлення товару іншої фірми тощо¹.

Недобросовісна конкуренція також класифікується дослідниками:

1) за суб'єктами, проти яких вона спрямована, поділяється на конкуренцію проти споживачів, проти конкурентів та проти громадськості в цілому;

2) за об'єктами, стосовно яких вона відбувається, на конкуренцію стосовно товарів, послуг, фірмових найменувань, знаків для товарів і послуг;

3) за сферою господарювання, на конкуренцію, яка здійснюється у виробничому підприємстві та комерційному господарюванні².

Вона має свої ознаки:

- це поведінка в сфері конкурентного підприємництва;
- суперечить правилам законодавства або чесним звичаям ділового обороту;
- завдає шкоди або створює погрозу інтересам конкурентів, споживачів або суспільству³.

Конкуренція носить суперечливий характер: поряд з прогресивним впливом стали розвиватися її негативні прояви, що виражаються в нецивілізованих і недобросовісних методах ведення суперництва, що завдають шкоди як окремим підприємцям і споживачам, так і всьому суспільству в цілому. Щоб свобода конкуренції не перетворювалася в анархію, потрібні певні гарантії і механізми. Правила конкуренції можуть створюватися як

¹ Экономика : учебник / под ред. А. С. Булатова. – 2-е изд. – М. : Изд-во БЕК, 1997, с. 49.

² Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – Одеська національна юридична академія. – О., 2003, с. 58.

³ Там само, с. 62–68.

ініціативними діями самих підприємців, складаючи звичаї ділового обороту, так і державою за допомогою видання нормативних актів¹.

З цією метою існують Закони «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції» та «Про Антимонопольний комітет України»². Економічна конкуренція розглядається в законодавстві як змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття, завдяки власним досягненням, переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку³. Недобросовісною конкуренцією є будь-які дії в конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності⁴, суперечать правилам у підприємницькій діяльності⁵.

Інколи поняття недобросовісної конкуренції трактується дуже широко, і до неї відносять зловживання пануючим становищем на ринку взагалі⁶, що призводить до змішування недобросовісної конкуренції та порушень антимонопольного законодавства, які мають різну спрямованість. Економісти використовують поняття нечесної конкуренції, що визначається як діяльність господарюючого суб'єкта, що спрямована на отримання комерційної вигоди та забезпечення домінуючого становища на ринку, обманом споживачів, партнерів, інших господарюючих суб'єктів і державних органів⁷.

¹ Кондратовская С. Н. Правовые проблемы пресечения недобросовестной конкуренции на товарных рынках : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. Н. Кондратовская. – Санкт-Петербург, 2005. – 177с., с.6.

² Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993. – № 3659-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 50. – ст. 472.

³ Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001. – № 2210-ІІІ / Відомості Верховної Ради України. – 2001, № 12, ст. 1.

⁴ Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон від 07.06.1996 № 236/96-ВР Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 36, ст. 1.

⁵ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-ІV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ч. 1 ст. 32.

⁶ Курс предпринимательства. Учебник для вузов / под ред. В. Я. Горфинкеля, В. А. Швандара. – М. : Финансы, Юнити, 1997, с. 318.

⁷ Гальчинский А. С. Основы экономических знаний : навч. посіб / А. С. Гальчинский, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища школа, 1998, с. 224.

Хоча самий термін не викликає заперечень, однак вищевказане його визначення виходить за рамки легального визначення недобросовісної конкуренції через вказівку на те, що метою нечесної конкуренції є забезпечення домінуючого становища на ринку. Зайняття домінуючого становища на ринку не є обов'язковою ознакою суб'єкта господарювання, що здійснює нечесну конкуренцію, як і забезпечення такого становища не є обов'язковою метою недобросовісної конкуренції. У правовому аспекті найбільш важливою класифікацією конкуренції, залежно від використання конкурентами певних методів і способів конкурентної боротьби, називають добросовісну та недобросовісну¹.

В науці незаконна конкуренція визначається як будь-які дії господарюючих суб'єктів, державних органів та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на отримання або надання переваг при здійсненні підприємницької діяльності, які суперечать законодавству, звичаям ділового обороту, вимогам добропорядності, розумності та справедливості, та заподіяли або можуть заподіяти збитки іншим господарюючим суб'єктам-конкурентам, або завдали чи можуть завдати шкоди їх діловій репутації².

Недобросовісною конкуренцією є антиконкурентні дії суб'єктів господарювання чи бездіяльності, пов'язаної з порушенням чинного законодавства, торгових правил і звичаїв, прав на інтелектуальну власність, вимог добропорядності та справедливості шляхом вчинків, здатних викликати змішування відносно підприємства, продукції або

¹ Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – Одеська національна юридична академія. – О., 2003, с. 56.

² Исайчева Е. А. Недобросовестная конкуренция как социально-правовое явление: историко-правовой аспект : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. А. Исайчева – Саратов, 2011, с. 10; Серёгин Д. И. Недобросовестная конкуренция как правовая категория : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03. – М., 2002, с. 134; Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 127.

діяльності конкурента, ввести громадськість в оману, дискредитувати конкурента¹.

Це поведінка, що в будь-який спосіб суперечить правилам, торговим та іншим чесним звичаям підприємницької діяльності, у відносинах між конкуруючими суб'єктами господарювання. Вона має наступні ознаки:

- це поведінка у сфері конкурентного господарювання підприємництва суперечить правилам законодавства та чесним звичаям у підприємстві;
- завдає шкоди або створює погрозу заподіяння шкоди суспільним інтересам, інтересам конкурентів і споживачів;
- порушує право суб'єкта господарювання на ділову репутацію;
- тягне ймовірність змішування споживачами діяльності носія ділової репутації та недобросовісного конкурента².

Добросовісна конкуренція повинна відповідати наступним принципам:

- вона має здійснюватись шляхом належної позитивної поведінки;
- неправомірним є перешкоджання чи приниження конкурентів;
- товари і послуги мають бути правильно та якісно позначені;
- має шануватися особистість споживача;
- конкуренція не повинна суперечити суспільним інтересам³.

Отже, конкуренцію можна визначити як змагання між юридичними особами певного виду діяльності, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних переваг. Конкретизація даного поняття буде залежати від виду діяльності юридичних осіб.

Право на конкуренцію.

Право на конкуренцію допоможе втілити прагнення осіб до самоствердження, до утвердження принципів і тенденцій соціального

¹ Безух О. В. Захист від недобросовісної конкуренції у сфері промислової власності : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. В. Безух. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2001, с. 3.

² Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2003, с. 9.

³ Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – Одеська національна юридична академія. – О., 2003, с. 81.

розвитку. Воно допоможе юридичним особам в протиборстві та захистить від недобросовісної поведінки з приводу неї інших осіб. В кінцевому результаті це право впливає на соціальні процеси як інтегруюча сила, виявляє прояв суперечностей, які виникають у процесі взаємовідносин, що приймається або не приймається суспільством.

Вільна конкуренція може слугувати прикладом одного з ефективних механізмів соціальної регуляції. Конкуренція в суспільстві призводить до безперервного оновлення ринку й необхідності постійного вивчення ринкової ситуації з метою догодити споживачеві, до більш швидкої появи і розвитку нових галузей та технологій у результаті конкурентних відносин. Вона заохочує і сприяє інноваційному процесу, який все частіше стає обов'язковою умовою соціального прогресу та невіддільним атрибутом у конкурентній боротьбі. Поширення конкуренції призводить до зміни мотивів поведінки та діяльності особи, до мобілізації творчих сил, потрібних для ствердження, реалізації і розвитку. Конкуренція сприяє вдосконаленню трудових навичок, кваліфікації, підвищенню пізнавальної та підприємницької активності її соціальних суб'єктів.

За словами дослідників, право на вільну і добросовісну конкуренцію – це право суб'єкта господарювання на змагальність за кращі умови господарювання на ринку. Воно включає в себе три елементи:

- можливість самого суб'єкта господарювання діяти певним чином – вільно і добросовісно конкурувати з іншими суб'єктами господарювання на ринку;

- можливість вимагати, щоб зобов'язані особи (конкуренти) діяли відповідно до правил, торгових й інших чесних звичаїв у підприємницькій діяльності, не порушували його право;

- можливість звертатися за захистом до уповноважених державних органів у разі порушення права на конкуренцію, зокрема, діями, визнаними недобросовісною конкуренцією¹.

¹ Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2003, с. 8.

Право на участь у добросовісній конкуренції, за словами дослідників економічної конкуренції, є похідним від права на підприємницьку діяльність як суб'єктивного юридичного права. Звідси випливає, що право на участь у добросовісній конкуренції є природним та невід'ємним правом особи. Крім того, оскільки держава відповідає перед людиною за свою діяльність, змістом її обов'язку бути гарантом підтримки добросовісної конкуренції є запровадження системи організаційно-правових заходів протидії, обмеження чи усунення негативних економічних наслідків, які можуть виникнути за відсутності конкуренції¹. Право на економічну конкуренцію – це право на змагання між суб'єктами господарювання з метою одержання завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибрати між декількома продавцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обігу товарів на ринку².

Конструкція права на вільну конкуренцію недостатньо чітко визначена в законодавстві: право на конкуренцію найчастіше змішують із ситуацією змагальності на ринку, а також із торговою і підприємницькою діяльністю й умовами їх здійснення. У правовій доктрині і правотворчій діяльності конструкція права на конкуренцію є недостатньо розробленою³.

Варто підсумувати, що в загальному розумінні право на конкуренцію – це можливість суперництва з використанням різних методів конкурентної боротьби, що не суперечать законодавству, звичаям, вимогам добропорядності, розумності та справедливості, і не завдають шкоди конкурентам або їх діловій репутації. Право на конкуренцію в цьому розумінні є особистим немайновим правом, яке необхідно закріпити в цивільному законодавстві, насамперед, для юридичних осіб (в межах нашого дослідження).

¹ Корчак Н. Загальні положення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності / Н. Корчак // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2001. – № 2, с. 8.

² Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – Одеська національна юридична академія. – О., 2003, с. 28.

³ Паращук С. Конкуренция: от экономической многозначности к правовой определенности / С. Паращук // Хозяйство и право. – 1998. – № 12, с. 14–15.

Зміст права на конкуренцію в літературі визначається трьома правомочностями: право на власні дії, право вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб, право на захист у разі його порушення¹. Першою правомочністю визначається право суб'єкта господарювання змагатися з конкурентами на тому або іншому ринку, суб'єкти господарювання здійснюють ці дії за своєю волею й у своїх інтересах, що у цьому випадку складаються в досягненні переваг над конкурентами. Право суб'єкта господарювання вимагати від конкурентів, щоб вони не порушували його право на конкуренцію і на захист права на конкуренцію в разі його порушення. Тобто, зміст права на конкуренцію зводиться до можливостей самого суб'єкта господарювання діяти певним чином – вільно і добросовісно конкурувати з іншими суб'єктами господарювання на ринку; вимагати, щоб конкуренти діяли відповідно до правил, торгових й інших чесних звичаїв в підприємницькій діяльності, не порушували його право; звертатися за захистом до уповноважених державних органів у разі порушення права на конкуренцію, зокрема, діями, визнаними недобросовісною конкуренцією².

Змістом права на конкуренцію, на наш погляд, є правомочності по володінню, користуванню і розпорядженню таким нематеріальним благом як вільна добросовісна конкуренція.

Правомочність по володінню означає, що юридична особа повинна мати вільні та рівні з іншими суб'єктами умови для здійснення своїх функцій, розвитку своєї діяльності, якщо це не суперечить закону та моральним засадам суспільства.

Правомочність по користуванню означає можливість здійснення конкуренції, використовувати всі можливі законні добросовісні засоби для випередження своїх конкурентів у своїй діяльності, для досягнення найкращих результатів, які дозволяють бути першими серед інших осіб, що займаються такою ж діяльністю.

Розпорядження конкуренцією схоже до правомочності по користуванню: юридична особа може змінювати умови для

¹ Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – Одеська національна юридична академія. – О., 2003, с. 34.

² Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – Одеська національна юридична академія. – О., 2003, с. 37.

конкурування, змінювати територію, на якій здійснюється така конкуренція, а також змінювати свою діяльність, отже, і коло конкурентів. Юридична особа може також міняти види конкуренції, форми її реалізації, типи конкурентної поведінки. Змінюючи способи реалізації конкуренції, одночасно використовується правомочність по розпорядженню, але в цілях правомочності по користуванню даним благом.

Таким чином, **право на конкуренцію** – це особисте немайнове право юридичних осіб на змагальність, суперництво з іншими особами певного виду діяльності, використання різних методів конкурентної боротьби, що не суперечать законодавству та моральним засадам, для досягнення кращих результатів своєї діяльності та здобуття ними переваг серед інших юридичних осіб.

Захист права на конкуренцію.

Порушеннями права на добросовісну конкуренцію, згідно законодавства, є: неправомірне використання ділової репутації, створення перешкод іншим суб'єктам в процесі конкуренції та досягнення переваг у конкуренції, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, інші дії¹. Тож ми бачимо, що право на добросовісну конкуренцію переплітається з особистим немайновим правом на ділову репутацію, з інформативними правами. В результаті цього захист права на добросовісну конкуренцію може паралельно відбуватися разом із захистом інших немайнових прав.

За словами О. В. Безуха, особливістю права на захист від недобросовісної конкуренції з боку суб'єктів конкуренції є те, що воно зводиться тільки до права вимоги захисту від неправомірних і недобросовісних дій². Захистом від недобросовісної конкуренції на сьогоднішній день виступає врегульована законом діяльність держави, її органів і посадових осіб, що контролюють процес конкуренції, учасників конкуренції, спрямованої на встановлення елементів матеріально-правового відношення, що виникло внаслідок порушення конкуренції, правил та чесних звичаїв у підприємницькій

¹ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ч. 2 ст. 32.

² Безух О. В. Захист від недобросовісної конкуренції у сфері промислової власності : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. Бехух. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2001, с. 8.

діяльності, припинення недобросовісної конкуренції та притягнення винних до відповідальності¹.

Проте ми розглядаємо право на конкуренцію як особисте немайнове право, і якщо воно є абсолютним, то захищається від усіх і кожного: від суб'єктів-конкурентів, від держави, від інших осіб. Звичайно, це право найчастіше порушується з боку конкуруючих юридичних осіб, але воно може порушуватися будь-якими іншими суб'єктами, яке може полягати і в діях, які не дозволяють чи заважають юридичній особі здійснювати конкурентні дії. Порушення може відбуватися й з боку державних органів: обмеження конкуренції може відбуватися шляхом прийняття певних нормативних актів з боку законодавчих чи інших органів, може відбуватися з боку Антимонопольного комітету. В такому разі юридична особа може оскаржувати такі дії в суді і захищати своє особисте немайнове право на конкуренцію, якщо вона добросовісна.

Особливістю суб'єктивного права на захист від недобросовісної конкуренції з боку суб'єктів конкуренції є те, що воно зводиться до права вимоги захисту від неправомірних і недобросовісних дій, яке обмежене лише юридичною сферою. Воно є лише необхідним елементом в юридичних механізмах, що забезпечують належне виконання юридичних обов'язків держави і державних органів, інших уповноважених осіб. З іншого боку, в Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» наведено перелік вчинків, заборонених законом, тобто правових заборон, для яких притаманні фіксуєча і закріплюєча функція: вони призначені затвердити, підняти до стану недоторканного устрій та суспільні відносини, які існують та домінують в державі. З регулятивної точки зору, заборони є обов'язками пасивного змісту, тобто обов'язками утримуватися від дій певного роду – порушень правил, торгових та інших чесних звичаїв у підприємницькій діяльності, при цьому утримання не має адресного характеру², що говорить про абсолютність права на конкуренцію.

¹ Безух О. В. Захист від недобросовісної конкуренції як інститут конкурентного права / О. В. Безух // Підприємництво, господарство і право. – 2001, № 7, с. 35.

² Безух О. В. Захист від недобросовісної конкуренції у сфері промислової власності : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. В. Безух. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2001, с. 8.

Захист права на конкуренцію і його способи повинні залежати від видів порушення даного права, які можуть проявлятися в різноманітних діях. Захист від неправомірних дій конкурентів юридичної особи на практиці зустрічається лише як захист економічної конкуренції. Порушення права на конкуренцію тягне за собою також порушення права на ділову репутацію (що вже закріплене в цивільному законодавстві як особисте немайнове право), проблему захисту якого ми вже досліджували в попередньому розділі. Тому коротко розглянемо, в чому може проявлятися неправомірне використання ділової репутації суб'єктів господарювання їхніми конкурентами:

- 1) неправомірне використання чужих позначень, упаковки, рекламних матеріалів;
- 2) неправомірне використання товару іншого виробника;
- 3) копіювання зовнішнього вигляду виробу;
- 4) порівняльна реклама¹.

Найчастіше предметом посягання неправомірного використання чужих позначень є фірмове найменування, яке повинно мати визначену ступінь відомості, щоб асоціюватися в споживачів з конкретною юридичною особою і характеризувати її ділову репутацію. Якщо говорити про використання чужих знаків для товарів і послуг, то захист від таких дій ефективний, якщо вони зареєстровані. Незареєстрований знак повинен бути достатньо відомий, мати розрізняльну здатність, щоб відрізнятися від інших товарів та послуг, він не повинен суперечити моральним принципам і суспільним інтересам. Іншими позначеннями, які незаконно використовують конкуренти, можуть бути спецодяг працівників, специфічний інтер'єр приміщень і робочих місць, стиль оформлення ділової документації, система верстки печатних матеріалів, які складають фірмовий стиль юридичної особи². В даних відносинах вбачається зв'язок з особистим немайновим правом на індивідуальність, яке, при такому порушенні, могло б захищатися разом із правом на конкуренцію.

¹ Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон від 07.06.1996 № 236/96-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 36, ст. 4–7.

² Маркетинг : учебник / под ред. А. Н. Романова. – М. : Банки и биржи. Юнити, 1996, с. 130.

Наприклад, якщо конкуренти копіюють упаковку, вона стає предметом посягання, що може бути візиткою карткою виробника товару та важливим інструментом реклами. Вона може виступати в якості об'ємного товарного знаку чи промислового зразка, може вміщувати в собі зображувальний товарний знак, може мати самостійне значення та бути невід'ємною частиною зовнішнього вигляду виробу. Якщо назви літературних, художніх творів, періодичних видань є оригінальними, вони охороняються законодавством про авторське і суміжні права, вони також можуть бути предметом захисту права на конкуренцію. При цьому назви повинні бути не загальноживаними та асоціюватись з певними товарами чи послугами, характеризувати ділову репутацію їх виробників¹.

Що стосується порушення права на конкуренцію, шляхом неправомірного використання товару іншого виробника, то вводячи такий товар в обіг під власним позначенням, порушник привертає інтерес споживачів до себе, набуваючи незаслужені конкурентні переваги на ринку. Копіювання зовнішнього вигляду виробу, як вид порушення, відрізняється від попереднього тим, що товар фактично є лише підделкою. Продаж чи використання виробу, який відтворює зовнішній вигляд товару іншого виробника, може призвести до змішування діяльності юридичних осіб. Порушником може бути не лише юридична особа, чи взагалі легальний товаровиробник: якщо товар підроблений нелегальним виробником, цим суб'єктом може виявитись будь-яка особа, що виробила його чи ввела в обіг².

Захист від недобросовісної конкуренції в сфері реклами полягає в запобіганні та присіканні неналежної реклами, яка здатна ввести споживачів в оману чи нанести шкоду здоров'ю громадян, майну громадян чи юридичних осіб, навколишньому середовищу, честі, гідності або діловій репутації осіб, чи яка посягає на суспільні

¹ Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – Одеська національна юридична академія. – О., 2003, с. 93–96.

² Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / І. Ф. Коваль. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005, с. 10–12.

інтереси, принципи моралі. Реклама не повинна бути недобросовісною, вона не повинна містити висловлення, образи, що порочать честь, гідність чи ділову репутацію конкурента¹.

Недобросовісна реклама – це реклама, що містить некоректні порівняння рекламованого товару з іншим товаром, або висловлювання, що порочать честь, гідність, ділову репутацію юридичних чи фізичних осіб, які не користуються рекламованими товарами, а також вводить або може ввести в оману споживачів шляхом копіювання чи наслідування загального проекту, тексту, рекламних формул, зображень, музичних чи звукових ефектів з реклами інших товарів, зловживає довірою фізичних осіб або недостатністю у них досвіду, знань, в тому числі у зв'язку з відсутністю в рекламі частини істотної інформації. Захист від недобросовісної реклами здійснюється переважно в юрисдикційній формі. В арсеналі суду є такі засоби як:

- вимога про визнання права, яка допустима в оспоруванні авторських прав чи приналежності реклами, також факту укладення рекламного договору, визнання незаконними зобов'язань за договором;

- судові заборони про припинення нечесної практики, порушень антимонопольного законодавства або в частині неналежної реклами, які у випадку оманливої реклами застосовуються як превентивний захід;

- відновлення попереднього становища, що може втілюватись у спростуванні та публікації виправленої реклами;

- опублікування судового рішення у зв'язку з інформаційним характером порушень;

- присудження до виконання рекламних обіцянок в натурі;

- зміна чи припинення рекламного договору для захисту прав контрагентів або споживача, що придбав річ внаслідок реклами без очікуваних властивостей тощо. У рекламних відносинах слід допустити конкуренцію договірних і деліктних засад відповідальності

¹ Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004, с. 127.

перед споживачем реклами, який може обирати відповідача¹.

Отже, на сьогоднішній день захист особистого немайнового права на конкуренцію можливий з використанням права на ділову репутацію, але неодмінно потрібно закріпити в Цивільному кодексі України назване право на рівні інших особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне існування особи.

Таким чином, в Цивільний кодекс України слід ввести статтю, яка б регулювала особисте немайнове право на конкуренцію. Таке право слід закріпити як для юридичних осіб, так і для фізичних, проте в межах нашого дослідження пропонуємо лише частину статті, яка стосується юридичної особи:

Стаття 312 – 1. Право на конкуренцію.

2. Юридична особа має право на змагальність з іншими особами певного виду діяльності для досягнення кращих результатів своєї діяльності та здобуття ними переваг серед інших юридичних осіб.

Вона може мати вільні та рівні з іншими суб'єктами умови для здійснення своїх функцій, розвитку своєї діяльності, використовувати та змінювати різні способи конкурентної боротьби, які не суперечать законодавству та моральним засадам суспільства.

4.3. Особисте немайнове право юридичної особи на вільну діяльність

Господарський кодекс України вказує на свободу підприємницької діяльності. На основі цього підприємці мають право самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність без обмежень, але ту діяльність, яка не заборонена законом². Думається, свобода діяльності має поширюватися на всі види юридичних осіб, не тільки на тих, що займаються підприємницькою діяльністю. Право на вільну діяльність, як особисте немайнове право юридичної особи,

¹ Мамчур Л. В. Правове регулювання реклами (цивілістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Мамчук. – Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2006., с. 18, 12.

² Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ч. 1. ст. 43.

потрібно врегулювати у цивільному законодавстві.

Дослідник особистих немайнових праввідносин В. С. Толстой пише про таке немайнове право юридичної особи, як право на автономну діяльність, але до нього включає права: на зовнішній вигляд, на вибір позначення та на ділову репутацію¹. На наш погляд, їх сюди не слід включати, оскільки вони є самостійними особистими немайновими правами.

Варто погодитись із дослідником, що автономія є однією з якостей юридичної особи, яка дає можливість брати участь у правовідносинах, у тому числі особистих немайнових. Підтримуємо думку, що право на автономію передбачає можливість самостійно робити вибір при здійсненні внутрішньої та зовнішньої діяльності², але дане право хочемо назвати особистим немайновим правом на свободу діяльності чи на вільну діяльність, оскільки термін не повністю відповідає змісту цього права.

Поняття «автономія» (від грецьк. autos – сам, nomos – закон) має два значення. Вона тлумачиться як право самостійного здійснення державної влади чи управління, надане якійсь частині держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом або конституцією, означає право якого-небудь національно-територіального утворення самостійно здійснювати внутрішнє управління, може базуватися на культурній чи етнічній відмінності та часто веде до наступної незалежності. У широкому розумінні автономію визначають як право підприємства, установи, організації самостійно розв'язувати певні питання³. Звичайно, якщо розглядати автономію в широкому розумінні, то можна визначати таке особисте немайнове право юридичних осіб як право на автономію, але неоднозначність тлумачення терміну може ускладнювати розуміння цього права.

Автономію також розглядають як індивідуальну свободу дії, у філософському сенсі вона означає самостійне буття, яке визначається власним розумом і совістю; в сенсі юридичному це є право, надане

¹ Толстой В. С. Личные неимущественные правоотношения / В. С. Толстой. – Издательство АПП ППРО, Москва. – 2009, с.185, 186, 196.

² Там само, с. 178.

³ Українська радянська енциклопедія. В 12-ти томах / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К. : Гол. редакція УРЕ, 1974-1985. – Т. 1. – 1977. – 542 с.

об'єднанням, станам, корпораціям керуватися власними нормами і правилами в певних межах¹.

Автономію відрізняють від свободи вчені Оксфордського, Гарвардського та Кембріджського університетів². За їх словами, автономія має конкретне моральне і політичне значення, вона полягає не тільки в прийнятті рішень для себе, але й для інших³. Порушенням права на автономію може бути домінування, маніпуляції, умовності, а права на свободу – примус, обмеження⁴. На думку вчених, автономія є складовою гідності особистості, є можливістю автономної діяльності як потенціал особи, а свобода волі є ширшим поняттям⁵.

Автономія не є чимось окремим, що має або не має особа, це не статична чи вроджена якість, а швидше здатність особи йти на реальний вибір щодо свого життя, може коливатися залежно від комплексної матриці соціальних, економічних і психологічних факторів⁶. Вони є передумовами для автономії, які дозволяють їй процвітати чи ні. Ці можливості не просто належать особам, але вимагають належних умов для їх розвитку⁷. Здатність осіб робити вибір в основних питаннях відносно особистості як спосіб розуміння себе – це здатність, яка набувається. Цей сенс свободи, що розвивається, вимагає певного розуміння себе, в якому прагнення до

¹ Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. В 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб., Санкт-Петербург, 1890-1907. – Т. 1. – 1890. – 480 с.

² Berlin I. Two Concepts of Liberty: in Four Essays on Liberty / I. Berlin. – Oxford : Oxford University Press, 1969. – 308 p.; Joseph A. Schumpeter, Capitalism, Socialism, and Democracy / A. Joseph. – London, 1943. – 243 p.; Skinner Q. A Third Concept of Liberty / Q. Skinner. – London Review of Books. – 268 p.

³ Griffin J. On Human Rights / J. Griffin. – Oxford University Press Inc. – New York, 2008, p. 150.

⁴ Dworkin G. The Theory and Practice of Autonomy / G. Dworkin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988, p.18.

⁵ Griffin J. On Human Rights / J. Griffin. – Oxford University Press Inc. – New York, 2008, p. 153–158.

⁶ Jackson E. Regulating Reproduction: Law, Technology and Autonomy / E. Jackson. – Oxford : Hart., 2001, p. 6.

⁷ Taylor C. Sources of the Self: The Making of Modern Identity / C. Taylor. – Cambridge : Cambridge University Press. 1989. – 608 p.

автономії, самостійності та самовизначення стало мислимим, і ця самосвідомість не є чимось стійким в ізоляції¹.

Про свободу говориться, що кожна фундаментальна політична свобода грає його відмінною частиною не тільки в забезпеченні нашої спільної свободи бути самим собою, але, що більш важливо, у забезпеченні умов, за яких ми можемо стати самі собою, і такі умови є необхідними для становлення осіб. Кожна зі свобод відіграє істотну роль у наданні можливості кожній з осіб розвиватися, і забезпеченні більш-менш відмінним поглядом на існування, яким чином існувати². Негативна концепція свободи виражається в праві на свободу від втручання, і це навряд надасть змогу гарантувати необхідні умови для осіб, щоб здійснювати автономію. Ці ідеї важливі, тому що для деяких осіб робиться вибір, а інші особи вважають це неприйнятним. Роль права має вирішальне значення в запобіганні, дозволі чи заохоченні певних способів існування³.

Особиста автономія є поняттям, що може забезпечуватись чи ні через наші стосунки з іншими, і якщо співвіднести конфіденційність з філософським поняттям автономії, як самореалізації та самовираження, то це робить конфіденційні інтереси доречними для свободи дії і такого способу життя, яке означає не тільки свободу від втручання⁴.

Право на свободу може бути порушене іншою особою, а також тоді, коли особа стикається з обмеженнями, тому повинна встановлюватися рівність можливостей на загальному рівні. Свобода має широке застосування⁵, але потрібно дотримуватися розумних

¹ Marshall J. *Personal Freedom through Human Rights Law: Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human Rights* / J. Marshall. – Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2009, с. 66.

² Macklem T. *Independence of Mind* / T. Macklem. – Oxford : Oxford University Press, 2008, с. 180.

³ Marshall J. *Personal Freedom through Human Rights Law: Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human Rights* / J. Marshall. – Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2009, с. 67.

⁴ Feldman D. *Civil Liberties and Human Rights in England and Wales* / D. Feldman. – Oxford : Oxford University Press, 2002, с. 532.

⁵ Федюк Л. В. Особисте немайнове право на свободу / Л. В. Федюк // *Свобода і недоторканність особи – основа сучасного демократичного суспільства : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 109–115.

меж. Свобода має позитивні і негативні сторони, тому повинні встановлюватись формальні та матеріальні обмеження, свобода не може вимагати розширення таких меж¹.

Свобода є вічним людським ідеалом, будь то індивідуальним чи соціальним благом. Встановлюється рівність, але повна свобода не сумісна з абсолютною рівністю, людина не може робити все, що захоче². Але ж нам необхідно мати право на свободу, і знати зміст цього права, а також обмеження свободи, які визначають його зміст³.

З вище сказаного можна зробити висновок, що автономія особи є лише потенційною можливістю особи, тому поняття свободи більш оптимальніше.

В доктрині західних традицій науки розрізняються два типи свободи «freedom» і «liberty»: негативні і позитивні. Навіть незважаючи на відмінність між цими двома типами, суперечки також відбуваються в таборах теорій негативної і позитивної свободи⁴. Різницю вбачають у відношенні до самовизначення або до самореалізації.

За словами І. Берліна, негативна свобода означає бути вільним, без перешкод від інших, вільним від когось, а позитивна свобода означає можливість робити свій власний вибір і здійснювати плани, що є елементом внутрішнього звільнення та здатністю приймати рішення вільно. Ця концепція означає свободу як бажання особи відчувати себе вільною, діяльною, нести відповідальність за свій вибір і в змозі пояснити бажання власних ідей та цілей⁵. Негативна свобода спирається на соціальне уявлення вільної і невимушеної особи, яка має право робити все, що захоче, коли вона одна. Велика частина англо-американської традиції спирається на цю концепцію, і часто ідеї права покладаються на цю версію. Негативна свобода є для того, щоб підкреслити роль зовнішніх бар'єрів, в той час як

¹ Griffin J. On Human Rights. Oxford University Press Inc / J. Griffin. – New York, 2008, p. 158–165.

² Berlin I. My Intellectual Path. (In his The First and the Last) / I. Berlin. – New York : New York Review Books, 1999, p. 75.

³, Griffin J. On Human Rights. Oxford University Press Inc / J. Griffin. – New York, 2008, p. 175.

⁴ Carten I. Freedom: A Philosophical Anthology / I. Carten, M. Kramer, H. Steiner. – Oxford : Blackwell Publishing, 2007, с. 4.

⁵ Berlin I. My Intellectual Path. (In his The First and the Last) / I. Berlin. – New York : New York Review Books, 1999, с. 131.

позитивна свобода була описана як внутрішня. Різниця в тому, що одна з них є окремою, індивідуальною, а інша пов'язана з відповідальністю, як це видно в позитивній версії¹.

Особи можуть і повинні бути вільними, хоча вчені наголошували на тому, що в певному розумінні свобода одних може порушувати інтереси інших, оскільки деякі з них мають більш розвинене «Я», ніж інші, і це може призводити до примусу інших членів суспільства, що може робитись задля якоїсь мети². Позитивна свобода може розширити негативну свободу в трьох напрямках: має бути позитивним забезпечення умов, щоб скористатися негативною свободою; акцент на внутрішні бар'єри і примус тягне за собою можливість інших стверджувати, що вони знають вас краще, ніж ви самі; соціальне вибудовування вибору особи³.

Більшість, все ж таки, позитивну свободу відрізняють від тоталітарної версії і повертаються від твердження, що інші знають вас краще, щоб уникнути авторитарних наслідків. Багато хто тепер зосереджується на процесах, які переслідують цілі, а не на фактичну реалізацію цілей⁴. Повинні бути відсутні перешкоди або обмеження для розвитку повноважень осіб, не повинні створюватись перешкоди, в тому числі примушування однієї особи іншою, має бути відсутнє пряме втручання в діяльність особи з боку держави, а також повинен бути рівний доступ до засобів існування і діяльності⁵.

Свобода, яка означає соціальний тиск, повинна бути видалена, а інші соціальні умови потрібно покращувати, щоб дозволити розкривати свій потенціал та здібності в повній мірі. Втручання влади в життя своїх громадян потрібне лише для того, щоб збільшити їхню свободу. Треба створювати умови для зростання, навчання і розвитку шляхом гармонізації з іншими особами і їх оточенням, що є важливим для того, щоб особи були здатні керувати своєю

¹ Hirschmann N. J. *The Subject of Liberty: Toward a Feminist Theory of Freedom* / N. J. Hirschmann. – Oxford : Princeton University Press, 2012, с. 16.

² Rousseau J. J. *The Social Contract* / J. J. Rousseau. – Harmondsworth : Penguin Books, 1968. – 188 p.

³ Hirschmann N. J. *The Subject of Liberty: Toward a Feminist Theory of Freedom* / N. J. Hirschmann. – Oxford : Princeton University Press, 2012, с. 10.

⁴ Carten I. *Freedom: A Philosophical Anthology* / I. Carten, M. Kramer, H. Steiner. – Oxford : Blackwell Publishing, 2007, с.4.

⁵ Macpherson C. B. *Democratic Theory: Essays in Retrieval* / C. B. Macpherson. – Oxford : Clarendon Press, 1973, с. 96.

діяльністю¹.

Визнається те, що особа може використовувати права та їх можливості для саморозвитку, повинні бути доступними для всіх засоби реалізації цього права². Реальна цінність свободи на практиці залежить від ступеня, в якому суспільство визнає відповідальність та забезпечує умови, що дозволяють їм діяти і максималізувати їх вибір. Особа буде невільною, якщо діапазон умов чи вибір обмежений, або відбувається втручання чи не вистачає можливостей. Це стає аргументом, що свобода має значення, тільки якщо підтримується право вимоги, яке зобов'язує інших членів суспільства до надання можливостей здійснювати право на неї. За цією версією, негативна свобода доповнюється позитивними соціально-економічними правами, які необхідні для прийняття негативної свободи, що мають бути однаковими для всіх³.

Можна побачити, що цей тип особистої свободи сильно пов'язаний з уявленнями про соціальну справедливість і рівність⁴. Ці глибоко проблемні аспекти свободи також розглядаються в концепції особистої автономії, яка є схожою з позитивною свободою⁵.

Як бачимо, в певному розумінні свобода може мати для юридичної особи надто широкий зміст, який не включає в себе ніякі обмеження. Ми будемо застосовувати термін «вільна діяльність» (від англійського «free activity»), право юридичної особи на яку буде найбільш точно відображати зміст особистого немайнового права на необхідне цій особі благо.

Вільну діяльність юридичної особи виражають в тому, що тільки вона має відповідне суб'єктивне право, яке забезпечується примусовою силою держави, і тільки особа може встановити режим недоторканності внутрішньої діяльності. Будь-який інший суб'єкт

¹ Hobhouse L. T. *Liberalism* / L. T. Hobhouse. – Oxford : Clarendon Press, 1964, с. 65–66.

² Macpherson C. B. *Democratic Theory: Essays in Retrieval* / C. B. Macpherson. – Oxford : Clarendon Press, 1973, с. 182.

³ Jakson E. *Regulating Reproduction: Law, Technology and Autonomy* / E. Jakson. – Oxford : Hart, 2001, с. 11–12.

⁴ Rawls J. *Theory of Justice* / J. Rawls. – Oxford : Oxford University Press, 1971. – 560 p.

⁵ Marshall J. *Personal Freedom through Human Rights Law : Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human Rights* / J. Marshall. – Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2009, с. 20.

позбавляється можливості втручатись у цю сферу діяльності, якщо немає прямо вираженої волі чи мовчазної згоди особи. Якщо і можна говорити про право на недоторканність внутрішньої діяльності організації, то тільки в тому розумінні, що це одна зі сторін, якостей її особистого немайнового права, і з цього випливає, що дана сфера недоторканна для інших осіб. До недоторканності вчені включають також неприпустимість інформаційного сканування, тобто фотографування, кіно-, відео- та аудіозйомки, змальовування, а також відображення будь-яким іншим способом матеріально-енергетичних та інформаційних процесів усередині організації¹, хоча ми відносимо це до інформативних прав.

Юридична особа вправі встановлювати і підтримувати такий режим прихованості, який прийнято називати таємницею, але ми розкривали дану можливість в змісті права на таємницю. Вільна діяльність юридичної особи повинна захищатися від будь-яких посягань з боку інших суб'єктів, у тому числі державних органів. Разом з тим, юридична особа приватного права може виконувати й певні публічні функції: здійснювати матеріальне виробництво або вирішувати соціально-політичні завдання (некомерційні організації, громадські об'єднання, державні та муніципальні установи), за рахунок податків і зборів поповнювати бюджет, забезпечувати роботою і зарплатою населення. Держава, встановлюючи вільне створення і визнаючи вільну діяльність юридичних осіб, не може погодитися з їх повною закритістю від суспільства. Держава регулює їх внутрішні відносини, а також допускає можливість контролю за внутрішньою діяльністю², проте часто надмірне втручання держави заважає діяльності юридичної особи, тому до змісту права на вільну діяльність варто включити право на невтручання держави в діяльність юридичної особи.

Господарський кодекс України містить обмеження вільної діяльності юридичних осіб, зокрема стаття 19 говорить про державний контроль і нагляд за їх господарською діяльністю у сфері збереження та витрачання ними коштів за даними бухгалтерського обліку та звітності, за додержанням кредитних зобов'язань перед державою, додержанням вимог валютного, антимонопольного,

¹ Толстой В. С. Личные неимущественные правоотношения / В. С. Толстой. – Издательство АПП ППРО, Москва. – 2009, с. 177.

² Там само, с. 178.

податкового законодавства, додержанням державних цін на продукцію і послуги, за використанням і охороною земель, за безпекою виробництва і праці, за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою, дотриманням стандартів щодо умов здійснення господарської діяльності, за якістю і безпечністю продукції та послуг тощо.

Проте, в ньому вказані й межі здійснення такого контролю: забороняється незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності осіб з боку державних органів, які зобов'язані здійснювати перевірки діяльності неупереджено, об'єктивно й оперативно, поважаючи їх права та інтереси, а також своєчасно повідомляти про їх результати суб'єктів господарювання¹.

Втручання держави в діяльність юридичної особи проявляється ще більше, якщо ця особа державної форми власності². Так, Кабінет Міністрів України, здійснюючи управління об'єктами державної власності: визначає умови створення та діяльності господарських структур; приймає рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію господарських структур і визначає уповноважені органи управління, які здійснюють контроль за їх діяльністю; призначає на посади та звільняє з посад керівників господарських структур, стосовно яких функції з управління виконує Кабінет Міністрів; приймає рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію казенних підприємств і визначає центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких вони належать; приймає рішення про закріплення в державній власності пакетів акцій (часток) акціонерних товариств, створених на базі державного майна, що приватизується, терміни закріплення таких пакетів акцій (часток) у державній власності відповідно до законодавства про приватизацію; приймає за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку, рішення про достроковий продаж пакетів акцій (часток), закріплених у державній власності, або їх частини; приймає за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у

¹ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ст.19.

² Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006. – № 185-V / Відомості Верховної Ради України. – 2006, № 46, ст. 4–6.

сфері економічного розвитку, рішення про передачу повноважень з управління корпоративними правами держави уповноваженим органам управління та господарським структурам; він визначає порядок здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності спрямування коштів, визначених Державним бюджетом України, на фінансування витрат, пов'язаних з викупом часток вторинної емісії господарських організацій з корпоративними правами держави, та заходи щодо реструктуризації, досудової санації та інші заходи, які стосуються функціонування об'єктів державного сектору економіки; відрахування до державного бюджету частини чистого прибутку державними унітарними підприємствами та їх об'єднаннями; конкурсного відбору керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки; оплати праці і винагороди керівникам державних підприємств, відчуження та списання об'єктів державної власності; розпорядження активами державних господарських організацій¹. Це свідчить не лише про суворий контроль з боку держави за діяльністю юридичних осіб, які створені за рахунок державного майна, але й про обмеження їх права на вільну діяльність. Звичайно, такий контроль держави варто було б послабити, але дослідженням цього питання повинна займатися наука публічного права.

Про надмірне втручання держави в діяльність таких юридичних осіб свідчать і надання деяких повноважень іншим органам держави щодо повного контролю. Центральний орган виконавчої влади у сфері управління об'єктами державної власності здійснює управління корпоративними правами, здійснює контроль та проводить аналіз результатів діяльності державних підприємств, господарських товариств, у статутному капіталі яких є державна частка, що належать до сфери його управління, призначає представників держави в органи управління господарських організацій, розробляє та затверджує стратегічні плани розвитку державних підприємств, державних акціонерних товариств і господарських структур, управління корпоративними правами або контроль за діяльністю яких він здійснює, та здійснює контроль за їх виконанням, погоджує укладення такими підприємствами, установами, організаціями договорів про спільну діяльність, договорів комісії, доручення та

¹ Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006. - № 185-V / Відомості Верховної Ради України. – 2006, № 46, ст. 5.

управління майном, зміни до них та контролює виконання умов цих договорів¹. Про суттєві обмеження вільної діяльності говорить весь Закон «Про управління об'єктами державної власності».

В спеціальному законодавстві щодо окремих різновидів юридичних осіб теж говориться про контроль за їх діяльністю. Зокрема, в Законі «Про акціонерні товариства» контроль за діяльністю таких юридичних осіб визначається як вирішальний вплив або можливість здійснення вирішального впливу на господарську діяльність суб'єкта господарювання, що здійснюється, зокрема, шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною частиною, права вирішального впливу на формування складу, результати голосування та прийняття рішення органами управління суб'єкта господарювання, а також вчинення правочинів, які надають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання². Крім того, діяльність державних акціонерних товариств та державних холдингових компаній, єдиним засновником та акціонером яких є держава в особі уповноважених державних органів, діяльність Державної керуючої холдингової компанії, державних холдингових компаній та державних акціонерних товариств, єдиним засновником та акціонером яких є держава в особі уповноважених державних органів, управління акціонерними товариствами, у статутних капіталах яких є корпоративні права держави або територіальної громади, регулюється ще з урахуванням особливостей, передбачених спеціальними законами³, що означає ще більший контроль за їх діяльністю.

У Російській Федерації в зв'язку з тим, що контроль держави створив надмірні перешкоди для комерційної діяльності юридичних осіб, був прийнятий Закон «Про захист прав юридичних осіб і індивідуальних підприємців при здійсненні державного контролю

¹ Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006. - № 185-V / Відомості Верховної Ради України. – 2006, № 46, ст. 5–1.

² Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р, № 514-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2008, № 50–51, п. 7 ст. 2.

³ Там само, ст. 1.

(нагляду) і муніципального контролю»¹. Він вводить обмеження контролю, зокрема, закріплюючи його принципи, якими є: переважно повідомлений порядок початку здійснення окремих видів підприємницької діяльності, відкритість і доступність для юридичних осіб правових актів, дотримання яких перевіряється під час здійснення контролю, а також інформації про організацію та здійснення контролю, про права й про обов'язки органів контролю (за деякими винятками), неприпустимість проведення відносно однієї юридичної особи одних і тих же перевірок, неприпустимість стягування з юридичних осіб плати за проведення заходів з контролю органами державного контролю тощо².

Законом встановлені такі обмеження, за якими орган державного контролю не має права: перевіряти виконання обов'язкових вимог і вимог, встановлених муніципальними правовими актами, якщо такі вимоги не відносяться до повноважень органу державного контролю, від імені яких діють ці посадові особи; здійснювати планову чи позапланову виїзну перевірку в разі відсутності при її проведенні керівника, іншої посадової особи або уповноваженого представника юридичної особи, індивідуального підприємця, його уповноваженого представника (за винятками); вимагати подання документів, інформації, зразків продукції, про обстеження об'єктів довкілля та об'єктів виробничого середовища, якщо вони не є об'єктами перевірки чи не належать до предмета перевірки, а також вилучати оригінали таких документів; відбирати зразки продукції, проби обстеження об'єктів довкілля та об'єктів виробничого середовища для проведення їх досліджень, випробувань, вимірювань без оформлення протоколів про відбір зазначених зразків, проб за встановленою формою і в кількості, що перевищує норми, встановлені національними стандартами, правилами відбору зразків, проб і методів їх досліджень, випробувань, вимірювань,

¹ О защите прав юридических лиц и индивидуальных предпринимателей при осуществлении государственного контроля (надзора) и муниципального контроля: Федеральный закон Российской Федерации от 26 декабря 2008 г. № 294-ФЗ. / «РГ» - Федеральный выпуск. – 30.12.2008. – № 4823.

² О защите прав юридических лиц и индивидуальных предпринимателей при осуществлении государственного контроля (надзора) и муниципального контроля : Федеральный закон Российской Федерации от 26 декабря 2008 г. № 294-ФЗ / «РГ» – Федеральный выпуск. – 30.12.2008. – № 4823, ст. 3.

технічними регламентами або чинними до дня їх вступу в силу іншими нормативними технічними документами та правилами і методами досліджень, випробувань, вимірювань; поширювати інформацію, отриману в результаті проведення перевірки та складову державну, комерційну, службову, іншу охоронювану законом таємницю (за винятком випадків, передбачених законодавством); перевищувати встановлені терміни проведення перевірки¹. Думаємо, в українському законодавстві також потрібно прописати детальніше правила державної перевірки за діяльністю юридичних осіб, зокрема додати до частини 6 статті 19 Господарського кодексу України, що держані органи повинні дотримуватись певних термінів проведення перевірок, не проводити одні й ті ж самі перевірки відносно однієї юридичної особи, повідомляти про порядок їх здійснення.

На нашу думку, особисте немайнове право на вільну діяльність юридичної особи не обмежується лише захистом від втручання держави в її діяльність, це право має ширший зміст, і таке втручання може відбуватися не лише з боку держави.

Повернемося ще раз до тлумачення права на вільну діяльність. Діяльність може бути внутрішньою і зовнішньою. Регулювання внутрішніх відносин виявляється в установленні правил, за якими здійснюється взаємодія між працівниками юридичної особи і їх структурними підрозділами, встановлює ієрархію та компетенцію органів управління, повноваження засновника по контролю діяльності. Внутрішня діяльність юридичної особи полягає, за словами В. С. Толстого, у взаємодії між окремими частинами організації на інформаційному рівні, коли встановлюються потоки повідомлень, розділяються процеси збору, зберігання, розподілу та обробки даних². Думаємо, внутрішня діяльність має ширший характер, і вона включає всі види діяльності складових юридичної особи, а зовнішня – полягає у взаємодії юридичної особи з іншими суб'єктами, діяльність, що проводить юридична особа назовні.

Змістом права на вільну діяльність юридичної особи, як і всіх

¹ О защите прав юридических лиц и индивидуальных предпринимателей при осуществлении государственного контроля (надзора) и муниципального контроля : Федеральный закон Российской Федерации от 26 декабря 2008 г. № 294-ФЗ / «РГ» – Федеральній випуск. – 30.12.2008. – № 4823, ст. 16.

² Толстой В. С. Личные неимущественные правоотношения / В. С. Толстой. – Издательство АПП ППРО, Москва. – 2009, с. 178.

інших особистих немайнових прав, є правомочності по володінню, користуванню і розпорядженню. Схожа думка зустрічається і в В. С. Толстого, який до права на автономію внутрішньої діяльності юридичної особи включає можливість за власним розсудом визначати внутрішню структуру і взаємодію між структурними елементами. При цьому, правомочність користування полягає в можливості здійснення широкого спектру дій по налагодженню взаємодії всередині організації. Один з напрямів внутрішньої діяльності полягає в тому, щоб усунути можливі перешкоди від втручання з боку інших суб'єктів, а також отримати деякі переваги в конкуренції з іншими суб'єктами, що займаються аналогічною діяльністю. Правомочність розпорядження є можливістю юридичної особи обмеження цього права, надання іншим особам можливості безперешкодно чи з деякими обмеженнями брати участь у своїй діяльності і отримувати наявну в організації інформацію. Така можливість може бути в будь-який момент відмінена¹.

Як уже наголошувалося, ми вбачаємо дещо ширший обсяг повноважень цих правомочностей, оскільки право на вільну діяльність не обмежуємо лише внутрішньою діяльністю юридичної особи. Думаємо, юридична особа може здійснювати свою діяльність у взаємозв'язку з іншими особами (фізичними чи юридичними), і з цього випливають такі особисті немайнові права, як право на взаємовідносини юридичної особи з іншими суб'єктами, в тому числі й міжнародні, право на об'єднання з цими особами, а також ми розглянемо право на вибір діяльності.

Право юридичної особи на вибір діяльності в законодавстві не врегульовано, проте в статті 312 Цивільного кодексу закріплено право фізичної особи на вибір роду занять, що може застосовуватись за аналогією, з посиланням на статтю 94, до юридичної особи. Кращим варіантом було б закріплення даного права за юридичною особою в цій же статті.

Юридична особа, згідно цивільного законодавства, може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після отримання спеціального дозволу². Види

¹ Толстой В. С. Личные неимущественные правоотношения / В. С. Толстой. – Издательство АПП ППРО, Москва. – 2009, с. 181.

² Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К.: Істина, 2003, ч. 3 ст. 91.

господарської діяльності, на здійснення якої необхідний спеціальний дозвіл, встановлюються в Законі «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», згідно якого ліцензуванню підлягають такі види господарської діяльності, як банківська, будівельна, зовнішньоекономічна, професійна діяльність на ринку цінних паперів, у галузі телебачення і радіомовлення, із надання фінансових послуг, у сфері електроенергетики та використання ядерної енергії, у сфері освіти, телекомунікацій, надання послуг з перевезення пасажирів, вантажу повітряним транспортом, виробництво і торгівля спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами¹ і інші види господарської діяльності².

Господарська діяльність з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, виробництва лікарських засобів, оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами, імпорту лікарських засобів, а також охоронна діяльність підлягають ліцензуванню з урахуванням особливостей, визначених законами України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»³, «Про лікарські засоби»⁴ та «Про охоронну діяльність»⁵.

Деякі прояви регулювання вибору діяльності встановлюється господарським законодавством для осіб, які займаються підприємницькою діяльністю. Так, згідно п. 1 ст. 44 Господарського кодексу України, підприємці можуть вільно вибирати види підприємницької діяльності. Господарське та цивільне законодавство закріплюють свободу підприємницької діяльності, яка не заборонена законом⁶. Комерційні юридичні особи можуть самостійно формувати

¹ Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000, № 1775-III / Відомості Верховної Ради України. – 2000, № 36, ч. 1 ст. 9.

² Там само, п. п. 1-45 ч. 3 ст. 9.

³ Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995. № 60/95-ВР / Відомості ВР України. – 1995, № 10. – ст. 60.

⁴ Про лікарські засоби : Закон України від 4.04.1996. – № 123/96-ВР / Відомості ВР України. – 1996, № 22. – Ст. 86.

⁵ Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012. –№ 4616-VI / Відомості ВР України. – 2013, № 2. – Ст. 8.

⁶ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ст. 43; Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, п. 4 ст. 3.

свої програми діяльності, вибирати постачальників і споживачів виробленої продукції, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших ресурсів, використання яких не заборонено законом, встановлення на продукцію та послуги цін відповідно до закону¹.

Дисертантка А. Н. Гурова згадувала про таке немайнове право суб'єктів господарювання, як право на зайняття будь-яким видом господарської діяльності, яка не заборонена законом, передбаченим установчими документами, що дозволяє суб'єкту господарювання самостійно вибирати вид не забороненої законом господарської діяльності, якою він бажає займатися².

Думаємо, таке право може мати будь-яка юридична особа: вона може вибирати діяльність, якою бажає займатися, якщо така не суперечить цілям, для яких створюється дана юридична особа, а також нормам закону та установчих документів.

Т. П. Карнаух називає серед особистих немайнових прав юридичних осіб право на вибір і зміну форм та видів діяльності. За його розумінням цього права, засновники юридичної особи приватного права на власний розсуд обирають її організаційно-правову форму, наприклад, акціонерне товариство, виробничий чи споживчий кооператив, і аналогічно вони мають право обирати той чи інший вид економічної діяльності зі створення, виробництва конкретної продукції або надання послуг відповідно до класифікатора видів економічної діяльності³.

Що стосується юридичної особи публічного права, створеної на підставі розпорядчого акта Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, вибір діяльності буде похідною від

¹ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18–22, ст. 43; Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, п.2 ст.44.

² Гурова А. І. Судовий захист немайнових прав суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / А. І. Гурова. – Донецький національний університет. – Донецьк, 2010, с. 22.

³ Карнаух Т. П. Особисті немайнові права юридичних осіб приватного та публічного права / Т. П. Карнаух // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012, № 2 (6). – с. 4–5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ktptpp.pdf>.

функцій засновника, такою, наприклад, як забезпечення прав і свобод громадян, обороноздатності країни, державної безпеки¹.

Те ж саме стосується й організаційно-правової форми юридичної особи публічного права, яка чітко зазначається у відповідних нормативно-правових актах органів державної влади. Так, у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 24.10.2011 р. № 1042-р «Про утворення державної наукової установи «Державний інститут науково-технічної та інноваційної експертизи»², йдеться про утворення інституту у формі установи, а в постанові Кабінету Міністрів України від 11.08.2010 р. № 764 «Про заходи з утворення державного підприємства «Державна продовольчо-зернова корпорація України»³ – про утворення корпорації у формі державного підприємства⁴.

Отже, особисте немайнове право на вибір діяльності мають у більшій мірі юридичні особи приватного права, але й особи публічного права не позбавлені такого немайнового права, проте вони мають деякі обмеження, що встановлюються нормами публічного права.

Що стосується права на об'єднання, то об'єднуючись з іншими особами, юридична особа виявляє також і своє право на взаємовідносини, в тому числі міжнародні. На сьогоднішній день дане право часто порушується з боку Росії, яка безпідставно забороняє українським товаровиробникам ввозити свою продукцію на свою територію. Звичайно, тут зачіпаються економічні інтереси юридичних осіб, проте порушується і право на вільну діяльність по відношенню до вільних взаємозв'язків юридичної особи.

¹ Винар Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Винар. – Львів, 2006, с. 8.

² Про утворення державної наукової установи «Державний інститут науково-технічної та інноваційної експертизи» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2011 р. – № 1042-р. / Урядовий кур'єр. – 2011, № 201.

³ Про заходи з утворення державного підприємства «Державна продовольчо-зернова корпорація України» : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2010 р. – № 764 / Урядовий кур'єр. – 2010, № 167.

⁴ Карнаух Т. П. Особисті немайнові права юридичних осіб приватного та публічного права / Т. П. Карнаух // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012, № 2 (6). – с. 4–5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ktptpp.pdf>.

У сучасному світі діяльність юридичних осіб не обмежується лише територією держави, де їх було створено, а може поширюватися і на територію інших держав, набуваючи транскордонного характеру¹.

Згідно Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», українські юридичні особи, що мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші господарські товариства, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні доми, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації), в тому числі юридичні особи, майно чи капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також об'єднання юридичних осіб, які не є юридичними особами, можуть бути суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності².

Зовнішньоекономічні зв'язки юридичних осіб можуть виявлятися в таких видах діяльності, як: експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили, надання послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності (виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських), надання цих послуг іноземними суб'єктами українським юридичним особам, наукова, виробнича, навчальна кооперація з іноземними суб'єктами, міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами, кредитні та розрахункові операції, створення банківських, кредитних та страхових установ за межами України, спільна підприємницька діяльність, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій, діяльність в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів,

¹ Міжнародне приватне право. Підручник / за ред. проф. А. С. Довгерта, проф. В. Г. Кисіля. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pidruchniki.ws/1999040547987/pravo/mizhнародne_privatne_pravo_-_dovgert_ac.

² Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991. – № 959-ХІІ. / Відомості Верховної Ради. – 1991, № 29, ст. 3.

конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, орендні, валютні, бартерні, посередницькі операції¹.

Юридична особа при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності має право на одержання будь-якої інформації, необхідної для здійснення цієї діяльності, що не становить державної або комерційної таємниці². Тобто, в Законі «Про зовнішньоекономічну діяльність» частково регулюється особисте немайнове право юридичної особи на інформацію.

Зачіпається тут питання конкуренції, право на яку ми відносимо до особистих немайнових. Зокрема, в Законі сказано про заходи проти недобросовісної конкуренції, до якої в ньому переважно відносять здійснення демпінгового імпорту, до якого застосовуються антидемпінгові заходи, субсидованого імпорту, до якого застосовуються компенсаційні заходи та здійснення інших дій, що свідчать про недобросовісну конкуренцією³.

Відповідно до Закону, наша держава здійснює захист прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України за їх зверненням через дипломатичні та консульські установи, державні торговельні представництва, які представляють інтереси України. Якщо інші держави, митні союзи або економічні угруповання обмежують реалізацію законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України, у відповідь на такі дії можуть застосовуватися адекватні заходи, а якщо такі дії завдають шкоди або створюють загрозу її заподіяння державі чи суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, зазначені заходи можуть передбачати її відшкодування. Заходи у відповідь на дискримінаційні дії є: застосування заборони на торгівлю, позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму, запровадження спеціального мита, режиму ліцензування зовнішньоекономічних операцій, встановлення квот⁴. Здійснюючи такий захист, захищається водночас особисте немайнове право юридичної особи на міжнародні зв'язки.

¹ Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991. – № 959-ХІІ. / Відомості Верховної Ради. – 1991, № 29, ст. 4.

² Там само, ст. 23.

³ Там само, ст.31.

⁴ Там само, ст. 28, 29.

Звичайно ж, Закон спрямований на регулювання економічних відносин, але юридична особа може мати відносини з особами іноземних держав, які не обмежуються економічними рамками. Юридичні особи можуть співпрацювати з особами інших держав не лише задля отримання прибутку, співпраця може здійснюватись і в іншій сфері. Якщо говорити про некомерційні юридичні особи, їх зовнішня діяльність спрямована не на підприємницькі цілі, адже мета їх створення зовсім інша. Тож юридичні особи можуть мати зовнішні зв'язки з іноземними особами, які можуть вважатися особистими немайновими.

Міжнародні відносини юридичної особи в певній мірі регулює Закон України «Про міжнародне приватне право»¹. Вказано в ньому також про особисті немайнові права. Згідно статті 22 цього Закону, до особистих немайнових прав застосовується право держави, у якій мала місце дія чи інша обставина, що стала підставою для вимоги про захист таких прав.

Що стосується юридичних осіб, то даний Закон регулює це питання наступним чином. Особистим законом юридичної особи вважається право держави місцезнаходження юридичної особи, яким виступає держава, у якій юридична особа зареєстрована (створена). Цивільна правоздатність та дієздатність юридичної особи визначається особистим законом юридичної особи. Юридична особа не може посилатися на обмеження повноважень її органу або представника на вчинення правочину, яке не відоме праву держави, у якій інша сторона має місце перебування або знаходження. Діяльність іноземних юридичних осіб в Україні регулюється законодавством України щодо юридичних осіб².

Якщо діяльність юридичних осіб повинна регулюватися «законодавством України щодо юридичних осіб», тим більше слід прописати в Книзі 2 Цивільного кодексу особисті немайнові права юридичних осіб, і змінити її назву на: «Особисті немайнові права», без прив'язки лише до фізичних осіб. Крім того, право на вільну діяльність юридичної особи та її вільні взаємовідносини з іншими особами слід врегулювати на міжнародному рівні, оскільки дана сфера потребує захисту від зловживань з боку деяких держав.

¹ Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005. № 2709-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2005, №32. – Ст. 422.

² Там само, ст. 25–29.

Що стосується права на об'єднання юридичних осіб, то в науці дещо згадується про право суб'єктів господарювання на участь в господарських об'єднаннях, що передбачає можливість вільно і самостійно вибирати, учасником яких господарських об'єднань він бажає бути¹. Тут законом встановлюються деякі обмеження, наприклад, державним підприємствам забороняється бути засновниками і учасниками господарських об'єднань будь-яких форм та видів, за винятком господарських суб'єктів, що здійснюватимуть проектування та перспективне будівництво за кордоном².

Юридичні особи можуть брати участь не лише в господарських об'єднаннях, та й не лише суб'єкти господарювання здатні об'єднуватися. Таке право слід надати всім юридичним особам, та можна вважати його особистим немайновим. Варто його закріпити в цивільному законодавстві, а саме прописати в Цивільному кодексі України.

В Кодексі вже передбачається право на свободу об'єднання, проте лише фізичної особи. Їм надається право на об'єднання в політичні партії та громадські організації³. Думаємо, не варто обмежувати перелік об'єднань громадян, хоча за однойменним Законом передбачалися такі його види⁴. Проте Закон втратив чинність, а зміни слід врахувати і в Цивільному кодексі.

Законодавством почав використовуватися новий термін – громадське об'єднання, під яким розуміється добровільне об'єднання фізичних осіб чи юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Громадське об'єднання, засновниками та учасниками якого є фізичні особи – це громадська організація, а коли засновниками є юридичні особи

¹ Гурова А. І. Судовий захист немайнових прав суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / А. І. Гурова. – Донецький національний університет. – Донецьк, 2010, с. 22.

² Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств : Декрет Кабінет Міністрів України від 31.12.1992, № 24–92 / Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 11, п.1.

³ Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003 р. – К. : Істина, 2003, ч. 1. ст. 314.

⁴ Про об'єднання громадян : Закон України від 16.06.1992. – № 2460-ХІІ (втратив чинність) / Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 34, ст. 2, 3.

приватного права – це громадська спілка¹. Виходить, що об'єднання юридичних осіб можна називати громадською спілкою.

На наш погляд, громадська спілка не те поняття, що підходить для об'єднань юридичних осіб. Також він є наближеним до терміну «професійна спілка», тому може розумітися як об'єднання за нетрудовими інтересами фізичних осіб, що виключає можливість об'єднання осіб юридичних. Краще користуватися термінами «об'єднання» чи «організація», без прив'язуючих словосполучень, які обмежують розуміння особистого немайнового права юридичних осіб на об'єднання.

Термін «організація» (від латинського «organizo» – влаштовую) визначається як об'єднання людей, які спільно реалізують програму або мету, діють на основі відповідних правил і процедур², як певне утворення чи відповідний процес, що може, за словами дослідників, включати в свій зміст право на свободу об'єднання в організації, і право організації мирних зборів³.

Правом на свободу об'єднання Е. Е. Мухамедовою пов'язується з правом на мирні зібрання, при цьому заперечується позиція, що ці права не носять цивільно-правового характеру, тому не можуть претендувати на роль особистих немайнових прав. Дехто вважає, що право на свободу об'єднання спрямоване на забезпечення публічного інтересу особи щодо впливу на управління державою, вона ж наголошує на розгляді їх не в протиставленні публічних та приватно-правових інтересів, а в їх діалектичній єдності. Забезпечується можливість всебічного розвитку особи, дається можливість самостійно обирати варіанти можливої поведінки з метою задоволення особистих потреб⁴, з чим ми погоджуємось.

Дослідниця вважає, що правомочності цього права можуть

¹ Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012. – № 4572-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2013, № 1, ст. 1.

² Прохоров А. М. Организация / А. М. Прохоров // Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская Энциклопедия, 1986, с. 935.

³ Мухамедова Е. Право на мирні зібрання як особисте немайнове право фізичних осіб у цивільному праві / Е. Мухамедова // Підприємництво, господарство і право. – 2009, № 11, с. 53.

⁴ Мухамедова Е. Е. Цивільно-правові аспекти реалізації особистих немайнових прав фізичної особи в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. Е. Мухамедова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2010, с. 164.

бути спрямовані на досягнення як політичних інтересів індивіда, так і приватно-правових її інтересів, таких як індивідуальних, суспільних, державних¹. Тож право юридичної особи на об'єднання має приватно-правову природу, і спрямоване на задоволення приватних інтересів, тому воно повинно регулюватися цивільним правом.

Про право юридичних осіб приватного права на свободу об'єднань згадує Т. П. Карнаух, який запевняє, що юридичні особи можуть на добровільних засадах засновувати чи вступати між собою в спілки, союзи, асоціації тощо, утворювати блоки та коаліції, укладати договори про співробітництво і взаємодопомогу². Сфера дії свободи об'єднання в тому, що:

- утворення об'єднання є одним з найдавніших визнаних аспектів свободи об'єднання;

- внутрішня організація об'єднання включає право на самостійне визначення внутрішньої організації, правил, процедур та незалежне управління справами;

- доступ до об'єднання визначає право встановлювати обмеження на вступ до об'єднання, як наприклад, кваліфікаційні вимоги, вікові обмеження тощо;

- право об'єднання означає, що об'єднання для ефективного функціонування користується відповідними правами та свободами³.

На наш погляд, слід називати право не на свободу об'єднання, а просто – на об'єднання, оскільки, як ми вже згадували, термін свобода має характер необмежений, а для юридичних осіб все ж таки встановлюються певні межі, які є вужчими, ніж для фізичних осіб. Тож в Цивільному кодексі, в статті, яка регулює особисте немайнове право на об'єднання, варто прописати однойменне право і для

¹ Мухамедова Е. Е. Цивільно-правові аспекти реалізації особистих немайнових прав фізичної особи в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. Е. Мухамедова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2010, с. 18.

² Карнаух Т. П. Особисті немайнові права юридичних осіб приватного та публічного права / Т. П. Карнаух // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012, № 2 (6). – с. 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ktptpp.pdf>.

³ Шевчук С. Судовий захист прав людини : практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – Вид. 2-е, випр., доп. – К. : Реферат, 2007, с. 605.

юридичної особи також.

Таким чином, досліджуючи особисте немайнове право юридичної особи на вільну діяльність, ми довели, що воно включає в себе право на вибір діяльності, на невтручання в діяльність, на зв'язки з іншими особами у своїй діяльності та об'єднання з ними. Зважаючи на це, та враховуючи проведений аналіз складових досліджуваного права, слід внести такі зміни до Цивільного кодексу України.

Статтю 312 Цивільного кодексу варто перейменувати, а також додати до неї норму, яка б регулювала право юридичної особи на вибір діяльності. Статтю слід викласти в наступній редакції:

Стаття 312. Право на вільну діяльність.

1. Фізична та юридична особи мають право на вибір діяльності та її вільне здійснення.

2. Фізична особа може вільно обирати та змінювати рід заняття.

Юридична особа може вільно обирати та змінювати вид діяльності згідно законодавства, якщо законом не встановлено обмежень щодо такої діяльності, чи не передбачено отримання спеціального дозволу для зайняття такою діяльністю.

3. Фізичній особі може бути заборонено виконувати певну роботу чи обіймати певні посади у встановлених законом випадках.

4. Забороняється використання примусової праці фізичної особи, крім військової (чи альтернативної) служби, робота чи служба, яка виконується за вироком (чи іншим рішенням) суду, та відповідно до закону про воєнний чи надзвичайний стан.

Забороняється примушувати юридичну особу займатися тим чи іншим видом діяльності, крім передбачених випадків для юридичних осіб публічного права.

Слід внести зміни до статті 314 Цивільного кодексу, додати до неї третю частину та викласти в наступній редакції:

Стаття 314. Право на об'єднання.

1. Фізичні та юридичні особи мають право на об'єднання в різні організації.

2. Належність чи неналежність фізичної особи до певної

організації не може бути підставою для обмеження її прав.

3. Юридичні особи мають право на вільну співпрацю з іншими особами, об'єднуватися з ними для здійснення своїх функцій, якщо таке об'єднання не суперечить нормам, що регулюють діяльність юридичної особи.

ВИСНОВКИ

У вітчизняному цивільному законодавстві за юридичною особою закріплені деякі особисті немайнові права, проте вони потребують детальнішого регулювання, також потребують його регламентації деякі нові особисті немайнові права, що можуть мати ці особи. Для цього слід було провести дослідження, в якому ми зробили ряд пропозицій та змін до законодавства.

На рівні цивілістичної науки особисті немайнові права юридичних осіб теж стали проблемою, яка потребувала комплексного дослідження, оскільки праці по даній темі в Україні відсутні, а дослідження особистих немайнових прав стосуються здебільшого фізичних осіб. Тож в нашій роботі таке дослідження проведене, і на його основі ми прийшли до таких основних висновків.

Перш за все, висуваємо прогресивну теорію, положення якої твердять про те, що особисті немайнові права можуть належати не лише фізичним, а й юридичним особам.

Особисті немайнові права юридичної особи – це абсолютні суб'єктивні неекономічні права кожної юридичної особи, які є невіддільними та індивідуалізують її, що належать їй з моменту створення і до припинення.

Більшості особистих немайнових прав юридичних осіб притаманні наступні ознаки: неекономічність, невіддільність, абсолютність, індивідуалізація, загальність (належать всім юридичним особам), виникають з моменту створення особи та діють до припинення юридичної особи.

Системою особистих немайнових прав юридичних осіб є сукупність елементів, тобто самих цих прав, що можуть належати таким особам, які пов'язані між собою та певним чином упорядковані, можуть відображати певну структуру, групуватись між собою за генетичними, структурними, функціональними зв'язками та в сукупності створювати систему.

Ці та інші зв'язки дозволяють нам класифікувати права наступним чином.

За структурними зв'язками поділяємо особисті немайнові права юридичних осіб на:

- 1) базові;
- 2) похідні.

Базові особисті немайнові прав визначають основний обсяг повноважень, а призначення похідних – доповнити базові, ці права є конструюючими для базових. Так, особисте немайнове право юридичної особи на діяльність є базовим, а його похідними є права на вільну діяльність, на вибір діяльності, на об'єднання, на зв'язки.

За зовнішніми зв'язками галузей законодавства:

1) конституційні особисті немайнові права. Конституційне законодавство закріплює особисті немайнові права, які можуть стосуватися юридичної особи: право на таємницю кореспонденції, право на недоторканність місцезнаходження, право на об'єднання;

2) господарські особисті немайнові права. Господарське законодавство має відношення до таких прав юридичної особи, як право на інформацію, на вільну діяльність, на вибір діяльності, на конкуренцію, на ділову репутацію, на індивідуальність, на зв'язки;

3) адміністративні особисті немайнові права. Адміністративне законодавство здійснює охорону деяких особистих немайнових прав юридичної особи, зокрема: на конкуренцію, на вибір діяльності, на вільну діяльність, на об'єднання, на інформацію;

4) цивільні особисті немайнові права. Цивільне законодавство на сьогоднішній день закріплює в своїх нормах такі особисті немайнові права юридичної особи: на найменування, на місцезнаходження, на ділову репутацію, на інформацію та похідні від них.

Особисті немайнові права юридичних осіб за критерієм суб'єкта поділяються на:

1) особисті немайнові права юридичних осіб (право на найменування, на місцезнаходження, на конкуренцію, на діяльність);

2) особисті немайнові права юридичних осіб та фізичних (права на ділову репутацію, на інформацію, на різного роду таємниці, на індивідуальність).

За сферою дії цих прав вони поділяються на:

1) особисті немайнові права, що дозволяють юридичній особі вирізнити себе серед інших (особистісні): на найменування, на місцезнаходження, на індивідуальність;

2) особисті немайнові права, що пов'язані з інформацією (інформативні): на інформацію, на різного роду таємниці;

3) особисті немайнові права, що необхідні для діяльності юридичної особи (соціально-культурні): на вибір діяльності, на зв'язки, на ділову репутацію;

4) особисті немайнові права, що впливають із забезпечення свободи як основного принципу демократії (демократизаторські): на вільну діяльність, на об'єднання, на конкуренцію.

Віднесення того чи іншого особистого немайнового права юридичної особи до якоїсь групи не означає, що воно не може виконувати допоміжну функцію іншої групи. Зокрема, останні дві групи прав мають тісні функціональні зв'язки між собою, вони взаємодоповнюють одна одну.

Є особисті немайнові права юридичної особи, які регламентуються цивільним законодавством: право на ділову репутацію, право на інформацію; такі нематеріальні блага як найменування та місцезнаходження теж знаходять своє відображення в ньому, хоча й без вказівки на особисті немайнові права на них, що потрібно змінити.

1. Найменування юридичної особи є назвою юридичної особи, яка інформує про характер діяльності та організаційно-правову форму юридичної особи. Найменування потрібне для індивідуалізації суб'єктів цивільних правовідносин, але крім нього є засоби індивідуалізації, які дуже схожі на найменування, і які дуже часто ототожнюються: «комерційне найменування», «доменне ім'я», «бренд» тощо.

Різниця між поняттями «комерційне найменування» та «найменування» юридичної особи очевидна, виходячи із підстав виникнення права на кожне із них. Аргументом на користь позиції про розмежування вказаних понять на основі різної їх юридичної суті є те, що розгляд комерційного найменування як виду звичайного найменування юридичної особи унеможливить реалізацію принципу виключності фірмового найменування. На відміну від найменування юридичної особи, комерційне найменування є об'єктом права інтелектуальної власності та охороняється за допомогою механізму виключних майнових прав. Найменування юридичної особи вказується в реєстраційних документах, передбачених ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», вноситься до Єдиного державного реєстру, тобто підлягає обов'язковій

реєстрації, а набуття прав інтелектуальної власності на комерційне найменування носить факультативний характер.

Найменування юридичної особи звичайно ж може бути покладено в основу інших засобів його індивідуалізації: комерційного найменування, доменного імені, торгівельної марки, бренду, логотипу.

Найменування можна визначити як словесне, істинне, виключне та незмінне позначення юридичної особи, яке містить вказівку на її організаційно-правову форму, інколи й характер діяльності, що індивідуалізує юридичну особу серед учасників цивільних правовідносин, не порушуючи при цьому права і законні інтереси інших осіб.

Найменування окремих юридичних осіб можуть мати свої особливості, які визначаються спеціальним законодавством: найменування установи має містити інформацію про характер її діяльності, найменування комунальних підприємств, державних та комунальних організацій, дочірніх підприємств, споживчих кооперативів та підприємств об'єднань громадян можуть містити інформацію про засновника цієї юридичної особи; найменування товариства не може вказувати на належність до відповідних міністерств, інших центральних органів виконавчої влади і громадських організацій, найменування повного товариства має містити імена (найменування) всіх його учасників, слова «повне товариство» або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з доданням слів «і компанія», а також слова «повне товариство», найменування командитного товариства має містити імена (найменування) всіх повних учасників, слова «командитне товариство» або містити ім'я (найменування) хоча б одного повного учасника з доданням слів «і компанія», а також слова «командитне товариство»; найменування банків має містити слово «банк», а також вказівку на організаційно-правову форму; найменування пенсійного фонду має містити вказівку на вид фонду, словосполучення «недержавний пенсійний фонд» чи просто «пенсійний фонд» та повинно відрізнятися від найменувань інших пенсійних фондів; у назві корпоративного інвестиційного фонду зазначаються словосполучення «корпоративний інвестиційний фонд» та тип і вид фонду. Назва громадського об'єднання повинна складатися з загальної та власної частин, загальні назви, такі як громадська

організація, громадська спілка, можуть бути однаковими в різних, власна частина повинна бути унікальною.

Особисте немайнове право юридичної особи на найменування – це юридично забезпечена можливість поведінки юридичної особи, яка виражається у можливостях здійснення певних дій по відношенню до свого найменування у своїй діяльності самою уповноваженою особою та вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб. Це право має всі ознаки, які притаманні особистим немайновим правам.

Право на найменування складається з правомочностей по володінню користуванню та розпорядженню своїм найменуванням. Володіючи правом на найменування юридична особа вправі вимагати від інших осіб утримуватися від дій, що порушують його право, а в разі порушення звертатися за захистом. Правомочність користування найменуванням полягає у можливості особи користуватись ним, беручи участь у всіх суспільних відносинах, вимагати від інших називати її належним чином, давати дозвіл на користування своїм найменуванням іншим учасникам цивільних відносин. Вона проявляється в можливості виключного користування найменуванням юридичної особи в правочинах, на вивісках, оголошеннях, на бланках, рахунках, печатках, в рекламі, на своїх товарах, упаковках, для комерційного найменування, торгівельної марки, доменного імені тощо, виступає як атрибут ділового обороту, який використовується при укладенні різних договорів та інших не заборонених законом юридичних дій. Третя правомочність права на найменування проявляється у можливості розпорядження ним: визначати юридичну і фактичну долю об'єкта шляхом зміни його приналежності, стану, призначення, включаючи можливість передання найменування іншій юридичній особі.

Право на захист найменування є охоронюваним суб'єктивним правом, яке виникає з моменту порушення регулятивного суб'єктивного права на найменування чи його оспорювання. Як і будь-яке суб'єктивне право, воно містить в собі можливість вчинення уповноваженою особою власних дій та можливість вимоги певної поведінки від зобов'язаної особи. Право на захист особистих немайнових прав включає повноваження: вимагати утримуватись від порушення цих прав; вимагати припинення всіх діянь, якими порушуються ці права; вимагати відновлення особистих немайнових

прав у випадку їх порушення; вимагати визнання права або усунення сумнівів щодо належності суб'єктивного права особі; вимагати відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Порушенням права на найменування можуть заподіюватись збитки, тоді юридична особа має право на їх відшкодування у повному обсязі. Реальними збитками можуть, зокрема, виступати витрати юридичної особи, пов'язані зі зміною найменування, яке було скомпрометовано, витрати на додаткову рекламну кампанію, покликану заглибити заподіяну шкоду, тощо. Як упущена вигода можуть розглядатися втрати юридичної особи, пов'язані зі зниженням його доходів внаслідок неправомірних дій відповідача по використанню найменування для власного найменування в комерційних цілях, для свого комерційного найменування, для своєї торгівельної марки тощо. Що стосується відшкодування моральної шкоди, то при аналізі компенсації дозволяє вести про це мову тісний зв'язок найменування із діловою репутацією юридичної особи, яку вона може вимагати. Зважаючи на те, що законодавство і судова практика дозволяє застосовувати даний правовий інститут до юридичних осіб, питання про відшкодування моральної шкоди за порушення такого немайнового блага як ділова репутація повинно вирішуватись позитивно.

Виходячи з аналізу судової практики, найбільш поширеними порушеннями права на найменування юридичної особи є: використання іншими особами позначення, тотожного або схожого до ступеня змішування з найменуванням власника, як найменування організації; використання в якості товарного знака позначення, тотожного або схожого до ступеня змішування з найменуванням власника; переключення найменування юридичної особи.

2. Наступним особистим немайновим правом юридичної особи, яке відображається в цивільному законодавстві, є право на місцезнаходження. Поряд з найменуванням, місцезнаходження юридичної особи виконує індивідуалізуючу функцію організації, і тим самим дозволяє виділити конкретну юридичну особу серед інших.

Місце знаходження юридичної особи може визначатися шляхом зазначення місця його державної реєстрації, але такий спосіб не завжди може бути використаний. Він прийнятний в тих випадках, коли не потрібне встановлення точного місця розташування

(адресних орієнтирів) юридичної особи. Місце знаходження юридичної особи може бути також визначено шляхом вказівки точної поштової адреси, за якою розташовуються його органи управління. Поштовою адресою юридичної особи є сукупність поштових реквізитів, за допомогою яких закріплюється точне місце розташування (адресні орієнтири) юридичної особи. Кожна юридична особа повинна мати поштову адресу із зазначенням всіх необхідних поштових реквізитів.

У багатьох випадках підрозділи юридичної особи, його майно можуть розташовуватися як за різними поштовими адресами в рамках одного адміністративно-територіального утворення, так і в декількох населених пунктах. Найбільш прийнятним виходом із такої ситуації буде визначення місця знаходження організації за допомогою вказівки місця розташування його постійно діючих органів управління.

Визначення точного місця знаходження юридичної особи викликано необхідністю вирішення різних питань юридичного характеру. В деяких випадках місце знаходження юридичної особи виступає місцем виконання зобов'язань. При зверненні до суду з будь-яким цивільно-правовим позовом виникає питання про визначення його місцезнаходження. Якщо брати до уваги спеціальне законодавство, то визначення місця знаходження юридичної особи має здійснюватися за допомогою визначення місця його державної реєстрації, тобто тут фактично єдиним інструментом встановлення місця знаходження юридичної особи виступає місце державної реєстрації.

В практиці широко поширені випадки, коли в різного роду документах (установчих, договорах, бланках, рахунках) юридичні особи закріплюють своє місце знаходження, вказуючи так звану юридичну адресу, і незважаючи на термінологічне розходження понять «поштова адреса» та «юридична адреса», вони використовуються як синоніми. Так, аналіз різного роду юридичних документів показує, що в кінцевому підсумку юридична адреса організації фактично зводиться до вказівки поштової адреси юридичної особи, що само по собі логічно, оскільки неможливо іншим чином визначити точне місце розташування юридичної особи. Разом з тим, поняття «юридична адреса» несе особливе змістове навантаження: воно використовується для позначення місця

знаходження юридичної особи, закріпленого в установчих документах організації, яке зазначається при державній реєстрації юридичної особи. Тому юридичною адресою юридичної особи можна вважати конкретну поштову адресу організації, зафіксовану в її установчих документах.

Місцезнаходження, на яке поширюється особисте немайнове право юридичної особи, визначається як територіальне місце розташування юридичної особи, необхідне для її діяльності. Ним виступає фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи та здійснення управління і обліку.

Що стосується права на місцезнаходження, то можливість вибору місця знаходження відноситься до компетенції самої організації, і являє собою особисте немайнове право юридичної особи. Також за юридичною особою слід визнавати право на зміну свого місцезнаходження. Хоча важливою характеристикою місця знаходження юридичної особи виступає його сталість, незмінність такого місця протягом тривалого періоду часу, проте це не виключає можливості зміни місцезнаходження організації. Дозволу з боку будь-яких державних органів зазвичай при цьому не потрібно. Практика показує, що в багатьох випадках повідомлення про зміну місця знаходження не здійснюється, а також достатньо багато випадків, коли є невідповідність фактичної адреси та юридичної адреси організацій. За невідповідність юридичної та фактичної адрес в українському законодавстві немає прямої відповідальності. Ми вважаємо, що при зміні місцезнаходження юридична особа повинна повідомити про це відповідні органи, а також всіх зацікавлених осіб про таку зміну для того, щоб захистити свої інтереси та інших учасників цивільних правовідносин.

Тож під особистим немайновим правом на місцезнаходження юридичної особи слід розуміти передбачену законом можливість організації визначати своє територіальне розташування на власний розсуд, а також змінювати місце знаходження в порядку, визначеному законом. Саме право на місцезнаходження юридичної особи має позитивний зміст, який включає в себе правомочності по володінню, користуванню та розпорядженню місцем знаходження.

Володіння полягає в можливості мати місце розташування юридичної особи. Не слід плутати дану правомочність з можливістю

володіння приміщенням як майновим правом. Воно буде виявлятися в праві власності, або в речовому праві на чуже майно, якщо юридична особа користується приміщенням, яке належить іншій особі. Як особисте немайнове право, володіння означає можливість вибирати собі місцезнаходження, його географічні, просторові показники.

Користування правом на місцезнаходження юридичної особи означає можливість використовувати своє розташування, його адресу в своїх цілях, виконуючи ту чи іншу діяльність, наприклад, вказувати її при укладенні правочинів, при користуванні поштовими послугами тощо. Також користування може полягати в можливості вибору поведінки в приміщенні, де знаходиться юридична особа, але яка не повинна суперечити закону, моральним засадам та установчим документам юридичної особи, а також правам та інтересам осіб, що є споживачами товарів та послуг даної юридичної особи.

Розпорядження місцезнаходженням може полягати в можливості вільно розпоряджатися як самими реквізитами місця розташування юридичної особи, так і в можливості зміни свого місцезнаходження. При цьому в юридичної особи є обов'язки інформування певних органів, контрагентів та інших осіб про зміну свого місця розташування.

Крім власне права на місцезнаходження, юридична особа може мати суміжні з ним права. Дане особисте немайнове право юридичної особи перекликається з правом фізичної особи на місце проживання, за яким фізична особа має право на місце проживання, на вільний вибір місця проживання та його зміну, що закріплюється в статті 310 Цивільного кодексу. Також право на місцезнаходження може розглядатися в руслі прав фізичної особи на недоторканність житла та свободи пересування. Зокрема, Цивільний кодекс України для фізичної особи передбачив права на недоторканність житла (стаття 311) та на свободу пересування (стаття 313). Проаналізувавши норми статей, якими вони закріплюються, ми не бачимо причин для відмови юридичним особам в таких правах, проте з деяким корегуванням цих норм.

Ми вважаємо, що слід надати юридичній особі можливість визначати режим знаходження у своєму місці розташування інших осіб, правила прийому і поведінки відвідувачів юридичної особи, якщо це не суперечить нормам закону. Також юридична особа

повинна мати закріплену в цивільному законодавстві можливість вживати дозволені законом заходи щодо запобігання незаконному проникненню в приміщення, яке займає юридична особа. Юридична особа може мати право на недоторканність приміщення, в якому вона розташовується, але його варто назвати особистим немайновим правом на недоторканність володіння, без акценту на праві власності чи праві користування чужим майном, до того ж, при захисті права на недоторканність володіння, як особистого немайнового права, не має значення на яких саме майнових правах особа користується даним володінням (приміщенням). Як і фізична особа, юридична особа теж повинна мати можливість захисту від стороннього вторгнення у приміщення, де вона знаходиться, яке може заважати її діяльності, може спричинити шкоду майнового чи немайнового характеру. Вона повинна бути захищена від незаконного огляду чи обшуку в приміщенні, від незаконного втручання публічних органів чи певних посадових осіб в роботу юридичної особи чи іншої її законної діяльності, якщо немає для цього визначених законом підстав.

Юридична особа так як і фізична може мати право на свободу пересування, проте з урахуванням специфіки даного права, залежно від суб'єкта, що ним володіє. Звичайно, юридична особа не буде користуватися всіма правомочностями, які передбачені в статті 313 для фізичних осіб, але слід вказати, що вона має право на свободу пересування, на заборону видворення її з обраного законно місця перебування тощо. Можна прописати, що це право мають юридичні особи, за деякими винятками, що встановлені законом.

Таким чином, юридична особа має право на місцезнаходження, яке включає в себе право на вибір місця знаходження, його зміну, право на недоторканність володіння та право на свободу пересування. Названі права, на наш погляд, входять до змісту базового особистого немайнового права юридичної особи на місцезнаходження, і розкривають його суть, доповнюючи зміст даного права.

У зв'язку з цим, слід провести зміни в главі 22 Цивільного кодексу, яка буде носити назву «Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття особи», і доповнити статті 310, 311, 313 наступним чином:

Стаття 310. Право на місце проживання (місцезнаходження).

1. Фізична (юридична) особа має право на місце проживання

(місцезнаходження).

2. Особа має право на вільний вибір місця проживання (розташування) та його зміну, крім випадків, встановлених законом.

Стаття 311. Право на недоторканність володіння.

1. Житло фізичної особи є недоторканим.

2. Проникнення до житла чи до володіння фізичної та юридичної особи, проведення в ньому огляду чи обшуку може відбуватися лише за вмотивованим рішенням суду.

3. У невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна, або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, законом може бути встановлено інший порядок проникнення до володіння особи, проведення в них огляду та обшуку.

Стаття 313. Право на свободу пересування.

1. Фізична та юридична особа мають право на свободу пересування.

2. Фізична особа, яка досягла 14 років, має право на вільне самостійне пересування по території України і на вибір місця перебування.

Фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років, має право пересуватися по території України лише за згодою батьків (усиновлювачів), опікунів та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними.

3. Фізична особа, яка є громадянином України, має право на безперешкодне повернення в Україну.

Фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України.

Фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними.

4. Фізична та юридична особи можуть бути обмежені у здійсненні права на пересування лише у випадках, встановлених законом.

Фізична та юридична особа не може бути видворена з обраного нею місця перебування, доступ до якого не заборонений законом.

Законом можуть бути встановлені особливі правила доступу на окремі території, якщо цього потребують інтереси державної безпеки, охорони громадського порядку, життя та здоров'я людей.

3. Наступним особистим немайновим правом юридичної особи, яке закріплене в цивільному законодавстві, є право на ділову репутацію, яке в статті 94 Цивільного кодексу прописується як право юридичної особи на недоторканність її ділової репутації.

Ділова репутація юридичної особи – це немайнове благо, яке характеризує загальну думку про цю особу, що склалася на підставі оцінки її діяльності. Точніше і ширше визначення ділової репутації можливо дати лише знаючи сферу діяльності тієї чи іншої юридичної особи.

Право на ділову репутацію юридичної особи – це суб'єктивне немайнове право юридичної особи на благо, яке характеризує загальну думку про цю особу, що склалася на підставі оцінки її діяльності, це право має неекономічний характер, є абсолютним, невідчужуваним, загальним для всіх юридичних осіб та індивідуалізує її.

До змісту права юридичної особи на ділову репутацію включаються правомочності по володінню, користуванню і розпорядженню. Правомочність по володінню включає можливість юридичної особи мати ділову репутацію, формувати її шляхом поширення певних відомостей, накопичувати і збільшувати обсяг позитивних відгуків про юридичну особу, отримувати позитивні схвалення про особу. Правомочність по використанню ділової репутації означає можливість вилучення з неї корисних властивостей в цілях зміцнення свого положення в сфері своєї діяльності. Використання позитивної ділової репутації сприяє тому, що з юридичною особою більше співпрацюють, укладають правочини, вони мають більше клієнтів, прихильників, партнерів, споживачів тощо. Правомочність по розпорядженню означає можливість визначення долі своєї ділової репутації, яка реалізується шляхом її зміни, зміцнення. Особа може визначати долю своєї ділової репутації шляхом реалізації заходів, спрямованих на поліпшення різноманітних показників, здійснення правочинів, спрямованих на покращення своєї репутації з різними суб'єктами, які професійно займаються

формуванням іміджу юридичної особи, головне місце в якому посідає ділова репутація.

Для захисту права на недоторканність ділової репутації можуть застосовуватися не тільки практично всі загальні способи, закріплені в ст. 16 ЦК України, але й спеціальні, зокрема, поновлення порушеного особистого немайнового права; право на відповідь та спростування недостовірної інформації; заборона поширення інформації, якою порушено особисті немайнові права. Ефективність спеціальних способів захисту підтверджується на сьогодні судовою практикою, а враховуючи, що перелік способів захисту цивільних прав залишається відкритим, спостерігається тенденція до появи нових, більш ефективних саме для захисту ділової репутації, способів захисту. Найпоширенішими способами захисту права юридичної особи на ділову репутацію в суді є відшкодування збитків і моральної шкоди.

Дехто вважає, що юридичній особі неможливо нанести моральну шкоду, проте ми з цим не згодні. Моральна сторона відносин може бути між будь-якими суб'єктами, в тому числі, коли в правовідносини вступає юридична особа. Юридична особа створюється людьми, вона діє за допомогою людей, це є співтовариство фізичних осіб, які організовуються між собою і діють в інтересах цієї юридичної особи. Якщо завдають шкоду діловій репутації юридичної особи, співвласники та звичайні працівники можуть зазнавати душевних хвилювань, психологічних переживань, тож їм завдається моральна шкода. Ці фізичні особи діють як об'єднання, тобто юридична особа це є ніщо інше як «сукупність фізичних осіб», і така юридична особа може вимагати компенсації моральної шкоди за порушення права на ділову репутацію. Інша справа, що її важко обчислити, але в принципі, обрахування матеріальної шкоди теж має свої складнощі. На практиці моральна шкода за порушення ділової репутації юридичній особі відшкодовується судами в невиправдано малих розмірах. Проте, останніми роками ця ситуація істотно покращується, і розмір компенсацій моральної шкоди стає дедалі більшим, хоча до стандартів країн з добре розвинутою судовою системою ще дуже далеко.

Що стосується проблеми розрахунків шкоди, на допомогу можуть прийти економічні показники, які отримані шляхом аналізу

даних бухгалтерського балансу організації та інші показники успішності діяльності юридичної особи. Деякі з цих показників та їх величина можуть використовуватися при розрахунку завданих збитків діловій репутації, зокрема: загальна забезпеченість організації оборотними коштами для ведення діяльності юридичної особи, коефіцієнт фінансової незалежності, який показує частку власного капіталу організації в активах, коефіцієнт оборотності заборгованості, рентабельність власного капіталу, продажів, частка зобов'язань з пропущеним терміном виконання в загальному обсязі зобов'язань організації за певний період, частка постійних клієнтів організації в загальній кількості клієнтів за певний період, що також впливає на ділову репутацію юридичної особи.

В загальному, відшкодування збитків юридичній особі повинно розраховуватись з урахуванням: коштів, які необхідні на відновлення ділової репутації, реальних збитків, як втрати чи пошкодження майна юридичної особи, упущеної вигоди, як недоотримані прибутки у зв'язку з пониженням її ділової репутації. Насправді, на практиці важко відсудити навіть матеріальні збитки, оскільки треба довести, що вони є наслідком саме порушення права юридичної особи на ділову репутацію.

Стосовно такої вимоги особи, право на ділову репутацію якої порушене, як вибачення перед нею відповідача, то ми не згодні з тим, що суд не вправі зобов'язувати відповідача вибачитися перед позивачем у тій чи іншій формі, оскільки примусове вибачення як спосіб судового захисту гідності, честі чи ділової репутації за поширення недостовірної інформації не передбачено у статтях 16 та 277 Цивільного кодексу, як нам тлумачить Постанова Пленуму Верховного суду України Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи. Якимось іншим чином примусити порушника ділової репутації вибачитись перед юридичною особою практично неможливо, а відмовляти особі, що постраждала внаслідок порушення її особистих немайнових прав у вимозі про вибачення перед нею за такі дії правопорушника немає підстав. Доцільно, мабуть, зробити зміни до Цивільного кодексу і передбачити такий спосіб захисту.

4. В Цивільному кодексі України спеціально для юридичних осіб передбачені інформативні права. В статті 94 вказано, що юридична особа має право на інформацію та на таємницю кореспонденції, і віднесені вони до особистих немайнових прав.

Інформація – це нематеріальне благо, яке є універсальним, невичерпним, здатним до збереження і відображення, є самостійною цінністю, в основі якої лежать відомості.

Для інформативних прав юридичної особи інформацію слід поділити за критерієм права на ознайомлення з нею:

1) відкрита інформація. За цим видом можна виділити право юридичної особи на інформацію, як можливість вільного доступу до неї, можливість ознайомлюватися з необхідною для існування і діяльності юридичної особи інформацією;

2) інформація з обмеженим доступом. Така інформація буде стояти в основі права юридичної особи на таємницю, тобто як можливості визначати обмежений режим доступу до неї, оскільки розголошення такої конфіденційної інформації суперечать інтересам юридичної особи (в даному випадку «таємність» і «конфіденційність» не розмежовуються).

Зі статті 302 Цивільного кодексу України випливає, що зміст права на інформацію складається з правомочностей: збирання, зберігання, використання, поширення (якщо інформація достовірна). За загальною схемою розгляду змісту особистих немайнових прав, право на інформацію складають правомочності по володінню, користуванню і розпорядженню. Збирання і зберігання входить у правомочність по володінню інформацією, правомочність по використанню інформації перекликається з її зміною та обробкою, поширення інформації належить до правомочності по розпорядженню нею. Право на доступ до інформації є частиною права на інформацію, а саме можливістю вільно збирати її, яка є одним з елементів його змісту.

Отже, володіння означає як саме заволодіння інформацією, яка не обмежена в доступі за нормами законодавства, яке можна здійснити шляхом пошуку та отримання інформації від різноманітних осіб з різноманітних джерел дозволеними способами; так і володіння нею як триваючий процес зберігання інформації на інформаційних носіях чи просто в усній формі людьми, які є або учасниками юридичної особи, або звичайні працівники.

Користування інформацією означає вилучення з неї корисних властивостей, застосування її в процесі функціонування юридичної особи, впровадження її для діяльності, якою займається юридична особа. Зміна інформації може означати як обробку та переробку первинної інформації. Розпорядження інформацією може полягати в поширенні її, надання іншим суб'єктам, викладення чи повідомлення такої хоча б одній іншій особі.

На практиці судових справ, в яких би захищалось право на інформацію за позовом юридичної особи в змісті досліджуваної нами проблеми (правомочностей на володіння, користування і зміну інформації) не доводилось зустрічати, хоча порушень даного права є багато. Існують справи про порушення прав, пов'язаних з інформацією: про спростування недостовірної інформації, про розголошення конфіденційної інформації, про порушення різного роду таємниць. Але порушення права на саму інформацію, ми впевнені, що є. Особливо часті випадки, коли юридична особа не отримує належним чином необхідну їй інформацію, а перешкодити їй користуватися чи змінювати вже отриману інформацію важко, та мало кому потрібно. Порушення права на інформацію юридичної особи може полягати, в основному, в перешкоді ознайомленню з інформацією, а відсутність позовів можна пояснити тим, що складно визначити відповідального за неотримання юридичною особою тої чи іншої інформації.

Таким чином, право на інформацію, як воно розглядалося більшістю попередніх досліджень, носить недосконалий характер, оскільки вони включали в зміст даного права повноваження, які не відносяться до правомочностей по володінню, користуванню, розпорядженню інформацією, яка належить особам. В цілому, їх можна розглядати як інформативні права, які включають в себе дві групи особистих немайнових прав юридичної особи, які поділяються за критерієм поділу інформації на відкриту і таємну: право на інформацію та право на таємницю.

З огляду на це, в Цивільний кодекс України необхідно внести зміни, оскільки всі інформативні права в ньому ідентифікуються як право на інформацію. Слід розмежувати право на інформацію та право на таємницю як юридичної так і фізичної осіб. Стаття 302 ЦК України містить в собі і право на інформацію (п. 1 ч. 1), і деякі сторони права на таємницю (п. 2 ч. 1), і обов'язки особи (ч. 2), тому

варто або перейменувати статтю, або розділити її і внести деякі зміни, що, на наш погляд, буде правильніше.

Отже, пропонуємо викласти особисті немайнові інформативні права юридичної особи в наступній редакції статей Цивільного кодексу:

Стаття 302. Право на інформацію.

1. Фізична і юридична особи мають право на заволодіння, використання та розпорядження інформацією.

Особа може використовувати та поширювати інформацію не перевіряючи на достовірність, якщо отримала її з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних реєстрів, офіційних сайтів, звіти, стенограми тощо).

2. Фізична та юридична особи, поширюючи інформацію, мають обов'язок робити посилання на джерело, перевірити її на достовірність, якщо вона отримана не з офіційних джерел.

Наступним інформативним особистим немайновим правом є право юридичної особи на різного роду таємниці. Таємниця – це відомості, якими володіє юридична особа в процесі її діяльності, що не підлягають розголошенню. Основними її ознаками є: властивість інформації; відомості про процеси та події, що відбуваються в процесі діяльності юридичної особи; режим обмеженого доступу до неї третіх осіб. Юридична особа може визначати обмежений доступ до цієї інформації, і може дозволяти ознайомлюватись з нею тій чи іншій особі, що означає в даному випадку належність лише цій юридичній особі. Таємниця може бути приналежна лише тому чи іншому суб'єкту, в цьому разі тій чи іншій юридичній особі. Розголошення може завдати матеріальну чи моральну шкоду даній особі. Таємниця підлягає розголошенню лише за дозволом юридичної особи, якій вона належить, крім передбачених законом винятків.

Для юридичної особи варто виділити такі види таємниць:

1) загальна (тобто таємниця, що може належати будь-яким юридичним особам),

2) таємниця за видом діяльності юридичної особи.

Відповідно до такої класифікації, юридична особа має наступні права на таємницю:

- 1) право на таємницю кореспонденції та особисті папери;
- 2) право на комерційну, банківську, нотаріальну, адвокатську, професійну та службову таємницю.

Юридична особа має право надавати дозвіл на поширення відомостей, що становлять таємницю іншим особами, може забороняти використання цих відомостей. Вона може визначати можливість доступу до цієї інформації, користується цими відомостями на свій розсуд, проте кожен вид таємниці має свої особливості правового регулювання права на неї.

Стаття 306 ЦК України закріплює право фізичної особи на таємницю кореспонденції, що включає в себе таємницю листування, телеграм, телефонних розмов, телеграфних повідомлень та інших видів кореспонденції. Юридична особа також може мати таке право. Дане право має абсолютний характер, тому таємницю зобов'язані зберігати не лише працівники засобів зв'язку, а й взагалі всі інші особи повинні утримуватись від ознайомлення з кореспонденцією.

До правомочностей права належить володіння інформацією про зв'язок через листування, телеграф, телефон, факс, E-mail, Інтернет, мобільний, скайп та інші види технічного зв'язку, а також його змістом. Друга правомочність стосується користування, адже юридична особа, яка отримала інформацію, що не повинна бути відомою для третіх осіб, користується цими відомостями на свій розсуд. Вона може також визначати можливість доступу до цієї інформації, вправі забороняти використання цих відомостей іншим особам. Що стосується правомочності по розпорядженню, то юридична особа може надавати згоду на поширення відомостей, що становлять таємницю третім особам. Вона може розпорядитися цією інформацією на власний розсуд, в тому числі, шляхом її опублікування. Проте, якщо відомості стосуються також особи, що направила таку інформацію, то розпорядження шляхом розголошення можливе лише за згодою цієї особи також.

Слід врахувати право юридичної особи на такого роду таємницю в Цивільному кодексі, і внести зміни до статті 306 «Право на таємницю кореспонденції». Якщо звернутись до її назви, то слово «кореспонденція» не враховує всі засоби зв'язку, таємницю яких закріплює ця стаття. Кореспонденцією (від латинського слова «correspondeo», що в перекладі українською мовою означає «повідомляю») можуть називати: сукупність поштових відправлень

(листи, газети, журнали); листування між окремими особами або установами, організаціями; повідомлення, одержане якимось виданням від свого кореспондента, – з цього випливає, що «кореспонденція» не враховує телефонного зв'язку. Інший термін «телекомунікація» означає свого роду електрозв'язок, а згідно Закону «Про телекомунікації» термін визначається як передавання, випромінювання чи приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, провідних, оптичних або інших електромагнітних системах, – тоді під це поняття не підпадають звичайне листування і схожі способи кореспонденції. Варто застосовувати термін, який враховує всі види вищезазначених зв'язків – «комунікація» (від латинського *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення), яке пов'язане також з дієсловом *communico* (лат.) – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, і є похідним від *communis* (лат.) – спільний; це технічний процес обміну інформацією між двома і більше індивідами чи групами. Вважаємо, що дане поняття враховує всі види зв'язку, таємницю на які нам необхідно закріпити.

Отже, пропонуємо внести зміни до Цивільного кодексу з урахуванням всього вищесказаного, та згідно технічного прогресу й появою нових видів зв'язку:

Стаття 306. Право на таємницю комунікації.

1. Фізична та юридична особи мають право на таємницю зв'язку через листування, телеграф, телефон, факс, E-mail, Інтернет, мобільний, скайп та інші види технічного зв'язку.

2. Інформація, яка надійшла до фізичної чи юридичної особи через поштовий, мобільний, електронний чи інший зв'язок належить лише цій особі.

Дана особа може використовувати цю інформацію та розпоряджатися нею на свій розсуд.

Використання кореспонденції шляхом опублікування можливе лише за згодою особи, яка направила та особи, яка отримала її. Якщо кореспонденція стосується особистого життя іншої фізичної особи, для її використання, зокрема шляхом опублікування, потрібна згода цієї особи.

3. У разі смерті фізичної особи, яка направила кореспонденцію, і адресата використання кореспонденції, зокрема шляхом її

опублікування, можливе лише за згодою фізичних осіб, визначених частиною четвертою статті 303 цього Кодексу.

У разі смерті фізичної особи, яка направила кореспонденцію, і адресата, а також у разі смерті фізичних осіб, визначених частиною четвертою статті 303 цього Кодексу, кореспонденція, яка має наукову, художню, історичну цінність, може бути опублікована в порядку, встановленому законом.

4. Кореспонденція, яка стосується особи, може бути долучена до судової справи лише у разі, якщо в ній містяться докази, що мають значення для вирішення справи. Інформація, яка міститься в такій кореспонденції, не підлягає розголошенню.

5. Порушення таємниці комунікаційного зв'язку може бути дозволено судом у випадках, встановлених законом, з метою запобігання злочинів чи з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 303 ЦК України закріплює право на особисті папери, проте лише фізичної особи. До особистих паперів належать документи, фотографії, записки, замітки, записні книжки, архівні матеріали, календарі з помітками, графічні записи тощо. Враховуючи те, що юридична особа також може володіти документами, фотографіями, записами, архівами, ознайомлення з якими сторонніх осіб може завдати шкоди, їй теж необхідне право на особисті папери в якості розповсюдження режиму таємниці на них, за виключенням документації, яка, згідно з законом, повинна бути відкритою для доступу певних осіб (наприклад, бухгалтерські звіти не можуть бути конфіденційними для органів податкової інспекції чи контрольно-ревізійної служби). Тобто, залежно від роду діяльності юридичної особи, зважаючи на законодавчо передбачені можливі перевірки цих осіб, дане право буде мати вужчий характер, ніж передбачений для фізичних осіб.

Тим не менше, юридична особа теж має право на особисті папери, ознайомлення з якими допускається за згодою цієї особи, крім передбачених законом випадків для відповідних органів держави. Навіть для цих органів є обов'язки не розголошувати надалі інформацію, яка стала відома їм в результаті ознайомлення в процесі своєї діяльності. Ніхто не може без згоди самої юридичної особи

поширювати конфіденційну інформацію, опубліковувати інформацію з особистих паперів.

Ми вважаємо, що до правомочностей права на особисті папери, як одного з видів особистих немайнових прав юридичної особи на таємницю, належить право володіння, користування та розпорядження інформацією, що міститься в особистих паперах у формі документів, записок, заміток, зображень, та інших записів особистого характеру, причому не лише в паперовій формі, але й електронній.

Статтю 304 ЦК України «Розпоряджання особистими паперами» пропонуємо виключити, а її зміст врахувати в статті «Право на особисті папери», замість неї викласти наступну:

Стаття 304. Право на особисті папери.

1. Фізична та юридична особи мають право на особисті папери (документи, записки, замітки, зображення, та інші записи особистого характеру в паперовій чи електронній формі) і таємницю на інформацію, що знаходиться в них.

2. Особа має право на використання інформації, яка знаходиться в особистих паперах, що належать їй.

Вона може давати дозвіл на ознайомлення з особистими паперами та використання інформації, яка в них містяться.

3. Поширення відомостей, які містяться в особистих паперах можливе лише за згодою особи, якій належать ці папери.

Якщо відомості стосуються таємниці іншої особи, потрібна також згода цієї особи на їх поширення.

Якщо фізична особа, якій належали особисті папери, чи якої стосується інформація, що в них міститься, померла, особисті папери можуть використовуватися за згодою їхніх спадкоємців, якщо за життя вона не залишила розпорядження про заборону доступу третіх осіб до особистих паперів.

4. Особа може розпоряджатися особистими паперами на власний розсуд.

Вона може давати дозвіл на розпорядження ними, в тому числі на випадок смерті фізичної особи, чи на випадок припинення юридичної особи.

За статтею 505 ЦК України, комерційна таємниця – це секретна інформація, що є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з цим видом інформації, і в зв'язку з цим має комерційну цінність. Нею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру. Ознаками її є: секретність, комерційна цінність, застосування необхідних заходів для збереження її секретності, проте в плані особистого немайнового права на комерційну таємницю, вона захищається від всіх третіх осіб, незалежно від того, чи можуть вони скористатися цією інформацією.

Не дивлячись на те, що комерційна таємниця має майнову цінність та віднесена до прав інтелектуальної власності, юридична особа має також особисте немайнове право на комерційну таємницю, в розумінні її як інформативного права та правомочності права на таємницю такої інформації. В статті 507 Цивільного кодексу сказано про охорону комерційної таємниці лише від недобросовісного комерційного використання такої інформації, ми ж говоримо про право на таємницю як абсолютне, що повинно захищатись не лише від конкурентів, а й від всіх інших осіб, і не обов'язково, щоб ця інформація використовувалась в комерційних цілях.

Наступний вид таємниці – це банківська таємниця, якою, згідно Закону «Про банки і банківську діяльність», є інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним, чи третім особам при наданні послуг банку. Не дивлячись на те, що суб'єктами права на банківську таємницю є переважно такі юридичні особи як банки, ми вважаємо, що таке право мають і інші юридичні особи, які є користувачами послуг банків. Вони можуть мати рахунок в банку, можуть здійснювати різноманітні операції в банку, і цю інформацію повинні зберігати в таємниці в інтересах цієї юридичної особи, як суб'єкта права на банківську таємницю.

Окрему статтю із закріпленням обов'язків по схоронності даних, що є банківською таємницею закріплювати не варто, оскільки є спеціальне законодавство, яке регулює дане питання. Ми пропонуємо закріпити загальну статтю для всіх спеціальних видів таємниць, норми якої нададуть можливість посилатися на неї при захисті права на банківську таємницю юридичної особи.

Нотаріальною таємницею, відповідно до Закону «Про нотаріат», є відомості, які отримані під час вчинення нотаріальної дії чи звернення до нотаріуса особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки. Юридична особа має особисте немайнове право на нотаріальну таємницю, тобто на збереження в таємниці інформації, яка стала відома нотаріусу та іншим особам, що мають відношення до вчинення нотаріальних дій. Ця інформація оберігається і від всіх інших, тобто третіх осіб, тому носить абсолютний характер також.

Ще одним видом таємниці є адвокатська, якою, за Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги) звертався до адвоката.

Інформація, що є предметом адвокатської таємниці належить лише юридичній особі (яка може бути клієнтом адвоката), лише вона вправі розпорядитися нею стосовно того, дозволяти чи забороняти третім особам ознайомлюватись з нею і використовувати її. Не дивлячись на те, що між юридичною особою та особою, що надає правову допомогу складаються договірні відносини, тобто право на адвокатську таємницю має ознаки відносного права, особисте немайнове право все ж таки носить переважно абсолютний характер, оскільки захищається не тільки від порушень шляхом її розголошення особами, які ознайомились з нею в процесі своєї професійної чи службової діяльності, але й від усіх третіх осіб, а окремого закріплення це право не потребує, оскільки пропонуємо загальну об'єднуючу для всіх видів таємниць статтю.

Під професійною таємницею, згідно Закону «Про Рахункову палату», розуміють стан збереження матеріалів, документів, інших відомостей, якими користуються посадові особи та особи, які залучаються до здійснення функцій під час проведення перевірок, обслідувань, і про які забороняється розголошувати у будь-якій формі до моменту прийняття певного рішення, а відповідно до Закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» – матеріали, документи, інші відомості, якими користуються в процесі та у зв'язку з виконанням своїх посадових обов'язків посадові особи державних органів, що здійснюють регулювання

ринків та особи, які залучаються до здійснення цих функцій, і які забороняється розголошувати у будь-якій формі до моменту прийняття рішення відповідним уповноваженим державним органом; але ці визначення стосуються лише певних видів діяльності.

Ми вважаємо, що професійна таємниця містить досить широке коло різного роду інформації і заснована на специфіці діяльності представників багатьох професій. Конфіденційні відомості, що належать юридичним особам, отримуються і використовуються іншою особою – представником певної професії при виконанні професійних обов'язків, з метою забезпечення реалізації і захисту прав і законних інтересів юридичних осіб.

В Наказі Державної судової адміністрації «Про затвердження Інструкції про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним відділом Державної судової адміністрації України» службова таємниця визначається як склад і обсяг відомостей, що є в розпорядженні контрольно-ревізійної служби або його посадової особи стосовно об'єктів контролю, контрольних, правоохоронних та інших державних органів, їх працівників, способів досягнення визначених законодавством завдань, що необхідні для якісного проведення контрольно-ревізійних дій, забезпечення відповідної їх раптовості та ефективності і які з цієї причини на певний період не підлягають зовнішньому чи внутрішньому розголошенню. Звичайно, до цієї таємниці входить і інша інформація, але нормативно-правовими актами вона не встановлена, зате в Законі «Про доступ до публічної інформації» вказані відомості, що відносяться до службової інформації. Службова таємниця має все ж таки ширший обсяг інформації: сюди відноситься вся конфіденційна інформація, що стала відома особам у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, розголошення якої може зашкодити особі.

Тобто, службова таємниця дещо схожа з професійною, але має свої особливості. Службова таємниця – це відомості, що не підлягають розголошенню, знаходяться в розпорядженні певної посадової особи органу влади та необхідні для ефективного здійснення покладених державою функцій. Але сюди, за деякими дослідженнями, може входити й інформація про інших осіб, які є суб'єктами приватного права. Право на службову таємницю можна розглядати в деяких випадках як особисте немайнове право юридичних осіб, якщо вони є державними, але вступають у приватні

правовідносини, і в результаті цього їм необхідний захист цивільних прав. Також право на неї мають інші юридичні особи, якщо відомості про них знаходяться в даних, що входять до службової таємниці, і вони не є загальнодоступними згідно закону.

Захист права особи на конфіденційну інформацію може здійснюватися за допомогою законодавства про недобросовісну конкуренцію або засобами цивільного права і способами, передбаченими цивільним законодавством України, проте можуть бути використані не всі способи. Позивач може використовувати наступні способи захисту, безпосередньо пов'язані з даним інтересом: визнання права; припинення лише визначеного кола дій, які порушують це право; відшкодування шкоди (як матеріальної, так і моральної), пов'язаної з порушенням. Також суд може захистити право способом, який був встановлений договором, між особою, яка фактично контролює доступ до конфіденційної інформації, і особою, яка згідно з договором отримала такий доступ до неї. На практиці до судів звертаються при порушенні права саме на такий вид таємниці як комерційна, яка не є «чисто особистим немайновим благом». Найбільша чисельність судових рішень про розкриття банківської таємниці, але звертаються переважно за дозволом доступу до такої інформації. Не дивлячись на те, що в Україні надто багато порушень всіх видів таємниць, судова практика в цьому аспекті не чисельна.

З огляду на висновки, зроблені з аналізу прав на вищевказані види таємниць, пропонуємо зробити зміни: зміст статті 303 перенести в 304, а 304 статтю виключити, на місце чинної 303 статті викласти наступну.

Стаття 303. Право на таємницю.

1. Фізична та юридична особи можуть встановлювати обмежений режим доступу до інформації про неї, якщо це не заборонено законом та не суперечить правам чи законним інтересам інших осіб.

2. Фізична та юридична особи мають право на таємницю комунікації, особистих паперів, таємницю за родом діяльності (професійну, службову, нотаріальну, адвокатську, комерційну, банківську).

Фізична особа має право на таємницю особистого життя.

3. Фізична та юридична особи зобов'язані не втручатися до інформації про інших осіб, якщо вона носить обмежений режим доступу. Вона не має права на розголошення інформації, що становлять одну з таємниць про іншу особу.

Таким чином, особисті немайнові права юридичної особи, які закріплені в цивільному законодавстві, потребують детальнішої їх регламентації, у зв'язку з чим необхідно внести певні зміни до Цивільного кодексу України.

Юридична особа має також особисті немайнові права на індивідуальність, на конкуренцію, на діяльність, тобто на її вибір, на вільну діяльність, використовувати в своїй діяльності зв'язки, в тому числі міжнародні, з іншими особами, об'єднуватися з ними в разі необхідності. Проте дані права в цивільному законодавстві для юридичної особи не регламентуються, тому слід внести доповнення до нього.

5. Кожна юридична особа може володіти індивідуальністю, яка вирізняє дане утворення від інших суб'єктів цивільних правовідносин. Індивідуальністю є своєрідність тої чи іншої особи, яку становить її особливість, що складається з якісних відмінностей цієї особи, а юридична особа має властивості, якими вона відрізняється від інших, до них входять і ті, що називаються засобами індивідуалізації. Засоби індивідуалізації є нематеріальними об'єктами, незважаючи на те, що вони можуть втілюватись в матеріальний носій.

Право на індивідуальність юридичної особи – це суб'єктивне особисте немайнове право, яке полягає в можливості формувати та використовувати індивідуалізуючі її ознаки у вигляді найменування, місцезнаходження, печатки, установчих документів, логотипу, бренду, доменного імені тощо, сукупність яких становить особливість юридичної особи, що робить її своєрідною та впізнаваною серед інших осіб.

Змістом цього особистого немайнового права є володіння, користування і розпорядження своєю індивідуальністю. Що стосується правомочності по володінню індивідуальністю, юридична особа може мати різноманітні індивідуалізуючі її ознаки. Їх вона може набути в процесі реєстрації, наприклад, найменування

юридичної особи, місцезнаходження, а може формувати їх в процесі своєї діяльності. Юридична особа може вільно обирати назву, місце свого розташування, інші індивідуалізуючі ознаки, при цьому формуючи свою індивідуальність. Користування індивідуальністю полягає у використанні обраних ознак, які індивідуалізують юридичну особу, в процесі своєї діяльності в корисних цілях. Використання тієї чи іншої ознаки чи сукупності індивідуалізуючих ознак юридичної особи без її згоди не повинно допускатись, так як і не допустимо перешкоджати юридичній особі вільно користуватися своєю індивідуальністю в якості її ознак. Звичайно, що таке використання не повинно порушувати права інших учасників цивільних правовідносин та норм законодавства. Можливими є деякі обмеження у використанні індивідуальності щодо юридичних осіб, якщо таке використання суперечить цілям, для яких створена юридична особа, якщо в статуті не передбачений певний вид діяльності, в сфері якої особа хоче використати індивідуальні ознаки та інші обмеження вибіркового характеру в залежності від виду юридичної особи, індивідуалізуючої ознаки, сфери діяльності юридичної особи. Правомочність по розпорядженню, яка означає самостійний вияв волі юридичної особи щодо визначення долі блага, полягає в можливостях відмовитись від тієї чи іншої індивідуалізуючої ознаки, змінити її, надати в користування іншій особі. Тут теж все залежить від виду ознаки: якщо це загальна ознака для юридичних осіб, така як найменування – відмовитись від неї юридична особа не може без свого припинення, оскільки існування такої особи без найменування є неможливим; якщо це специфічна ознака, яка допомагає в індивідуалізації, наприклад, логотип, юридична особа може відмовитись від неї без всяких обмежень.

Юридична особа може використовувати всі можливі способи, передбачені для захисту особистих немайнових прав цивільним законодавством. На практиці ми не зустрічали позовів про захист саме права на індивідуальність юридичної особи, напевно тому, що в цивільному законодавстві воно не прописане. Окремі ознаки, що індивідуалізують юридичну особу, захистити легше, оскільки в законодавстві містяться норми, які закріплюють їх. Проте, їхніх захист відбувається без наголошення на особистій немайновій природі таких засобів індивідуалізації.

В Цивільному кодексі слід закріпити особисте немайнове право на індивідуальність юридичної особи, доповнюючи статтю 300:

Стаття 300. Право на індивідуальність.

1. Фізична та юридична особи мають право на індивідуальність.

Фізична та юридична особи мають право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

2. Фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності.

Юридична особа має право на прояв своєї індивідуальності у вигляді формування та захисту своїх індивідуалізуючих ознак.

6. Наступне особисте немайнове право юридичної особи, яке потребує закріплення – це право на конкуренцію. Конкуренцію можна визначити як змагання між юридичними особами певного виду діяльності, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних переваг. Особисте немайнове право на конкуренцію допоможе втілити прагнення осіб до самоствердження, до утвердження принципів і тенденцій соціального розвитку. Воно служитиме юридичним особам в протиборстві та захистить від недобросовісної поведінки з приводу неї інших осіб.

Право на конкуренцію – це особисте немайнове право юридичних осіб на змагальність, суперництво з іншими особами певного виду діяльності, використання різних методів конкурентної боротьби, що не суперечать законодавству та моральним засадам, для досягнення кращих результатів своєї діяльності та здобуття ними переваг серед інших юридичних осіб.

Зміст права на конкуренцію складають правомочності по володінню, користуванню і розпорядженню таким нематеріальним благом як вільна добросовісна конкуренція. Правомочність по володінню означає, що юридична особа повинна мати вільні та рівні з іншими суб'єктами умови для здійснення своїх функцій, розвитку своєї діяльності, якщо це не суперечить закону та моральним засадам суспільства. Правомочність по користуванню означає можливість здійснення конкуренції, використання всіх можливих законних добросовісних засобів для випередження своїх конкурентів у своїй

діяльності, для досягнення найкращих результатів, які дозволяють бути першими серед інших осіб, що займаються такою ж діяльністю. Розпорядження конкуренцією схоже до правомочності по користуванню: юридична особа може змінювати умови для конкурування, змінювати територію, на якій здійснюється така конкуренція, а також змінювати свою діяльність, отже, й коло конкурентів. Юридична особа може також міняти види конкуренції, форми її реалізації, типи конкурентної поведінки. Змінюючи способи реалізації конкуренції, одночасно використовується правомочність по розпорядженню, але в цілях правомочності по користуванню даним благом.

Порушеннями права на добросовісну конкуренцію, згідно Господарського кодексу, є: неправомірне використання ділової репутації, створення перешкод іншим суб'єктам в процесі конкуренції та досягнення переваг у конкуренції, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці. Тож ми бачимо, що право на добросовісну конкуренції переплітається з особистим немайновим правом на ділову репутацію, з інформативними правами. В результаті цього захист права на добросовісну конкуренцію може паралельно йти разом із захистом інших немайнових прав. Захист права на конкуренцію і його способи повинні залежати від видів порушення даного права, які можуть проявлятися в різноманітних діях. Захист від неправомірних дій конкурентів юридичної особи на практиці зустрічається лише як захист економічної конкуренції. На сьогоднішній день захист особистого немайнового права на конкуренцію можливий з використанням права на ділову репутацію. В Цивільному кодексі України потрібно закріпити назване право на рівні з іншими особистими немайновими правами, що забезпечують соціальне існування особи.

Слід додати статтю, яка б регулювала особисте немайнове право на конкуренцію. Таке право слід закріпити як для юридичних осіб, так і для фізичних, проте в межах нашого дослідження пропонуємо лише частину статті, яка стосується юридичної особи:

Стаття 312 – 1. Право на конкуренцію.

2. Юридична особа має право на змагальність з іншими особами певного виду діяльності для досягнення кращих результатів

своєї діяльності та здобуття ними переваг серед інших юридичних осіб.

Вона може мати вільні та рівні з іншими суб'єктами умови для здійснення своїх функцій, розвитку своєї діяльності, використовувати та змінювати різні способи конкурентної боротьби, які не суперечать законодавству та моральним засадам суспільства.

7. Ще одним особистим немайновим правом юридичної особи є право на вільну діяльність, що включає в себе вибір діяльності, невтручання в діяльність, вільні взаємовідносини та об'єднання з іншими особами.

Особисте немайнове право на вибір діяльності мають у більшій мірі юридичні особи приватного права, але й особи публічного права не позбавлені такого немайнового права, проте вони мають деякі обмеження, що встановлюються нормами публічного права.

Господарський кодекс України вказує на свободу підприємницької діяльності, на основі цього підприємці мають право самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність без обмежень, але ту, що не заборонена законом. Свобода діяльності має поширюватися на всі види юридичних осіб, не тільки на тих, що займаються підприємницькою діяльністю. Право на вільну діяльність, як особисте немайнове право юридичної особи, потрібно врегулювати у цивільному законодавстві.

В нашій державі існує надмірне втручання державних органів у діяльність юридичних осіб, і таке відношення порушує право на вільну діяльність юридичних осіб. Звичайно, деякі перевірки, що проводяться органами потрібні, проте вони не повинні обмежувати цих осіб у діяльності, заважати правомірній діяльності. Потрібно детальніше прописати правила державної перевірки за діяльністю юридичних осіб, зокрема додати до частини 6 статті 19 Господарського кодексу України, що:

«...державні органи повинні дотримуватись певних термінів проведення перевірок, не проводити одні й ті ж самі перевірки відносно однієї юридичної особи, повідомляти про порядок їх здійснення».

Але особисте немайнове право на вільну діяльність юридичної особи не обмежується лише захистом від втручання держави в її

діяльність, це право має ширший зміст, і таке втручання може відбуватися й з боку інших осіб.

Особисте немайнове право на вільну діяльність означає можливість самостійно робити вибір при здійсненні внутрішньої і зовнішньої діяльності: внутрішня діяльність включає всі види діяльності складових юридичної особи; зовнішня – полягає у взаємодії юридичної особи з іншими суб'єктами.

Змістом права на вільну діяльність юридичної особи, як і всіх інших особистих немайнових прав, є правомочності по володінню, користуванню і розпорядженню. Володіння означає можливість за власним розсудом визначати діяльність юридичної особи, взаємодію між структурними елементами юридичної особи, встановлювати обмеження для втручання в свою діяльність тощо. Правомочність користування полягає в можливості здійснення широкого спектру дій по налагодженню взаємодії всередині організації, усувати можливі перешкоди від втручання з боку інших суб'єктів, отримувати переваги перед іншими суб'єктами, що займаються аналогічною діяльністю. Правомочність розпорядження є можливістю юридичної особи обмежити межі своєї діяльності, надавати іншим особам можливість безперешкодно або з деякими обмеженнями брати участь у своїй діяльності чи відмінити таку можливість.

Юридична особа може здійснювати свою діяльність у взаємозв'язку з іншими особами, і з цього випливають такі особисті немайнові права як право на об'єднання з цими особами, а також право юридичної особи на взаємовідносини з іншими суб'єктами, в тому числі й міжнародні.

Юридичним особам, що є суб'єктами господарювання, законодавством надається право на участь в господарських об'єднаннях, що передбачає можливість вільно і самостійно вибирати, учасником яких господарських об'єднань він бажає бути, проте юридичні особи можуть брати участь не лише в господарських об'єднаннях, та й не лише суб'єкти господарювання здатні об'єднуватися. Таке право слід надати всім юридичним особам, та можна вважати його особистим немайновим. Варто його закріпити в цивільному законодавстві, а точніше – прописати в Цивільному кодексі України.

Об'єднуючись з іншими особами, юридична особа виявляє також і своє особисте немайнове право на взаємовідносини. Крім

того, відносини можуть бути також іншого роду, в тому числі міжнародні. Згідно Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», наші юридичні особи можуть бути суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, але думаємо, що юридичні особи, які не займаються економічною діяльністю, теж повинні мати можливість використовувати у своїй діяльності зовнішні зв'язки. Міжнародні відносини юридичної особи в певній мірі регулює Закон України «Про міжнародне приватне право», проте особисте немайнове право юридичних осіб на зв'язки включає в себе можливість мати вільні відносини не лише на міжнародному рівні, а й всередині держави. Дане особисте немайнове право юридичної особи потребує свого закріплення в цивільному законодавстві.

Проводячи аналіз особистого немайнового права юридичної особи на вільну діяльність, яке включає в себе право на вибір діяльності, на невтручання в діяльність, на взаємовідносини та об'єднання, ми прийшли до висновку, що його слід внести до Цивільного кодексу України наступним чином.

Варто перейменувати статтю 312 Цивільного кодексу, а також додати до неї норму, яка б регулювала право юридичної особи на вибір діяльності. Статтю слід викласти в наступній редакції:

Стаття 312. Право на діяльність.

3. Фізична та юридична особи мають право на вибір діяльності та її вільне здійснення.

4. Фізична особа може вільно обирати та змінювати рід заняття.

Юридична особа може вільно обирати та змінювати вид діяльності згідно законодавства, якщо законом не встановлено обмежень щодо такої діяльності, чи не передбачено отримання спеціального дозволу для зайняття такою діяльністю.

3. Фізичній особі може бути заборонено виконувати певну роботу чи обіймати певні посади у встановлених законом випадках.

4. Забороняється використання примусової праці фізичної особи, крім військової (чи альтернативної) служби, робота чи служба, яка виконується за вироком (чи іншим рішенням) суду, та відповідно до закону про воєнний чи надзвичайний стан.

Забороняється примушувати юридичну особу займатися тим чи іншим видом діяльності, крім передбачених випадків для

юридичних осіб публічного права.

Варто також внести зміни до статті 314 Цивільного кодексу, додати до неї третю частину та викласти в наступній редакції:

Стаття 314. Право на об'єднання.

1. Фізичні та юридичні особи мають право на об'єднання в різні організації.

2. Належність чи неналежність фізичної особи до певної організації не може бути підставою для обмеження її прав.

3. Юридичні особи мають право на вільну співпрацю з іншими особами, об'єднуватися з ними для здійснення своїх функцій, якщо таке об'єднання не суперечить нормам, що регулюють діяльність юридичної особи.

Таким чином, проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що юридична особа має особисті немайнові права, які належним чином не врегульовані в цивільному законодавстві, що слід виправити. Варто удосконалити Цивільний кодекс України по відношенню до цих прав: слід вписати до Книги 2 норми, які будуть прямо регулювати особисті немайнові права юридичної особи та перейменувати її на «Особисті немайнові права» без будь-яких прив'язок. Основні особисті немайнові права юридичної особи, які необхідно туди вписати, це право на найменування, на місцезнаходження, на недоторканність володіння, на свободу пересування, на ділову репутацію, на інформацію, на таємницю комунікації, на особисті папери, на таємницю, на індивідуальність, на конкуренцію, на вільну діяльність. Перелік особистих немайнових прав юридичної особи залишається відкритим, і може слугувати новим етапом дослідження даної тематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдрахманов М. Х. Охрана имущества и деловой репутации юридических лиц в уголовном процессе России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Х. Абдрахманов. – Омск, 2008. – 269 с.
2. Абдрахманов М. Х. Охрана имущества и деловой репутации юридических лиц в уголовном процессе России : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Х. Абдрахманов. – Омск, 2008. – 23 с.
3. Абдулаев М. И. Проблемы теории государства и права / М. И. Абдулаев, С. А. Комаров. – Спб. : Питер, 2003. – 576 с.
4. Аверьянов А. Н. Системообразующие факторы / А. Н. Аверьянов // Философские науки. – М., 1981. – № 6. – С. 52–56.
5. Агарков М. М. Обязательства из причинения вреда / М. М. Агарков // Проблемы социалистического права. – 1939. – № 1. – С. 71.
6. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. – М. : Типография «Известий Советов депутатов трудящихся СССР» – 1940. – 175 с.
7. Агарков М. М. Предмет и система советского гражданского права / М. М. Агарков // Советское государство и право. – 1949, № 8–9. – С. 64–76.
8. Алексеев П. В. Философия. Учебник / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – М. : Проспект, 1997. – 568 с.
9. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М. : НОРМА, 2001. – 752 с.
10. Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – Т. 1. – 359 с.
11. Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с.
12. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : Изд-во БЕК. – 1994. – 224 с.
13. Алексенцев А. И. О классификации конфиденциальной информации по видам тайн / А. И. Алексеев // Безопасность информационных технологий. – 1999, № 3. – С. 65–71.
14. Андрусів У. Б. Щодо питання особистих немайнових прав організацій мовлення / У. Б. Андрусів // Часопис Київського університету права. – 2001, № 1. – С. 215–220.
15. Анисимов А. Л. Гражданско-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации по законодательству Российской Федерации / А. Л. Анисимов. – М. : Владос-пресс, 2001. – 224 с.
16. Анисимов А. Л. Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско-правовая защита / А. Л. Анисимов. – М. : Юрист, 1994. – 79 с.
17. Априанич М. Л. Охраняемые законом личные неимущественные интересы / М. Л. Априанич // Известие вузов. «Правоведение». – 2001 г. – № 2. – С. 124–132.

18. Архипов А. М. Формирование и развитие теории конкуренции в истории экономической мысли : дисс. ... канд. эконом. наук : 08.00.01 / А. М. Архипов. – М., 2008. – 153 с.
19. Архипова М. І. Цивільно-правова охорона географічних зазначень в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. І. Архипова. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 189 с.
20. Атаманова Ю. Е. Участие в хозяйственных обществах правами промышленной собственности: правовые проблемы передачи инновационного продукта : монография / Ю. Е. Атаманова. – Х., 2004. – 208 с.
21. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1968. – 412 с.
22. Бабаев В. К. Теория современного советского права / В. К. Бабаев. – Нижний Новгород, Изд-во Нижегород. ВШ МВД РСФСР, 1991. – 156 с.
23. Бачило И. Л. Право собственности на информационные ресурсы / И. Л. Бачило // Информационные ресурсы России. – 2001. – № 2. – С. 29–34.
24. Бачило И. Л. Информационное право : учебник / И. Л. Бачило, В. Н. Лопатин, М. А. Федотов [под ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 789 с.
25. Безух О. В. Захист від недобросовісної конкуренції у сфері промислової власності : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. В. Безух. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2001. – 18 с.
26. Безух О. В. Захист від недобросовісної конкуренції як інститут конкурентного права / О. В. Безух // Підприємництво, господарство і право. – 2001, № 7. – С. 32–36.
27. Белашова М. С. Доказывание и доказательства по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации граждан и юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. С. Белашева. – М., 2008. – 229 с.
28. Белашова М. С. Доказывание и доказательства по делам о защите чести, достоинства и деловой репутации граждан и юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. С. Белашева. – М., 2008. – 25 с.
29. Белявский А. В. Защита чести и достоинства в советском гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / А. В. Белявский. – Моск. гос. Университет. – М., 1966. – 22 с.
30. Белявский А. В. О гражданско-правовой защите чести / А. В. Белявский // Советское государство и право. – 1965. – № 9 – С. 116–120.
31. Белявский А. В. Судебная защита чести и достоинства граждан / А. В. Белявский. – М., Юридическая литература. – 1966. – 386 с.
32. Бірюков І. А. Цивільне право України. Загальна частина : навчальний посібник / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка. – К. : КНТ, 2006. – 480 с.
33. Бірюков І. А. Цивільне право України : загальна частина / І. А. Бірюков,

- Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – Київ : «Наукова думка». – 2000. – 340 с.
34. Блек Джон. Экономика. Толковый словарь: Англо-русский. – М. : Инфра-М, 2000. – 840 с.
 35. Блюмкин В. А. О чести и достоинстве советского гражданина / В. А. Блюмкин. – М. : Знание, 1974. – 64 с.
 36. Блюмкин В. А. Честь, достоинство, гордость / В. А. Блюмкин. – М. : Знание, 1963. – 32 с.
 37. Бобрик В. І. Особисте життя як об'єкт цивільно-правової охорони : монографія / В. І. Бобрик. – НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. – Київ-Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 208 с.
 38. Бобрик В. І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. І. Бобрик. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004. – 19 с.
 39. Бобрик В. І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. І. Бобрик. – Нац. акад. внутр. справ. – К. : 2004. – 207 с.
 40. Бобрик В. І. Юридична природа права фізичної особи на особисті папери / В.І. Бобрик // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції : Науково-практичний стіл : збірник тез наукових повідомлень учасників. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – С. 58–61.
 41. Богоявленский А. Е. Понятия «имидж», «репутация» и «образ» в контексте «Критики чистого разума» И. Канта / А. Е. Богоявленский // Альманах «Акценты», Воронеж, ВГУ. – 2004, № 5–6. – С. 57–62.
 42. Бойко Д. В. Правова природа доменних імен Інтернет : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 19 с.
 43. Бойко Д. В. Правова природа доменних імен Інтернет : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Д. В. Бойко. – Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 212 с.
 44. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник / Н. Б. Болотіна, Г. І. Чанишева, Т. М. Додіна. – К. : Київська обласна організація товариства «Знання», 2001. – 564 с.
 45. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. — Спб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с.
 46. Бониер А. Можно ли компенсировать моральный вред юридическому лицу? / А. Бониер // Российская юстиция. – 1996. – № 6. – С. 44–46.
 47. Бонтлаб В. В. Цивільно-правове регулювання доменних імен : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Бонтлаб. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
 48. Борисов Е. Ф. Основы экономики : учебник для студентов средних специальных учебных заведений / Е. Ф. Борисов. – М. : Юристъ, 1998. – 336 с.
 49. Борисов Е. Ф. Экономическая теория. Учебное пособие / Е. Ф. Борисов. –

- 2-е изд. – М. : Юрайт, 1999. – 384 с.
50. Боташева Ф. Н. Коммерческая информация как объект гражданских прав : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ф. Н. Боташева. – Краснодар, 2003. – 205 с.
51. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Госуд. изд. юр. лит-ры. – 1963. – 196 с.
52. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Государственное изд-во юридической литературы, 1950. – 368 с.
53. Брехов М. В. Корпоративная репутация в условиях трансформирующегося общества : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.08 / М. В. Брехов. – Волгоград, 2009. – 166 с.
54. Булеца С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Б. Булеца. – Одеська національна юридична академія. – О., 2005. – 230 с.
55. Булеца С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Б. Булеца. – Одеська національна юридична академія. – О., 2005. – 22 с.
56. Булович В. Дело чести / В. Булович // Законодательство и практика средств массовой информации. Казахстан. – 1997. – Вып. 3. – С. 11.
57. Быковский В. В. Гражданско-правовая защита физических и юридических лиц при распространении о них сведений, порочащих честь, достоинство и деловую репутацию : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Быковский. – Москва, 2005. – 202 с.
58. Быковский В. В. Гражданско-правовая защита физических и юридических лиц при распространении о них сведений, порочащих честь, достоинство и деловую репутацию : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. В. Быковский. – Москва, 2005. – 22 с.
59. Вакулович Э. В. Гудвил: правовая природа / Э. В. Вакулович // Современное состояние исследования неимущественных правоотношений в науке гражданского права : сборник тезисов научных докладов и сообщений круглого стола. – Харьков : ХНУВД, 2012. – С. 81–82.
60. Валітов С. С. Становлення та розвиток антимонопольно-конкурентного законодавства України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / С. С. Валітов. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2010. – 34 с.
61. Вальт А. О. Соотношения структуры и элементов / А. О. Вальт // Вопросы философии. – 1963, № 5. – С. 44–47.
62. Варламова А. Н. Правовое обеспечение развития конкуренции : учебное пособие / А. Н. Варламова. – М. : Статут, 2010. – 301 с.

63. Варул П. А. Охраняемые законом интересы в гражданском праве: понятие и проблемы / П. А. Варул // Вопросы теории охраняемых законом интересов : тезисы докладов. Ярославль, 1990. – С. 22–23.
64. Васильева В. А. Цивільне право України : програма курсу / В. А. Васильева. – Івано-Франківськ, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – 2007. – 20 с.
65. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
66. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 7-ме вид. (з дод. і доповн. на CD) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. — 1736 с.
67. Венгеров А. Б. Категория «информация» в понятийном аппарате юридической науки / А. Б. Венгеров // Советское государство и право. – 1977. – № 10. – С. 70–75.
68. Венедиктов А. В. О системе гражданского кодекса СССР / А. В. Венедиктов // Сов. государство и право. – 1954. – № 2. – С. 26–28.
69. Венедиктова В. И. Деловая репутация : личность, культура, этика, имидж делового человека / В. И. Венедиктова. – М. : Ин-т новой экономики, 1996. – 202 с.
70. Веніамінова А. Моральна шкода: практичні аспекти доказування її наявності / А. Веніамінова. – Юридичний журнал Юстиніан. – 2003. – № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua>.
71. Вилейта А. П. Личные неимущественные правоотношения по советскому гражданскому праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / А. П. Вилейта. – Вильнюсский Гос. ун-т. – Вильнюс, 1967. – 19 с.
72. Вилейта А. П. Личные неимущественные правоотношения по советскому гражданскому праву : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / А. П. Вилейта. – Вильнюсский Гос. ун-т. – Вильнюс, 1966. – 194 с.
73. Вильнянский С. И. Защита чести и достоинства человека в советском праве / С. И. Вильнянский // Правоведение. – 1965. – № 3. – С. 139–141.
74. Винар Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою: Автореф.дис. ...канд.юр.наук: 12.00.03. / Л. В. Винар. – Львів, 2006. – 20с.
75. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – М. : Советское радио, 1968. – 328 с.
76. Вишновецький В. М. Система фінансового права України в умовах переходу до ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / В. М. Вишновецький. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2001. – 21 с.
77. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія / О. М. Вінник. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
78. Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації

- публічних і приватних інтересів в господарських товариствах : дис. ... докт. юр. наук : 12.00.04 / О. М. Вінник. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 631 с.
79. Владимирова П. М. Правовое регулирование конкуренции в Российской Федерации : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / П. М. Владимирова. – М., 2007. – 188 с.
80. Войтов А. Г. Экономика. Общий курс : учебник. – 3-е изд. / А. Г. Войтов. – М. : Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 1999. – 492 с.
81. Волкова В. Н. Теория систем : учебное пособие / В. Н. Волкова, А. А. Денисов. – М. : Высшая школа, 2006. – 511 с.
82. Волчинский В. К. Неимущественные права хозяйственных организаций : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. К. Волчинский. – Моск. гос. ун-т. – М., 1973. – 26 с.
83. Волчинский В. К. Неимущественные права хозяйственных организаций : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. К. Волчинский. – Моск. Гос. ун-т. – М., 1973.
84. Восканян Р. С. Экономическое, правовое и функциональное значение товарных знаков в условиях действия нового хозяйственного механизма / Р. С. Восканян // Переход на патентную форму охраны изобретений. – М., 1995. – С. 4–10.
85. Гаазе-Рапопорт М. Г. Большие системы / М. Г. Гаазе-Рапопорт // Методологические проблемы кибернетики. Т. 11. – М., 1970. – С. 156.
86. Галянтич М. К. Особисте немайнове право на житло (цивільно-правовий аспект) / М. К. Галянтич // Право України. – 2007. – № 5. – С. 32–36.
87. Галянтич М. К. Приватноправові засади реалізації житлових прав громадян в Україні : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / М. К. Галянтич. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 30 с.
88. Галянтич М. К. Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав у житловій сфері / М. К. Галянтич // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції : Науково-практичний стіл : збірник тез наукових повідомлень учасників. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – С. 6–15.
89. Гальчинский А. С. Основы экономичных знаний: навч. посіб. / А. С. Гальчинский, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища школа, 1998. – 544 с.
90. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Т. 1 / Ю. С. Гамбаров. – СПб., 1911. – 236 с.
91. Гаюров Ш. К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан : дисс. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Ш. К. Гаюров. – Москва, 2010. – 371 с.
92. Генкин Д. М. Предмет советского гражданского права / Д. М. Генкин // Сов. государство и право. – 1939. – № 4. – С. 37–42.
93. Глущенко Л. Захист честі і гідності громадян / Л. Глущенко // Радянське

- право. – 1966. – № 2. – С. 73–75.
94. Гоголь Б. М. Право на інформацію в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Б. М. Гоголь. – НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010. – 19 с.
 95. Гоголь Б. М. Право на інформацію як особисте немайнове право / Б. М. Гоголь // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції : Науково-практичний стіл : збірник тез наукових повідомлень учасників. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – С. 181–190.
 96. Головатий С. Передмова до проекту Цивільного кодексу України / С. Головатий, А. Довгерт, О. Підпригора, О. Пушкін, Д. Боброва, Н. Кузнецова, В. Луць, З. Ромовська, В. Мусіяка, М. Сібільов, Я. Шевченко // Українське право. – 1999, № 1 (11). – С. 8–14.
 97. Голубев К. Защита деловой репутации юридических лиц / К. Голубев, С. Наричний // Российская юстиция. – 1999, № 7. – С. 24–25.
 98. Горбань О. М. Основні теорії систем і системного аналізу / О. М. Горбань, В. Є. Бахрушин : Навчальний посібник. – Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2004. – 204 с.
 99. Горин С. В. Деловая репутация организации / С. В. Горин. – Серия : Вершина успеха. – Изд. Феникс. – Ростов н/Д, 2006. – 220 с.
 100. Гориславский К. О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / К. О. Гориславський. – Донецьк. – 2003. – 180 с.
 101. Горобець Н. О. Проблеми здійснення особистого немайнового права фізичної особи на недоторканність житла в Україні / Н. О. Горобець // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції : Науково-практичний стіл : збірник тез наукових повідомлень учасників. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – С. 141–149.
 102. Городисский А. М. Национальность юридических лиц и международный торговый оборот / А. М. Городисский. – М., 1987. – 185 с.
 103. Горшенёв А. П. Личные конституционные права советских граждан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / А. П. Горшенёв. – Саратов, 1972. – 17 с.
 104. Господарський кодекс України : від 16 січня 2003 року № 436-IV / ВВР України. – 2003, № 18-22. – Ст. 144.
 105. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики : от 28 декабря 1999 г. № 779-1Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legal.az>.
 106. Гражданский кодекс Кыргызской республики : от 21 июля 1999 г. № 83. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fssn.ru>.
 107. Гражданский кодекс Республики Армения : от 5 мая 1998 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am>.
 108. Гражданский кодекс Республики Беларусь : от 7 декабря 1998 г. № 218-3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.by>.

109. Гражданский кодекс Республики Казахстан : от 27 декабря 1994 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.e.gov.kz>.
110. Гражданский кодекс Республики Молдова : от 6.06.2002 г. № 1107-15. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law-moldova.com>.
111. Гражданский кодекс Республики Таджикистан : от 6 августа 2001 г. № 41. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.medialaw.org>.
112. Гражданский кодекс Республики Узбекистан : от 29.08.1996 г. № 257-1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kodeks.uz>.
113. Гражданский кодекс Российской Федерации. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 320 с.
114. Гражданский кодекс Туркменистана : от 17 июля 1998 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aarhus.ngo-tm>.
115. Гражданское право : в 2 т. Т. 1 : учебник / В. С. Ем, Е. А. Зенин, Н. И. Коваленко и др. [под ред. Е. А. Суханова]. – М. : Бек, 1998. – 816 с.
116. Гражданское право. Т. 1. Учебник. Издание пятое, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : «ПБОЮЛ Л.В.Рожников», 2001. – 632 с.
117. Гражданское право. Том 1. Учебник. Изд. 4-е переработанное и дополненное / под ред. Л. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : Проспект, 1999. – 784 с.
118. Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издание 2-е, перераб. и доп. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ТЕИС, 1996. – 600 с.
119. Гражданское право : учебник. Часть 1. Издательство третье, переработанное и дополненное / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М. : ПРОСПЕКТ, 1998. – 632 с.
120. Гражданское право. Часть первая / п.р. А. Г. Калпина, А. И. Масляева. – М. : Юристъ, 1997. – 472 с.
121. Гражданское право : учеб. : в 3 т. Т. 3 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Из-во Проспект, 2004. – 784 с.
122. Гражданское право : учебник. – Т. 1 / под ред. М. М. Агаркова и Д. М. Генкина. – М., 1944. – 419 с.
123. Гражданско-правовая охрана интересов личности. / О. С. Йоффе, Б. Б. Черепяхин, Ю. К. Толстой и др. – М. : Юрид. лит., 1969. – 255 с.
124. Гукасян Г. М. Экономическая теория: ключевые вопросы : учебное пособие. – 3-е изд. / Г. М. Гукасян – М. : Инфра-М, 1999. – 199 с.
125. Гуменюк О. І. Особисті немайнові права, що забезпечують індивідуалізацію учасників цивільних відносин : дис. ...канд.юр.наук: 12.00.03 / О. І. Гуменюк. – Хмельницький університет управління та права. – Х., 2011. – 213 с.
126. Гуменюк О. І. Право на найменування як особисте немайнове право юридичної особи / О. І. Гуменюк // Вісник Одеського національного університету. Правознавство, 2010. – Випуск 22. – С. 20–22.
127. Гурова А. І. Судовий захист немайнових прав суб'єктів господарювання :

- автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / А. І. Гурова. – Донецький національний університет. – Донецьк, 2010. – 14 с.
128. Гурова А. І. Судовий захист немайнових прав суб'єктів господарювання : дис. канд. юр. наук : 12.00.04 / А. І. Гурова. – Донецький національний університет. – Д., 2010. – 178 с.
129. Давидова Н. О. Ознаки особистих немайнових прав фізичної особи / Н. О. Давидова // Молодь у юридичній науці: збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції молодих вчених «Другі осінні читання». – Хмельницький : В-во ХІУП, 2003. – С. 90–92.
130. Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. О. Давидова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2005. – 191 с.
131. Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. О. Давидова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 16 с.
132. Дагаева Е. А. Сравнительный анализ понятий «имидж», «деловая репутация» и «бренд» / Е. А. Дагаева // Вестник Таганрогского института управления и экономики. – Таганрог, 2008. – № 1. – С. 91–95.
133. Даниленко С. А. Правовое регулирование банковской тайны : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. А. Даниленко. – Москва, 2007. – 183 с.
134. Дедиков С. В. Фирменное наименование / С. В. Дедиков // Финансовая газета. – 1997, № 37.
135. Демченко Т. С. Охорона товарних знаків (порівняльно-правовий аналіз) / Т. С. Демченко. – НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Преса України, 2004. – 184 с.
136. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні / І. О. Дзера. – К., 2001. – 128 с.
137. Динько О. Ф. Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. Ф. Динько. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 15 с.
138. Дідук А. Г. Правовий режим конфіденційної інформації: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. Г. Дідук. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х, 2008. – 23 с.
139. Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитриев. – Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2003. – 210 с.
140. Дмитриев В. А. Гражданско-правовая индивидуализация юридических лиц и результатов их деятельности : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Дмитриев. – Екатеринбург, 2003. – 27 с.

141. Довгерт А. Проблеми кодифікації цивільного (приватного) права в Україні / А. Довгерт // Українське право. – 1998, №1. – С. 39–50.
142. Довгерт А. Система приватного права та структура проекту нового Цивільного кодексу України / А. Довгерт // Українське право. – 1997, № 1 (6). – С. 18–29.
143. Договор, учреждающий Европейское Сообщество. – Рим, 25.03.1957 г. (с учетом Ницкких изменений от 16.04.2003 г.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.eulaw.ru/content/2001>.
144. Дозорцев В. А. Понятие исключительного права / В. А. Дозорцев // Проблемы современного гражданского права : сборник статей. – М. : Городец, 2000. – С. 303–314.
145. Дозорцев В. А. Информация как объект исключительного права / В. А. Дозорцев // Дело и право. – 1996, № 4. – С. 22–36.
146. Дробышевская Т. В. Личные неимущественные права граждан и их гражданско-правовая защита : монография / Т. В. Дробышевская. – Красноярск : изд-во Красноярского гос. ун., 2001. – 131 с.
147. Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Краснодар, 2005. – 21 с.
148. Дьяченко Е. М. Деловая репутация юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. М. Дьяченко. – Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2005. – 218 с.
149. Егоров К. Ф. Личные неимущественные права граждан СССР / К. Ф. Егоров // Вопросы советского права. Учёные записки ЛГУ. – 1953, – Вып. 4. – С. 139–157.
150. Егоров М. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация / М. Д. Егоров. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 174 с.
151. Егоров Н. Д. Личные неимущественные права и их защита / Н. Д. Егоров // Проблемы совершенствования законодательства о защите субъективных гражданских прав. – Ярославль, 1988. – С. 25–35.
152. Егоров Н.Д., Костин А.М. Охрана прав личности в гражданском праве. // Правоведение. – 1982, № 2. – С. 11–113.
153. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 1 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
154. Еременко В. И. Гражданский кодекс Российской Федерации и интеллектуальная собственность / В. И. Еременко // Государство и право. – 2003, № 1. – С. 35–49.
155. Жакенов В. А. Гражданско-правовое регулирование отношений по использованию шимени / В. А. Жакенов // Тезисы всесоюзного совещания-семинара молодых учёных «Гражданское право и защита имущественных интересов граждан и организаций». – Алма-Ата, 1986. – С. 54–55.
156. Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение : автореф. дисс.

- ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Жакенов. – Ин-т государства и права АН СССР. – М., 1984. – 27 с.
157. Жакенов В. А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. А. Жакенов. – М., 1984. – 198 с.
158. Жакенов В. А. Личные неимущественные права и предмет советского гражданского права / В. А. Жакенов // Социальное развитие и право. – Изд. ИГиПАН СССР. – 1980. – С. 112–116.
159. Жидкова О. С. Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. С. Жидкова. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2008. – 16 с.
160. Жидкова О. С. Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. С. Жидкова. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 215 с.
161. Журавлев Ю. А. Правовые основы обеспечения информационной безопасности юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Ю. А. Журавлев. – М., 2009. – 165 с.
162. Журавлев Ю. А. Правовые основы обеспечения информационной безопасности юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Ю. А. Журавлев. – М., 2009. – 28 с.
163. Забара І. М. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. М. Забара. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 24 с.
164. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена в резолюції 217 А (III) Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 р. / Права людини (основні міжнародно-правові документи) : зб. док. [упоряд. Ю. К. Качуренко]. – К. : Наук.думка, 1989. – 1989. – 248 с.
165. Загальна теорія держави і права / за ред. акад. АПрН України, докт. юр. наук, проф. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997. – 320 с.
166. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 418 с.
167. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / В. О. Котюк. – К. : Атіка, 2005. – 591 с.
168. Зайцева Е. А. Правовая охрана общеизвестных товарных знаков : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. А. Зайцева. – М., 1998. – 168 с.
169. Заїка Ю. О. Українське цивільне право : навчальний посібник. – 2-ге вид. змін. і доп. / Ю. О. Заїка. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 368 с.
170. Зингилевский А. Правовые аспекты защиты чести, достоинства и деловой репутации / А. Зингилевский // Нестор-вестник. – 1995. – № 12. – С. 22.
171. Зихрацкий С. Основания гражданско-правовой защиты чести,

- достоинства и деловой репутации / С. Зихрацкий. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http:// www.law.bymedia.net](http://www.law.bymedia.net).
172. Зозуляк О. І. О сущности и особенностях деловой репутации юридического лица / О. І. Зозуляк // Современное состояние исследования неимущественных правоотношений в науке гражданского права : сборник тезисов научных докладов и сообщений круглого стола. – Харьков : ХНУВД, 2012. – С. 120–125.
173. Иваненко Ю. Г. Актуальные вопросы защиты чести, достоинства, деловой репутации граждан и деловой репутации юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Ю. Г. Иваненко. – М., 1998. – 18 с.
174. Иваненко Ю. Г. Актуальные вопросы защиты чести, достоинства, деловой репутации граждан и деловой репутации юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Г. Иваненко. – М., 1998. – 230 с.
175. Иваненко Ю. Г. Актуальные вопросы защиты чести, достоинства, деловой репутации граждан и деловой репутации юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Г. Иваненко. – М., 1999. – 29 с.
176. Иваненко Ю. Г. Юридически значимые понятия по делам о защите чести, достоинства, деловой репутации / Ю. Г. Иваненко // Адвокатская практика. – 2002. – № 2. – С. 38–46.
177. Иванов О. В. Проблемы правовой охраны личных неимущественных благ граждан в социалистическом обществе / О. В. Иванов // Актуальные проблемы социалистического государственного управления. – Иркутск-Варшава. – 1973. – С. 51–60.
178. Илларионова Т. И. Система гражданско-правовых охранительных мер : автореф. дисс. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Т. И. Илларионова. – Свердловск, 1985. – 21 с.
179. Йоффе О. С. Гражданско-правовая охрана интересов личности в СССР / О. С. Йоффе // Советское государство и право. – 1956, № 2. – С. 55–56.
180. Йоффе О. С. Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права / О. С. Йоффе // Советское государство и право. – 1966 июль, № 7. – С. 51–59.
181. Исайчева Е. А. Недобросовестная конкуренция как социально-правовое явление: историко-правовой аспект : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. А. Исайчева. – Саратов, 2011. – 26 с.
182. Иванченко А. Б. Судовий захист честі, гідності та ділової репутації (відшкодування моральної (немайнової) шкоди) / А. Б. Иванченко, В. П. Паліюк, А. Б. Чернушенко. – О. : в-во Одеського ін-ту вн. справ, 1998. – 43 с.
183. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Харків. – «Фоліо», 2002. – 543 с.
184. Івченко Т. В. Цивільно-правове регулювання комерційної таємниці як об'єкта права інтелектуальної власності в Україні : автореф. дис. ... канд.

- юр. наук : 12.00.03 / Т. В. Івченко. – НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2009. – 17 с.
185. Івчук Ю. Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05 / Ю. Ю. Івчук. – Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ, 2004. – 175 с.
186. Івчук Ю. Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05 / Ю. Ю. Івчук. – Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ, 2004. – 18 с.
187. Ігонін Р. В. Система суб'єктів виконавчого провадження / Р. В. Ігонін // Молодь у юридичній науці : збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції молодих вчених «Треті осінні юридичні читання». – Хмельницький : в-во ХУУП, 2004. – С. 334–335.
188. Іолкін Я. О. Торговельні марки в Україні та Європейському Союзі : монографія / Я. О. Іолкін. – Нац. акад. прав. наук України, НДІ інтелект. власності. – К. : НДІ ІВ НАПрНУ : Лазурит-Поліграф, 2011. – 140 с.
189. Іщук С. І. Право інтелектуальної власності на комерційне (фірмове) найменування : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Іщук. – Львівський національний університет ім. І. Франка. – Л., 2009. – 22 с.
190. Іщук С. І. Право інтелектуальної власності на комерційне (фірмове) найменування : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Іщук. – Львівський національний університет ім. І. Франка. – Л., 2009. – 207 с.
191. Кагадій М. Поняття та елементи правової системи / М. Кагадій // Право України. – 2004, № 12. – С. 32–36.
192. Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. М. Калітенко. – Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – 174 с.
193. Каневский В. М. Гражданско-правовая охрана информации в режиме коммерческой тайны в России и США : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. М. Каневский. – Москва, 2008. – 244 с.
194. Карнаух Т. П. Особисті немайнові права юридичних осіб приватного та публічного права / Т. П. Карнаух // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012, № 2 (6). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12ktptpp.pdf>.
195. Кашинцева О. Ю. Правова охорона знаків для товарів і послуг в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. Ю. Кашинцева. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 198 с.
196. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта плюс, 2001. – 560 с.
197. Кирилов В. И. Логика : ученик / В. И. Кирилов, А. А. Старченко. – М. : Вышш.школа, 1982. – 262 с.
198. Кібенко О. Місцезнаходження юридичної особи: навація у законодавстві

- України / О. Кібенко // Юридичний радник. – 2004, № 2. – С. 8–11.
199. Ковалев Е. А. Защита чести, достоинства и деловой репутации в суде : практ. рек / Е. А. Ковалев, В. Д. Шевчук. – Ярославль : Именем закона. – 1995. – 48 с.
200. Коваль И. Ф. К вопросу о понятии деловой репутации хозяйствующих субъектов / И. Ф. Коваль // Праці підсумк.наук.конф. Донецького національного університету за період 1999-2000 р. р. : Правознавство. – Донецьк : ДонНУ. – 2001. – С. 81–82.
201. Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / І. Ф. Коваль. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005. – 23 с.
202. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс від 07.12.1984, № 8073-Х / Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984, додаток до № 51, ст. 1122.
203. Кодинець А. Правовий статус комерційних (фірмових) найменувань за законодавством України / А. Кодинець // Юридична Україна. – 2005. – № 2. – С. 28–33.
204. Кодинець А. О. Географічне зазначення та торговельна марка: проблеми правової охорони / А. О. Кодинець // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 237–242.
205. Кодинець А. О. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у цивільному праві України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. О. Кодинець. – КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 219 с.
206. Кодинець А. О. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. О. Кодинець. – Київський національний університет ім.В.Стефаника. – К. : 2006. – 18 с.
207. Кодинець А. О. Засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у цивільному праві України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / А. О. Кодинець. – Київський національний університет ім.В.Стефаника. – К. : 2006. – 218 с.
208. Кодинець А. О. Право на засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг : монографія / А. О. Кодинець. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Київський університет, 2007. – 312 с.
209. Кодинець А. О. Проблеми співвідношення виключних прав на засоби індивідуалізації у цивільному праві України / А. О. Кодинець // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 25. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2004. – С. 307–312.
210. Кодинець А. О. Проблеми співвідношення комерційного (фірмового) найменування та комерційного позначення / А. О. Кодинець // Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Юридичні читання молодих вчених». 23-24 квітня 2004. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова,

2004. – С. 357–360.
211. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. – К. : Український центр правничих студій, 2000. – 336 с.
212. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Учебник. – 8-е изд., исправленное и дополненное. – Санкт-Петербург. – СПб. : Издательство Юридического института, 2012. – 520 с.
213. Комерційні найменування в Україні : основні правові аспекти / Ю. Л. Бошицький, О. О. Козлова, Г. О. Андрощук. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Юридична думка, 2006. – 215 с.
214. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04 листопада 1950 року, Рим (зі змінами і доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 травня 1994 року) / Офіційний вісник України. – 1998, № 13. – Ст. 270.
215. Кондратовская С. Н. Правовые проблемы пресечения недобросовестной конкуренции на товарных рынках : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. Н. Кондратовская. – Санкт-Петербург, 2005. – 177 с.
216. Конкуренція і антимонопольне регулювання : навчальний посібник для вузів / під ред. А. Г. Циганова. – М. : Логос, 1999. – 368 с.
217. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (зі змінами) – Х. : Фоліо, 2008. – 158 с.
218. Контракты в підприємницькій діяльності : навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і допов. / В. В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
219. Копылов В.А. Информационное право : учебник / В. А. Копылов. – М., 2003. – 512 с.
220. Копылов В. А. Информация как объект правоотношений в системах частного и публичного права / В. А. Копылов // Научно-техническая информация. Сер. 1. – 1997. – № 9. – С. 9–14.
221. Корецкий В. И. Гражданское право и гражданские правоотношения в СССР / В. И. Корецкий. – Издательство «Ирфон». – Душанбэ, 1967. – 128 с.
222. Коржанський М. Новий цивільний кодекс України: думки вчених / М. Коржанський, О. Литвак // Право України. – 2003. – № 9. – С. 126–127.
223. Коробцова Н. Систематизація законодавства у сфері особистих немайнових прав людини / Н. Коробцова // Підприємництво, господарство і право. – 1998, № 10. – С. 53–58.
224. Корчак Н. Загальні положення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності / Н. Корчак // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2001, № 2. – С. 7–9.
225. Корчевна Л. О. Компенсація моральної шкоди, завданої порушенням особистих немайнових прав у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Корчевна. – Університет Внутрішніх справ. – Харків, 1998. – 24 с.
226. Костюк В. Д. Нематериальные блага. Защита чести, достоинства и

- деловой репутации / В. Д. Костюк. – М. : Лекс-Книга, 2002. – 320 с.
227. Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. Вузів / В. О. Котюк. – Київ : Вентурі, 1996. – 208 с.
228. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 463 с.
229. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Кохановська. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 29 с.
230. Красавчиков О. А. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений и Свод законов Советского государства / О. А. Красавчиков // Проблемы гарантий осуществления и защиты прав граждан : материалы научно-практической конференции. – Тарту : Изд. Тартурского гос. ун-та, 1977. – С. 12–18.
231. Красавчиков О. А. Охрана интересов личности и Свод законов Советского государства / О. А. Красавчиков // Гражданско-правовая охрана личности в СССР. – Свердловск, 1977 – С. 16–32.
232. Красавчикова Л. О. Авторское право и право гражданина на собственное изображение / Л. О. Красавчикова // Проблемы современного авторского права : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск : Изд. Свердл. юрид. ин-та – 1980. – С. 76–90.
233. Красавчикова Л. О. Гражданско-правовая охрана личной жизни граждан в сфере обслуживания / Л. О. Красавчикова // Гражданское право и сфера обслуживания : Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск : Изд. Свердл. юрид. ин-та, 1984. – С. 56–61.
234. Красавчикова Л. О. Личная жизнь под охраной закона / Л. О. Красавчикова. – М. : Юрид. лит., 1983. – 160 с.
235. Красавчикова Л. О. Гражданско-правовая защита чести и достоинства: текст лекцій / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург : Изд-во Ур ГЮИ, 1993. – 367 с.
236. Красавчикова Л. О. Гражданско-правовая охрана личной жизни советских граждан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Свердловск. – 1984. – 15 с.
237. Красавчикова Л. О. Основы гражданского законодательства и здравоохранительные отношения / Л. О. Красавчикова // Основы гражданского законодательства и основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик : Вопросы теории и практики. – Свердловск : Изд. Свердл. юрид. ин-та. – 1981. – С. 99–103.
238. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных не связанных с имущественными, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : автореф. дисс. ... д-ра юрид наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 1994. – 43 с.
239. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных неимущественных прав

- граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации / Л. О. Красавчикова. – Изд. Урал. юрид. акад. – Екатеринбург, 1994. – 199 с.
240. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994. – 435 с.
241. Красавчикова Л. О. Право на охрану здоровья (гражданско-правовой аспект) / Л. О. Красавчикова // Актуальные проблемы гражданского права: Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск. : Изд.Свердл.юрид.ин-та. – 1986. – С. 58–66.
242. Красавчикова Л. О. Сущность гражданско-правовой охраны личной жизни / Л. О. Красавчикова // Цивилистические проблемы правового статуса личности в социалистическом обществе. – Свердловск. : Изд.Свердл.юрид.ин-та. – 1982. – С. 21–23.
243. Красавчикова Л. О. Авторское право и право на письма, дневники, записки, заметки / Л. О. Красавчикова // Проблемы советского авторского права : Сб.ст. – М. : ВААП, 1979. – С. 105–108.
244. Красицька Л. В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Красицька. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999. – 197 с.
245. Красицька Л. В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян : монографія / Л. В. Красицька. – ДІВС МВС України. – Донецьк, 2002. – 164 с.
246. Крашенинников Е. А. Заметки об охраняемых законом интересах / Е. А. Крашенинников, Т. Н. Лисова // Вопросы теории охраняемых законом интересов : Тезисы докладов. Ярославль, 1990. – С. 3–6.
247. Кривошеїна І. В. Правове регулювання фірмових найменувань за чинним законодавством України / І. В. Кривошеїна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. Випуск 60. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2004. – С. 25–27.
248. Кривошеїна І. В. Фірмове найменування: регулювання та правова охорона за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / І. В. Кривошеїна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 18 с.
249. Кузнецов Б. А. Защита чести и достоинства. Опыт, проблемы, стратегия и тактика защиты / Б. А. Кузнецов. – М. : Изд-во междуреспубликанской коллегии адвокатов, 1996. – 92 с.
250. Кузнецов В. Торговая марка: вопросы права и учета / В. Кузнецов. – Х. : Фактор, 2008. – 208 с.
251. Кузнецов Н. А. Состояние, перспективы и проблемы развития информатики / Н. А. Кузнецов, Р. И. Подойников, Р. М. Юсупов //

- Проблемы информатизации. – 2000, № 1. – С. 5–12.
252. Кузьменко Т. С. «Бренд» як складний правовий засіб індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів та послуг : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Т. С. Кузьменко. – НУ «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 20 с.
253. Кулініч О. О. Інформація з обмеженим доступом як об'єкт цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. О. Кулініч. – Одеська національна юридична академія. – О., 2006. – 200 с.
254. Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2003. – 20 с.
255. Кулішенко В. С. Захист неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.04 / В. С. Кулішенко. – Одеська національна юридична академія. – О., 2003. – 198 с.
256. Кураев В. И. Содержание и форма / В. И. Кураев // Категория диалектики как ступени познания. – М. : Прогрес, 1971. – С. 202–235.
257. Курс предпринимательства. Учебник для вузов / под ред. В. Я. Горфинкеля, В. А. Швандара. – М. : Финансы, Юнити, 1997. – 439 с.
258. Кутафин О. Е. Проблемы становления информационного права в России / О. Е. Кутафин // НТИ. Сер. 1. Орг. И методика информ. работы. – 1998. – № 8. – С. 16–20.
259. Ладыженский А. М. Теории национальности юридических лиц в международном частном праве / А. М. Ладыженский // Советский ежегодник международного права. – 1981. – М., 1982. – С. 260–274.
260. Левківський Б. К. Особисті немайнові права та обов'язки членів сім'ї : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Б. К. Левківський. – Київський національний університет ім. Т.Шевченка. – Київ, 2004. – 22 с.
261. Лисенкова О. С. Система законодавства України: структурно-функціональна характеристика : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / О. С. Лисенкова. – Національна академія наук України : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2001. – 17 с.
262. Лісніча Т. В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. В. Лісніча. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2007. – 208 с.
263. Лісніча Т. В. Захист особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи (право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. В. Лісніча. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2007. – 20 с.
264. Логінова С. М. Адвокатська таємниця: теорія і практика : автореф. дис.

- ... канд. юр. наук : 12.00.10 / С. М. Логінова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ., 2002. – 14 с.
265. Локов И. В. Защита чести и достоинства граждан и организаций в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / И. В. Локов. – Ленинградский гос. ун-т. – Л., 1989. – 15 с.
266. Лопатин В. Н. Защита права на тайну в России. Учебное пособие / В. Н. Лопатин. – СПб. : МВД РФ. Санкт-Петербургский университет, 2000. – 139 с.
267. Лукашев О. А. Правове регулювання грошової системи України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / О. А. Лукашев. – Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2002. – 162 с.
268. Луспенник Д. Д. Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. Д. Луспенник. – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 189с.
269. Луць А. Структура правової системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти / А. Луць // Право України. – 2002, № 9. – С. 7–10.
270. Лысенко Н. М. Конкуренция в маркетинговой деятельности. – Киев : Аудит-Информ. – Вып. 2. – Киев, 1993. – 31 с.
271. Майданик Л. А. Материальная ответственность за повреждение здоров'я / Л. А. Майданик, Н. Ю. Сергеева. – М., Госюриздат, 1962. – 231 с.
272. Макаренко А. В. Державний комітет у системі органів виконавчої влади : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / А. В. Макаренко. – Київський національний університет. – Київ, 2002. – 198 с.
273. Макода В. Право інтелектуальної власності на торговельну марку / В. Макода // Юридична Україна. – 2009, № 5. – С. 60–64.
274. Максименко С. В. Міжнародно-правове регулювання права на свободу пересування і вибір місця проживання : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. В. Максименко. – Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2006. – 20 с.
275. Малеин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Малеин. – М. : Юрид.лит., 1981. – 215 с.
276. Малеин Н. С. О врачебной тайне / Н. С. Малеин // Советское государство и право. – 1981, № 8. – С. 79–86.
277. Малеин Н. С. О понятии, ограничении и защите правосубъектности граждан / Н. С. Малеин // Теоретические вопросы гражданского права : Сборник статей. – М. : ИПАН, 1980. – С. 3–10.
278. Малеин Н. С. Охраняемый законом интерес / Н. С. Малеин // Советское государство и право. – 1980, № 1. – С. 28–35.
279. Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан / М. Н. Малеина. – М. : Юридическая литература, 1991. – 180с.
280. Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан : понятие, осуществление, защита / М. Н. Малеина. – М. : М3 Пресс. – 2000. – 244 с.
281. Малеина М. Н. Содержание и осуществление личных неимущественных

- прав граждан: проблемы теории и законодательства / М. Н. Малеина // Государство и право. – 2000, № 2. – С. 16–21.
282. Малеина М. Нематериальные блага и перспективы их развития / М. Малеина // Закон. – 1995, № 10. – С. 102–105.
283. Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов) / М. Н. Малеина. – М. : Знание, 1991. – 128 с.
284. Малеина М. Н. Защита чести, достоинства и деловой репутации предпринимателя / М. Н. Малеина // Законодательство и экономика. – 1993, № 23–24. – С. 18–22.
285. Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита) : дисс. ... д-ра юрид наук : 12.00.03 / М. Н. Малеина. – М., 1997. – 431 с.
286. Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан. Понятие, осуществление, защита / М. Н. Малеина. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : МЗ-ПРЕСС, 2001. – 244 с.
287. Малеина М. Н. О неимущественных правах кооперативов / М. Н. Малеина // Организация и деятельность кооперативов : правовой аспект. – М. : изд. ИГиП АН СССР. – 1991. – С. 15–17.
288. Малеина М. Н. О предмете гражданського права / М. Н. Малеина // Государство и право. – 1992. – № 2. – С. 25–31.
289. Малеина М. Н. Право гражданина на индивидуальный облик (вид) / М. Н. Малеина // Советское государство и право, № 11. – М. : Наука. – 1990. – С. 134–138.
290. Малеина М. Н. Право на имя / М. Н. Малеина // Государство и право. – № 5. – М. : Наука. – 1998. – С. 99–103.
291. Малиновська Т. М. Індивідуалізація суб'єктів підприємницької діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. М. Малиновська. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 207 с.
292. Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Малюга. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2004. – 202 с.
293. Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Малюга. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 20 с.
294. Малюга Л. В. Проект нового Цивільного кодексу України й особисті немайнові права в цивільному праві / Л. В. Малюга // Часопис Київського університету права. – 2002, № 3. – С. 45–50.
295. Малько А. В. Основы теории законных интересов / А. В. Малько // Ежегодник российского права. – М., 2000. – С. 202–207.
296. Мамзин А. С. О форме и содержании в живой природе / А. С. Мамзин. – Л. : Наука, 1968. – 218 с.

297. Мамчур Л. В. Правове регулювання реклами (цивілістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Мамчур. – Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 23 с.
298. Маркетинг : учебник / под ред. А. Н. Романова. – М. : Банки и биржи. Юнити, 1996. – 560 с.
299. Марогулова И. Л. Защита чести и достоинства личности / И. Л. Марогулова. – М. : Правовое просвещение, 1998. – 16 с.
300. Марущак А. І. Правомірні засоби доступу громадян до інформації : наук.-практ. Посіб / А. І. Марущак. – Біла Церква : Буква, 2006. – 432 с.
301. Мархотин В. И. Охрана чести и достоинства личности по советскому уголовному праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. И. Мархотин. – Киевск. гос. Ун-т. – К., 1980. – 25с .
302. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл. – Пер. с англ. В. И. Бомкина и др. Серия : Антология экономической мысли. М. : Эксмо, 2007. – 831 с.
303. Маршалл А. Принципи економічної теорії / А. Маршалл. – М., Прогресс, УНИВЕРС, 1993. – Т. 1. – 416 с.
304. Матузов Н. И. Теория государства и права: Учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 2004. – 512 с.
305. Матузов Н. Ц. Правовая система и личность. Издательство Саратовского университета / Н. Ц. Матузов. – Саратов, 1987 г. – 284 с.
306. Меггс П. Б. Интеллектуальная собственность / П. Б. Меггс, А. П. Сергеев. – М. : Юрист, 2002. – 396 с.
307. Мезрин Б. Н. Личные неимущественные отношения в предмете советского гражданского права / Б. Н. Мерзин // Актуальные проблемы гражданского права. Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск : изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1986. – С. 25–33.
308. Мезрин Б. Н. Моделирование гражданско-правовых неимущественных обязательств / Б. Н. Мерзин // Проблемы обязательственного права: Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск : изд. Сведловского. юрид. ун-та. – 1989. – С. 15–27.
309. Мельник О. М. Проблеми правової охорони знаків для товарів і послуг в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. М. Мельник. – Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1999. – 203 с.
310. Мельниченко Ю. С. Цивільно-правова охорона права на географічне зазначення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. С. Мельниченко. – Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 201 с.
311. Минков А. Международная охрана интеллектуальной собственности / А. Минков. – СПб : ПИТЕР, 2001. – 720 с.
312. Минков А. Международная охрана интеллектуальной собственности / А. Минков. – СПб. ; М., 2001. – С. 32–34.
313. Михно Е. А. Компенсация морального вреда во внедоговорных обязательствах : дисс. канд. юр. наук. – СПб, 1998. – 162 с.
314. Міжнародне приватне право : підручник / за ред. проф. А. С. Довгерта,

- проф. В. Г. Кисіля. – 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pidruchniki.ws/1999040547987/pravo/mizhнародне_privatne_pраво_-_dovgert_ac.
315. Мірошніченко О. А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / О. А. Мірошніченко. – Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 18 с.
316. Молочков Ю. В. Защита чести и достоинства в гражданском процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург. – 1993. – 15с.
317. Молчанов Р. Ю. Особисте немайнове право на ім'я / Р. Ю. Молчанов // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали науково-практичної конференції, 31 травня 2008 р. – Харків : ХНУВС, 2008. – С. 378–380.
318. Молчанов Р. Ю. Здійснення та цивільно-правовий захист особистого немайнового права на ім'я : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / Р. Ю. Молчанов. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2009. – 22 с.
319. Молчанов Р. Ю. Здійснення та цивільно-правовий захист особистого немайнового права на ім'я : дис. ...канд.юр.наук : 12.00.02 / Р. Ю. Молчанов. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2009. – 180 с.
320. Молчанов Р. Ю. Ім'я як особисте немайнове благо / Р. Ю. Молчанов // Юридична Україна. – К. : 2008, № 10 (70). – С. 58–63.
321. Морандьер Ж. Л. Гражданское право Франции / Жюлио Леон де ла Морандьер [перевод с французского докт. юр. н. Е. А. Флейшиц]. – Издательство иностр. лит-ры, Москва, 1958. – 227 с.
322. Москалькова Т. Н. Уважение чести и достоинства личности как принцип советского уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. Н. Москалькова. – Ин-т государства и права АН СССР. – М., 1988. – 16 с.
323. Муратов М. Я. Право на свободу слова : история и современность : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. Я. Муратов. – ИЗСП. – Москва, 2002. – 177 с.
324. Мухамедова Е. Право на мирні зібрання як особисте немайнове право фізичних осіб у цивільному праві / Е. Мухамедова // Підприємництво, господарство і право. – 2009, № 11. – С. 51–55.
325. Мухамедова Е. Е. Цивільно-правові аспекти реалізації особистих немайнових прав фізичної особи в Україні : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. Е. Мухамедова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 205 с.
326. Мухамедова Е. Е. Цивільно-правові аспекти реалізації особистих немайнових прав фізичної особи в Україні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Е. Е. Мухамедова. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 22 с.
327. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : за

- станом на 1 грудня 2001р. / за ред. С. С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – 936 с.
328. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В.М.Коссака. – К.: Істина, 2004. – 976 с.
329. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 5-е вид., переробл. і допов. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – Т. I. – 832 с.
330. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за відп. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – 832 с.
331. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2-т. – 2-е вид., перероб.і доп. / за ред.О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т.1. – 832 с.
332. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2-х т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 3-е вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. I. — 832 с.
333. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2-х т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 4-е вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – Т. 1. – 805 с.
334. Науменко М. Захист честі та гідності за цивільним законодавством / М. Науменко // Радянське право. – 1965. – № 7. – С. 35–36.
335. Нестеренко О. В. Право на доступ до інформації в Україні : конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ...канд. юр. наук : 12.00.02 / О В. Нестеренко. – Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Харків, 2008. – 22 с.
336. Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004. – 177 с.
337. Никуличева Н. Ю. Право юридических лиц на деловую репутацию и его гражданско-правовая защита : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. Ю. Никуличева. – Российская академия наук Сибирское отделение Институт философии и права. – Новосибирск, 2004. – 23 с.
338. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Минск : Изд. В. М. Скакун, 1988. – 896 с.
339. Ной И. С. Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве / И. С. Ной. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1959. – 125 с.
340. Нор Ж. В. Право на ділову репутацію ОВС як особисте немайнове право / Ж. В. Нор // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010, № 2 (49). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnuvs/2010_49/49/34.pdf.
341. Нор Ж. В. Чи можуть особи публічного права бути носіями власної «індивідуальності» та мати право на неї (на прикладі органів внутрішніх справ)? / Ж. В. Нор // Право і Безпека. Науковий журнал. – 2010. –

- № 5 (37). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_5/PB-5/PB-5_63.pdf.
342. Носік Ю. В. Права на комерційну таємницю в Україні (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Ю. В. Носік. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка – К., 2006. – 14 с.
343. О защите прав юридических лиц и индивидуальных предпринимателей при осуществлении государственного контроля (надзора) и муниципального контроля : Федеральный закон Российской Федерации от 26 декабря 2008 г. – № 294-ФЗ / «РГ» – Федеральный выпуск. – 30.12.2008. – № 4823.
344. Общая теория права и государства / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юрист, 2001. – 520 с.
345. Овген С. Антитезы. Терминографія. Индивидуология. Этика / С. Овген. – Калуга : Издательский педагогический центр «Гриф», 2005. – 192с.
346. Основы гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик от 8 декабря 1961 года / ВВС СССР. – 1961. – № 50.
347. Основы предпринимательства / под ред. А. С. Пелиха. – М. : Гардарика. – 1996. – 256 с.
348. Охрана прав и интересов личности: гражданско-правовой аспект / Я. Н. Шевченко, И. Н. Кучеренко, В. П. Мусияка, М. Й. Штефан / отв. ред. Я. Н. Шевченко. – К. : Наукова думка, 1992. – 200 с.
349. Павловська Н. В. Теорія та практика захисту моральних благ цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. В. Павловська. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2002. – 19 с.
350. Пазюк А. В. Міжнародно-правовий захист права людини на приватність персоніфікованої інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / А. В. Пазюк. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 19 с.
351. Паліюк В. П. Правове регулювання відшкодування моральної (немайнової) шкоди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. П. Паліюк. – Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 18 с.
352. Панченко М. І. Цивільне право України : навч. посіб / М. І. Панченко. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 583 с.
353. Паращук С. Конкуренция: от экономической многозначности к правовой определенности / С.Паращук // Хозяйство и право. – 1998, № 12. – С. 11–20.
354. Паркер Л. М. Интегрированный брендинг / Джозеф Ф. Ле Пла, Линн М. Паркер // Перев. с англ. А. Романченко [под науч. ред. С. Г. Божук]. – Нева, ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2003. – 320 с.
355. Пастухова Л. В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації конвенції про захист прав і основних свобод людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Л. В. Пастухова. – Київський

- національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 21 с.
356. Перегудов Ф. И. Введение в системный анализ / Ф. И. Перегудов, Ф. П. Тарасенко. – М. : Высшая школа, 1989. – 360 с.
357. Петров Є. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин: Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. / Національний інститут внутрішніх справ. – Х., 2003. – 18с.
358. Петрухин И. Л. Личные тайны (человек и власть) / И. Л. Петрухин. – М. : Ин-т гос. и права Российской академии наук, 1998. – 232 с.
359. Пешкова О. А. Ответственность и защита при причинении вреда неимущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. А. Пешкова. – Волгоградский юридический институт МВД России. — Волгоград, 1998. – 25 с.
360. Пешкова О. А. Ответственность и защита при причинении вреда неимущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. А. Пешкова. – Волгоград, 1997. – 162 с.
361. Піддубна В. Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / В. Ф. Піддубна. – Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 198 с.
362. Підпригора О. А., Боброва Д. В. Загальна теорія цивільного права : підручник для студентів юридичних вузів та факультетів / О. А. Підпригора, Д. В. Боброва. – К. : Вища школа, 1992. – 454 с.
363. Податковий кодекс України від 02.12.2010. – № 2755-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2011, № 13–17. – Ст. 112.
364. Покровский Й. А. Абстрактный и конкретный человек перед лицом гражданского права / Й. А. Покровский // Вестник гражданского права, 1913, № 4 ; СПб., 1913, С. 281.
365. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – Изд. 3-е, СТЕРЕОТИП. – Классика российской цивилистики. – М. : «Статут», 2001 г. – 354 с.
366. Покровский Й. А. Основные проблемы гражданского права. Учебник / Й. А. Покровский. – Петроград, юридический книжный склад «Право», 1917 г. – 234 с.
367. Покровский Й. А. Право на честь. Маленькая иллюстрация к большому вопросу / Й. А. Покровский // Вестник гражданского права. – 1916, № 4, стр. 23-35 ; Пг. : Тип. Линник, 1916., С. 253–254.
368. Политическая система : вопросы демократии и самоуправления / ред. С. А. Паршина. – М.: ИГПАН, 1988. – 424 с.
369. Политология: энциклопедический словарь / под ред. Ю. И. Аверьянова. – М. : Изд-во МКУ, 1993. – 432 с.
370. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 19 «Об'єднання підприємств», затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 163 від 7 липня 1999 р.

371. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 8 «Нематеріальні активи» затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 242 від 8 жовтня 1999 р.
372. Полуйчик Н. Некоторые вопросы, возникающие при рассмотрении дел о защите деловой репутации банков в арбитражной практике / Н. Полуйчик // Хозяйство и право. – 1997, № 12. – С. 178.
373. Постанова Вищого господарського суду України від 01.03.2005 року по справі № 11/245. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua>.
374. Постанова Вищого господарського суду України від 20.06.2006 року по справі № 39/151. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua>.
375. Постанова Вищого господарського суду України від 29.11.2006 року по справі № 30/499-21/265. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arbitr.gov.ua>.
376. Почанский М. К. Личные неимущественные права граждан СССР : дисс. ... канд. юрид. наук / М. К. Почанский. – М., 1939. – 163 с.
377. Право Европейского Союза : учеб.пособие / отв. ред. С. Ю. Кашкин. – М. : Проспект, 2009. – 304 с.
378. Право інтелектуальної власності / під ред. О. А. Подопригори, О. Д. Святоцького. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2002. – С. 229–237.
379. Предпринимательское право Украины : учебник / под общей ред. Р. Б. Шишки. – Харьков : Эспада, 2001. – 624 с.
380. Придворов Н. А. Институт достоинства личности в советском праве : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Н. А. Придворов. – Харьковский юридический институт. – Х., 1986. – 39 с.
381. Придворов Н. А. Общая и специальная гражданско-правовая защита чести и достоинства граждан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / Н. А. Придворов. – Харьковский юридический институт. – Х., 1967. – 21 с.
382. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.
383. Про адвокатуру : Закон України від 19.12.1992. – № 2887-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 9. – Ст. 62.
384. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008р, № 514–VІ / Відомості Верховної Ради України. – 2008, № 50–51. – Ст. 384.
385. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993. – № 3659-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 50. – Ст. 472.
386. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000р., № 2121-ІІІ / Відомості Верховної Ради України. – 2001, № 5–6. – Ст. 30.
387. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 07.04.2004 № 42 : Наказ Міністерства юстиції України від 20.01.2012. – № 114/5.

388. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України : Закон України від 02.12.2010 р. – № 2756-VI / Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Ст. 3249.
389. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 03.03.2005, № 2452-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2005, № 16. – Ст. 257.
390. Про внесення змін до Положення про дозвільну систему : Постанова КМУ від 29.12.10 р., № 1216.
391. Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств : Декрет Кабінет Міністрів України від 31.12.1992, № 24-92 / Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 11. – Ст. 94.
392. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012. – № 4572-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2013, № 1. – Ст. 1.
393. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15. 05. 2003 р. (зі змінами і доповненнями) / Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.
394. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди : Роз'яснення вищого арбітражного суду України від 29.02.1996 р. – № 02-5/95.
395. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності : Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 10.06.2004 р. – № 04-5/1107.
396. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011, № 32. – Ст. 314.
397. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992, № 2782-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 1. – Ст. 1.
398. Про затвердження Вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу : Наказ Міністерства юстиції України від 5.03.2012, № 368/5.
399. Про затвердження Інструкції про порядок проведення контрольних заходів контрольно-ревізійним відділом Державної судової адміністрації України : Наказ Державної судової адміністрації України від 29.07.2011 р., № 120 / Офіційний вісник України. – 2011. – № 65. – Ст.2547.
400. Про затвердження опису гербової печатки державного реєстратора та описів і зразків штампів державного реєстратора : Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва від 7.04.2004. – № 42.
401. Про затвердження Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці : Постанова Національного банку України від 14.07.2006. – № 267.
402. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон від 07.06.1996. –

- № 236/96-ВР / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 36. – Ст. 164.
403. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001. – № 2210-III / Відомості Верховної Ради України. – 2001, № 12. – Ст. 64.
404. Про заходи з утворення державного підприємства «Державна продовольчо-зернова корпорація України» : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2010 р. – № 764 / Урядовий кур'єр. – 2010, № 167.
405. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991. № 959-XII. / Відомості Верховної Ради. – 1991, № 29. – Ст. 377.
406. Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди) : Закон України від 15.03.2001, № 2299-III / Відомості Верховної Ради України. – 2001, № 21. – Ст. 103.
407. Про інформацію : Закон України від 2.10.1992. – № 2657-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 4. – Ст. 650.
408. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001, № 2908-III / Відомості Верховної Ради України. – 2002, № 15. – Ст. 101.
409. Про лікарські засоби: Закон України від 4.04.1996. № 123/96-ВР / Відомості ВР України. – 1996, № 22. – Ст. 86.
410. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 01.06.2000, № 1775-III / Відомості Верховної Ради України. – 2000, № 36. – Ст. 299.
411. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005. № 2709-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2005, №32. – Ст. 422.
412. Про назви, печатки, штампи, вивіски загальноосвітніх навчальних закладів : Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.02.2004 – № 120.
413. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995. № 60/95-ВР / Відомості ВР України. – 1995, № 10. – Ст. 60.
414. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003, № 1057-IV / Відомості Верховної Ради України, 2003, № 47–48. – Ст. 372.
415. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993. - № 3425-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1993, № 39. – Ст. 383.
416. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992, № 2460-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1992, № 34. – Ст. 504.
417. Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012. № 4616-VI / Відомості ВР України. – 2013, № 2. – Ст. 8.
418. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 1993 р. – № 611.
419. Про Положення про національний заклад (установу) України : Указом Президента України від 16.06.95, № 451.
420. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999, № 1045-XIV / Відомості Верховної Ради України. – 1999,

№ 45. – Ст. 397.

421. Про Рахункову палату : Закон України від 11.07.1996 р. № 315/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 43. – ст. 212.
422. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991, № 987-ХІІ / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991, № 25. – Ст. 283.
423. Про створення Академії митної служби України : Указ Президента від 11 червня 1996 р., № 412 / Урядовий кур'єр. – 1996. – № 107–108.
424. Про створення Української державної корпорації «Укрзакордоннафтогазбуд» : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 1997 р., № 198 / Офіційний вісник України. – 1997. – № 75.
425. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009, № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.
426. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993. – № 3759-ХІІ. / Відомості Верховної Ради України. – 1994, № 10.
427. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003, № 1280-ІV / Відомості Верховної Ради України. – 2004, № 12. – Ст. 155.
428. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997. – № 671/97-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1998, № 13. – Ст. 52.
429. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006. - № 185-V / Відомості Верховної Ради України. – 2006, № 46. – Ст. 456.
430. Про утворення державної наукової установи «Державний інститут науково-технічної та інноваційної експертизи» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2011 р. – № 1042-р. // Урядовий кур'єр. – 2011, № 201.
431. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.
432. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник / В. І. Прокопенко. – Х. : Консум, 1998. – 480 с.
433. Пронина М. Г., Романович А.Н. Защита чести и достоинства граждан / М. Г. Пронина, А. Н. Романович. – Минск, 1976. – 71 с.
434. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: вопросы и ответы / В. Н. Протасов. – М. : Юрист, 1999. – 480 с.
435. Прохоров А. М. Организация / А. М. Прохоров // Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская Энциклопедия, 1986. – 1600 с.
436. Пушкін О. Концепція нового Цивільного кодексу України / О. Пушкін,

- О. Скакун // Українське право. – 1997, № 1 (6). – С. 10–17.
437. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. К. : Атіка. – 2001. – 176 с.
438. Рабінович П. М. Основні права людини: загально теоретична характеристика / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1994, № 2. – С. 22–28.
439. Радіонов О. В. Ділова репутація підприємства: формування, діагностика, розвиток : монографія / О. В. Радіонов. – Луганськ : Ноулідж, 2009. – 408 с.
440. Развитие советского гражданского права на современном этапе / Н. С. Малейн, В. П. Мозолин и др. – М. : Наука, 1986. – 267 с.
441. Рассомахіна О. А. Взаємозв'язок торговельної марки, ділової репутації та гудвілу як активів підприємства: правовий аспект / О. А. Рассомахіна // Правове регулювання економіки. Збірник наукових праць. – 2008, № 1. – С. 103–106.
442. Рассомахіна О. А. Правове регулювання використання торговельних марок у господарському обороті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О. А. Рассомахіна. – КНЕУ ім. В. Гетьмана. – К., 2008. – 253 с.
443. Рафієва Л. К. Гражданско-правовая защита чести и достоинства личности в СССР : автореф. канд. ... юрид. наук : 12.712 / Л. К. Рафієва. – Ленинградский гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1966. – 23 с.
444. Рафієва Л. К. Условия и порядок гражданско-правовой защиты чести и достоинства граждан и организаций / Л. К. Рафієва // Вестник ЛГУ : Сер. Экономика, философии и права. – 1966, № 5. – Вып. 1. – С. 139–144.
445. Рафієва Л. К. Честь и достоинство как правовые категории / Л. К. Рафієва // Правоведение. – 1966. – № 2. – С. 57–64.
446. Рішення Липовецького районного суду Вінницької області від 24 лютого 2012 року. – Справа № 213/103/2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
447. Рішення Апеляційного суду Запорізької області від 21 лютого 2007 року. – Справа № 22-319/07. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
448. Рішення Богородчанського районного суду Івано-Франківської області від 22 січня 2010 року. – Справа № 2-75/2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
449. Рішення Господарського суду Запорізької області від 17.04.2009 року. – Справа № 8/108/09. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
450. Рішення Господарського суду міста Києва. – Справа № 50/56419.10.09. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
451. Рішення Івано-Франківського міського суду від 29 березня 2012 року. – Справа № 2/0907/1075/2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

452. Рішення Київський районний суд м. Сімферополя від 20 червня 2012 року. – Справа № 2/0109/1990/2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
453. Рішення Конституційного Суду України у справі про охоронюваний законом інтерес. – Справа № 1-10/2004 року. – К. : 1.12.2004., № 18-рп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
454. Рішення Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 21 травня 2012 року. – Справа № 2-п-5/12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
455. Рішення Місцевого Борзнянського районного суду від 16 лютого 2007 року. – Справа №2-12/07. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
456. Рішення Ржищівського міського суду Київської області від 22 грудня 2009 р. – Справа № 2-17/09. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
457. Рогов Д. И. Механизм гражданско-правового регулирования отношений, возникающих по поводу чести, деловой репутации и доброго имени граждан : автореф. дисс. ... канд. юр. наук / Д. И. Рогов. – Екатеринбург, 2003. – 23 с.
458. Розин Н. Н. Об оскорблении чести. Уголовно-юридическое исследование / Н. Н. Розин. – Томск : Товарищество «Печатая С.П.Яковлева», 1910. – 467 с.
459. Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. В. Ромовская. – Киевский гос. ун-т. – К., 1968. – 20 с.
460. Ромовская З. В. Личные неимущественные права граждан СССР (понятие, виды, классификация, содержание, гражданско-правовая защита) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / З. Ромовская. – Киевский гос. ун-т. – К., 1968. – 292 с.
461. Ромовська З. Особисті немайнові права фізичних осіб / З. Ромовська // Українське право. – 1997. – № 1 (6). – С. 47–60.
462. Рудинский Ф. М. Теоретические проблемы личных конституционных прав граждан СССР : дисс. ... докт. юрид. наук / Ф. М. Рудинский. – Волгоград, 1979. – 395 с.
463. Рудинский Ф. М. Теоретические проблемы личных конституционных прав граждан СССР : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / Ф. М. Рудинский. – Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 1980 г. – 32 с.
464. Рэнделл Д. Брендинг. Краткий курс / Д. Рэнделл. – М. : ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2003. – 212 с.
465. Рясенцев В. Неимущественный интерес в советском гражданском праве / В. Рясенцев. – Учёные записки Московского юридического института. Выпуск 1. – М., 1939. – С. 24–27.

466. Савицкая А. Н. Возмещение ущерба, причинённого ненадлежащим врачеванием / А. Н. Савицкая. – Львов : Издательство Львовского университета, 1982. – 195 с.
467. Савицкая А. Н. Право на охрану здоровья и его гражданско-правовая защита / А. Н. Савицкая // Вопросы государства и права в свете новой Конституции СССР. Вестник Львовского ун-та. Вып.18. – Львов. – 1979. – С. 40–44.
468. Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. – Томск, Изд.Томского ун-та, 1973. – 431 с.
469. Самородов Д. А. Достоверная диффамация и гражданско-правовая ответственность за неё / Д. А. Самородов // Юрист. – 2001, № 8. – С. 17–19.
470. Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. В. Саприкіна. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 287 с.
471. Саприкіна І. В. Захист честі, гідності, ділової репутації фізичної особи за законодавством України (за матеріалами судової практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. В. Саприкіна. – Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 21 с.
472. Северин В. А. Правовой механизм регулирования коммерчески значимой информации в торговом обороте / В. А. Северин // Юрист. – 2002, № 10. – С. 25–31.
473. Седугин П. И. Судебная практика по делам о защите чести и достоинства / П. И. Седугин // Научный комментарий судебной практики по гражданским делам 1964-1965 г. – М., 1966. – С. 59–86.
474. Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Белгород, 2006. – 18 с.
475. Селюков М. А. Индивидуализация юридических лиц : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. А. Селюков. – Белгородский государственный университет. – Б., 2006. – 182 с.
476. Семилетов С. И. Информация как особый нематериальный объект права / С. И. Семилетов // Государство и право. – 2000. – № 5. – С. 67–74.
477. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации / А. П. Сергеев. – М. : Проспект, 1996. – С. 521–595.
478. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации / А. П. Сергеев. – М. : 1996. – С. 521–523.
479. Сергеев А. П. Право на защиту репутации / А. П. Сергеев. – Л. : Знание, 1989. – 144 с.
480. Серёгин Д. И. Недобросовестная конкуренция как правовая категория: дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Д. И. Серёгин. – М., 2002. – 159 с.
481. Серов А. Г. Страшные тайны PR. Записки PR-консультанта / А. Г. Серов. – СПб. : Питер, 2004. – 169 с.

482. Синегубов О. В. Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / О. В. Синегубов. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х., 2008. – 20 с.
483. Синегубов О. В. Особливості цивільно-правового захисту прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Синегубов. – Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 207 с.
484. Сисоенко М. Особисті немайнові права за новим цивільним законодавством України / М. Сисоенко // Підприємництво, господарство і право. – 2003, № 5. – С. 34–36.
485. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУП, 2009. – 520 с.
486. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. – 2-ге видання. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
487. Слесарев В. П. Объект и результат гражданского правонарушения / В. П. Слесарев. – Томск : гос. ун-т, 1980. – 192 с.
488. Слипченко С. А. Личные неимущественные права: определение содержания их преподавания в пределах курса гражданского права / С. А. Слипченко // Форум права. – 2006. – № 3. – С. 123–128.
489. Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
490. Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. : Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
491. Сляднева Г. О. Право суб'єкта господарювання на комерційну таємницю та його захист : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Г. О. Сляднева. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005. – 18 с.
492. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Книга IV. М. : ЭКСМО, 2007. – 960 с.
493. Смолькова И. В. Неприкосновенность частной жизни граждан / И. В. Смолькова // Права человека. – 1998. – № 6. – С. 14–15.
494. Смолькова И. В. Проблемы охраняемой законом тайны в уголовном процессе. – М. : Изд-во Луч, 1999. – 335 с.
495. Снытников А. А. Обеспечение и защита права на информацию / А. А. Снытников, Л. В. Туманова. – М. : Городец, 2001. – 344 с.
496. Советское гражданское право / под ред. О. А. Красавчикова. – М. : Высшая школа, 1972. – Т. 1. – 447 с.
497. Советское гражданское право. В 2 ч. Часть 1 / Н. А. Безрук, О. В. Бойко, М. И. Брагинский и др. [отв. ред. В. А. Рясенцев]. – М. : Юр. лит., 1986. – 186 с.
498. Советское гражданское право. Учебник для юрид. ин-тов и фак. / отв. ред. В. А. Рясенцев. – Т. 1. Издательство «Юридическая литература». –

Москва. – 1965 г. – 542 с.

499. Советское гражданское право. Учебник / С. Н. Братусь, М. В. Зимилева и др. [под ред. С.Н.Братуся]. – М. : Изд-во юрид. лит., 1950. – 598 с.
500. Советское гражданское право. Учебник / под. ред. В. П. Грибанова, С. М. Корнеева. – М. : Юрид. лит., 1979. – Т. 1. – 550 с.
501. Советское гражданское право : учебник для вузов / под общ. ред. О. А. Красавчикова : в 2-х т. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1985. – Т. 1. – 544 с.
502. Советское трудовое право : учебник / под ред. А. Д. Зайкина. – М. : Юрид. лит., 1979. – 544 с.
503. Современный бизнес. – М. : Республика, 1995. – Т. 1. – 436 с.
504. Современный бизнес. – М. : Республика, 1995. – Т. 2. – 479 с.
505. Солдатов В. В. Защита конституционных прав юридических лиц в конституционном суде Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. В. Солдатов. – Челябинск, 2007. – 240 с.
506. Солдатов В. В. Защита конституционных прав юридических лиц в конституционном суде Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В. В. Солдатов. – Челябинск, 2007. – 23 с.
507. Ставицький П. Захист честі і гідності громадян / П. Ставицький // Радянське право. – 1966, № 2. – С. 75–77.
508. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія / М. О. Стефанчук. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учб. л-ри, 2008. – 179 с.
509. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / М. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2006. – 202 с.
510. Стефанчук М. О. Обмеження особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування особи / М. О. Стефанчук // Вісник ХІРУП. – 2002, № 2. – С. 88–90.
511. Стефанчук Р. Захист честі, гідності та ділової репутації в проекті нового Цивільного кодексу України: переваги та недоліки / Р. Стефанчук // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. – 2000. – № 1. – С. 235–245.
512. Стефанчук Р. О. Принципи та гарантії здійснення особистих немайнових прав фізичних осіб / Р. О. Стефанчук // Юридична Україна. – 2007. – № 3. – С. 48–57.
513. Стефанчук Р. О. Проблеми у застосуванні спеціальних способів захисту особистих немайнових прав фізичних осіб / Р. О. Стефанчук // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 7. – С. 36–42.
514. Стефанчук Р. Окремі питання цивільно-правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації / Р. Стефанчук // Право України. – 1999, № 10. – С. 16–19.
515. Стефанчук Р. Поняття, правова природа особистих немайнових прав та їх місце в системі цивільного права / Р. Стефанчук // Вісник ХІРУП. – 2002,

№ 1. – С. 56–61.

516. Стефанчук Р. Про спеціальні способи захисту честі, гідності та ділової репутації / Р. О. Стефанчук // Юридичний вісник України. – Інформаційно-правовий банк. – 2000, № 13. – С. 29–32.
517. Стефанчук Р. Щодо захисту честі, гідності та ділової репутації в цивільному праві / Р. О. Стефанчук // Право України. – 1999. – № 1. – С. 85–89.
518. Стефанчук Р. О. До питання розмежування понять «особи», «особистості» та «особистого» у філософії та праві / Р. О. Стефанчук // Приватне право і підприємництво. – 2007. – Вип. 6. – С. 19–31.
519. Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві / Р. О. Стефанчук. – Хмельницький ін-т регіонального управління та права. – К.: Науковий світ, 2001. – 306 с.
520. Стефанчук Р. О. Особистий немайновий інтерес як форма дозвільної поведінки у цивільному праві / Р. О. Стефанчук // Економіка та право. – 2007, № 1 (17). – С. 91–98.
521. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення і захисту): Монографія. / Р. О. Стефанчук [відп. ред. Я. М. Шевченко]. – Хмельницький : Вид. ХУУП, 2007. – 626 с.
522. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України : дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2007. – 541 с.
523. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві України : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Б.и., 2007. – 41 с.
524. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права, що індивідуалізують фізичну особу та пов'язані з її іменем / Р. О. Стефанчук // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Острого : правничий факультет Національного університету «Острозька академія», 2005. – С. 292–293.
525. Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М.Корецького. – К., 2000. – 222 с.
526. Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р. О. Стефанчук. – Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2000. – 17 с.
527. Стецовский Ю. И. Охрана личной жизни граждан и адвокатская тайна / Ю. И. Стецовский // Советское государство и право. – 1987, № 3. – С. 62.
528. Строганова И. В. Правовой режим конфиденциальной информации : гражданско-правовой аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 /

- И. В. Строганова. – Екатеринбург, 2004. – 210 с.
529. Строганова И. В. Правовой режим конфиденциальной информации: гражданско-правовой аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / И. В. Строганов. – Екатеринбург, 2002. – 210 с.
530. Суржик А. Ф. Проблемы правового регулирования институтов чести, достоинства и деловой репутации в гражданском праве Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Ф. Суржик. – М. : 2006. – 199 с.
531. Сулова С. И. Тайна в праве России : цивилистический аспект : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / С. И. Сулова. – Иркутск, 2003. – 204 с.
532. Суханов Е. А. Лекции о праве собственности / Е. А. Суханов. – М. : Юридическая литература. – 1991. – 240 с.
533. Суховерхий В. Л. Личные неимущественные права в советском гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / В. Л. Суховерхий. – Свердловский юрид. ин-т. – Свердловск, 1970. – 20 с.
534. Суховерхий В. Л. Личные неимущественные права граждан в советском гражданском праве : дисс. ... канд. юр. наук : 12.712 / В. Л. Суховерхий. – Свердловск, 1970 – 324 с.
535. Сухоруков А. С. Конституционно-правовое регулирование конкуренции в Российской Федерации : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / А. С. Сухоруков. – Екатеринбург, 2010. – 206с.
536. Табуцадзе Ю. П. Личные неимущественные отношения по советскому авторскому и изобретательскому праву / Ю. П. Табуцадзе // Проблемы управления и гражданского права. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1976. – С. 102–109.
537. Табуцадзе Ю. П. Личные неимущественные права авторов интеллектуального творчества : автореф. дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Ю. П. Табуцадзе. – Институт государства и права Академии наук СССР. – Москва, 1977. – 22 с.
538. Тагайназаров Ш. Проблемы гражданско-правового регулирования личных неимущественных прав граждан : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ш. Тагайназаров. – Таджикский гос. ун-т. – Ташкент, 1993. – 41 с.
539. Тагайназаров Ш. Сущность и значение гражданско-правового регулирования личных неимущественных прав, не связанных с имущественными / Ш. Тагайназаров. – С кн. Укрепление законности и правопорядка в период развитого социализма. Душанбэ, 1976. – С. 41–50.
540. Тагайназаров Ш.Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан СССР. – Душанбе: Дониш, 1990. – 216 с.
541. Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть : курс лекций / В. А. Тархов. – Чебоксары, 1997. – 331 с.
542. Тархов В. А. Гражданское право. Курс. Общая часть. Уфимский юр. инст. МВД РФ. – Уфа, 1998. – 330 с.
543. Тархов В. А. Ответственность по советскому гражданскому праву /

- В. А. Тархов. – Саратов, 1973. – 456 с.
544. Темников Ф. Е. Теория развертывающих систем / Ф. Е. Темников. – М. : Государственное энергетическое издательство. – 1963. – 170 с.
545. Теория государства и права. Учебник / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Право и закон, 2002. – 576 с.
546. Теория государства и права : учебник для вузов / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : 2002. – 616 с.
547. Теория систем и системный анализ в управлении организациями : справочник : учеб. пособие / под ред. В. Н. Волковой и А. А. Емельянова. – М. : Финансы и статистика, 2006. – 848 с.
548. Теория систем и системный анализ : методические указания / сост. : В. Н. Чернышов, А. В. Чернышов. – Тамбов : Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. – 32 с.
549. Теорія держави і права: Навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; За заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. - К.; Юрінком Інтер, 2003. – 368 с.
550. Толстой В. С. Личные неимущественные правоотношения / В. С. Толстой. – Издательство АПП ППРО, Москва. – 2009. – 216 с.
551. Толстой Г. К. Кодификация гражданского законодательства в СРСР (1961–1965 гг.) : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12.00.03 / Г. К. Толстой. – Ленинградский государственный университет. – Л., 1970. – 33 с.
552. Толстой Ю. К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1995. – 220 с.
553. Топалова Л.Д. Правовий режим комерційної таємниці : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. Д. Топалова. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2006. – 23 с.
554. Топалова Л. Д. Правовий режим комерційної таємниці : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. Д. Топалова. – НАН України Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2006. – 191 с.
555. Тополевський Р.Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2004. – 20 с.
556. Тотьев Ю. К. Правовая поддержка конкуренции в России / Ю. К. Тотьев // Государство и право. – 1997, № 12. – С. 37–42.
557. Тюріна О. В. Сучасні системи правоохоронних органів : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / О. В. Тюріна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – Київ, 2001. – 18 с.
558. Українська радянська енциклопедія. В 12-ти томах / за ред. М. Бажана. – 2-ге вид. – К. : Гол. редакція УРЕ, 1974-1985. – Т. 1. – 1977. – 542 с.
559. Уолл Н. Экономика и Бизнес. А-Я : словарь-справочник / Н. Уолл, Я. Маркузе, Д. Лайз, Б. Мартин. – Пер с англ. – М. : Фаир-Пресс, 1999. – 624 с.

560. Устименко Н. В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Н. В. Устименко. – Национальная юридическая академия Украины им. Я. Мудрого. – Харьков, 2001. – 204 с.
561. Федюк Л.В. Взаємозв'язки особистих немайнових прав у цивільному праві України / Л. В. Федюк // Право України. – 2008, № 2. – К. – С. 53–57.
562. Федюк Л.В. Взаємозв'язки особистих немайнових прав / Л. В. Федюк // Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових прав фізичної особи в умовах євроінтеграції : Науково-практичний стіл : збірник тез наукових повідомлень учасників. – Т. : Підручники і посібники, 2007. – С. 115–118.
563. Федюк Л.В. Визначення особистого немайнового права юридичної особи / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2011. – Випуск 26. – С. 171–176.
564. Федюк Л.В. Відмежування ділової репутації від інших термінів / Л. В. Федюк // Університетські наукові записки. Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип.6. – С. 276–281.
565. Федюк Л.В. Відмежування найменування юридичної особи від суміжних термінів / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. Випуск 30. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2012. – С.149–155.
566. Федюк Л.В. Доктрины личных неимущественных прав в гражданском праве / Л. В. Федюк // Научная дискуссия : вопросы юриспруденции : материалы 14 международной научно-практической конференции. (20 июня 2013 г.). – Москва : изд. «Международный центр науки и образования», 2013. – С.27–31.
567. Федюк Л. В. Зв'язок особистих немайнових прав з іншими підгалузями цивільного права / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – Випуск 27. – 2011. – С173–178.
568. Федюк Л. В. Зв'язок підгалузі особистих немайнових прав з іншими частинами цивільного права / Л. В. Федюк // Актуальні питання державотворення в Україні. Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції. – К. : ВГЛ «Обрії», 2008. – Ч. 2. – С. 201–202.
569. Федюк Л. В. Зміст права юридичної особи на ділову репутацію / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. Випуск 31. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – С. 199–205.

570. Федюк Л. В. Зовнішні зв'язки особистих немайнових прав / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. Випуск 28. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2012. – С. 188–194.
571. Федюк Л. В. Класифікація особистих немайнових прав / Л. В. Федюк // Молодь у юридичній науці : збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції молодих вчених «Треті осінні юридичні читання». – Хмельницький : В-во ХУУП, 2004. – С. 273–274.
572. Федюк Л. В. Класифікація особистих немайнових прав у цивільному праві / Л. В. Федюк // Право України. – 2005р. – № 6. – С. 95–98.
573. Федюк Л. В. Концептуальні підходи до особистих немайнових прав як предмету цивільного права / Л. В. Федюк // Право України. – 2005 р. – № 9. – С. 105–107.
574. Федюк Л. В. Ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб як суб'єктів корпоративних правовідносин / Л. В. Федюк // Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-ій річниці створення Лабораторії з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва НАПН України. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2012. – С. 158–160.
575. Федюк Л. В. Ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб / Л. В. Федюк. – Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2011, № 3 (39). – С. 83–87.
576. Федюк Л. В. Особисте немайнове право на свободу / Л. В. Федюк // Свобода і недоторканість особи – основа сучасного демократичного суспільства : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 109–115.
577. Федюк Л. В. Особисті немайнові права в приватному праві СНД / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць. – 2011. – Випуск № 89, – Ч. II. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка ІМВ. – С. 115–119.
578. Федюк Л. В. Особисті немайнові права в цивільних кодексах СНД / Л. В. Федюк // Правова політика Української держави : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю ПНУ ім. В. Стефаника. Том 1. – І.-Ф. : 2010. – С. 146–149.
579. Федюк Л. В. Особисті немайнові права : методичний посібник : для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 6.060100 «Правознавство» / Л. В. Федюк. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2009. – 26 с.
580. Федюк Л. В. Підстави для захисту права на ділову репутацію юридичної особи / Л. В. Федюк // Карпатський правничий часопис. – Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив». – Львів. – 2013. – № 2. – С. 63–66.

581. Федюк Л. В. Поняття ділової репутації юридичних осіб / Л. В. Федюк // Сборник научных трудов SWorld. Материалы международной научно-практической конференции «Современные направления теоретических и прикладных исследований, 2013». – Выпуск 1. Том 27. – Одесса : Куприенко, 2013. – С. 23–27.
582. Федюк Л. В. Поняття найменування юридичної особи / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : збірник наукових статей. Випуск 29. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2012. – С. 161–169.
583. Федюк Л. В. Поняття особистих немайнових прав фізичних осіб / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2004. – Випуск 12. – С. 93–99.
584. Федюк Л. В. Поняття особистих немайнових прав юридичних осіб / Л. В. Федюк // Університетські наукові записки. Часопис ХУУП. – 2011. – №. 4 (40). – С. 114–118.
585. Федюк Л. В. Поняття права юридичної особи на ділову репутацію / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : Збірник наукових статей. Випуск 32. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – С. 150–156.
586. Федюк Л. В. Право на найменування юридичної особи / Л. В. Федюк // Вісник Господарського судочинства. – 2013, № 1. – С. 87–91 .
587. Федюк Л. В. Право юридичної особи на місцезнаходження. // Вісник Господарського судочинства / Л. В. Федюк. – 2013, № 4. – С. 131–134.
588. Федюк Л. В. Реформування особистих немайнових прав / Л. В. Федюк // Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні : Матеріали VI Регіональної міжвузівської конференції молодих вчених та аспірантів. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 90–91.
589. Федюк Л. В. Система особистих немайнових прав у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Федюк. – Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – І.-Ф., 2006. – 16 с.
590. Федюк Л. В. Система особистих немайнових прав у цивільному праві : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03 / Л. В. Федюк. – Прикарпатський національний університет ім.В.Стефаника. – І.-Ф., 2006. – 188 с.
591. Федюк Л. В. Система особистих немайнових прав у цивільному праві : монографія / Л. В. Федюк. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. – 148 с.
592. Федюк Л. В. Структура особистих немайнових прав / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2008., Випуск 20. – І.-Ф. – С. 129–134 .
593. Федюк Л. В. Теории личных неимущественных отношений / Л. В. Федюк // Современное состояние исследования неимущественных

- правоотношений в науке гражданского права : сборник тезисов научных докладов и сообщений круглого стола. – Харьков : ХНУВД, 2012. – С. 77–80.
594. Федюк Л. В. Цивільне право України (частина 1) : методичний посібник : для студентів заочної форми навчання спеціальності 6.060100 «Правознавство» / Л. В. Федюк. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2009. – 92 с.
595. Федюк Л. В. Цивільні кодекси СНД про особисті немайнові права / Л. В. Федюк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. – 2010. – Випуск 22. – С. 115–121.
596. Федюк Л. В. Цивільні особисті немайнові права і конституційне право / Л. В. Федюк // Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина : матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів, присвяченої 20-річчю створення Юридичного інституту. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2012. – С. 110–112.
597. Философия : учебник для вузов / под ред. В. Н. Лавриненко, В. П. Ратникова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 735 с.
598. Философия : учебник для вузов / под ред. проф. В. Н. Лавриненко, проф. В. П. Ратникова. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ. – 1998. – 584 с.
599. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
600. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА – М., 1998. – 576 с.
601. Философский энциклопедический словарь. – М. : Сов. Энциклопедия. - 1983. – 840 с.
602. Філософський енциклопедичний словник / під ред. В. І. Шинкарука, Л. В. Озадовської, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
603. Філософський словник. – К. : Наук. думка, 1996. – 382 с.
604. Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц. – Учёные труды. – Всесоюзный институт юридических наук НКЮ СССР. – Вып. 6. – М. : 1941. – 204 с.
605. Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве СССР и капиталистических стран : дисс. ...докт. юрид. наук / Е. А. Флейшиц. – 1939.
606. Флейшиц Е. А. Теоретические вопросы кодификации гражданского законодательства / Е. А. Флейшиц, А. А. Маковский // Советское государство и право. – 1963, № 1. – С. 31–35.
607. Француз А. Й. Складні адміністративні системи : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / А. Й. Француз. – Університет внутрішніх справ. – Харків, 2000. – 21 с.

608. Футагами К. Личные (неимущественные) права и обязанности членов советской семьи. (Опыт сравнительно-правового исследования): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.712 / К. Футагами. – Киев, 1972. – 25 с.
609. Хавжокова З. Б. Защита чести, достоинства и деловой репутации : дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / З. Б. Хавжокова. – М., 2009. – 205 с.
610. Халфіна Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфіна. – М., 1974. – 124 с.
611. Хропанюк В. Н. Теория государства и права / В. Н. Хропанюк. – М. : Интерстиль, 2000. – 377 с.
612. Церковна А. О. Гідність і честь у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.03. / А. О. Церковна. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 23 с.
613. Цивільне право України. / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова – К. : Істина. – 2003. – 761 с.
614. Цивільне право України. Академічний курс: підручник у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – 520 с.
615. Цивільне право України. Загальна частина / І. А. Бірюков, Ю. О. Заїка, В. М. Співак. – Київ : Наукова думка, 2000. – 304 с.
616. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
617. Цивільне право України : академічний курс : підруч. : у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К. : Видавничий Дім «ІнЮре», 2006. – Т. 1. – Загальна частина. – 696 с.
618. Цивільне право України : підручник : в 2-х томах. / за ред. д-ра наук, проф. Є. О. Харитонова, канд. юрид. наук Н. Ю. Голубевої. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. –Том 1. – 832 с.
619. Цивільне право України : навчальний посібник : 2-ге видання, зі змінами / за заг. ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. – К. : Істина, 2004. – 224 с.
620. Цивільне право України : підручник у 2 кн. / О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1. – 720 с.
621. Цивільне право України : підручник. / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.
622. Цивільне право України : підручник : у 2т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін. [за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.
623. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / О. В. Дзера (керівник авт.кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – Кн. 1. – 720 с.
624. Цивільне право України : Підручник : У 2-х кн.. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. [за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. –

- К. : Юрінком Інтер, 1999. – Кн. 1. – 864 с.
625. Цивільне право : підручник для студентів юрид. вузів та факультетів. – К. : Вентурі, 1997. – 544 с.
626. Цивільний кодекс України : Коментар. – Х. : ТОВ «Одісей», 2003. – 856 с.
627. Цивільний кодекс України : Коментар. / Є. О. Харитонов, І. М. Кучеренко, О. І. Харитонова та ін. [за заг. ред. Є. О. Харитонова]. – Х. : ТОВ «Одісей», 2006. – 1200 с.
628. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К. : Істина. – 2004. – 928 с.
629. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар: у 2 т. / за відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – 832 с.
630. Цивільний кодекс України : прийнятий 16 січня 2003р. – К. : Істина, 2003. – 368 с.
631. Цивільний кодекс Української РСР : Кодекс від 18.07.1963 № 1540 – VI / Відомості ВР УРСР, 1963, № 30. – Ст. 463.
632. Чернышева С. А. Защита чести и достоинства граждан / С. А. Чернышева. – М. : Московский рабочий, 1974. – 96 с.
633. Черняк Ю. И. Анализ и синтез систем в экономике / Ю. И. Черняк. – М. : Экономика, 1970. – 151 с.
634. Черняк Ю.И. Системный анализ в управлении экономикой / Ю. И. Черняк. – М. : Экономика, 1975. – 193с.
635. Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Х., 2000. – 177 с.
636. Чорнооченко С. І. Особисті немайнові права, які забезпечують соціальне існування фізичних осіб в Україні : дис. ...канд. юр. наук : 12.00.03. / С. І. Чорнооченко. – Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 2000. – 232 с.
637. Шевчук С. Судовий захист прав людини : Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – Вид. 2-е, випр., доп. К. : Реферат, 2007. – 848 с.
638. Шелютто М. Л. Гражданско-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации : дисс. ...канд. юр. наук : 12.00.03 / М. Л. Шелютто. – М., 1997. – 189 с.
639. Шелютто М. Л. Гражданско-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. Л. Шелютто. – Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при правительстве РФ. – М., 1997. – 17 с.
640. Шептулин А. П. Система категорий диалектики / А. П. Шептулин. – М. : Наука, 1967. – 435 с.

641. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права / Г. Ф. Шершеневич. – СПб., 1908. : Классика российской цивилистики М. : Статут, 2005. – 462 с.
642. Шимон С. І. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. І. Шимон. – НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / С. І. Шимон. – К., 1998. – 17 с.
643. Экономика : учебник / под ред. А. С. Булатова. – 2-е изд. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 816 с.
644. Экштейн И. Честь в философии и праве. – СПб. : Издание Я. Канторовича, 1895. – 145 с.
645. Элфимов Г. М. Закон отрицания и точки зрения соотношения элементов и структуры в явлениях : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Г. М. Элфимов. – Л., 1967. – 18 с.
646. Эльбрюнн Бенуа. Логотип / пер. с франц. Н. М. Баженова. – М. : Нева : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 128 с.
647. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. В 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб., Санкт-Петербург, 1890 – 1907. – Т. 1. – 1890. – 480 с.
648. Юданов А. Ю. Конкуренция : теория и практика : Учеб.-практ. пособ. – 2-е изд., испр. и доп. / А. Ю. Юданов. – М. : Ассоц. авторов и издателей «Тамдем» ; Изд-во «ГНОМ-ПРЕСС», 1998. – 384 с.
649. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2: Д-Й. – 744 с.
650. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 4 : Н-П. – 720 с.
651. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. Феміна, 1996. – 696 с.
652. Ярошенко К. Б. Гражданско-правовая защита чести и достоинства граждан / К. Б. Ярошенко // Проблемы совершенствования советского законодательства. – Труды 43 (Всесоюзный научно-исследовательский институт советского государственного строительства и законодательства) / К. Б. Ярошенко. – М., 1989. – С. 72–84.
653. Ярошенко К. Б. Жизнь и здоровье под охраной закона / К. Б. Ярошенко. – М. : Юрид. лит., 1990. – 174 с.
654. Ярошенко К. Б. Совершенствование гражданско-правовых форм защиты личных неимущественных прав граждан по советскому законодательству : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / К. Б. Ярошенко. – НИИ советского государственного строительства и законодательства / К. Б. Ярошенко. – М., 1990. – 35 с.
655. Berlin I. My Intellectual Path. (In his The First and the Last) / I. Berlin. – New York : New York Review Books, 1999. – 75 p.
656. Berlin I. Two Concepts of Liberty : in Four Essays on Liberty / I. Berlin. – Oxford : Oxford University Press, 1969. – 308 p.
657. Bertalanffy L. General System Theory – A Critical Review / L. Bertalanffy // General Systems. Vol. VII., 1962. – p. 1–20.

658. Bennett P. D. American Marketing Association Dictionary / Peter D. Bennett. – Lincolnwood, III, USA : NTC Business Books, 1995 – 316 p.
659. Calsamiglia A. Sobre el principio de igualdad / A. Calsamiglia // J. Muguerza Madrid : Debate, 1989. – 89 p.
660. Carten I. Freedom : A Philosophical Anthology / I. Carten, M. Kramer, H. Steiner. – Oxford : Bleckwell Publishing, 2007. – 505 p.
661. Casals N. T. Group Rights as Human Rights : A Liberal Approach to Multiculturalism / N. T. Casals. – Netherland : Springer, 2006. – 263 p.
662. Donaldson T. Corporations and Morality / T. Donaldson. – Englewood Cliffs, N. J. : Prentice – Hall, 1982. – 214 p.
663. Dworkin G. The Theory and Practice of Autonomy / G. Dworkin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – 173 p.
664. Erikson E. Adolescence et crise : La quête de l'identité / E. Erikson. – Flammarion. – Paris, 1993. – 348 p.
665. Feldman D. Civil Liberties and Human Rights in England and Wales / D. Feldman. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 752 p.
666. Foucault M. Dits et Écrits / M. Foucault. – vol. 1 : 1954 – 1975, Paris, Gallimard, coll. «Quarto», 2001. – 1708 p.
667. French P. A. The Corporation as a Moral Person / P. A. French // American Philosophical Quarterly. – 1979, Volume 16, Number 3. – p. 207–215.
668. Goodpaster E. K. Testing Morality and Organizations / E. K. Goodpaster // The International Journal of Applied Philosophy. – 1984, № 2. – p. 35–38.
669. Green D. Understanding a corporate symbol / D. Green, V. Loveluck // Applied Cognitive Psychology, Vol 8 (1), Feb 1994, p. 37–47.
670. Griffin J. On Human Rights. Oxford University Press Inc / J. Griffin. – New York, 2008. – 340 p.
671. Hallis F. Corporate Personality / F. Hallis. – Oxford : Oxford University Press, 1930. – 102 p.
672. Hirschmann N. J. The Subject of Liberty : Toward a Feminist Theory of Freedom / N. J. Hirschmann. – Oxford : Princeton University Press, 2012. – 298 p.
673. Hobhouse L. T. Liberalism / L. T. Hobhouse. – Oxford : Clarendon Press, 1964. – 157 p.
674. Jackson E. Regulating Reproduction : Law, Technology and Autonomy / E. Jackson. – Oxford : Hart., 2001. – 368 p.
675. Joseph A. Schumpeter, Capitalism, Socialism, and Democracy / A. Joseph. – London, 1943. – 243 p.
676. Kelley C. R. The Constitutional Rights of Corporations Revisited : Social and Political Expression and the Corporation after First National Bank v. Bellotti / C. R. Kelley // Georgetown Law Journal, Vol.67, № 6 (August 1979). – p. 1347 – 1384.
677. Konrad R. Morality and Corporations : Avoiding Schizophrenia / R. Konrad // American Philosophical Western Division Meetings. – Detroit, Michigan, April 25, 1980.

678. Macklem T. *Independence of Mind* / T. Macklem. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 201 p.
679. Macpherson C. B. *Democratic Theory : Essays in Retrieval* / C. B. Macpherson. – Oxford : Clarendon Press, 1973. – 236 p.
680. Marshall J. *Personal Freedom through Human Rights Law : Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human Rights* / J. Marshall. – Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2009. – 234 p.
681. Olins W. *Corporate Identity : Making Business Strategy through Design* / W. Olins. – Harvard Business School Press, October, 1990. – 224 p.
682. Orts E. W. *Business Persons : A Legal Theory of the Firm* / E. W. Orts. – Oxford : Oxford University Press, 2013. – 352 p.
683. Rawls J. *Theory of Justice* / J. Rawls. – Oxford : Oxford University Press, 1971. – 560 p.
684. Raz J. *The Morality of Freedom* / J. Raz. Oxford : Oxford University Press, 1986. – 435 p.
685. Rousseau J. J. *The Social Contract* / J. J. Rousseau. – Harmondsworth : Penguin Books, 1968. – 188 p.
686. Schechter A. H. *Chairman and CEO. The Schechter Group. Measuring the Value of Corporate and Brand Logos* / A. H. Schechter // *Design Management Journal*. Winter, 1993, Vol. 4, No. 1, p. 33.
687. Shibutani T. *Society and personality* / T. Shibutani. – N. Y., 1961. – C. 105.
688. Skinner Q. *A Third Concept of Liberty* / Q. Skinner. – London Review of Books. – 268 p.
689. Taylor C. *Philosophical Arguments* / C. Taylor. Cambridge, M. A. : Harvard University Press, 1995. – 336 p.
690. Taylor C. *Sources of the Self : The Making of Modern Identity* / C. Taylor (Cambridge : Cambridge University Press, 1989. – 608 p.
691. Werhane P. H. *Persons, Rights, and Corporations* / P. H. Werhane. – Englewood Cliffs, N J : Prentice-Hall, 1985. – 76 p.
692. <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
693. <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.
694. <http://www.kmu.gov.ua>.
695. <http://www.ovu.com.ua>.
696. <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
697. <http://www.arbitr.gov.ua>.
698. <http://www.drsv.gov.ua>.
699. <http://www.nbu.gov.ua>.
700. <http://archive.nbu.gov.ua>.
701. <http://www.kreschatic.kiev.ua>.
702. <http://human-rights-convention.org>.
703. <http://www.un.org>.
704. <http://www.echr.coe.int>.
705. <http://www.humanrights.com>.

Наукове видання

ФЕДЮК Лілія Василівна

**ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА
ЮРИДИЧНИХ ОСІБ**

МОНОГРАФІЯ

В авторській редакції

Головний редактор В. М. Головчак

Підп. до друку 30.10.2013. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура “Times New Roman”.
Вид. арк. 29,1. Друк на ризографі. Тираж 300 пр. Зам. № 88.

ISBN 978-960-640-370-7

Видавець і виготовлювач
Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел.: 71-56-22.
E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006